ZOLA

IZBÎNDA FAMILIEI ROUGON

EDITURA DE STAT PENTRU LITERATURĂ SI ARTĂ

ÉMILE ZOLA

IZBÂNDA FAMILIEI ROUGON

În româneşte de
AL. DIMITRIU PĂUŞEŞTI

EDITURA DE STAT PENTRU LITERATURĂ ŞI ARTĂ

1956

Emile Zola

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE

PREFAŢĂ

I

II

III

IV

V

VI

VII

CUVÂNT ÎNAINTE

În 1868, dată la care începe să se precizeze şi să se întregească ideea îndrăzneaţă a ciclului *Les Rougon-Macquart,* Zola avea 28 de ani. Câteva povestiri şi piese de teatru, precum şi activitatea sa de jurnalist intransigent în problemele sociale sau de critică literară, îi făcuseră numele cunoscut în lumea literelor franceze încă de pe atunci. Scriitorul se mai afla totuşi în căutarea unei formule personale, capabile să exprime viziunea sa proprie despre lume, largă şi în acelaşi timp fundată pe observaţia faptului de detaliu.

Sub influenţa lui Balzac, al cărui adept convins era, Zola concepe planul unei serii de romane, urmând a înfăţişa „Istoria naturală şi socială a unei familii sub cel de al doilea imperiu”.

Izbânda familiei Rougon deschide şirul impresionant al celor douăzeci de volume. Începută în mai 1869, cartea va fi publicată abia după sfârşitul războiului franco-prusian, în iulie 1871.

Credincios metodei de muncă pe care o adoptase şi la care nu va renunţa niciodată, Zola şi-a scris romanul bizuindu-se pe o uriaşă şi uimitor de amănunţită documentare. Timp de aproape doi ani poate fi întâlnit printre cititorii nelipsiţi ai „Bibliotecii imperiale”, acumulând informaţie după informaţie, încercând să-şi limpezească în numeroase note – adevărate discuţii cu sine – semnificaţia fiecărui personaj, fiecărui episod.

Probitatea sa intelectuală, nevoia pe care o va resimţi în

cursul întregii sale vieţi de a cunoaşte şi de a face cunoscut adevărul, îndeamnă pe scriitor să caute un fundament ştiinţific operei sale. El a crezut a-l găsi în teoriile lui Darwin şi ale lui Claude Bernard despre influenţa mediului asupra organismelor şi în tratatul *Despre ereditatea naturală* a doctorului Lucas.

În notele din această perioadă şi chiar în prefaţa la romanul *Izbânda familiei Rougon,* Zola explică personajele sale şi modul cum ele evoluează, prin îndoitul joc al mediului şi al eredităţii.

Această nouă teorie despre artă, având ca primă condiţie imparţialitatea artistului devenit simplu cronicar al faptelor observate, a dat totuşi naştere – lucrul poate să pară în primul moment surprinzător – la o operă care, prin fiecare cuvânt al său, constituie un teribil act de acuzare împotriva unei „ciudate epoci de nebunie şi de ruşine”, societatea celui de al doilea imperiu.

Acţiunea romanului *Izbânda familiei Rougon* se desfăşoară la Plassans, nume fictiv sub care se ascunde micul oraş Aix-en-Provence, cu atmosfera sa binecunoscută de către scriitor, care-şi petrecuse aici copilăria şi adolescenţa. Pentru a da mai mult relief teoriei despre ereditate, Zola alege ca străbunică a răsfiratei familii Rougon-Macquart, pe Adélaïde Fouque, fiica nebună a unui tată mort nebun. Cu desăvârşire desprinsă de realitate, această ciudată făptură trăieşte numai pentru visul ei de dragoste, nepăsătoare faţă de obligaţiile sale de mamă şi faţă de prejudecăţile sociale.

Fiii acestei femei, indică autorul, vor purta stigmatul acestei ascendenţe.

Pierre va fi tenace dar lipsit de inteligenţă, de o şiretenie greoaie şi crudă, ca şi tatăl său, ţăranul Rougon. Nici Antoine, fiul vagabondului alcoolic Macquart, nu-şi va dezice originea: beţiv, fără să-i placă munca, dar stăpânit de pofta traiului bun, el nutreşte o ură pizmaşă împotriva întregii omeniri.

Dar Zola, marele scriitor care ştia să se apropie cu respect de realitate, şi-a dat seama că a explica eroii numai

pe această linie de dezvoltare „internă”, în funcţie de fapte biologice obscure, este cu totul insuficient. Rămânea celălalt factor, „mediul”, pe care Zola îl va pune la contribuţie din plin, dar nu într-un sens mecanic, îngust, ci cu o dominantă socială neîndoielnică.

Pierre, Antoine, Aristide, marchizul de Carnavant, Roudier, Granoux şi ceilalţi obişnuiţi ai „salonului galben”, au fiecare locul lor anume într-o societate în care limitele dintre clase sunt foarte distincte; ei iau parte la desfăşurarea unor evenimente istorice precise, arătate cu deosebită stăruinţă de către autor.

Trădându-l pe teoreticianul artei naturaliste, care-i recomandă imparţialitate, acest roman ne spune – ca şi cele ce-i vor urma – că artistul a şi luat atitudine: îl simţim de partea poporului răsculat, împotriva burgheziei care patronează lovitura de stat din 2 decembrie 1851, „capcana” menită să gâtuie Republica.

Zola şi-a dat seama ce resurse imense prezenta, pentru desfăşurarea acţiunii şi pentru conturarea caracterelor, situarea acestei „lovituri de teatru”, cu rezultat nesigur, în centrul romanului.

Este elementul activ, care obligă pe eroi să-şi precizeze poziţia faţă de evenimente, să intre hotărât într-o tabără sau în alta. Nu mai e timp de cochetării politice, bune pentru perioadele de acalmie: burghezia îşi dă pe faţă cărţile, secundată în mod tacit de către clerul şi nobilimea legitimiste. Clasele exploatatoare formează astfel un adevărat front comun în faţa mâniei poporului răzvrătit.

Pentru a face mai sensibile reacţiile personajelor sale, Zola a ales drept scenă a acţiunii un mic orăşel în care nicio mişcare nu scapă vecinului, unde prejudecăţile de castă, adânc înrădăcinate, continuă să trăiască până şi în împărţirea pe cartiere distincte. În aceste condiţii, alianţa dintre burghezie, nobilime şi cler apare cu atât mai firească, iar cauzele care-i stau la bază ni se impun cu o deosebită forţă.

Mergând pe aceeaşi linie, Zola imaginează şi o altă situaţie menită să ne dezvăluie fără cruţare cele mai

ascunse cotloane ale sufletului eroilor săi: orăşelul Plassans se vede dintr-odată cu totul izolat de restul Franţei, lipsit de orice veşti care să lumineze situaţia de la centru şi să dicteze personajelor atitudinea ce le-ar fi adus mai mult folos. Astfel prezentate, oportunismul şi laşitatea burgheziei vor ieşi mai bine la iveală. Îi vedem pe prietenii politici ai lui Pierre Rougon zbătându-se ca nişte şobolani prinşi în cursă, exasperaţi de neştiinţa în care se află, înnebuniţi la gândul că orice greşeală poate fi fatală intereselor lor băneşti. Cuprinşi de panică, ei se ascund prin case atunci când simt apropierea primejdiei, ceea ce nu-i va împiedica să întâmpine cu aere de eroi, admiraţi şi felicitaţi de doamne, sosirea trupelor de represiune, zeloase să „restabilească ordinea”.

Sub pana lui Zola se adună trăsăturile caricaturale. Urâciunea morală a acestor burghezi le-a modelat deopotrivă obrazul şi trupul: Vuillet, scribul în serviciul clerului, lasă impresia „vâscoasă” a unei „broaşte”; Roudier seamănă cu o „oaie grasă”; maiorul Sicardot aminteşte de un „câine bătrân şi ştirb”.

Până şi Pierre Rougon, micul negustor dispreţuit până atunci pentru originea sa, dar pe care evenimentele l-au făcut peste noapte stăpânul absolut al oraşului, cât de ridicol ne apare în episodul burlesc al asediului primăriei! El este de fapt unealta oarbă a soţiei sale, Félicité, figură simbolică ce întrupează ambiţiile, poftele şi crimele clasei din care face parte. După ce o viaţă întreagă a râvnit cu furie la bogăţie şi un loc în societatea „înaltă”, ea simte dintr-odată, cu instinctul sigur al fiarei de pradă, că s-a întâlnit cu un moment unic, de care atârnă realizarea tuturor ambiţiilor, cu condiţia să manevreze abil şi fără scrupule. Această bătrână femeie, inteligentă şi însetată de putere, va pune la cale cu sânge rece crima grozavă menită să consolideze situaţia politică a bărbatului ei: uciderea unui grup de republicani atraşi într-o cursă cu ajutorul trădătorului Antoine.

„Salonul galben”, cu mobilele sale urâte şi pretenţioase, va vedea în sfârşit ziua izbândei, o izbândă smulsă cu

preţul sângelui celor care s-au ridicat să-şi apere drepturile. Ca o boabă însângerată străluceşte la butoniera lui Pierre Rougon panglica Legiunii de onoare, iar talpa încălţămintei sale este încă îmbibată de sângele muncitorilor şi ţăranilor ale căror cadavre zac împrăştiate pe străzi. Paharele se ciocnesc, râsetele de satisfacţie se întretaie la acest ospăţ lugubru, în vreme ce, răpus de gloanţele unui jandarm, trupul tânărului Silvère, cald încă, zace sub cerul de noapte.

„Izbânda familiei Rougon” se sfârşeşte cu această grăitoare, de neuitat antiteză. Romanul ne face tot timpul să simţim că faţă în faţă cu lumea Rougonilor stă o alta, în care forţa şi curajul clocotesc, iar idealurile ard vii. Este lumea Miettei şi a lui Silvère, servitoarea de fermă şi ucenicul dulgher, a căror dragoste copilărească, sfârşită atât de tragic, aruncă o pată luminoasă pe fondul întunecat al tabloului; este lumea doctorului Pascal, modestul medic care urmează convoiul răsculaţilor; este lumea miilor de muncitori şi ţărani porniţi să-şi apere Republica, nu demult cucerită tot cu sângele lor.

Zola se dovedeşte încă de pe acum un pictor neîntrecut al scenelor de mase. El descrie în pagini magistrale marşul nocturn al mulţimii înarmate, care creşte mereu; fierul coaselor şi al furcilor sclipeşte în lumina torţelor, din întuneric se încheagă pentru o clipă feţe supte de foame pe carie se citeşte o aspră hotărâre.

Cât de fragilă apare fortăreaţa burgheziei în faţa acestui larg fluviu de forţă care se apropie neînduplecat! Întregul roman este dominat de figura eroului colectiv: poporul, masele revoluţionare, care realizau, chiar în timpul în care Zola îşi scria romanul, Comuna din Paris.

Ce s-a ales, în cele din urmă, din teoriile strâmte despre ereditate şi mediu cu care pornise la drum creatorul? Respectul pentru adevărul vieţii, cinstea şi conştiinciozitatea artistului, convingerile superioare ale cetăţeanului, au sfărâmat aceste înguste tipare. Realismul lui Zola triumfă în fiecare scenă, în fiecare figură a romanului *Izbânda familiei Rougon;* autorul faimosului *Acuz!* şi-a spus încă de pe acum cuvântul.

PREFAŢĂ

Vreau să explic cum se comportă într-o societate o familie, un grup mic de oameni, cum, dezvoltându-se, dă naştere la zece-douăzeci de indivizi cu totul deosebiţi la prima vedere, dar pe care analiza îi arată strâns legaţi unii de alţii. Ca şi gravitaţia, ereditatea are legile ei.

Rezolvând dubla problemă a temperamentelor şi mediilor, voi încerca să găsesc şi să urmăresc firul care duce matematic de la un om la alt om. Iar când voi fi prins toate firele, când voi avea în mână întregul grup social, îl voi înfăţişa pe scena unei epoci istorice, îl voi crea în acţiune, în complexitatea eforturilor sale, voi analiza toată suma de voinţă a fiecăruia din membrii săi şi impulsul general al ansamblului.

Rougon-Macquart, grupul, familia ce-mi propun să *studiez, se caracterizează prin dezlănţuirea pasiunilor, uriaşul clocot al epocii noastre, în goană după plăceri. Din punct de vedere fiziologic, membrii acestei familii sunt succesiunea lentă a accidentelor nervoase şi sanguine care se declară într-o rasă, în urma unei prime leziuni organice. În raport cu mediul, aceste accidente determină la fiecare din indivizii acestei rase sentimente, dorinţi, pasiuni, toate manifestaţiile umane, naturale şi instinctive, ale căror produse ne-am obişnuit să le numim virtuţi sau vicii Din punct de vedere istoric, indivizii pornesc din popor, se răspândesc în întreaga societate contemporană, ajung la tot felul de situaţii, datorită impulsului caracteristic epocii moderne, pe care-l primesc clasele de jos în marş prin*

corpul social; cu ajutorul dramelor lor individuale, povestesc astfel istoria celui de-al doilea imperiu, de la capcana loviturii de stat până la trădarea de la Sedan.

Strângeam de trei ani de zile documente pentru această mare operă şi volumul de faţă era chiar scris, când căderea familiei Bonaparte, de care aveam nevoie ca artist, fiindcă fatal o găseam la capătul dramei, dar n-o bănuiam atât de apropiată, a venit să-mi dea deznodământul îngrozitor şi necesar al operei mele. Astăzi ea este completă şi se desfăşoară într-un cerc închis; ea nu-i decât tabloul unei stăpâniri moarte, unei ciudate epoci de nebunie şi de ruşine.

Această operă, care va avea mai multe episoade, este aşadar, în concepţia mea, istoria naturală şi socială a unei familii sub cel de-al doilea imperiu. *Şi primul episod,* Izbânda familiei Rougon, *trebuie să poarte ca titlu ştiinţific* Originile.

Paris, 11 iulie 1871.

ÉMILE ZOLA

I

Cum ieşi din oraşul Plassans pe Poarta Romei, situată la sud, pe mâna dreaptă a drumului ce duce spre Nisa, după ce ai trecut de primele case ale mahalalei, dai peste un loc viran, cunoscut prin părţile locului sub numele de maidanul Saint-Mittre.

Maidanul, un loc pătrat, de o oarecare mărime, se întinde de-a lungul drumului la nivelul trotuarului, de care-l desparte doar o fâşie de iarbă bătătorită. La dreapta, o străduţă pierdută într-o fundătură, mărgineşte maidanul cu un rând de cocioabe; la stânga şi în fund, îl închid două feţe de zid mâncate de muşchi, deasupra cărora se zăresc ramurile înalte ale duzilor de la Jas-Meiffren, mare proprietate cu intrarea mai jos în mahala. Astfel, închis în trei părţi, maidanul este ca o piaţă care nu duce nicăieri, străbătută doar de cei care se plimbă.

Mai demult fusese acolo un cimitir, hramul sfântului Mittre, sfânt provensal preaslăvit în ţinut. Bătrânii din Plassans, în 1851, îşi aminteau că mai apucaseră încă zidurile cimitirului, care rămăsese închis timp de ani de zile. Pământul, ghiftuit de cadavre de mai bine de un veac, mustea moartea şi oamenii trebuiseră să deschidă un alt cimitir la celălalt capăt al oraşului. Fostul cimitir, părăsit, se primenea în fiecare primăvară, acoperindu-se cu o vegetaţie neagră şi stufoasă. Pământul gras, unde groparii nu puteau da cu hârleţul fără să scoată vreo rămăşiţă omenească, ajunsese de o rodnicie uimitoare. După ploile de mai şi soarele de iunie, din drum zăreai vârfurile de

iarbă care se revărsau peste ziduri; înăuntru era o mare de un verde întunecat, adânc, învârstată cu flori mari de o strălucire deosebită. Simţeai dedesubt, în umbra talpinelor dese, glia umedă care clocotea şi zemuia de sevă.

Printre ciudăţeniile câmpului se aflau şi nişte peri cu braţele răsucite şi cu noduri monstruoase, ale căror fructe enorme nicio gospodină din Plassans nu ar fi voit să le culeagă. În oraş se vorbea de aceste fructe cu dezgust; dar plozii din mahala nu făceau asemenea nazuri, ci săreau cu droaia zidul pe înserate şi furau perele chiar înainte de a se coace.

Viaţa frenetică a vegetaţiilor şi a arborilor mistui în curând moartea din fostul cimitir Saint-Mittre; putreziciunea omenească fusese mâncată de flori cu atâta lăcomie, încât, trecând pe lângă această cloacă, nu mai simţeai decât pătrunzătoarele miresme ale mixandrelor sălbatice. Totul a fost o treabă de câteva veri.

În vremea aceea, oraşul se gândi să tragă foloase de pe urma acestui bun comunal care lâncezea fără rost. Zidurile de-a lungul drumului şi fundăturii fură dărâmate, locul fu curăţat de buruieni şi de peri. Apoi mutară cimitirul. Terenul fu răscolit mai mulţi metri în adâncime şi într-un colţ fură adunate grămadă osemintele pe care pământul binevoi să le restituie. O lună de zile, ştrengarii, care plângeau după peri, jucară bile cu ţestele; câţiva amatori de glume proaste atârnară într-o noapte, de toate soneriile din oraş, oseminte de picioare. A fost un adevărat scandal de care-şi mai aduc şi astăzi aminte locuitorii din Plassans; zarva nu se potoli decât când se hotărî să se arunce grămada de oseminte în fundul unei gropi, departe, în cimitirul cel nou. Dar cum în provincie treburile se fac cu o înţeleaptă încetineală, locuitorii văzură o săptămână întreagă o singură cotiugă care transporta rămăşiţele omeneşti, ca şi cum ar fi cărat moloz. Mai prost era că această cotiugă trebuia să străbată oraşul cât era de lung şi că din pricina pavajului stricat, semăna pe străzi, la fiecare zdruncinătură, fărâme de oseminte şi bulgări de pământ gras. Nici pomeneală de slujbă religioasă, ci numai un transport încet şi brutal. Nu a

fost niciodată un oraş mai scârbit.

Ani de zile, terenul fostului cimitir Saint-Mittre a rămas ca un loc de spaimă. Deschis primului venit, la marginea drumului mare, maidanul a rămas pustiu, pradă iarăşi ierburilor sălbatice. Municipiul, care se gândea fără îndoială să-l vândă şi să vadă cum pe el se clădesc case, n-a putut găsi cumpărători. Poate că amintirea grămezilor de oseminte şi a cotiugii care trecea încoace şi încolo pe stradă, singură, cu încăpăţânarea unui coşmar, i-a speriat pe oameni; sau mai degrabă s-ar putea explica faptul prin lenea provincială, căreia îi e silă să distrugă, dar să şi construiască. Adevărul este că oraşul păstră terenul şi, până la urmă, uită chiar de dorinţa de a-l vinde. Nici măcar nu-l împrejmui cu gard; intra cine voia. Şi încetul cu încetul, cu trecerea anilor, oamenii se obişnuiră cu colţul acesta gol; se aşezau pe iarba de la margine, străbăteau câmpul şi-l umpleau. După ce covorul de iarbă se uză sub picioarele celor care se plimbau, şi după ce pământul bătătorit deveni cenuşiu şi tare, fostul cimitir începu să semene cu un fel de piaţă publică prost nivelată. Ca să se şteargă şi mai mult orice amintire urâtă, locuitorii ajunseră încet-încet, fără să vrea, să schimbe până şi denumirea terenului: se mulţumiră să păstreze numele sfântului cu care botezaseră şi fundătura care se adâncea într-un colţ al câmpului; era maidanul Saint-Mittre şi fundătura Saint-Mittre.

Toate acestea s-au întâmplat demult. De mai bine de treizeci de ani, maidanul Saint-Mittre şi-a schimbat înfăţişarea. Oraşul, prea nepăsător şi prea adormit ca să tragă foloase de pe urma lui, l-a închiriat în schimbul unei sume modeste unor rotari din mahala. Aceştia l-au transformat într-un şantier de lemnărie. Şi azi maidanul e ticsit de grinzi uriaşe între zece şi cincisprezece metri lungime, aşezate grămezi ici şi colo, aidoma unor coloane înalte răsturnate pe jos. Aceste grămezi de grinzi, în chip de catarge puse unul lângă altul, de la un capăt la altul al câmpului, sunt un veşnic prilej de bucurie pentru ştrengari. Ici-colo, din pricina unor bucăţi de lemne căzute pe jos, terenul e acoperit cu un fel de pachet din cioturi rotunjite,

pe care nu reuşeşti să mergi decât printr-o minune de echilibru. Toată ziua o droaie de copii fac acest exerciţiu. Îi vezi sărind pe scândurile groase, urmărindu-se în şir pe muchiile înguste, târându-se călare – fel de fel de jocuri care se termină întotdeauna cu încăierări şi cu lacrimi; uneori se aşază câte doisprezece în şir unii după alţii, pe capătul subţire al unei grinzi înălţate la câţiva metri de pământ şi se dau huţa ore întregi. Aşa a ajuns maidanul Saint-Mittre un loc de joacă, unde de un sfert de veac toţi plozii din mahala îşi rod turul pantalonilor.

Ţiganii în trecere au desăvârşit caracterul ciudat al acestui colţ pierdut, alegându-l ca loc de popas după străvechiul lor obicei. Cum ajungeau în Plassans, îşi adăposteau casele pe roate, cuprinzând o şatră întreagă, în fundul maidanului Saint-Mittre. Aşa că locul nu e niciodată gol: totdeauna mişună aici o ceată cu apucături ciudate, o şleahtă de bărbaţi arămii şi de femei cumplit de uscăţive, printre care se zbenguie o droaie de copii frumoşi. Liota trăieşte fără ruşine în aer liber, în faţa tuturor, punându-şi la fiert ceaunul, mâncând ce nu-ţi dă prin minte, înşirându-şi zdrenţele lor găurite, dormind, bătându-se, sărutându-se, puţind a murdărie şi a mizerie.

Câmpul mort şi pustiu, unde altădată doar viespile bâzâiau în jurul florilor grase, în tăcerea copleşitoare a soarelui, a ajuns astfel să răsune de certurile ţiganilor şi de ţipetele ascuţite ale haimanalelor din mahala. Un fierăstrău care taie într-un colţ grinzile şantierului scârţâie ca un bas surd ce acompaniază neîntrerupt glasurile stridente. Acest fierăstrău este foarte primitiv: lemnul e pus pe două capre ridicate şi doi tăietori de scânduri, unul sus, cocoţat chiar pe grindă, celălalt jos, orbit de rumeguşul care cade, imprimă pânzei puternice a fierăstrăului o continuă mişcare încoace şi încolo. Ore întregi, cei doi oameni se apleacă, asemenea unor paiaţe articulate, cu mişcări regulate şi rigide ca de maşină. Lemnul pe care-l taie este aşezat de-a lungul zidului din fund şi pus în grămezi de doi sau trei metri, clădite metodic, scândură cu scândură, în formă de cub perfect. Aceste grămezi pătrate de scânduri, care

adesea rămân aici vara şi iarna năpădite de buruieni, sunt unul dintre colţurile atrăgătoare ale maidanului Saint-Mittre. Ele orânduiesc cărări misterioase, înguste şi discrete, care duc la o alee mai largă lăsată între grămezi şi zid: un loc pustiu, o fâşie de verdeaţă din care nu se mai văd decât crâmpeie de cer. În această alee, unde zidurile sunt acoperite cu muşchi iar pământul pare acoperit cu un covor de lână groasă, domneşte încă vegetaţia viguroasă şi liniştea fremătătoare a fostului cimitir. Din vechile morminte dogorâte de soare, răbufnesc suflările calde abia simţite ale voluptăţii morţii. Nicăieri în împrejurimi nu se află un loc mai tulburător, mai vibrant de căldură, de singurătate şi de dragoste. Aici e un loc minunat pentru iubire. După ce s-a golit cimitirul, osemintele au fost probabil aşezate în colţul acesta, căci nu rareori azi, scormonind cu piciorul iarba umedă, poţi dezgropa resturi de craniu.

De altminteri, nimeni nu se mai gândeşte la morţii care dorm sub iarbă. În timpul zilei doar copiii se joacă de-a v-aţi ascunselea pe după grămezile de lemnărie. Aleea verde rămâne neatinsă şi necunoscută. Nu se vede decât şantierul ticsit de grinzi şi cenuşiu de praf. Dimineaţa şi după-amiaza, când soarele e cald încă, întregul teren forfoteşte. Dar mai presus de toată frământarea câmpului, mai presus de ştrengarii ce se joacă printre bucăţile de lemn şi de ţiganii ce-şi aţâţă focul sub ceaun, silueta uscată a tăietorului de scânduri, cocoţat pe grindă, se desprinde în plin văzduh, mişcându-se înainte şi înapoi în ritm de pendulă, ca şi cum ar bate tactul vieţii clocotitoare şi noi care a izbucnit în fostul câmp de veşnică odihnă. Numai bătrânii, aşezaţi pe grinzi şi încălzindu-se la razele amurgului, mai vorbesc uneori între ei despre osemintele pe care le-au văzut altădată cărate de faimoasa cotiugă pe străzile oraşului.

Când se lasă noaptea, maidanul Saint-Mittre se goleşte şi se adânceşte asemeni unei gropi mari negre. În fund nu se mai zăreşte decât licărirea slabă a focului ţiganilor. Când şi când, umbre dispar tăcute în masa deasă a întunericului.

Iarna mai ales locul devine sinistru.

Într-o duminică seara, pe la şapte, un tânăr ieşi din fundătura Saint-Mittre, strecurându-se încet de-a lungul zidurilor şi apucă printre stivele de grinzi ale şantierului. Era în primele zile de decembrie ale anului 1851. Era un ger uscat. Luna plină avea sclipirile tăioase ale lunilor de iarnă. Şantierul, în noaptea aceea, nu se adâncea sinistru, ca în nopţile ploioase, ci, scăldat în mare parte de lumina albă, se întindea în liniştea şi neclintirea gerului cu o dulce melancolie.

Tânărul se opri bănuitor câteva clipe la marginea câmpului privind înainte. Sub haină ţinea ascuns un pat de puşcă, a cărei ţeavă plecată în jos strălucea la lumina lunii pline. Strângând arma la piept, cercetă atent cu privirea umbrele pătrate ale grămezilor de scânduri din fundul maidanului. Era parcă o tablă de şah cu pătrăţele albe şi negre, precis conturate de lumini şi de umbre. În mijlocul maidanului, pe o porţiune de pământ gol, caprele tăietorului de scânduri se desenau prelungite, înguste, ciudate, asemeni unei monstruoase figuri geometrice, schiţate cu cerneală pe hârtie. În restul şantierului lumina, uşor învârstată cu dungi subţiri şi negre de liniile de umbră ale scândurilor groase, dormea ca într-un pat imens pe parchetul de grinzi. Sub luna de iarnă, în tăcerea îngheţată, vraful de catarge culcate, nemişcate, înţepenite parcă de somn şi de frig, amintea morţii din fostul cimitir. Tânărul măsură dintr-o ochire spaţiul gol; nicio fiinţă, nicio suflare, nicio primejdie să-l vadă sau să-l audă cineva. Petele întunecate din fund îi dădeau întrucâtva de gândit. Totuşi, după o scurtă cercetare, se încumetă şi străbătu repede şantierul; îndată ce se simţi la adăpost, încetini pasul.

Acum era pe aleea verde care se întindea de-a lungul zidului, îndărătul scândurilor. Aici nu-şi mai auzi nici zgomotul paşilor; doar iarba îngheţată scârţâia sub picioare. Se simţea parcă bine dispus. Trebuia să-i fie drag locul, să nu se teamă de nicio primejdie, să nu caute altceva aici decât ce-i bun şi dulce. Nu-şi mai ascunse

puşca. Aleea se prelungea în depărtare, asemeni unei tranşee de umbră. Ici şi colo, luna, strecurându-se între două grămezi de scânduri, arunca dungi de lumină pe iarbă. Totul dormea, lumini şi umbre, un somn adânc, blând şi trist. Nimic nu semăna cu pacea acestei cărări. Tânărul o străbătu în toată lungimea. La capăt, în locurile unde zidurile proprietăţii Jas-Meiffren fac un unghi, se opri şi ciuli urechile voind parcă să se încredinţeze dacă nu venea vreun zgomot din proprietatea vecină. Apoi, cum nu se auzea nimic, se plecă, scoase o scândură şi-şi ascunse puşca într-o grămadă de lemne.

Într-un colţ era o veche piatră de mormânt uitată aici de la mutarea cimitirului; aşezată oblic pe câmp, piatra era ca o bancă. Ploaia îi rosese marginile, iar muşchiul o mânca cu încetul. Ai mai fi putut totuşi citi la lumina lunii un crâmpei de epitaf săpat pe faţa care se afunda în pământ: Aici odihneşte... Maria... moartă. Restul fusese şters de vreme.

După ce-şi ascunsese puşca, tânărul, tot ascultând şi neauzind nimic, se hotărî să se urce pe piatră. Zidul era jos; îşi puse coatele pe creastă. Dar dincolo de rândul de duzi aliniaţi de-a lungul zidului, nu văzu decât o câmpie de lumină; pământurile proprietăţii Jas-Meiffren, netede şi fără arbori, se întindeau sub lună ca o uriaşă pânză neghilită; la vreo sută de metri, locuinţa şi dependinţele arendaşului apăreau ca nişte pete de o albeaţă strălucitoare. Tânărul privea îngrijorat într-acolo, când un orologiu bătu încet şi grav ora şapte. El numără bătăile, apoi coborî de pe piatră parcă uşurat şi totuşi mirat. Se aşeză pe lespede ca un om hotărât să aştepte.

Nu mai simţea parcă nici frigul. Timp de o jumătate de oră rămase neclintit, cu privirea aţintită spre masa de umbră, gânditor. Se aşezase într-un colţ întunecat, dar încet, încet, luna care se ridica îi lumină din plin figura.

Era un băiat vânjos cu gura fină şi pielea delicată, semn că era foarte tânăr. Părea de vreo şaptesprezece ani. Frumuseţea lui avea ceva deosebit. Faţa prelungă şi uscată părea modelată de mâna unui sculptor puternic; fruntea inegală, arcadele proeminente, nasul de vultur, liniile

bărbiei largi, umerii obrajilor ieşiţi în afară şi tăiaţi în planuri oblice, dădeau capului un relief de o vigoare neobişnuită. Cu vârsta, avea să capete un caracter osos prea pronunţat, ceva din severitatea uscată a cavalerului pribeag. Dar la vârsta pubertăţii, când barba şi obrajii de-abia se acoperă cu câteva tuleie, această asprime era îndulcită de delicatele linii ale tinereţii, de trăsăturile fizionomiei rămase nedesluşite şi copilăreşti. Iar ochii blânzi şi negri, în care plutea încă adolescenţa, puneau şi ei blândeţe în această mască energică. Nu toate femeile l-ar fi iubit pe acest copilandru, care nu era ceea ce se cheamă obişnuit un băiat frumos; dar în toate trăsăturile sale era atâta viaţă exuberantă şi simpatică, atâta frumuseţe a entuziasmului şi a forţei, încât fetele din provincia lui, încinse de soarele meridional, trebuie să fi râvnit la el, când trecea prin faţa porţilor în serile calde de iulie.

Sta şi se gândea, aşezat pe piatra de mormânt, fără să-l tulbure lumina lunii pline care-i scălda acum pieptul şi picioarele. Era de statură mijlocie, cam bondoc. Braţele prea lungi se terminau cu nişte mâini de lucrător, înăsprite de muncă; picioarele, încălţate cu pantofi solizi legaţi cu şireturi, păreau puternice, butucănoase la vârf. După încheieturi, după mâini şi picioare şi după mişcările lor greoaie, părea un om din popor. Dar din felul cum îşi îndrepta gâtul şi din sclipirile pline de gândire ale ochilor se vedea un fel de revoltă surdă împotriva abrutizării pricinuite de munca lui, care începea să-l încovoaie spre pământ. Era probabil o fire inteligentă, care se îneca sub greutatea obârşiei şi clasei sale, o minte tânără şi delicată, adăpostită într-o masă de carne şi care suferea că nu poate ieşi la lumină, de sub grosimea învelişului. Astfel, deşi voinic, părea sfios şi stingherit, de parcă s-ar fi ruşinat fără să vrea că-i lipseşte ceva şi că nu ştie cum să se împlinească. Băiat de treabă, entuziast din ignoranţă, cu inimă de bărbat, dar cu judecată copilărească, era lăsător ca o femeie şi curajos ca un erou. În seara aceea, era îmbrăcat cu pantaloni şi cu vestă de catifea din bumbac verzui în vărgi înguste. O pălărie de pâslă moale, lăsată

puţin pe ceafă, îi arunca pe frunte o dungă de umbră.

Când sună jumătatea la orologiul vecin, se trezi deodată din visare. Văzându-se cuprins de lumină, privi îngrijorat în faţa lui. Cu o mişcare bruscă, intră iarăşi în întuneric, dar nu-şi mai regăsi firul gândurilor. Simţi că-i îngheaţă mâinile şi picioarele şi iar îl cuprinse nerăbdarea. Se urcă să mai arunce o privire spre Jas-Meiffren, mereu tăcută şi goală. Apoi, nemaiştiind cum să-şi omoare timpul, coborî, îşi luă puşca din grămada de scânduri unde o ascunsese şi începu să se joace cu cocoşul. Arma era o carabină lungă şi grea, care aparţinuse fără îndoială vreunui contrabandist; după grosimea patului şi după culasa solidă a ţevii puteai recunoaşte o veche armă cu cremene pe care un armurier din ţinut o transformase într-o puşcă cu capsă. Se mai văd şi azi asemenea carabine prin ferme, atârnate deasupra vetrei. Tânărul îşi mângâia arma cu dragoste; cobori de douăzeci de ori cocoşul, îşi băgă degetul cel mic pe ţeavă, cercetă patul puştii cu atenţie. Încetul cu încetul se prinse în acest joc cu entuziasmul tinereţii, în care era şi ceva copilărie, până când, în sfârşit, puse carabina la ochi şi ţinti în gol, aşa cum fac recruţii la exerciţii.

Nu mai era mult până să bată orele opt. Ţinea încă arma la ochi, când un glas abia şoptit, gâfâind uşor ca o suflare, se auzi dinspre Jas-Meiffren:

— Eşti acolo, Silvère? întrebă glasul.

Silvère dădu drumul armei şi dintr-un salt fu pe piatra de mormânt.

— Da, da, îi răspunse înăbuşindu-şi şi el vocea. Stai puţin că vin să te ajut.

Nu apucase să întindă braţele şi un cap de fată apăru deasupra zidului. Copila, cu o sprinteneală deosebită, se agăţase de trunchiul unui dud şi se căţărase ca o pisicuţă. După siguranţa şi uşurinţa mişcărilor, se vedea că drumul acesta ciudat îi era bine cunoscut. Cât ai clipi, se găsi pe creasta zidului. Atunci Silvère o prinse în braţe şi o aşeză pe bancă. Dar fata nu se lăsa.

— Lasă-mă, zise ea râzând ştrengăreşte a joacă. Zău, lasă-mă… Pot coborî singură.

Şi după ce se aşează pe piatră:

— Mă aştepţi demult? Vai ce-am alergat! Abia-mi mai trag sufletul.

Silvère nu răspunse. Nu părea să aibă deloc chef de râs şi o privea cu tristeţe. Se aşează alături şi-i zise:

— Voiam să te văd, Miette. Te-aş fi aşteptat toată noaptea… Plec mâine dimineaţă, în zori.

Miette zări puşca culcată pe iarbă. Deveni serioasă şi îngână:

— Ah!… s-a hotărât… uite şi puşca ta…

Tăcură.

Apoi Silvère, cu o voce şi mai nesigură, răspunse:

— Da, e puşca mea. Am crezut că-i mai bine s-o scot din casă astă-seară; mâine dimineaţă, mătuşa Dide m-ar fi văzut că o iau şi i-ar fi fost teamă… O ascund aici şi vin s-o iau când plec.

Şi fiindcă Miette nu-şi mai lua ochii de la arma pe care o lăsase neprevăzător în iarbă, se ridică şi o ascunse din nou în grămada de scânduri.

— Am aflat azi-dimineaţă, zise el aşezându-se, că răsculaţii din la Palud şi din Saint-Martin-de-Vaulx sunt în marş şi că noaptea trecută au poposit la Alboise. S-a luat hotărârea ca noi să ne unim cu ei. Azi după-amiază, o parte din muncitorii din Plassans au părăsit oraşul; mâine, cei care au mai rămas se vor duce după fraţii lor.

Rosti cuvântul „fraţii” cu un fel de îngâmfare tinerească. Apoi, însufleţindu-se, adăugă cu o voce vibrantă:

— Lupta nu mai poate fi evitată; dar dreptatea este de partea noastră şi vom învinge.

Miette îl asculta pe Silvère privind fix înainte, fără ţintă. După ce vorbi Silvère, spuse doar atât:

— Bine.

Şi după o tăcere:

— Mi-ai spus-o mai demult… totuşi mai nădăjduiam încă… În sfârşit, e lucru hotărât.

Alte cuvinte nu mai găsiră. Colţul pustiu al şantierului, uliţa verde căpătară iarăşi farmecul şi melancolia lor; doar luna plină făcea să se rotească pe iarbă umbra grămezilor

de scânduri. Grupul format din cei doi tineri pe piatra de mormânt era neclintit şi mut în lumina palidă. Silvère o cuprinse de talie şi ea se lăsă pe umărul lui. Nu se sărutară, se strânseră numai unul lângă altul, schimbară doar o strângere de mână şi dragostea lor avea nevinovăţia unei îmbrăţişări frăţeşti.

Miette era acoperită cu o lungă mantie cafenie cu glugă, care cădea până jos şi o învăluia în întregime. Nu i se mai vedeau decât capul şi mâinile. Femeile din popor, ţărancele şi muncitoarele pun încă şi astăzi, în Provence, asemenea mantale lungi, numite şube în partea locului şi care se poartă din vremuri foarte îndepărtate.

La sosire, Miette îşi dăduse gluga pe spate. Trăind în aer liber şi având sângele fierbinte, ea nu purta niciodată bonetă. Capul gol se profila viguros pe zidul scăldat în razele lunii. Era o copilă, dar o copilă care devenea femeie. Se găsea tocmai la vârsta aceea adorabilă şi nesigură când din copilă se înfiripă fata mare. E vârsta când bobocul delicat dă în floare, când formele nedesluşite au un farmec deosebit; atunci din liniile pline şi voluptuoase ale pubertăţii, femeia se desprinde cu cele dintâi sfiiciuni pudice, o femeie care mai păstrează pe jumătate trupul de fetiţă, dar care pune, fără să vrea, în fiecare din trăsături, mărturia sexului ei. Nu pentru toate fetele momentul este prielnic: unele cresc anormal, se urâţesc, se gălbejesc, plăpânde ca plantele timpurii. Miette dimpotrivă, ca toate fetele cu sânge bogat, trăite în mijlocul naturii, era tocmai în momentul când femeia are o graţie pătrunzătoare, pe care n-o mai regăseşte niciodată. Miette avea treisprezece ani. Deşi destul de dezvoltată, nu i-ai fi dat mai mult, atât de curat şi de naiv îi era râsul de care i se lumina chipul din când în când. De altminteri, trebuie să fi fost bună de măritat, căci femeia se dezvoltă repede în ea, datorită climei şi vieţii aspre pe care o duce. Era aproape tot aşa de înaltă ca şi Silvère, voinică şi plină de viaţă. Ca şi prietenul ei, nu avea o frumuseţe obişnuită. N-ai fi zis că-i urâtă, dar pentru mulţi tineri frumuşei ar fi părut întrucâtva ciudată. Avea un păr superb, des şi aspru, care de la frunte se

arunca în valuri mari pe spate, încât părea că de-a lungul capului şi a cefei curgeau valuri ondulate de un negru ca cerneala, clocotitoare şi capricioase. Aşa de bogat îi era părul, că nu ştia ce să facă cu el. O încurca. Îl răsucea cât putea de tare în şuviţe de grosimea unui pumn de copil, ca să ocupe cât mai puţin loc, apoi îl aduna tot la spate. N-avea timp să se gândească la o pieptănătură dichisită şi totdeauna se întâmpla ca uriaşul coc făcut pe grabă şi fără oglindă să capete sub degetele ei o viguroasă graţie. Când o vedeai sub casca vie a maldărului de păr creţ, care i se revărsa pe tâmple şi pe gât ca o blană, îţi dădeai seama de ce umbla cu capul gol, fără să se sinchisească de ploi sau de geruri. Fruntea îngustă, sub linia întunecată a părului, avea forma şi culoarea aurie a cornului de lună. Ochii mari, puţin ieşiţi; nasul scurt, cu nări largi şi niţel cârn; buzele prea cărnoase şi prea roşii ar fi părut urâte dacă le-ai fi examinat aparte. Dar toate aceste amănunte la un loc, încântătoarea plinătate a obrazului, jocul pătimaş al vieţii, alcătuiau un tot de o ciudată şi surprinzătoare frumuseţe. Când mergea, răsturnându-şi capul pe spate şi plecându-l molatic pe umărul drept, Miette semăna cu o bacantă antică, cu gâtlejul gâlgâind de o veselie gălăgioasă, cu obrajii bucălaţi de copil, cu dinţii mari albi, cu ciucuri de păr creţ pe care hohotele vesele îi făceau să salte pe ceafă, asemenea unei cununi din frunze de viţă de vie. Şi ca să mai găseşti în ea fecioara, fetiţa de treisprezece ani, trebuia să observi câtă nevinovăţie se desprindea din râsul dolofan şi suplu de femeie împlinită şi mai ales din frăgezimea copilărească a bărbiei şi din puritatea blândă a tâmplelor. Erau zile când chipul Miettei, ars de soare, căpăta lumini de chihlimbar. Un puf plin şi negru deasupra buzei de sus îi umbrea uşor chipul. Munca începea să-i deformeze mâinile mici şi scurte, care ar fi putut deveni mâini durdulii de burgheză, dacă n-ar fi făcut treabă.

Miette şi Silvère tăcură o bună bucată de vreme; citeau în propriile lor gânduri frământate. Şi cu cât se adânceau în teama şi necunoscutul zilei de mâine, cu atât se strângeau şi mai tare. Se înţelegeau până în adâncul inimii, pricepând

cât e de zadarnic şi de crud să te tânguieşti cu glas tare. Totuşi fata nu se mai putu stăpâni; se înăbuşea şi într-o singură frază exprimă teama amândurora:

— Ai să te întorci, nu-i aşa? bolborosi Miette, plecându-se spre Silvère.

Silvère, fără să-i răspundă, fără glas, temându-se să nu plângă ca şi dânsa, o sărută pe obraz ca un frate care nu găseşte altă mângâiere. Se descleştară şi iarăşi se adânciră în tăcere.

Nu trecu mult şi Miette se simţi pătrunsă de un fior de frig. Nu se mai rezema de umărul lui Silvère şi simţea cum trupul îi îngheţa. În ajun n-ar fi tremurat aşa în fundul aleii pustii, pe piatra de mormânt, unde ierni şi seri de-a rândul îşi trăiseră dragostea în liniştea morţilor de demult.

— Mi-e tare frig, zise Miette, punându-şi gluga pe cap.

— N-ai vrea să facem câţiva paşi? o întrebă Silvère. Nu-i încă ora nouă şi am putea să ne plimbăm puţin pe drum.

Miette gândea că n-o să mai aibă poate multă vreme bucuria unei întâlniri şi a unei discuţii seara, bucurie pentru care trăia zile de-a rândul.

— Da, să mergem, răspunse ea grăbită. Haidem până la moară. Dacă tu vrei, aş putea rămâne toată noaptea.

Se ridicară de pe lespede şi se ascunseră în umbra unei grămezi de scânduri. Aici, Miette dădu înlături şuba tighelită în mici romburi şi căptuşită cu indiană roşie ca sângele; apoi aruncă o pulpană a mantiei lungi şi călduroase pe umerii lui Silvère, îl înveli în întregime, ţinându-l şi strângându-l lângă ea în aceeaşi haină. Îşi petrecură câte un braţ în jurul mijlocului aşa fel încât nu mai întruchipau decât o singură fiinţă. Astfel contopiţi unul în altul, pierduţi în cutele şubei, nu mai aveau parcă formă omenească; se îndreptară cu paşi mărunţi spre drumul mare, străbătând fără teamă spaţiul gol al şantierului, înălbit de lună. Miette îl învelise pe Silvère şi el se lăsase fără să zică nimic, ca şi cum şuba le-ar fi făcut în fiecare seară aceleaşi servicii.

Drumul spre Nisa, având de o parte şi de alta clădirile mahalalei, era străjuit în 1851 de ulmi seculari – bătrâni,

uriaşi, măreţe ruine încă pline de viaţă, pe care municipiul, grijuliu la curăţenie, îi înlocuise de câţiva ani cu mici platani. Când Silvère şi Miette ajunseră sub copacii care păreau sub raza lunii nişte ramuri monstruoase întinse de-a lungul zidurilor, întâlniră în două sau trei rânduri mogâldeţe negre, mişcându-se tăcut la nivelul caselor. Ca şi dânşii erau perechi de îndrăgostiţi, ascunşi ermetic sub mantale şi plimbându-şi prin întuneric dragostea lor discretă.

Îndrăgostiţii oraşelor meridionale au adoptat acest fel de plimbare. Flăcăii şi fetele din popor, cei care trebuie să se însoare într-o bună zi şi nu li-i cu supărare dacă se sărută ceva mai devreme, nu ştiu unde să se furişeze ca să se îmbrăţişeze în voie, fără să dea prilej de bârfeală. Deşi părinţii le lasă toată libertatea, dacă ar închiria o cameră în oraş unde să se întâlnească numai ei, a doua zi s-ar face de râs în mahala; pe de altă parte, n-au timp să caute în fiecare seară locuri singuratice pe câmp. Atunci aleg o cale mijlocie: bat mahalalele, maidanele, aleile, toate locurile unde sunt puţini trecători şi multe fundături întunecoase. Şi cum toţi locuitorii se cunosc între ei, pentru mai multă siguranţă, au grijă să se ascundă sub mantalele care ar putea adăposti o familie întreagă. Părinţii îngăduie plimbările de felul acesta prin întuneric; morala rigidă provincială nu se scandalizează prea mult: este o regulă ca îndrăgostiţii să nu se oprească în colţuri, nici să se aşeze undeva prin fundul maidanelor şi atât e de ajuns ca pudoarea înspăimântată să se potolească. Ei nu se pot săruta decât mergând. Se întâmplă uneori ca fata să cadă în greşeală; îndrăgostiţii stătuseră jos, undeva.

Într-adevăr, mai rar plimbări de dragoste aşa de încântătoare ca plimbările de felul acesta. Toată imaginaţia meridională inventivă şi plină de drăgălăşenie se găseşte aici. Este carnavalul atâtor clipe de fericire la îndemâna celor mai săraci oameni. Îndrăgostita desface doar mantia şi iubitul este la adăpost; ea îl ascunde la inimă, cum îşi ascund burghezele amanţii sub paturi sau în dulapuri. Fructul oprit mâncat în aer liber, în nasul indiferenţilor, la drumul mare, capătă astfel o savoare deosebită. Nespus de

dulce şi de pătrunzătoare voluptate trebuie să fie siguranţa că te poţi îmbrăţişa fără risc în faţa lumii, că stai seri de-a rândul braţ la braţ în public, fără să te temi că vei fi recunoscut şi arătat cu degetul. O pereche nu-i decât o masă de întuneric şi seamănă întocmai cu o altă pereche. Cine întârzie la plimbare nu vede în umbrele mişcătoare decât amorul care trece, nimic mai mult: dragostea fără nume pe care o ghiceşti, dar n-o cunoşti. Îndrăgostiţii ştiu că sunt bine ascunşi; vorbesc pe şoptite, sunt ca la ei acasă; adeseori nu-şi spun nimic, merg ore întregi la întâmplare, fericiţi că se simt strâns lipiţi laolaltă în aceeaşi bucată de indiană. E nevinovat şi voluptuos totodată. Clima poartă toată vina, numai ea trebuie să-i fi îndemnat de la început pe îndrăgostiţi să-şi aleagă locuri ferite prin colţurile mahalalei. În nopţile frumoase de vară nu poţi face ocolul oraşului Plassans fără să dai la fiecare colţ de zid de vreo pereche cu gluga trasă; unele locuri, de pildă, ca maidanul Saint-Mittre, se umplu cu aceste dominouri negre care se ating în treacăt, fără zgomot, în toropeala nopţii senine: ai zice că sunt invitaţii unui bal misterios pe care l-ar da stelele în cinstea iubirii oamenilor săraci. Când e prea cald şi fetele nu mai au şube, ele se mulţumesc să-şi sumeată fustele de deasupra. Iarna, îndrăgostiţii înfierbântaţi nu mai simt gerul.

Coborând pe drumul Nişei, Silvère şi Miette nici nu se gândeau să se plângă de noaptea rece de decembrie.

Tinerii străbătură mahalaua adormită, fără să schimbe o vorbă. Simţeau din nou cu o mare bucurie farmecul cald al îmbrăţişării lor. Inimile le erau triste, fericirea pe care o gustau strângându-se unul de altul avea în ea emoţia dureroasă a despărţirii şi li se părea că niciodată n-are să se împrăştie dulcea amărăciune a tăcerii care le legăna neîncetat mersul. Curând casele se făcură tot mai rare. Ajunseră la capătul mahalalei. Aici se afla intrarea proprietăţii Jas-Meiffren, doi stâlpi zdraveni legaţi cu un grilaj, care lăsa să se vadă printre zăbrele o alee lungă de duzi. Fără să vrea, în trecere, Miette şi Silvère aruncară o privire într-acolo.

De la Jas-Meiffren, drumul mare coboară în pantă lină până în fundul unei văi care serveşte de albie unui râuşor, Viorna, aproape sec vara şi torent iarna. Cele două şiruri de ulmi existau încă pe vremea aceea şi făceau din drum o alee măreaţă care tăia dealul plantat cu grâu şi cu vii sărăcăcioase ca o panglică lată de arbori uriaşi.

În noaptea de decembrie, sub luna luminoasă şi rece, câmpurile proaspăt arate se întindeau de o parte şi de alta a drumului, asemeni unor straturi întinse de vată albicioasă care ar fi înăbuşit toate zgomotele din văzduh. În depărtare, doar glasul surd al Viornei aducea un fior în uriaşa pace a câmpiei.

Când tinerii începură să coboare aleea, gândul Miettei se întoarse la Jas-Meiffren care rămăsese în urmă.

— Mi-a fost tare greu să scap în astă-seară. Unchiul nu voia să-mi dea drumul. Se închisese în pivniţă şi cred că şi-a îngropat acolo banii, căci părea foarte înspăimântat azi-dimineaţă de cele ce se vor întâmpla.

Îmbrăţişarea lui Silvère deveni mai caldă.

— Hai, fii curajoasă. Va veni şi vremea când ne vom vedea în voie toată ziua. Nu trebuie să te întristezi.

— Tu speri, răspunse ea, dând din cap. Sunt zile când sunt foarte tristă şi nu muncile grele mă necăjesc atât de mult; dimpotrivă, adesea sunt fericită de asprimea unchiului şi de treburile la care mă pune. A avut dreptate să facă din mine o ţărancă: poate azi aş fi ajuns rău, căci, vezi tu, Silvère, sunt clipe când mă cred blestemată. Atunci aş vrea să mor… Mă gândesc la cel pe care-l ştii…

Rostind ultimele cuvinte, vocea copilei fu curmată de un suspin. Silvère o întrerupse aproape cu asprime:

— Taci! Mi-ai făgăduit să nu te mai gândeşti la asta. Nu-i vina ta.

Apoi adăugă pe un ton mai blând:

— Ne iubim mult, nu? Când ne vom căsători n-o să mai ai clipe de cumpănă.

— Ştiu, murmură Miette, tu eşti bun, îmi întinzi mâna. Dar ce vrei? Mi-e frică şi uneori mă revolt. Mi se pare că mi s-a făcut o nedreptate şi atunci îmi vine să fiu rea. Numai

ţie îţi deschid inima. De câte ori mi se aruncă numele tatei în faţă, simt parcă arsuri pe tot corpul. Când trec şi aud pe copii cum strigă: „Hei, fata lui Chantegreil!” îmi ies din fire; aş vrea să-i prind şi să-i bat.

Şi după o tăcere posomorâtă, ea continuă:

— Tu eşti bărbat, te duci să tragi cu arma. Eşti fericit.

Silvère o lăsă să vorbească. După ce mai făcu câţiva paşi, zise întristat:

— N-ai dreptate, Miette: furia ta n-are temei. Nu trebuie să te revolţi împotriva justiţiei. Eu plec să mă bat pentru drepturile noastre, ale tuturora; n-am să mă răzbun pe nimeni.

— N-are importanţă, aş vrea să fiu bărbat şi să trag cu arma. Cred că asta mi-ar face bine.

Fiindcă Silvère tăcea, ea îşi dădu seamă că-l nemulţumise. Simţea cum i se potolea înfierbântarea. Bolborosi cu glas rugător:

— Nu eşti supărat pe mine? Plecarea ta îmi dă gânduri de astea şi mă întristează. Ştiu că ai dreptate, că trebuie să fiu ascultătoare.

Miette începu să plângă. Mişcat, Silvère îi luă mâinile şi le sărută.

— Vezi, treci de la mânie la lacrimi, ca un copil. Trebuie să fii cuminte. Nu te cert... Aş vrea numai să te văd mai fericită şi asta depinde în mare măsură de tine.

Drama, amintită în chip aşa de dureros de Miette, îi întristă pe îndrăgostiţi câtva timp. Mergeau cu capul plecat, tulburaţi de gândurile lor. Apoi, Silvère, fără să vrea, începu din nou discuţia.

— Tu mă crezi mult mai fericit ca tine? Dacă bunica nu m-ar fi strâns de pe drumuri şi nu m-ar fi crescut, ce m-aş fi făcut? Afară de unchiul Anton, muncitor ca şi mine şi care m-a învăţat să iubesc republica, toate celelalte rude parcă s-ar teme să nu le murdăresc când trec pe lângă ele.

Vorbea din ce în ce mai aprins; se oprise locului, ţinând-o pe Miette în mijlocul drumului.

— Mi-e martor Dumnezeu că nu invidiez, nici nu urăsc pe nimeni. Dar dacă suntem victorioşi, va trebui să le-o spun

de la obraz acestor domnişori. În privinţa. Asta, unchiul Anton ştie multe. Vei vedea când ne vom întoarce. Vom trăi toţi liberi şi fericiţi.

Luându-l cu binişorul, Miette îl porni din nou la drum.

— Văd că-ţi iubeşti mult republica, zise copila încercând să glumească. Oare mă iubeşti şi pe mine tot atât?

Râdea, dar în râsul ei era amărăciune. Poate că-şi spunea că Silvère ar părăsi-o foarte uşor ca să bată drumurile. Tânărul răspunse grav:

— Tu eşti femeia mea. Ţie ţi-am dat toată inima. Iubesc republica, pentru că te iubesc pe tine. Când vom fi căsătoriţi, ne va trebui multă fericire şi pentru partea aceasta de fericire, plec mâine dimineaţă. Mă sfătuieşti oare să stau acasă?

— O nu, răspunse cu vioiciune fata. Un bărbat trebuie să fie puternic. E frumos să fii curajos. Iartă-mi gelozia. Aş vrea să fiu tot aşa de puternică ca şi tine. Nu-i aşa că atunci m-ai iubi şi mai mult?

Păstră o clipă de tăcere, apoi adăugă cu o vioiciune şi naivitate încântătoare:

— Ah! Cu cât bucurie am să te sărut când ai să te întorci!

Strigătul acesta, ţâşnit dintr-o inimă îndrăgostită şi curajoasă, îl mişcă adânc pe Silvère. O luă în braţe şi o sărută pe obraji de mai multe ori. Fata se apără râzând. De emoţie ochii îi erau plini de lacrimi.

În jurul îndrăgostiţilor câmpia dormea înainte, în uriaşa pace a gerului. Ajunseră la mijlocul dealului. Aici, la stânga, se găsea un dâmb destul de ridicat, în vârful căruia luna înălbea ruinele unei mori de vânt; doar turnul, năruit într-o parte, mai rămăsese. Aici se sfârşea plimbarea pe care tinerii şi-o propuseră. De la pornirea lor din mahala, merseră drept înainte fără să arunce măcar o privire peste câmp. După ce o sărută pe obraz, Silvère înălţă capul; zări moara:

— Ce mult am mers. Uite moara. Trebuie să fie aproape nouă jumătate. Să ne întoarcem.

Miette se bosumflă.

— Hai să mai mergem încă puţin, se rugă ea, numai

câţiva paşi până la drumul cel scurt, zău, numai până acolo…

Silvère o cuprinse iarăşi de mijloc zâmbind. Începură să coboare dealul. Nu se mai temeau de privirile curioşilor: de la ultimele case nu mai întâlniseră ţipenie de om. Rămaseră totuşi înveliţi în şubă. Şuba aceasta, haina aceasta a amândurora, era ca un adevărat cuib al îndrăgostiţilor. În câte seri fericite nu-i ascunsese? Dacă s-ar fi plimbat braţ la braţ, s-ar fi simţit atât de mici şi de izolaţi în imensitatea câmpiei. Dar faptul că nu întruchipau decât o singură fiinţă le dădea siguranţă, îi făcea mai mari. Prin cutele şubei priveau câmpiile ce se întindeau pe marginile drumului şi nu-şi mai simţeau dragostea strivită sub indiferenta vastelor orizonturi. Li se părea că luaseră cu ei casa, că se bucurau de privelişte ca de la o fereastră, îndrăgind singurătăţile liniştite, întinderile de lumină adormită, colţurile de natură nedesluşite sub linţoliul iernii şi al nopţii, toată valea care-i fermeca fără să se pună totuşi între inimile lor strâns unite.

De altfel, renunţaseră la o discuţie ordonată; nu mai vorbeau despre alţii şi nici măcar despre ei: trăiau numai clipa prezentă, schimbând o strângere de mână, scoţând câte o exclamaţie la vederea unei privelişti, rostind vorbe rare, fără să le înţeleagă prea bir. E, ca şi cum ar fi fost toropiţi de căldura trupurilor lor. Silvère uitase de entuziasmul pentru republică. Miette nu se mai gândea că iubitul o s-o părăsească peste o oră, pentru multă vreme, poate pentru totdeauna. Ca şi-n alte zile, când pacea întâlnirii nu cunoştea clipele despărţirii, se lăsau furaţi de vraja dragostei.

Mergeau mereu înainte. Ajunseră în curând la drumul acela scurt de care vorbea Miette, crâmpei de uliţă care se afunda în câmp, ducând la un sat clădit pe malul Viornei. Nu se opriră, ci coborâră mai departe, prefăcându-se că nu văd cărarea pe care-şi făgăduiseră să nu treacă. De-abia câteva minute mai târziu, Silvère murmură:

— Trebuie să fie foarte târziu şi eşti obosită.

— Nu, îţi jur, nu sunt obosită, răspunse fata. Aş merge

aşa câteva poşte.

Apoi adăugă alintându-se:

— Vrei să coborâm până la livada Sainte-Claire? Acolo ne oprim şi ne întoarcem.

Silvère, legănat de mersul cadenţat al fetei, care visa cu ochii deschişi, nu se împotrivi. Erau iarăşi parcă în al nouălea cer. Înaintau încetinind pasul, de teama momentului când vor trebui să urce din nou dealul: cât mergeau înainte li se părea că merg spre o veşnicie a înfrăţirii care-i lega unul de altul; întoarcerea însemna despărţirea, neînduplecatul rămas bun.

Încetul cu încetul, panta se făcea tot mai lină. În fundul văii se întindeau fâneţe până la Viorna care curgea la celălalt capăt, de-a lungul unui şir de dealuri mici. Aceste fâneţe, despărţite cu garduri vii de drumul mare, sunt livezile Sainte-Claire.

— Ei, zise Silvère, zărind primele întinderi de iarbă, mergem şi până la pod.

Miette izbucni într-un hohot de râs. Îl luă pe Silvère de gât şi-l sărută zgomotos.

În locul unde încep gardurile vii, aleea de arbori se termina, atunci, cu doi ulmi, doi uriaşi şi mai impunători ca ceilalţi. Pământul se întindea gol la marginea drumului, ca un întins aşternut de lână verde, până la sălciile şi mestecenii de pe malul râului. De la ultimii ulmi până la pod nu erau mai mult de trei sute de metri. Îndrăgostiţilor le trebui un sfert de oră ca să parcurgă această distanţă. În sfârşit, deşi mergeau cu atâta încetineală, ajunseseră şi pe pod, unde se opriră.

În faţa lor, drumul spre Nisa urca pe povârnişul opus ăl văii din care ei nu puteau vedea decât un capăt destul de scurt, căci valea făcea o cotitură bruscă la vreo jumătate de kilometru de pod şi se pierdea între colinele împădurite. Uitându-se îndărăt zăriră celălalt capăt al drumului, cel pe care-l străbătuseră şi care merge în linie dreaptă de la Plassans până la Viorna. Sub frumoasa lună plină de iarnă, ai fi zis că e o lungă panglică de argint mărginită de chenarele sumbre ale celor două şiruri de ulmi. La dreapta

şi la stânga, pământurile arate de pe deal păreau vagi mări cenuşii, tăiate de această panglică, de drumul alb de îngheţ cu luciu metalic. Sus de tot, la orizont, se zăreau câteva ferestre încă luminate, din mahala, asemenea unor scântei vii. Miette şi Silvère, mergând la pas, se depărtaseră mai bine de o poştă. Aruncară o privire asupra drumului parcurs, muţi de admiraţie în faţa uriaşului amfiteatru care urca până la marginea văzduhului şi pe care trâmbele de lumini albastre curgeau ca pe treptele unei cascade uriaşe. Acest decor straniu, această colosală apoteoză se ridica într-o neclintire şi o tăcere de moarte. Nimic nu putea fi asemănat acestei măreţii impunătoare.

Apoi tinerii, rezemaţi de parapetul podului, priviră la picioarele lor Viorna, umflată de ploi, care curgea vuind surd şi continuu. În josul şi susul apei, în mijlocul adâncurilor întunecate, ei desluşeau liniile negre ale arborilor crescuţi pe maluri; ici şi colo, o raza de lună se strecura, făcând pe apă o dâră de cositor topit care lucea şi se zbătea, asemenea unui efect de lumină pe solzii unui animal viu. Aceste luciri alergau cu un farmec misterios de-a lungul curgerii torentului, între fantomele nedesluşite ale frunzişurilor. Parcă era o vale fermecată, un loc de taină, unde trăia o viaţă ciudată un întreg popor de umbre şi de lumini.

Îndrăgostiţii cunoşteau bine această parte a râului: în nopţile calde de iulie coborâseră adesea până aici ca să se răcorească; petrecuseră ore întregi ascunşi în boschetele de sălcii de pe malul drept, acolo unde fâneţele de la Sainte-Claire îşi desfăşurau covorul lor de iarbă până la marginea apei. Îşi aminteau de cele mai mici cute ale malului; de pietrele pe care trebuiau să sară ca să treacă Viorna, atunci subţire ca un fir; de ascunzişurile în iarba unde visaseră visurile lor de dragoste. Iată de ce Miette contempla de pe pod cu o privire plină de dorinţe malul drept al râului.

— Dac-ar fi mai cald, am putea coborî să ne odihnim un pic, înainte de a urca dealul, oftă ea.

Apoi, după o tăcere, cu ochii mereu aţintiţi pe malurile

Viornei:

— Ia te uită, Silvère, pata aceea neagră, colo, lângă stăvilar. Îţi aminteşti? E hăţişul unde am stat anul trecut în Joia Rusaliilor.

— Da, e hăţişul, răspunse Silvère cu glas scăzut.

Acolo îndrăzniseră să se sărute pe obraji. Amintirea evocată de Miette le pricinui amândurora o senzaţie delicioasă, o emoţie în care se împleteau bucuriile din trecut cu speranţele de mâine. Ca la lumina unui fulger, revăzură neuitatele lor seri petrecute împreună, mai ales seara aceea de Rusalii, de care îşi aminteau până şi cele mai mici amănunte; văzduhul cald, răcoarea sălciilor de pe Viorna, cuvintele lor pline de dezmierdări. Şi pe când îi năpădea trecutul ca un dulce parfum, crezură că pătrund necunoscutul viitorului, că se văd unul în braţele celuilalt, că li s-a împlinit astfel visul şi că se plimbă prin viaţă cum se plimbau acum pe drumul mare, acoperiţi cu aceeaşi şubă. Atunci căzură iarăşi în visare, ochi în ochi, zâmbindu-şi pierduţi în mijlocul luminilor muie.

Deodată Silvère ridică capul. Se desprinse din cutele şubei şi ciuli urechile. Mirată, Miette făcu la fel fără să priceapă de ce se dezlipea de ea cu un gest aşa de brusc.

De câteva clipe, zgomote nelămurite veneau dindărătul colinelor, prin mijlocul cărora se pierdea drumul spre Nisa. Erau parcă zdruncinăturile îndepărtate ale unui convoi de care. Viorna acoperea de altfel cu vuietul ei aceste zgomote încă nedesluşite.

Dar treptat zgomotele se accentuară semănând cu tropotele unei armate în marş. Apoi, în răpăitul care creştea, se desluşi larma unei mulţimi, suflări ciudate de uragan, cadenţate şi ritmice, parc-ar fi fost bubuiturile unei furtuni cumplite care se apropia cu repeziciune, tulburând văzduhul adormit.

Silvère asculta fără să poată prinde glasurile furtunii, pe care dealurile le împiedicau să ajungă desluşit până la dânsul. Şi dintr-odată, o grămadă întunecată apăru la cotitura drumului; o Marsilieză formidabilă, cântată cu furie răzbunătoare, izbucni.

— Ei sunt! strigă Silvère într-un avânt de bucurie şi entuziasm. Urcă în fugă dealul, târând-o pe Miette după dânsul. La stânga drumului era un povârniş plantat cu stejari verzi pe care se căţărară amândoi, ca să nu fie târâţi de valul mulţimii care urla.

Pe povârniş, din umbra unor tufişuri, fata, palidă, privea cu tristele la oamenii ale căror cântece îndepărtate i-l smulseseră pe Silvère din braţe. I se părea că toată gloata venea ca să se pună între Silvère şi dânsa. Erau atât de fericiţi cu câteva clipe mai înainte, atât de strâns uniţi, atât de singuri, atât de pierduţi în vasta tăcere, sub lumina discretă a lunii! Iar acum Silvère, cu capul întors, părea că nici nu mai ştie de ea şi-şi aţintea privirile spre aceşti necunoscuţi pe care-i numea fraţi.

Gloata cobora într-un avânt măreţ, nestăvilit. Năvala celor câteva mii de oameni, în pacea moartă şi îngheţată a orizontului, avea o cumplită măreţie. Drumul, asemenea unui torent, rostogolea valuri vii care nu se mai sfârşeau parcă: la cotitură apăreau mereu alte mase negre şi cântecele lor umflau din ce în ce vocea furtunii omeneşti. Când apărură ultimele batalioane, izbucnirea fu asurzitoare. Marsilieza umplu văzduhul, suflată parcă de guri uriaşe în trompete monstruoase, care-o arunca vibrantă, cu asprimi de aramă, în toate colţurile văii. Şi câmpia adormită se deşteptă tresărind, fremăta toată ca o tobă bătută şi răsună din adâncuri, repetând în toate ecourile notele înflăcărate ale imnului naţional. Atunci nu cântară numai oamenii, ci din toate colţurile orizontului, de pe stâncile îndepărtate, de pe fâşiile de pământ arate, din livezi, din boschete, până şi din mărăcini, parcă ieşeau glasuri omeneşti. Li se părea că din vastul amfiteatru care se ridică de la râu spre oraş, de pe cascada uriaşă albăstrită de lună, un popor invizibil şi numeros aplaudă pe răsculaţi; că din fundul albiei Viornei, din apele învârstate de misterioase dungi de cositor topit, nu era gaură întunecată din care oamenii ascunşi să nu repete fiecare refren cu o mânie şi mai mare. Toată câmpia, în cutremurarea văzduhului şi pământului, striga răzbunare şi libertate. Atât timp cât mica armată coborî

dealul, răcnetul mulţimii se rostogoli astfel în unde sonore străbătute de năprasnice izbucniri, care zguduiau până şi pietrele, de pe drum.

Palid de emoţie, Silvère asculta şi privea mereu. Răsculaţii din frunte, care târau după ei masa forfotitoare şi zgomotoasă, adevărat monstru nedesluşit în umbră, se apropiau de pod cu paşi repezi.

— Credeam, murmură Miette, că voi nu trebuie să treceţi prin Plassans.

— Şi-or fi schimbat planul de campanie, răspunse Silvère. Într-adevăr, noi trebuia să ne îndreptăm spre capitala departamentului pe drumul Toulonului, lăsând în stânga Plassans şi Orchères. Ăştia trebuie să fi plecat azi după-amiază din Alboise şi să fi trecut spre seară pe la Tulettes.

Capul coloanei ajunsese în faţa tinerilor. În mica armată domnea mai multă ordine decât te-ai fi aşteptat de la o gloată de oameni nedisciplinaţi. Contingentele din fiecare oraş, din fiecare târg, formau batalioane deosebite, care mergeau la câţiva paşi unele de altele. Batalioanele păreau că ascultă de şefi. De altfel, avântul care-i mâna acum pe panta dealului îi unea într-o masă compactă, puternică, de neînvins. Să tot fi fost acolo vreo trei mii de oameni uniţi şi mânaţi înainte de vântul mâniei. Nu se puteau vedea bine toate ciudatele amănunte ale acestei scene, din pricina umbrei aruncate pe drum de povârnişurile înalte. Dar la cinci-şase paşi de tufişurile unde se adăpostiseră Miette şi Silvère, povârnişul din stânga se apleca făcând loc unui drumeag care urma cursul apei şi luna, strecurându-se prin această spărtură, tăia drumul cu o bandă luminoasă. Când primii răsculaţi intrară în această rază, se treziră pe neaşteptate inundaşi de o lumină atât de pătrunzătoare, încât se puteau desluşi limpede până în cele mai mici colţuri chipurile şi îmbrăcămintea lor. Pe măsură ce defilau contingentele, cei doi tineri le vedeau astfel perindându-se impresionante, mereu împrospătate de alte rânduri, izvorâte brusc din întuneric.

Când cei dintâi răsculaţi intrară în lumină, Miette cu o mişcare instinctivă se lipi mai strâns de Silvère, deşi se

simţea în siguranţă, la adăpostul privirilor, îşi petrecu braţele pe după gâtul lui Silvère şi-şi rezemă capul de umărul lui. În picioare, cu capul înfăşurat în glugă, palidă, îşi aţintea privirile asupra pătratului luminos pe care-l străbăteau iute figuri atât de bizare, transfigurate de entuziasm, cu gura larg deschisă şi neagră, plină de strigătul răzbunător al Marsiliezei.

Silvère, pe care-l simţea cum freamătă lângă dânsa, i se plecă la ureche şi-i spuse numele diferitelor contingente, pe măsură ce treceau.

Coloana mergea pe rânduri de opt oameni. În frunte erau flăcăi zdraveni, cu capete mari, care păreau să aibă o forţă herculeană şi o credinţă naivă de giganţi. Republica avea să găsească în ei apărători orbi şi zeloşi. Purtau pe umeri topoare mari cu tăişul proaspăt ascuţit, lucind în bătaia lunii.

— Sunt tăietorii de lemne din pădurile de la Seille, zise Silvère. Din ei s-a înjghebat un corp de săpători. Un semn să facă numai unul dintre şefii lor şi oamenii aceştia ar fi gata să meargă până la Paris, să spargă poarta oraşului cu topoarele, aşa cum doboară stejarii bătrâni din munţi.

Tânărul vorbea cu mândrie de pumnii zdraveni ai fraţilor lui. Cum îndărătul lemnarilor veneau muncitori şi oameni cu bărbi aspre, arşi de soare, el continuă:

— Contingentul de la Palud. E primul târg care s-a răsculat. Oamenii în bluză sunt muncitorii care lucrează stejarul; ceilalţi, cu veste de catifea, trebuie să fie vânătorii şi cărbunarii care trăiesc în trecătoarea Seille. Vânătorii l-au cunoscut, Miette, pe tatăl tău. Au arme bune pe care le mânuiesc cu dibăcie. Ah! de-ar fi cu toţii înarmaţi la fel! Dar nu prea sunt puşti. Ia te uită, muncitorii n-au decât ciomege.

Miette privea şi asculta fără să zică o vorbă. Când Silvère îi vorbi de tatăl ei, sângele i se urcă violent în obraji. Aprinsă la faţă, îi examină pe vânători cu mânie, dar parcă şi cu o ciudată simpatie. Din clipa aceea parcă se molipsi şi ea de febra şi entuziasmul frenetic provocate de cântecele răsculaţilor…

Coloana, care începu încă o dată Marsilieza, cobora mereu, biciuită de suflul aspru al mistralului. După oamenii din Palud, urmă o altă trupă de muncitori, printre care se zăreau, în număr destul de mare, burghezi cu paltoane.

— Uite oamenii din Saint-Martin-de-Vaulx, continuă Silvère. Orăşelul ăsta s-a răsculat aproape în acelaşi timp cu Palud; patronii s-au alăturat muncitorilor. Sunt aici oameni bogaţi, Miette, bogaţi care ar putea trăi liniştiţi la ei acasă, dar se duc totuşi să-şi rişte viaţa pentru apărarea libertăţii. Trebuie să-i iubim pe aceşti bogaţi... Nici ăştia nu au arme; de-abia câteva puşti de vânătoare. Îi vezi, Miette, pe cei care au la cotul stâng banderolă de stofă roşie? Sunt şefii.

Dar Silvère rămânea în urmă. Contingentele coborau dealul mai repede ca vorbele sale. Mai vorbea încă de Saint-Martin-de-Vaulx, când două batalioane apucaseră să treacă de dunga luminoasă care înălbea drumul.

— Ai văzut? întrebă el. Răsculaţii din Alboise, din Alboise şi din Tulettes; au trecut. L-am cunoscut pe Bourgat fierarul. El trebuie să fi venit chiar astăzi cu răsculaţii. Cum mai aleargă!

Micite se aplecă acum ca să urmărească mai bine cu privirea trupele ce i le arăta Silvère. Simţi cum o cuprinde un fior care i se urca în piept şi-i încleşta gâtul. În acel moment, apăru un batalion mai numeros şi mai disciplinat decât celelalte. Răsculaţii care-l alcătuiau, aproape toţi îmbrăcaţi cu bluze albastre, eraţi încinşi cu centiron roşu ai fi zis că sunt îmbrăcaţi în uniformă. În mijlocul lor mergea călare un om cu sabia la şold. Cei mai mulţi din soldaţii aceştia improvizaţi aveau puşti, carabine sau fostele sâneţe ale gărzii naţionale.

— Nu-i cunosc pe ăştia, zise Silvère. Omul călare trebuie să fie şeful despre care mi s-a vorbit. A adus cu dânsul contingentele de la Faverolles şi din satele vecine. Ar trebui ca toată coloana să fie echipată aşa.

Dar n-avu timp să răsufle.

— Ah! iată ţăranii! strigă el.

După oamenii din Faverolles, înaintau grupuri mici

formate din zece-douăzeci de oameni cel mult. Toţi purtau haina scurtă a ţăranilor din sud. Cântând, agitau furci şi coase; ba unii nu aveau decât hârleţe de săpători. Fiecare cătun trimisese toţi oamenii zdraveni.

Silvère, care recunoştea grupele după şefi, înşira înfierbântat:

— Contingentul de la Chavonoz! Nu-s decât opt oameni, dar unul şi unul! Unchiul Antoine îi cunoaşte... Iată Nazère! Iată Poujols! Sunt toţi, unul n-a lipsit la apel. Valqueyras! Iată-l şi pe popă cu dânşii, mi s-a spus că-i un bun republican.

Era beat de entuziasm. Acum când fiecare batalion nu avea decât câţiva răsculaţi, trebuia să-i numească în pripă şi graba îi dădea o înfăţişare de nebun.

— Ah! Miette, ce frumoasă defilare! Rozan! Vernoux! Corbière! şi încă mai sunt, vei vedea. Ăştia n-au decât coase, dar vor cosi trupele ca în palmă... Saint Eutrope! Nazal! Les Gardes! Marsanne! toată coasta de nord de la Seille!... Ce mai încolo, încoace, vom învinge. Toată ţara e cu noi. Priveşte braţele acestor oameni, sunt negre şi tari ca fierul. Şi mai sunt încă. Uite Pruines! Roches-Noires! Ăştia din urmă sunt contrabandişti au carabine. Alte coase şi furci, contingentele de ţărani continuă: Castel-le-Vieux! Sainte-Anne! Graille! Estourmel! Murdaran!

Şi termină, cu vocea înecată de emoţie, enumerarea acestor oameni, pe care parcă-i lua şi-i ridica un vârtej pe măsură ce-i arăta cu degetul. Înălţat, cu faţa aprinsă, arăta contingentele cu un gest nervos. Miette urmărea gestul. Simţea că drumul o trage în jos, ca adâncul unei prăpăstii. Ca să nu alunece de pe povârniş, se ţinea de gâtul tânărului. O beţie ciudată venea din mulţimea ameţită de zgomot, de curaj şi de credinţă. Toţi aceştia, zăriţi o clipă într-o rază de lună, tineri, bărbaţi în toată firea, bătrâni agitând arme ciudate, îmbrăcaţi în fel de fel de costume, de la bluza muncitorului până la redingota burghezului: şirul nesfârşit de capete, din care momentul şi împrejurarea modelau neuitate măşti de energie şi de entuziasm fanatic, căpătau în cele din urmă în ochii fetei aspectul năvalnic al

unui torent. Uneori i se părea că nu mai mergeau singuri, că erau duşi de Marsilieză, de cântecul acesta aprig cu sonorităţi formidabile. Nu putea desluşi cuvintele, nu auzea decât un tunet neîntrerupt, de la notele surde, până la cele vibrante, ascuţite ca nişte ace ce i s-ar fi înfipt treptat în carne. Urletul acesta de revoltă, apelul la luptă şi la moarte, cu cutremurări de mânie, cu dorinţa arzătoare de libertate, uimitorul amestec de măcel şi de avânturi sublime lovind-o drept în inimă, fără oprire şi mai adânc la fiecare brutalitate a ritmului, îi pricinuia chinurile pline de voluptate ale fecioarei martire, care se ridică şi zâmbeşte sub bici. Şi mulţimea se scurgea mereu dusă de valul gălăgios. Defilarea, care ţinu doar câteva minute, li se păru tinerilor că nu trebuie să se mai sfârşească vreodată.

Fireşte, Miette era un copil. Se îngălbenise la apropierea mulţimii şi plânsese dragostea ei fără de noroc, deşi era o fată curajoasă, o fire înflăcărată care se entuziasma cu uşurinţă. Emoţia care-o cuprinsese încetul cu încetul o zguduia acum toată. Devenea băiat. Ar fi luat bucuros o armă şi i-ar fi urmat pe răsculaţi. Dinţii ei albi, pe măsură ce defilau puştile şi coasele, se arătau mai lungi şi mai ascuţiţi, între buzele roşii, parc-ar fi fost colţii unui pui de lup, căruia i-ar fi venit poftă să muşte. Şi când îl auzea pe Silvère că numără contingentele de tovarăşi din ce în ce mai precipitat, i se părea că elanul coloanei creştea cu fiecare vorbă. Parcă era o furie dezlănţuită, o pulbere omenească măturată de o furtună. Totul se învârtea în jurul ei. Închise ochii. Lacrimi mari, calde îi lunecau pe obraji. Silvère avea şi el lacrimi la capătul genelor.

— Nu văd oamenii care au plecat din Plassans azi după-masă, îngână el.

Încerca să desluşească capătul coloanei aflat încă în umbra. Apoi strigă triumfător:

— Uite-i! Poartă drapelul, li s-a încredinţat drapelul.

Voi să sară jos de pe dâmb şi să se alăture prietenilor, dar în clipa aceea răsculaţii se opriră. În lungul coloanei se auziră ordine. Marsilieza se stinse şi nu se mai auzi decât murmurul confuz al mulţimii care fremăta încă. Silvère,

care asculta atent, putu înţelege ordinele care se transmiteau din contingent în contingent şi care-i chemau pe oamenii din Plassans în frunte. În timp ce fiecare batalion se alinia la marginea drumului ca să lase să treacă drapelul, tânărul, târând pe Miette după dânsul, începu să urce povârnişul.

— Vino, zise el, vom fi înaintea lor de partea cealaltă a podului.

Şi după ce ajunseră sus pe arătură, alergară până la moară al cărei stăvilar închidea drumul. Aici, trecură Viorna pe o scândură aruncată de morari. Apoi târâră de-a curmezişul păşunilor Sainte-Claire, ţinându-se mereu de mână şi gonind mereu, fără să schimbe o vorbă. Pe drumul mare, coloana desena o linie întunecată pe care ei o urmăriră de-a lungul gardurilor. Printre răsuri erau spărturi. Prin una dintre aceste spărturi Silvère şi Miette ajunseră la drumul mare.

Cu tot ocolul mare ce-l făcuseră, ajunseră în acelaşi timp cu oamenii din Plassans. Silvère strânse câteva mâini; oamenii trebuiau să-şi închipuie că el aflase noua direcţie a răsculaţilor şi că le ieşise în întâmpinare. Miette, cu faţa pe jumătate ascunsă în gluga şubei, fu privită cu curiozitate.

— Ia te uită! E fata lui Chantegreil, zise un om din mahala, nepoata lui Rébufat, arendaşul de la Jas-Meiffren.

— De unde vii, haimana? strigă un altul.

Silvère, beat de entuziasm, nu se gândise la mutra pe care avea s-o facă iubita lui auzind glumele muncitorilor. Miette, ruşinată, îi privi parcă ar fi vrut să ceară sprijin şi ajutor. Dar, n-apucase să deschidă gura şi un alt glas se ridică din grup, zicând cu brutalitate:

— Tată-său e la ocnă; nu vrem printre noi pe faţa unui hoţ şir a unui asasin.

Miette păli îngrozită.

— Minţi, murmură ea, tata a ucis, dar n-a furat.

Şi pentru că Silvère strângea pumnii, mai palid şi mai tulburat decât dânsa, îi zise:

— Lasă, asta mă priveşte pe mine.

Apoi, uitându-se la ei, repetă cu tărie:

— Minţi! Minţi! N-a luat niciodată un ban de la nimeni. O ştii prea bine. De ce îl insulţi, când nu-i de faţă?

Stătea mândră şi dreaptă în mânia ei. Fire înflăcărată, pe jumătate sălbatică, părea că primeşte destul de calm acuzaţia de asasinat, dar acuzaţia de furt o scotea din sărite. Lumea ştia acest lucru şi de aceea mulţimea îi arunca învinuirea în faţă, dintr-o răutate prostească.

Omul care-l făcuse pe tată-său hoţ repetase ceea ce auzise şi el de ani de zile. Faţă de reacţia violentă a fetei, muncitorii începură să chicotească. Silvère încleşta tot mai tare pumnii. Întâmplarea s-ar fi sfârşit prost, dacă un vânător din Seille, care se aşezase pe un morman de piatră la marginea drumului, aşteptând ca trupa să pornească din nou, nu i-ar fi venit în ajutor fetei.

— Fata are dreptate, zise el. Chantegreil era de-ai noştri. L-am cunoscut. Procesul lui n-a fost deloc limpede. Am crezut întotdeauna în adevărul declaraţiilor făcute în faţa judecătorilor. Jandarmul pe care l-a doborât în vânătoare cu un foc de puşcă trebuie să-l fi luat şi pe el la ochi cu carabina. Ce vreţi, trebuie să te aperi! Dar Chantegreil era un om cinstit, Chantegreil n-a furat.

Cum se întâmplă în asemenea împrejurări, mărturia braconierului fu de ajuns pentru ca Miette să-şi găsească apărători. Mai mulţi muncitori declarară că şi ei îl cunoscuseră pe Chantegreil.

— Da, da, i-adevărat. Nu era hoţ. La Plassans sunt destui ticăloşi care ar trebui trimişi la ocnă în locul lui. Chantegreil era fratele nostru. Hai, linişteşte-te, fetiţo!

Miette n-auzise niciodată vorbindu-se de bine despre tatăl ei. De obicei, în faţa ei îl făceau pungaş, criminal şi uite că întâlnise oameni de inimă care aveau pentru el cuvinte de iertare şi declarau că era cinstit. Izbucni în lacrimi. Aceeaşi emoţie care i se urcase ca un nod când auzise Marsilieza o cuprinse acum.

Nu ştia cum să mulţumească oamenilor acestora, miloşi cu cei nenorociţi. La un moment dat, îi veni să le strângă mâna la toţi bărbăteşte. Dar inima o învăţă ceva mai bun. Alături se afla răsculatul care purta drapelul. Ea apucă

prăjina drapelului şi, drept mulţumire, zise cu un ton rugător:

— Daţi-mi-l, îl voi duce eu.

Muncitorii, oameni simpli, înţeleseră sublima naivitate a acestei mulţumiri.

— Aşa, strigară, fata lui Chantegreil va purta drapelul.

Un tăietor de lemne băgă de seamă că fata o să ostenească repede şi că n-o să mai poată merge departe.

— Sunt voinică, zise ea cu mândrie, sumecându-şi mânecile şi arătându-şi braţele rotunde şi pline ca ale unei femei în toată firea.

— Numai o clipă, răspunse, după ce i se întinse drapelul.

Îşi scoase repede şuba şi şi-o puse din nou, după ce o întoarse pe dos cu căptuşeala roşie în afară. Atunci apăru în lumina lunii, îmbrăcată într-o largă mantie de purpură care-i cădea până jos. Gluga oprită pe marginea cocului îi stătea ca un fel de bonetă frigiană. Apucă drapelul, strânse prăjina la piept şi stătu dreaptă între cutele acestui stindard sângeros care fâlfâia îndărătul ei. Într-un avânt de energică mândrie, îşi înălţă spre cer capul de copil exaltat, acoperit de păr creţ, cu ochi mari umezi, cu buzele întredeschise într-un zâmbet. În momentul acela era Fecioara Libertate.

Răsculaţii izbucniră în aplauze. Meridionalii, cu imaginaţia lor vie, erau surprinşi şi entuziasmaţi de apariţia acestei fete înalte îmbrăcate în roşu, strângând nervos drapelul la sân.

Din grup izbucniră strigăte:

— Bravo fata lui Chantegreil! Să rămână cu noi, ne va purta noroc!

Ar mai fi aclamat-o mult, de nu venea ordinul de plecare. Şi în timp ce coloana se punea în marş, Miette strânse mâna lui Silvère, care se apropiase de ea şi-i şopti la ureche:

— Înţelegi? Vreau să rămân cu tine. Vrei?

Fără să-i răspundă, Silvère îi strânse şi el mâna. Primi. De altfel era aşa de emoţionat, încât se lăsă cucerit de entuziasmul tovarăşilor săi. Miette i se păruse atât de frumoasă, de mare, de sfântă, încât tot timpul cât urcau

dealul, o vedea înaintea ochilor strălucitoare, într-o glorie purpurie. Acum o confunda cu cealaltă mare dragoste a lui, republica. Ar fi voit să ajungă mai repede, să aibă puşca pe umăr. Dar răsculaţii urcau încet. Ordinul era să facă, pe cât posibil, cât mai puţin zgomot. Coloana înainta între două ziduri de ulmi, asemenea unui şarpe uriaş, care îşi târa inelele în zvârcoliri ciudate. Noaptea rece de decembrie îşi recăpătase tăcerea, numai Viorna părea că vuieşte şi mai tare.

De la primele case ale mahalalei, Silvère dădu fuga să-şi ia arma ascunsă pe maidanul pe care-l găsi adormit sub lună. Îi ajunse din urmă pe răsculaţi, în faţa Porţii Romei. Miette se plecă şi-i spuse cu zâmbetul ei copilăresc:

— Mi se pare că sunt la procesiunea din joia Mare şi că duc prapurul Sfintei Marii.

II

Plassans este o subprefectură de vreo zece mii de suflete. Clădit pe podişul care domină Viorna, împrejmuit la nord de dealurile Garrigues, una dintre ultimele ramificaţii ale Alpilor. Oraşul e aşezat într-un fel de fundătură. În 1851 nu comunica cu ţinuturile învecinate decât prin două drumuri, drumul spre Nisa, care coboară la răsărit şi drumul spre Lyon care urcă la apus, unul fiind continuarea celuilalt pe două linii aproape paralele. De atunci s-a construit o cale ferată pe la sudul oraşului, la poalele dealului care coboară în pantă iute de la fostele fortăreţe până la râu. Astăzi, când vii de la gara aşezată pe malul drept ai torentului, zăreşti, de cum ridici ochii, primele case din Plassans, cu grădini în terasă. Trebuie să urci mai bine de un sfert de oră ca să ajungi până acolo.

Acum vreo douăzeci de ani, datorită fără îndoială lipsei de comunicaţii, niciun oraş nu-şi păstrase mai bine ca Plassans caracterul bogat şi aristocratic al fostelor cetăţi din Provence. Avea şi are încă şi astăzi un cartier întreg de palate, clădite sub Ludovic al XIV-lea şi Ludovic al XV-lea, vreo douăsprezece biserici, case de călugări iezuiţi şi capucini, un număr considerabil de mănăstiri. Deosebirea între clasele sociale a rămas, ca şi altădată, observată prin felul cum sunt împărţite cartierele. Plassans are trei cartiere şi fiecare din ele formează un orăşel aparte şi complet, având bisericile, locurile de plimbare, obiceiurile şi priveliştile sale.

Cartierul nobililor, numit şi cartierul Saint-Marc, după

numele uneia dintre parohiile care-l deservesc, un mic Versailles cu străzi drepte, năpădite de iarbă, cu case spaţioase pătrate şi grădini vaste, se întinde spre sud, pe marginea podişului; unele palate, construite la nivelul pantei, au un şir dublu de terase, de unde se vede toată valea Viornei, minunată privelişte mult lăudată în ţinut. Vechiul cartier, fostul oraş propriu-zis, îşi întinde la nord-vest uliţele lui strâmte şi întortocheate, mărginite cu cocioabe dărăpănate; aici se află primăria, tribunalul civil, piaţa şi jandarmeria; această parte a oraşului, cea mai populată, este locuită de muncitori, de negustori, un întreg popor mărunt, sărac şi harnic. În sfârşit, oraşul nou formează un fel de pătrat lung la nord-est: burghezia, cei care au strâns averi ban cu ban şi cei care exercită profesiunile libere, locuiesc în case aliniate vopsite în galben deschis. Acest cartier înfrumuseţat de subprefectură, clădire urâtă, de ipsos cu rozase, are de-abia din 1851 cinci sau şase străzi; este de curând construit şi tinde să se mărească, mai ales de când a fost făcută calea ferată.

Ceea ce face ca şi astăzi oraşul să fie rupt în trei părţi independente şi deosebite e faptul că cele trei cartiere sunt mărginite de căi mari. Bulevardul Sauvaire şi strada Romei care merge în prelungirea acestuia, îngustându-se, se întind de la apus la răsărit, de la Poarta Mare la Poarta Romei, tăind astfel oraşul în două, despărţind cartierul nobililor de celelalte. La rândul lor, şi acestea sunt limitate de strada la Banne, cea mai frumoasă din partea locului. Strada la Banne începe de la bulevardul Sauvaire şi urcă spre nord, lăsând la stânga clădirile întunecate ale vechiului cartier, la dreapta casele de un galben-deschis ale oraşului nou. Aici, pe la mijlocul străzii, în fundul unei pieţe mici plantate cu arbori sfrijiţi, se înalţă subprefectura, monument de care burghezii din Plassans sunt foarte mândri.

Ca şi cum ar fi vrut să se izoleze şi să se închidă şi mai mult, oraşul este înconjurat de o centură de vechi fortificaţii care nu mai servesc astăzi decât ca să-l facă şi mai

întunecat şi mai îngust. Cu câteva focuri de puşcă s-ar putea dărâma aceste fortificaţii ridicole, mâncate de iederă şi încununate cu mixandre sălbatice, având cel mult înălţimea şi grosimea unor ziduri de mănăstire. Fortificaţiile sunt prevăzute cu câteva treceri, unele folosite şi azi, dintre care două mai principale, numite Poarta Romei şi Poarta Mare. Prima dă în drumul Nisei, a doua în drumul Lyonului, la celălalt capăt al oraşului. Până în 1853, trecerile erau prevăzute cu porţi uriaşe de lemn cu două canaturi arcuite sus şi întărite cu plăci de fier. Porţile se încuiau de două ori cu cheia – vara la unsprezece, iarna la zece seara. După ce-şi trăgea zăvoarele, ca o fată fricoasă, oraşul dormea liniştit. Un paznic, care locuia într-un fel de gheretă aşezată în unul dintre colţurile interioare ale porţii, avea sarcina să deschidă persoanelor întârziate. Dar trebuia să parlamentezi mult. Paznicul nu dădea drumul decât după ce se uita bine cu lanterna şi după ce cerceta cu atenţie chipurile printr-o ferestruică: puţin să-i fi displăcut numai şi te culcai afară. Întreaga mentalitate a oraşului, alcătuită din laşitate, egoism, tipicărie, ură de tot ce e în afară, îmbinată cu dorinţa religioasă de viaţă claustrată, se găsea în cheile care se răsuceau în porţile de fier în fiecare seară. Plassans, după ce se fereca bine, îşi zicea: „Sunt la mine acasă”, cu satisfacţia unui burghez bigot, căruia nemaifiindu-i teamă de casa cu bani, sigur că nu va fi deşteptat de niciun zgomot, îşi spune rugăciunea şi se trânteşte cu voluptate în pat. Cred că nu există oraş care să se fi încăpăţânat până târziu de tot în asemenea obiceiuri de călugăriţă.

Populaţia din Plassans se împarte în trei grupe: câte cartiere, tot atâta lume aparte. Trebuie lăsaţi de-o parte funcţionarii, subprefectul, perceptorul, funcţionarul însărcinat cu ipotecile, directorul poştei, tot oameni străini de ţinut, puţin iubiţi şi foarte invidiaţi, trăind după bunul lor plac. Adevăraţii locuitori, cei crescuţi aici şi care sunt hotărâţi să moară tot aici, respectă prea mult tradiţiile şi diferenţele stabilite ca să nu se închidă, ca într-un ţarc, într-una dintre societăţile oraşului.

Nobilii se închid ermetic ca într-o mănăstire. De la

căderea hui Carol al X-lea de-abia ies din casă, grăbindu-se să se întoarcă în palatele lor tăcute, mergând pe furiş ca într-o ţară duşmană. Nu se duc la nimeni şi nu primesc nici chiar între ei. Singurii care le calcă saloanele sunt câţiva preoţi. Vara stau în castelele pe care le au prin împrejurimi; iarna rămân la gura sobei. Sunt ca nişte morţi care se plictisesc în viaţă. Astfel cartierul lor are liniştea grea a cimitirului. Uşile şi ferestrele sunt baricadate cu grijă; parc-ar fi nişte mănăstiri închise la toate zgomotele din afară. Rareori se vede câte un abate mergând aşa de discret, încât tăcerea caselor închise pare şi mai mare. El dispare ca o umbră îndărătul unei uşi deschise o clipă.

Burghezia, negustorii retraşi din afaceri, avocaţii, notarii, toată lumea cu dare de mână şi ambiţioasă din oraşul nou încearcă să dea oarecare viaţă oraşului. Aceştia se duc la seratele domnului subprefect şi visează să dea petreceri asemănătoare. Ei fac pe oamenii populari, spun muncitorilor „dragă”, vorbesc ţăranilor despre recoltă, iar duminica se plimbă cu nevestele lor. Sunt oamenii cu vederi înaintate în ţinut, singurii care-şi permit să râdă de fortificaţii; ei au cerut de mai multe ori municipalităţii dărâmarea zidurilor vechi „Vestigii ale unei epoci trecute”. De altfel, cei mai sceptici dintre ei simt o negrăită bucurie ori de câte ori un marchiz sau un conte binevoieşte să-i onoreze cu cel mai neînsemnat salut. Visul oricărui burghez din oraşul nou este să fie primit într-un salon din cartierul Saint-Marc. Ei ştiu prea bine că visul nu se poate înfăptui şi de aceea strigă sus şi tare că sunt liber-cugetători, liber-cugetători numai în vorbe, buni prieteni cu autorităţile, gata să sară de gâtul primului salvator care să preîntâmpine mânia populară.

Grupul care munceşte şi trăieşte în mizerie în vechiul cartier nu intră într-o categorie riguros determinată. În majoritate sunt muncitori, dar mai sunt şi câţiva negustori cu de-amănuntul şi chiar câţiva negustori mari. La drept vorbind, Plassans este departe de a fi un centru comercial, speculaţiile se rezumă la desfacerea produselor locale: uleiurile, vinurile, migdalele. Cât despre industrie, ea nu-i

reprezentată decât de trei sau patru tăbăcării care strică aerul curat din străzile vechiului cartier, câteva manufacturi de pălării de pâslă şi o fabrică de săpun aruncată într-un colţ al mahalalei. Lumea asta de mici comercianţi şi industriaşi nu vizitează decât la zile mari pe burghezii din oraşul nou; ea trăieşte mai mult în mijlocul muncitorilor din oraşul vechi.

Comercianţii, vânzătorii cu amănuntul, muncitorii au interese comune care-i unesc într-o mare familie. Duminica însă patronii se spală pe mâini şi fac cârdăşie aparte. Dar numai duminica. De altfel populaţia muncitoare, în proporţie de abia unul la cinci, se pierde în mijlocul trândavilor din ţinut.

Doar o dată pe săptămână, când e vreme frumoasă, cele trei cartiere din Plassans se întâlnesc faţă în faţă. Duminica, după vecernie, tot oraşul se plimbă pe Sauvaire; chiar nobilii se încumetă să iasă. Dar pe bulevardul plantat cu două şiruri de platani, se precizează trei curente deosebite: burghezii din oraşul nou trec numai pe aici, ies prin Poarta Mare, o iau la dreapta pe strada du Mail pe care se plimbă încoace şi încolo până la căderea nopţii. În acest timp, nobilimea şi poporul îşi împart locul de plimbare pe Sauvaire. De mai bine de un veac nobilimea şi-a ales aleea de la miazăzi, mărginită de un şir de palate mari pe care soarele o părăseşte mai întâi; poporul a trebuit să se mulţumească cu cealaltă alee, de la nord, unde se găsesc cafenele, hoteluri, tutungerii. Şi toată după-amiaza, popor şi nobilime, se plimbă, în jos şi în sus, fără ca să le fi trecut vreodată prin minte să schimbe strada. Îi despart şase până la opt metri şi rămân la kilometri unii faţa de alţii, urmând cu grijă două linii paralele, ca şi cum n-ar trebui să se întâlnească niciodată în lumea asta josnică. Chiar în epocile revoluţionare, fiecare şi-a păstrat aleea sa. Plimbarea obişnuită de duminică şi porţile încuiate în fiecare seară sunt fapte de aceeaşi categorie şi sunt de ajuns de semnificative pentru a judeca pe cei zece mii de oameni din oraş.

În acest mediu ciudat a lâncezit până în 1848 o familie

obscură şi puţin stimată, a cărui cap, Pierre Rougon, a jucat mai târziu un rol important, datorită unor împrejurări speciale.

Pierre Rougon era fiu de ţăran. Familia după mamă, Fouque, cum se numea, poseda către sfârşitul secolului trecut o întindere mare de pământ situată în mahala, în spatele fostului cimitir Saint-Mittre, Acest pământ a fost mai târziu comasat cu al proprietăţii Jas-Meiffren. Cei din familia Fouque erau cei mai bogaţi zarzavagii din partea locului; ei furnizau legume unui cartier întreg al oraşului. Numele acestei familii s-a stins cu câţiva ani înaintea revoluţiei. A rămas doar o fată, Adélaïde, născută în 1768 şi care a rămas orfană la vârsta de optsprezece ani. Tatăl ei a murit nebun. Fata era o fiinţă înaltă, firavă, palidă, cu privirile speriate, atât de ciudată în apucături, încât ai fi zis că-i un copil sălbatic. Dar pe măsură ce se făcea mai mare, devenea şi mai bizară; comise fapte pe care cele mai sănătoase capete din mahala nu şi le puteau explica în chip logic şi de atunci se răspândi zvonul că-i scrântită la cap ca şi tată-său. Rămăsese singură, stăpână numai de şase luni pe o avere care o făcea moştenitoare căutată, când se află căsătoria ei cu un grădinar numit Rougon, ţăran necioplit, venit din Alpii de jos. Acest flăcău, după moartea lui Fouque, care-l tocmise pe vară, rămăsese în serviciul Adélaïdei. Din servitor plătit, căpătă deodată invidiatul titlu de soţ. Căsătoria stârni prima uimire în mahala; nimeni nu putea înţelege de ce Adélaïde l-a preferat pe acest pârlit, tare de cap, greoi, fără nimic deosebit, care de-abia ştia să vorbească limba franceză, altor tineri, fii de cultivatori înstăriţi, care-i dădeau târcoale de atâta vreme. Şi cum în provincie nimic nu trebuie să rămână fără explicaţie, s-a căutat o cauză oarecare, taina acestei căsătorii, şi s-a zvonit chiar că pentru tineri căsătoria devenise o necesitate absolută. Dar faptele dezminţiră bârfelile. Adélaïde avu un fiu după douăsprezece luni. Mahalaua se supără: nu putea admite să se înşele, doar era de la sine înţeles că pătrunsese aşa-zisul mister; aşa că toate ţaţele începură să-l spioneze pe Rougon. Nu le-a trebuit mult ca să adune

un material bogat de bârfeală. Rougon muri subit de insolaţie la cincisprezece luni după căsătorie, într-o după-amiază când plivea un răsad de morcovi. Şi nu trecuse bine de un an, că tânăra văduvă dădu prilejul unui scandal nemaipomenit; se află cu precizie că avea un amant de care nu părea că se fereşte; mai multe persoane afirmau cum o auziseră tutuindu-l în public pe înlocuitorul bietului Rougon. Abia la un an de la văduvie şi avea un amant! Un asemenea dispreţ al bunelor rânduieli păru monstruos, în afară de orice judecată sănătoasă. Alegerea Adélaïdei stârni un scandal şi mai mare. Pe atunci locuia în fundătura Saint-Mittre, într-o cocioabă în spatele căreia se întindeau pământurile familiei Fouque, un om cu proastă reputaţie, arătat de toată lumea cu degetul, numit „haimanaua de Macquart”. Omul acesta dispărea cu săptămânile; apoi îl vedeai apărând iarăşi într-o bună seară, cu braţele goale, cu mâinile în buzunar, hoinărind: fluiera, părând că se întoarce dintr-o plimbare frumoasă. Şi femeile care stăteau pe pragul uşii ziceau, văzându-l când trecea: „Ia te uită golanul de Macquart, şi-o fi lăsat boarfele şi puşca în vreun cotlon al Viornei!” Adevărul era că Macquart, deşi nu era un rentier, totuşi mânca şi bea ca un trândav fericit în scurtele lui treceri prin oraş. Bea mai ales cu o încăpăţânare cruntă, singur la masă, în fundul unei cârciumi, cu ochii aţintiţi prosteşte asupra paharului, fără să privească sau să asculte în jurul lui. Şi când cârciumarul închidea prăvălia, se scula cu pas sigur, cu capul sus, parcă ridicat pe sus de beţie. „Macquart merge prea drept, e beat mort”, zicea lumea când îl vedea întorcându-se acasă. De obicei, când nu bea, mergea un pic încovoiat, ferindu-se de privirile curioşilor, cu un fel de timiditate sălbatică. De la moartea tatălui său, un tăbăcar care-i lăsase drept moştenire o cocioabă în fundătura Saint-Mittre, nimeni nu ştia să fi avut rude sau prieteni. Vecinătatea frontierelor şi a pădurilor de la Seille făcuseră din băiatul ăsta leneş şi ciudat un contrabandist şi braconier, un tip suspect despre care trecătorul spune: „Tare n-aş vrea să întâlnesc mutra asta pe la miezul nopţii într-un colţ de pădure”. Înalt, cumplit de bărbos, slab la

faţă, Macquart era groaza femeilor din mahala, care-l învinuiau că mănâncă de cruzi copiii. În vârsta de numai treizeci de ani, părea de cincizeci. Sub tufişurile bărbii şi sub şuviţele de păr care-i acopereau chipul ca miţele unui câine ciobănesc, nu i se zare? decât lucirea ochilor căprii, privirea piezişă şi trista a vagabondului, pe care vinul şi viaţa de declasat l-au ticăloşit. Deşi nu i se puteau preciza crimele, nu se comitea furt sau asasinat în ţinut, fără ca primele bănuieli să nu cadă asupra lui. Şi pe căpcăunul, pe banditul, pe golanul de Macquart îl alesese Adélaïde. În douăzeci de luni, ea avu un băiat, apoi o fetiţă. De căsătorie însă nu fu vorba între ei. Mahalaua nu mai văzuse atâta îndrăzneală şi atâta neruşinare. Uimirea fu aşa de mare, ideea că Macquart putuse găsi o amantă tânără şi bogată răsturnase până într-atât prejudecăţile ţaţelor, încât aproape o compătimeau pe Adélaïde.

— Săraca! spuneau, a înnebunit de-a binelea; dacă ar avea familie, demult ar fi închisă. Şi cum nu s-a putut şti niciodată povestea acestei dragoste ciudate, tot ticălosul de Macquart fu învinovăţit că abuzase de mintea slabă a Adélaïdei, ca să-i fure banii.

Fiul legitim, micul Pierre Rougon, crescu împreună cu copiii din flori. Adélaïde îi ţinu pe lângă ea pe Antoine şi Ursule, puii de lup, cum erau numiţi în cartier, fără să le arate nici mai multă nici mai puţina dragoste decât primului născut. Nu părea să aibă o idee clară despre situaţia ce li se crease în viaţă celor două fiinţe. Pentru ea erau copiii ei, tot aşa ca şi primul născut. Ieşea uneori ţinându-l pe Pierre cu o mână şi pe Antoine cu cealaltă, fără să-şi dea seama că micuţii erau de pe acum priviţi cu totul cu alţi ochi.

Tare ciudată era casa lor.

Timp de vreo douăzeci de ani fiecare trăi cum îi era voia, copiii ca şi mama. Crescură în deplină libertate. Adélaïde, devenind femeie în toată firea, rămăsese totuşi fata ciudată, care la cincisprezece ani trecea drept sălbatică; nu era nebună, cum se spunea în cartier, dar era în ea o lipsă de echilibru între sânge şi nervi, un fel de tulburare a creierului şi a inimii care o făcură să trăiască în afara vieţii

obişnuite, altfel decât toată lumea. Fireşte, era normală, logică cu ea însăşi, numai că logica ei devenea nebunie curată în ochii vecinilor. Părea că vrea să sfideze societatea din răutate, aşa încât totul să meargă din ce în ce mai prost, când de fapt ea asculta cu cea mai mare naivitate de impulsul temperamentului.

De la prima sarcină a fost pradă unor crize nervoase cu convulsiuni violente. Crizele reveneau periodic la două sau trei luni. Medicii consultanţi răspunseră că nu era nimic de făcut, că vârsta o va potoli. O puseră numai la regim cu fripturi în sânge şi vin de chinină. Convulsiunile repetate o scrântiră în cele din urmă. Trăia de azi pe mâine ca un copil, ca un animal alintat, supus instinctelor. Când Macquart era plecat, îşi petrecea zilele fără să facă nimic: visătoare, jucându-se cu copiii şi îmbrăţişându-i. Apoi, când se întorcea Macquart, dispărea.

Îndărătul cocioabei lui Macquart era o curte mică, despărţită printr-un zid de pământul familiei Fouque. Într-o bună dimineaţă, vecinii fură foarte miraţi văzând în zid o poartă care nu era cu o seară mai înainte. Într-un ceas, toată mahalaua defila prin faţa ferestrelor vecine. Amanţii lucraseră probabil toată noaptea ca să facă deschizătura şi să pună uşa. Acum puteau trece în voie de la unul la altul. Scandalul începu iar. Nimeni nu mai cruţa pe Adélaïde, care hotărât, era ruşinea mahalalei; această poartă, această mărturisire liniştită şi brutală a vieţii în comun, îi fu imputată mai mult decât cei doi copii. „Măcar să te ascunzi de ochii lumii”, spuneau femeile cele mai îngăduitoare. Adélaïde nu ştia ce înseamnă „să le ascunzi de ochii lumii”, ea era fericită şi foarte mândră de poartă, îl ajutase pe Macquart să scoată pietrele din zid, amestecase chiar mortarul pentru ca treaba să meargă mai iute; aşa că dimineaţa veni cu bucurie copilărească să-şi privească opera, ziua mare, ceea ce păru o culme a neruşinării celor trei ţaţe care o zăriră contemplând zidăria proaspătă. De atunci, de câte ori apărea Macquart şi nu se vedea Adélaïde, toată lumea spunea că dânsa e la el, în cocioaba din fundătură.

Contrabandistul venea foarte neregulat, aproape totdeauna pe neaşteptate. Nu s-a ştiut niciodată ce fel de viaţă duceau amanţii, în cele două sau trei zile pe care Macquart şi le petrecea arareori în oraş. Se închideau în casă şi cocioaba părea nelocuită. Cum mahalaua hotărâse că Macquart o siluise pe Adélaïde numai ca să-i mănânce banii, lumea se mira că-l vedea trăind ca şi în trecut, mereu prin munţi şi prin văi, tot aşa de prost îmbrăcat ca şi mai înainte. Poate că femeia îl iubea cu atât mai mult cu cât îl vedea mai rar, poate că el se împotrivise la toate rugăminţile ei, simţind neapărat nevoia unei vieţi aventuroase. Născociră fel de fel de poveşti fără să poată explica în chip logic o legătură care începuse şi se prelungise în afara faptelor obişnuite. Cocioaba din fundătura Saint-Mittre rămase ermetic închisă şi-şi păstră toate tainele. Ghiciră doar atât că Macquart o bătea probabil, deşi din casă nu se auzea niciodată zgomot de ceartă. În câteva rânduri, Adélaïde ieşi cu faţa vânătă, cu părul smuls. De altminteri deloc copleşită de suferinţă sau măcar de tristeţe, fără cea mai mică grijă să-şi ascundă vânătăile, zâmbea şi părea fericită. Desigur că se lăsa bătută moartă fără să sufle o vorbă. Şi felul acesta de viaţă dură mai bine de cincisprezece ani.

Când se întorcea acasă, Adélaïde găsea casa în pradă, fără ca să se tulbure câtuşi de puţin. Îi lipsea cu desăvârşire simţul practic al vieţii. Valoarea exactă a lucrurilor, necesitatea, ordinii îi scăpa.

Adélaïde îşi lăsă copiii să crească ca nişte pruni de la marginea drumului, la bunul plac al ploii şi ai soarelui. Dădură roade pădureţe ca pornii pe care cosorul nu i-a tăiat, nici altoit. Nicicând natura, n-a fost lăsată mai liberă, nicicând mici creaturi răufăcătoare n-au crescut mai la voia întâmplării. Până una alta, ei se dădeau de-a tumba, printre răsadurile de zarzavat, îşi petreceau viaţa sub cerul liber, jucându-se şi bătându-se ca nişte haimanale. Furau proviziile de acasă, devastau cei câţiva arbori roditori din grădină, erau adevăraţi diavoli, prădalnici şi zgomotoşi ai unei case unde domnea nebunia lucidă. Când mama,

dispărea zile de-a rândul, gălăgia, lor era aşa de mare, făceau nişte năzdrăvănii atât de diabolice pentru, a necăji oamenii, încât vecinii erau nevoiţi să-i ameninţe cu biciul. De altfel, Adélaïde nu-i speria; când era acasă, copiii erau mai puţin nesuferiţi altora fiindcă se aruncau pe capul ei, chinuind-o ca pe o victimă. Lipseau regulat de la şcoală câte cinci-şase zile pe săptămână şi făceau tot ce le stătea în putinţă pe lume ca să se aleagă cu o pedeapsă, prilej de a zbiera apoi în lege. Dar Adélaïde nu-i bătea niciodată şi nu se înfuria; trăia foarte bine în mijlocul zgomotului, fără vlagă, blajină, cu gândul aiurea. Cu vremea chiar avea nevoie de îngrozitoarea gălăgie a plozilor pentru a-şi umple, golul din creier. Zâmbea blând când auzea pe câte unul spunând: „Copiii or s-o bată şi bine o să-i facă!” Părea că răspunde la toate cu nepăsare: Ei şi! De avere se interesa încă şi mai puţin decât de copii. Grădina Fouque ar fi devenit un loc viran, cât timp a durat felul acesta ciudat de viaţă, dacă Adélaïde n-ar fi avut norocul să încredinţeze cultivarea legumelor unui zarzavagiu priceput. Omul, care era obligat să-şi împartă câştigul cu dânsa, o fura fără ruşine, fapt de care ea nu-şi dăduse niciodată seama. De altminteri, afacerea avea şi o latură bună: ca să fure şi mai mult, zarzavagiul folosi la maximum terenul, ceea ce-i mări de două ori valoarea.

Copilul legitim, Pierre, fie că i-o spunea un instinct tainic, fie că devenise conştient de felul deosebit în care-l priveau oamenii dinafară, îşi stăpâni fratele şi sora din cea mai fragedă vârstă. De câte ori se certau, deşi mult mai slab decât Antoine, îl bătea ca un stăpân. Cât despre Ursule, biata fiinţă plăpândă şi palidă, era tot aşa de brutal lovită şi de unul şi de celălalt. De altfel, până la cincisprezece-şaisprezece ani cei trei copii se bătură în lege, frăţeşte, fără să-şi explice ura, fără să înţeleagă bine cât erau de străini unul de altul. Faţă în faţă nu se găsiră decât la vârsta aceea, cu personalitatea lor conştientă şi determinantă.

La şaisprezece ani, Antoine era un ştrengar fără pereche, în care se împleteau cusururile lui Macquart şi ale Adélaïdei. Totuşi Macquart domina cu dragostea lui de

vagabondaj, înclinarea spre beţie şi furiile lui de brută. Dar sub influenţa nervoasă a maică-sii, viciile care la tată aveau o spontaneitate sanguină, căpătau la fiu o şiretenie plină de ipocrizie şi de laşitate. Antoine moştenise de la maică-sa o lipsă totală de demnitate, un fel de egoism de femeie voluptuoasă care acceptă patul cel mai ticălos, numai să se cuibărească în lege şi să doarmă la căldură. Se spunea despre el: „Ah! banditul! n-are nici măcar curajul ticăloşiei lui ca Macquart; ăsta ar fi în stare să ucidă pe cineva numai înţepându-l cu acul!” La fizic, Antoine n-avea de la Adélaïde decât buzele cărnoase; celelalte trăsături erau ale contrabandistului, dar îmblânzite, capricioase, mobile.

Dimpotrivă, Ursule semăna la moral şi fizic mai mult cu Adélaïde; era tot un amestec intim, numai că biata fată, născută a doua, atunci când dezmierdările Adélaïdei dominau dragostea mai potolită a lui Macquart, părea că primise odată cu sexul şi pecetea temperamentului mamei sale. De altfel, la ea nu mai era contopirea a două naturi diferite, ci mai degrabă o juxtapunere, o sudură deosebit de strânsă. Ursule, capricioasă, avea câteodată sălbăticii, tristeţe, furii de paria; adesea râdea cu hohote nervoase, visa alene ca o femeie cu mintea şi sensibilitatea bolnavă. Ochii ei, în care treceau sclipirile speriate ale Adélaïdei, erau limpezi ca cristalul, asemenea ochilor pisicilor tinere care trebuie să moară de ftizie.

Faţă de cei doi copii din flori, Pierre părea un străin, se deosebea simţitor pentru cine nu căuta să pătrundă în rădăcinile fiinţei lui. Mai rar copil care să întruchipeze până într-atât media echilibrată a celor două creaturi care-i dăduseră viaţă. Era media între ţăranul Rougon şi nervoasa Adélaïde. În fiinţa lui, mama îl şlefuise pe tată. Munca tăcută a temperamentelor care până la urmă determină ameliorarea sau decăderea unui neam părea că obţinuse în Pierre un prim rezultat. Era tot un ţăran, dar un ţăran cu pielea mai puţin aspră, cu chipul mai puţin necioplit, cu mintea mai cuprinzătoare şi mai mlădioasă. Tatăl şi mama se corectaseră unul pe altul în el. Dacă firea Adélaïdei, rafinată în chip deosebit de răzvrătirea nervilor,

combătuseşi micşorase grosolănia sanguină a lui Rougon, la rândul ei, masa greoaie a acestuia se împotrivise smintelii pe care copilul urma să o primească de la mamă. Pierre nu cunoştea nici furiile nici visările bolnăvicioase ale puilor de lup ai lui Macquart. Foarte rău crescut, zgomotos ca toţi copiii crescuţi la voia întâmplării, avea totuşi un fond de cumpănire înţeleaptă care îl oprea să comită nebunii inutile. Nu era vicios din instinct ca Antoine, îşi cultiva şi satisfăcea la lumina zilei, în chip onorabil, viciile, trândăvia şi poftele. În fiinţa lui grasă, de statură mijlocie, pe faţa lui lungă şi searbădă, unde trăsăturile tatălui căpătaseră ceva din fineţea chipului Adélaïdei, se citea de pe atunci ambiţia şireată şi prefăcută, nevoia nesăţioasă de plăcere, lipsa de suflet şi invidie plină de ură a ţăranului, din care averea şi nervozitatea mamei făcuseră un burghez.

Când Pierre, la şaptesprezece ani, află şi putu să înţeleagă sminteala Adélaïdei şi situaţia specială a lui Antoine şi a Ursulei, nu păru nici trist nici indignat, ci pur şi simplu preocupat de foloasele pe care interesele lui îl sfătuiau să le tragă. Dintre cei trei copii, numai el urmase la şcoală cu oarecare regularitate. Un ţăran care începe să simtă nevoia de învăţătură ajunge de cele mai multe ori un neîndurător contabil. La şcoală auzise întâi huiduielile şi felul insultător cu care colegii îl tratau pe frate-său şi intră la primele bănuieli. Multe priviri şi multe vorbe şi le explică el mai târziu. În sfârşit, văzu limpede jaful din casa lor.

De atunci, Ursule şi Antoine deveniră pentru el nişte paraziţi neruşinaţi, guri care-i înghiţeau avutul. Cât despre maică-sa, şi el, ca şi mahalaua, se uita la ea ca la o femeie bună de închis la balamuc, care ar fi în stare să-i toace până la urmă toţi banii, dacă n-ar face el ordine. Furturile zarzavagiului îl mâhniră din cale afară. Copilul gălăgios se făcu, de pe o zi pe alta, un băiat econom şi egoist. Nu putea să mai vadă fără strângere de inimă viaţa de risipă din jurul lui şi tocmai viaţa aceasta făcea din el un om matur înainte de vreme, întărindu-i instinctele. Ale lui erau legumele din vânzarea cărora zarzavagiul scotea câştiguri mari, al lui era vinul ce se bea, a lui era pâinea ce o mâncau copiii din flori

ai maică-sii. Toată casa, toată averea erau ale lui. După judecata lui de ţăran, numai el, fiul legitim, trebuia să moştenească. Şi cum toate bunurile erau în primejdie, cum toată lumea muşca lacom din averea lui viitoare, căută un mijloc ca să-i dea afară pe toţi, mamă, frate, soră, servitori şi să ia el moştenirea în primire.

Lupta a fost cruntă. Tânărul înţelese că mai înainte de toate trebuia să lovească în maică-sa. Pas cu pas, cu o răbdare dârză, aduse la îndeplinire un plan chibzuit pe îndelete în toate amănuntele. Tactica lui era să se ridice în faţa Adélaïdei ca o mustrare vie, fără mânie, fără să-i spună cuvinte grele în privinţa purtării ei; găsise însă un anumit fel de a o privi fără vorbe care o îngrozea. Când Adélaïde apărea, după o şedere scurtă în cocioaba lui Macquart, nu-şi mai ridica ochii asupra fiului ei fără să se cutremure; simţea privirile lui reci şi ascuţite ca nişte lame de oţel care-i intrau în inimă încet, fără milă. Atitudinea severă şi tăcută a lui Pierre, copilul unui om pe care îl uitase aşa de repede, tulbură sărmanul ei creier bolnav. Îşi închipuia uneori că Rougon a înviat şi vine s-o pedepsească pentru purtările ei. Acum în fiecare săptămână era cuprinsă de un ai ac nervos care-o zdrobea; o lăsau să se zbată; când se liniştea îşi strângea hainele şi se târa slăbită. Adesea plângea în hohote noaptea şi-şi strângea capul între mâini, primind jignirile lui Pierre ca pe nişte lovituri ale unui zeu răzbunător. Alteori îl renega, nu mai recunoştea sângele fiinţei ei în băiatul ăsta greoi a cărui privire o îngheţa. Mai bine ar fi fost bătută de mii de ori, decât să fie privită astfel în faţă. Privirile necruţătoare care o urmăreau pretutindeni o tulburară în aşa chip, încât îşi făcu de mai multe ori planul să nu-şi mai vadă amantul; dar cum venea Macquart îşi uita jurămintele şi dădea fuga la el. Şi lupta începea din nou la întoarcere, mai tăcută, mai cruntă. În câteva luni, fu la discreţia fiului ei. În faţa lui era ca o fetiţă nesigură de cuminţenia ei şi care se temea mereu să nu mănânce bătaie. Băiat dibaci, Pierre ştiuse s-o lege de mâini şi de picioare şi să facă din ea o slugă supusă, fără să deschidă gura, fără să intre în explicaţii dificile şi compromiţătoare.

Când simţi că maică-sa e în puterea lui şi că poate s-o trateze ca pe o sclavă, Pierre începu să exploateze în folosul lui slăbiciunile mintale şi groaza nebună ce i-o insufla numai din priviri. Prima grijă, ca stăpân al casei, fu să-l dea afară pe zarzavagiu şi să-l înlocuiască cu un om de-al lui. Luând toată conducerea casei, vindea, cumpăra, ţinea socotelile. Nu căuta de altfel nici să îndrepte purtarea Adélaïdei, nici să vindece pe Ursule şi pe Antoine de lenevie. Puţin îi păsa, căci avea de gând să scape de dânşii la prima ocazie. Se mulţumi să le măsoare pâinea şi apa. Apoi, când avu toată averea în mână, aşteptă o împrejurare prielnică ca s-o folosească după plac.

Împrejurările îl ajutară în chip deosebit. Scăpă de recrutare, ca fiu mai mare al unei femei văduve. Dar, peste doi ani Antoine trase la sorţi. Ghinionul nu-i făcu lui Antoine nici cald, nici rece – se bizuia că mama îi va cumpăra om în loc. Într-adevăr, Adélaïde voi să-l scape de armată. Dar Pierre, care ţinea banii, o făcu pe surdul. Plecarea forţată a lui frate-său era un eveniment fericit care-l servea de minune. Când Adélaïde îi vorbi despre situaţia lui Antoine, o privi în aşa fel încât ea nici nu avu curajul să termine. Privirea spunea:

— Vrei să sărăcesc din pricina fiului dumitale din flori?

Atunci, Adélaïde, egoistă, îl lăsă pe Antoine în voia sorţii, pentru că înainte de toate avea nevoie de linişte şi de libertate. Pierre, care nu era pentru mijloace violente, şi se bucura să-l poată da afară pe frate-său fără sfadă, făcu atunci pe disperatul; anul fusese rău, nu erau bani în casă, ar trebui să vândă o bucată de pământ, ceea ce ar însemna începutul ruinei. Apoi îşi dădu cuvântul că la anul îl va răscumpăra, foarte hotărât însă să nu facă nimic. Antoine plecă păcălit, dar mulţumit, pe jumătate.

Pierre scăpă şi de Ursule într-un chip şi mai neaşteptat. Un muncitor pălărier din mahala; numit Mouret, se îndrăgosti de fată, pe care o găsea firavă şi albă, ca o domnişoară din cartierul Saint-Mars. O luă în căsătorie. Din partea lui era o căsătorie din dragoste, o trăsnaie fără niciun calcul. Ursule primi să se mărite, ca să scape de casa

unde fratele mai mare îi făcea viaţa nesuferită. Mamă-sa, absorbită de plăcerile ei, cruţându-şi ultimele energii ca să se apere, ajunsese de o nepăsare totală; fu chiar fericită de plecarea Ursulei, sperând că Pierre, de vreme ce nu mai avea motive de nemulţumire, o s-o lase să trăiască în pace, după plac. După căsătorie, Mouret înţelese că trebuie să plece din Plassans, dacă nu voia să audă în fiecare zi cuvinte neplăcute despre nevastă-sa şi despre soacră-sa. Plecă, luând cu el pe Ursule la Marsilia unde lucră în meseria lui. De altfel nu ceruse niciun ban zestre şi fiindcă Pierre, uluit de dezinteresarea, lui, începuse să, se bâlbâie, căutând să-i dea explicaţii, Mouret îi închise gura spunându-i că preferă să câştige pâinea nevestei. Vrednicul fiu al ţăranului Rougon rămase îngrijorat; i se păru că o asemenea, purtare ascundea o cursă.

Mai rămânea Adélaïde. Pierre nu voia pentru nimic în lume să trăiască cu ea în casă. Îl compromitea; cu dânsa ar fi trebuit să înceapă. Dar trebuia să aleagă între două căi deopotrivă de supărătoare, s-o ţină mai departe şi să fie împroşcaţi mereu de ruşine, atârnându-i de picioare o ghiulea care i-ar fi oprit avântul ambiţiilor, sau s-o alunge şi atunci să fie arătat cu degetul ca un fiu rău, ceea ce i-ar fi stricat socotelile lui de a trece drept un om cumsecade. Simţind că va avea nevoie de toată lumea, dorea ca numele său să câştige încrederea întregului oraş. Nu-i mai rămânea decât o singură cale, s-o facă pe Adélaïde să plece singură. Ca să aibă acest rezultat, Pierre nu lăsă să-i scape nicio ocazie. Se consideră cu desăvârşire îndreptăţit să fie cât se poate de aspru faţă de purtările ei rele. O pedepsea cum se pedepseşte un copil. Rolurile erau schimbate. Sub nuiaua lui veşnic ridicată, biata femeie se încovoia. Avea abia patruzeci şi doi de ani şi se bâlbâia de spaimă, zăpăcită şi umilă ca o femeie bătrână, căzută în copilărie. Fiu-său o omora treptat cu privirile lui tăioase, nădăjduind că are să fugă singură în ziua când o va părăsi curajul. Nefericita suferea crunt de ruşine, de dorinţi stăpânite, de laşităţi acceptate, primind fără să se apere loviturile, întorcându-se totuşi la Macquart, hotărâtă mai curând să

moară decât să cedeze. Erau nopţi când ar fi fost în stare să se scoale şi să se arunce în Viorna, dacă trupul ei slab de femeie nervoasă nu s-ar fi îngrozit în faţa morţii. În mai multe rânduri se gândi să fugă şi să se întâlnească cu iubitul ei la frontieră. Faptul că nu ştia unde să se ducă o ţinea încă acasă, răbdând tăcerea dispreţuitoare şi brutalităţile fără cuvinte ale lui Pierre. Pierre simţi că Adélaïde demult l-ar fi părăsit, dacă ar fi avut un loc unde să se adăpostească. Aştepta prilejul să-i închirieze undeva o locuinţă, când un accident pe care nu îndrăznea să se bizuie îi grăbi înfăptuirea dorinţelor. Se află în mahala că Macquart fusese ucis cu un foc de armă la frontieră de un vameş, în momentul când trecea în Franţa o încărcătură de ceasuri de la Geneva. Povestea era adevărată. Cadavrul contrabandistului nu mai fu adus, ci fu îngropat în cimitirul unui cătun din munţi. Adélaïde era îndobitocită de durere. Pierre, care o pândea plin de curiozitate, n-o văzu vărsând o lacrimă. Macquart o lăsase moştenitoare. Adélaïde moşteni cocioaba din fundătura Saint-Mittre şi carabina defunctului pe care i-o aduse un contrabandist scăpat de gloanţele vameşilor. A doua zi chiar, Adélaïde se retrase în cocioabă, atârnă carabina deasupra sobei şi trăi acolo, străină de lume, singuratică, mută. În sfârşit, Pierre Rougon era singur stăpân în casă. Grădina lui Fouque îi aparţinea de fapt, dacă nu şi de drept. Nici nu-i trecuse vreodată prin minte că ar putea rămâne aici. Era un câmp prea îngust pentru ambiţia lui. Să muncească pământul, să vadă de legume, i se părea ceva grosolan, nedemn de posibilităţile lui. Avea mare zor să nu mai fie ţăran. Firea lui, rafinată de temperamentul nervos al mamei, jinduia nesăţioasă plăcerile vieţii burgheze. Toate socotelile se încheiau cu vânzarea grădinii lui Fouque. Această vânzare, procurându-i o sumă destul de frumoasă, putea să-i îngăduie o căsătorie cu fiica unui negustor care l-ar fi luat ca asociat. În vremea aceea, războaiele imperiale răriseră grozav rândurile oamenilor de însurat. Părinţii nu mai erau aşa de mofturoşi în alegerea ginerilor. Pierre îşi spunea că banii aveau să potrivească lucrurile ca să se treacă fără greutate peste

bârfelile mahalalei. Voia să facă pe victima, pe omul cu suflet bun care suferă de ruşinile familiei, le condamnă fără să se fi molipsit de ele şi fără să le scuze. De mai multe luni de zile îşi aţintise privirile asupra fetei unui negustor de ulei, Félicité Puech. Firma Puech et Lacamp, al cărei magazin se găsea pe una dintre cele mai întunecate uliţe ale vechiului cartier, nu făcea afaceri strălucite. Avea un credit nesigur pe piaţă, se vorbea vag de faliment. Tocmai din pricina acestor zvonuri Rougon îşi îndreptase atacurile în direcţia aceasta. Niciodată un negustor la largul lui nu i-ar fi dat fata. Se gândea să-şi atingă scopul când bătrânul Puech nu va mai avea nicio scăpare. I-ar cumpăra-o atunci pe Félicité şi ar ridica apoi magazinul prin priceperea şi energia lui. Era un mijloc dibaci de a urca o treaptă şi de a se ridica cu un grad deasupra clasei sale. Mai înainte de toate, voia să scape de groaznica mahala unde se bârfea pe seama familiei lui. Numai aşa toate poveştile urâte ar fi date uitării şi s-ar şterge până şi numele grădinii lui Fouque. Străzile puturoase din cartierul vechi i se păreau un paradis. Numai acolo putea începe o viaţă nou.

Veni în curând şi clipa pe care-o pândea. Casa Puech şi Lacamp trăgea să moară. Tânărul îşi precupeţi atunci căsătoria cu dibăcie şi prudenţă. Fu primit dacă nu ca un salvator, cel puţin ca un mijloc de scăpare necesar şi acceptabil.

Odată căsătoria hotărâtă, Pierre se ocupă îndeaproape de vânzarea grădinii. Proprietarul de la Jas-Meiffren, dorind să-şi rotunjească pământurile, îi mai făcuse oferte în repetate rânduri; numai un zid scund şi subţire despărţea cele două proprietăţi. Pierre speculă dorinţele vecinului, om foarte bogat care, ca să-şi satisfacă un capriciu, îi dădu până la cincizeci de mii de franci pe grădină. Însemna că-i plătea de două ori valoarea. De altfel Pierre se lăsa greu, cu o şiretenie de ţăran, zicând că nu voia să-l vândă, că mamă-sa n-ar consimţi niciodată să se despartă de un bun, unde toată familia Fouque, din tată în fiu, trăise aproape două sute de ani făcându-se că stă la gânduri, el pregătea vânzarea. Îl cuprinseseră unele îndoieli. După judecata lui,

grădina îi aparţinea, avea dreptul să dispună după plac. Dar cu toată siguranţa, avea presimţirea vagă a complicaţiilor legii. Se hotărî să consulte indirect un portărel din mahala. Află lucruri uluitoare. După portărel, el era cu mâinile legate. Numai maică-sa avea dreptul să înstrăineze locul, aşa cum bănuise de altfel. Dar ceea ce nu ştia şi ceea ce fu pentru el o adevărată lovitură de măciucă erau drepturile pe care copiii din flori, puii de lup, Ursule şi Antoine, le-ar fi avut asupra acestei proprietăţi. Cum! Păcătoşii ăştia să-l despoaie, să-l fure pe el, copilul legitim! Explicaţiile portărelului erau clare şi precise: adevărat că Adélaïde se măritase cu Rougon sub regimul bunurilor comune, dar cum toată averea consta din imobile, femeia intrase din nou după lege în posesiunea acestei averi după moartea soţului ei; pe de altă parte, Macquart şi Adélaïde recunoscuseră copiii, care astfel trebuiau s-o moştenească pe mama lor. Drept unică mângâiere, Pierre află că legea ştirbea din averea fiilor nelegitimi în favoarea celor legitimi. Dar atâta nu era de ajuns. Voia tot. N-ar fi împărţit cu Ursule şi cu Antoine nici zece centime. Această aruncătură de ochi prin complicaţiile codului îi deschisese noi orizonturi, pe care le cerceta cu deosebită grijă. Înţelese imediat că un om dibaci trebuie să-şi tragă legea de partea lui. Şi iată ce născoci fără să întrebe pe nimeni, nici chiar pe portărel, de care se temea să nu-i deschidă cumva ochii. Ştia că poate dispune de maică-sa ca de un obiect. Într-o bună dimineaţă o duse la notar şi-o puse să semneze un act de vânzare. Ca să-i lase cocioaba din fundătura Saint-Mittre, Adélaïde ar fi fost în stare să vândă tot Plassans. De altfel Pierre îi asigură o rentă anuală de şase sute de franci şi-i jura pe ce avea mai scump că o să aibă grijă de frate-său şi de soră-sa. Femeia se mulţumi cu acest jurământ. La notar, repetă lecţia suflată de fiu-său, aşa cum îi trăsnise prin minte. A doua zi tânărul o puse să semneze o chitanţă prin care recunoştea că a încasat cincizeci de mii de franci, ca preţ al grădinii. Această faptă de pungaş fu lovitura lui de geniu. Se mulţumi să spună maică-sii, mirată că trebuia să semneze o asemenea chitanţă, fără să fi văzut o leţcaie

din cei cincizeci de mii de franci, că era o simplă formalitate fără consecinţă. Pe când strecura hârtia în buzunar, Pierre se gândea: „Acum, puii de lup pot să-mi ceară socoteală. Voi spune că bătrâna a mâncat tot. Nu vor îndrăzni niciodată să-mi facă proces”. După opt zile, zidul despărţitor nu mai era, plugul întorsese pe dos răsadurile de legume: grădina lui Fouque, după dorinţa tânărului Rougon, nu mai era decât o amintire de basm. Câteva luni mai târziu, proprietarul din Jas-Mettren dărâmă chiar fosta locuinţă a zarzavagiilor care cădea în ruină.

Când avu cincizeci de mii de franci în mâna, Pierre se căsători cu Félicité Puech în termeni strict legali. Félicité era o femeie negricioasă, cum sunt atâtea în Provence. Era ea un greier negru, uscăţiv şi strident, cu zborul zănatic, care se dă cu capul de migdali. Slabă, fără sâni, cu umerii ascuţiţi şi chipul ca un bot de dihor, deosebit de iscoditor şi de accentuat, n-avea vârstă: i-ai fi dat cincisprezece sau treizeci de ani, deşi de fapt avea nouăsprezece, cu patru ani mai puţin decât soţul ei. Avea o şiretenie de pisică în fundul ochilor mici, negri, asemenea unor găuri de sfredel. Fruntea joasă şi bombată, nasul uşor turtit la rădăcină, cu nări largi, fine şi tremurătoare, parcă ar fi voit să adulmece şi mai bine mirosurile, linia subţire şi roşie a buzelor, proeminenţa bărbiei care se lega de obraji prin gropiţe ciudate; întreaga înfăţişare de pisică şireată era parcă întruchiparea intrigii, ambiţiei active şi invidioase. Deşi urâtă, Félicité avea o graţie care-o făcea ispititoare. Se spunea că e frumoasă sau urâtă, după plac. Depindea de felul cum îşi înnoda părul care era superb, dar depindea încă şi mai mult de zâmbetul triumfător care-i lumina tenul bronzat, când credea că a avut câştig de cauză împotriva cuiva. Cu ghinion din născare, se credea prost înzestrată de soartă şi adesea voia să treacă drept slută. De altfel, nu renunţa la luptă şi-şi pusese în gând ca într-o bună zi să facă să crape tot oraşul de invidie prin etalarea unui lux şi a unei fericiri obraznice. Şi dacă ar fi putut să-şi joace viaţa pe o scenă mai mare, unde mintea ei subtilă să se dezvolte în voie, şi-ar fi realizat în scurt timp visul. Avea o inteligenţă

superioară faţă de fetele din clasa ei socială şi de cultura ei. Gurile rele pretindeau că mama ei, moartă la câţiva ani după naştere, avusese încă din primii ani de căsătorie o legătură intimă cu marchizul de Carnavant, tânăr nobil din cartierul Saint-Marc. Şi, ce-i drept, Félicité avea mâini şi picioare de marchiză, de parcă nu se trăgea dintr-un neam de muncitori.

Vechiul cartier se miră o lună întreagă de căsătoria ei cu Pierre Rougon, ţăranul abia şlefuit, om de mahala şi cu familia care nu era deloc uşă de biserică. Nu-i păsa însă de bârfeală, primind cu zâmbete semnificative felicitările silite ale prietenelor. Îşi făcuse socotelile; îl lua pe Rougon de bărbat cum şi-ar fi luat un complice. Tatăl ei, consimţind la căsătorie, nu vedea în Rougon decât cei cincizeci de mii de franci care-l scăpau de faliment. Dar Félicité avea ochi mai buni. Ea privea departe în viitor şi simţea nevoia unui bărbat sănătos, chiar un pic grosolan, îndărătul căruia să se poată ascunde şi pe care să-l poată conduce după plac. Ura pe domnişorii din provincie, neamul acela lipsit de vlagă al ajutorilor de notar şi viitorilor avocaţi, care tremură în aşteptarea clienţilor. Fără zestre, pierzându-şi speranţa să se căsătorească cu feciorul unui negustor bogat, prefera de mii de ori un ţăran, de care plănuia să se folosească ca de o unealtă supusă, unui bacalaureat sfrijit care s-o zdrobească cu superioritatea diplomei, făcând-o să ducă o viaţă de mizerie în căutarea unor vanităţi deşarte. După credinţa ei, femeia trebuia să-l conducă pe bărbat. Îşi închipuia că are destulă putere să scoată un ministru dintr-un văcar. Ce o ademenise la Rougon era pieptul lui lat, trupul îndesat şi nu lipsit de eleganţă. Un băiat clădit aşa trebuia să poarte cu uşurinţă şi bărbăţie lumea de intrigi pe care visa să i-o pună pe spinare. Preţuia forţa şi sănătatea soţului şi ghicise de altfel că Rougon nu era un prost; sub pielea groasă, simţise mlădierile viclene ale minţii; dar Félicité era departe de-al cunoaşte pe Rougon şi-l credea mult mai prost de cum era. La câteva zile după căsătorie, răscolind din întâmplare într-un sertar, găsi chitanţa de cincizeci de mii de franci iscălită de Adélaïde. Înţelese şi se înspăimântă, căci din fire era

cinstită, ca orice om simplu; asemenea metode o dezgustau. Dar spaima ei se amesteca şi cu o doză de admiraţie. În ochii ei, Rougon deveni un om rar.

Tânăra căsnicie porni cu curaj la mărirea averii. Firma Puech şi Lacamp era mai puţin compromisă decât credea Rougon. Datoriile nu se ridicau la cine ştie ce, numai banii lipseau. În provincie comerţul merge încetişor şi prudent, ceea ce-l salvează de la dezastre mari. Puech şi Lacamp erau şi mai înţelepţi decât alţii, riscau tremurând o mie de franci, aşa că firma, o magherniţă, avea prea puţină importanţă. Cei cincizeci de mii de franci aduşi de Pierre fură de ajuns pentru achitarea datoriilor şi pentru a da comerţului mai multă amploare. Începuturile fură norocoase. Trei ani la rând recolta de măsline fu îmbelşugată. Félicité, dând o lovitură îndrăzneaţă care-i înspăimântă şi pe Pierre şi pe bătrânul Puech, îi împinse să cumpere o cantitate foarte mare de ulei. Uleiul fu strâns şi păstrat în magazie. În următorii doi ani, aşa cum presimţise Félicité, recolta fu slabă, preţurile crescură considerabil, ceea ce le îngădui să realizeze profituri mari, desfăcându-şi marfa depozitată.

La puţin timp după lovitură, Puech şi Lacamp se retraseră din asociere, mulţumiţi cu cei câţiva bani pe care-i câştigaseră, roşi de ambiţia de a muri rentieri.

Tânăra pereche, rămasă singură stăpână a firmei, crezu că soarta ei se fixase.

— Tu ai învins ghinionul meu, spunea Félicité lui Pierre.

Una dintre rarele slăbiciuni ale firii ei energice era credinţa în ghinion. Până acum, zicea Félicité, nimic nu le reuşise nici ei, nici tatălui ei, în ciuda tuturor sforţărilor. Mai adăugându-se la slăbiciunea aceasta şi superstiţia meridională, Félicité se pregătea să lupte împotriva destinului, cum te lupţi cu un om în carne şi oase, care vrea să te strângă de gât.

Nu trecu mult şi faptele îndreptăţiră în chip ciudat temerile ei. Neîndurător, ghinionul îşi făcu din nou apariţia. În fiecare an un alt dezastru zgudui firma Rougon. Un falit îl făcu să piardă câteva mii de franci; socotelile asupra

probabilităţilor noii recolte abundente se arătară neîntemeiate în urma unor împrejurări de necrezut; speculaţiile cele mai sigure dădură greş. A fost o luptă fără răgaz şi fără cruţare.

— Vezi că m-am născut într-o zodie proastă, spunea amărâtă Félicité.

Şi Félicité se înverşuna totuşi, furioasă, fără să priceapă de ce ea, care avusese mirosul aşa de fin în prima speculaţie, nu-i mai putea da soţului decât sfaturi proaste.

Pierre, abătut, mai puţin dârz, ar fi lichidat de douăzeci de ori, de n-ar fi fost înverşunarea şi încăpăţânarea neveste-sii care voia să fie bogată. Félicité înţelegea că ambiţia ei nu se putea clădi decât pe avere. De-ar avea câteva sute de mii de franci ei ar fi stăpânii oraşului, l-ar numi pe Pierre într-un post important şi ea ar conduce. Nu cucerirea onorurilor îi dădea de furcă; se simţea minunat înarmată pentru lupta aceasta. Dar rămânea neputincioasă în faţa primilor saci de bani care trebuiau câştigaţi. Dacă conducerea oamenilor n-o înspăimânta, în schimb simţea un fel de tulburare neputincioasă în faţa monezilor de un franc, nemişcate, albe şi reci, asupra cărora intriga n-avea putere şi care refuzau prosteşte să vină la ea.

Bătălia fu dusă mai bine de treizeci de ani. Moartea lui Puech fu o nouă lovitură de măciucă. Félicité, care trăgea nădejdea să moştenească vreo patruzeci de mii de franci, află că bătrânul egoist, pentru răsfăţul ultimelor zile, îşi plasase mica avere în rente viagere. Să-i vină rău nu alta. Se amăra văzând cu ochii, devenea tot mai uscată şi mai stridentă. Când o vedeai cum se roteşte de dimineaţă până seara în jurul vaselor cu bani, îţi venea să zici că crede într-o vânzare mai activă prin aceste zboruri repetate de gânganie neastâmpărată, Soţul, dimpotrivă, se îngreuna; ghinionul îl îngrăşa, îl făcea greoi şi molâu. Totuşi cei treizeci de ani de luptă nu-i duseră la ruină. La fiecare inventar anual le ieşea aproape strictul necesar; dacă aveau pierderi la un moment dat, şi le recuperau în lunile următoare. Viaţa aceasta monotonă o scotea din sărite pe Félicité. Ar fi preferat un faliment pur şi simplu. Poate că

atunci şi-ar fi putut începe din nou viaţa, în loc să se încăpăţâneze în meschinăria cotidiană şi să se pună pe jăratec, ca să nu câştige decât strictul necesar. Într-o treime de veac nu puseseră de o parte nici cincizeci de mii de franci.

Trebuie să spunem că din primii ani de căsătorie se prăsi la ei o familie numeroasă, care deveni cu timpul o foarte grea povară. Félicité, ca multe femei slabe, avea o fecunditate nebănuită faţă de structura plăpândă a trupului ei. În cinci ani, de la 1811 la 1815, avu trei băieţi, câte unul la doi ani. Peste alţi patru ani, mai făcu două fetiţe. Copiii se nasc uşor în viaţa liniştită şi animalică de provincie. Soţii primiră foarte prost pe ultimele venite; fetele fără zestre sunt încurcături serioase. Rougon declară celor care-l ascultau că mare meşter ar fi dracul dacă i-ar mai trimite şi al şaselea copil. De fapt Félicité se opri aici. Nu se ştie la ce cifră s-ar fi oprit.

De altfel, femeia nu se uită la plozi ca la o pagubă. Dimpotrivă, prin ei reclădea în gând averea care se prăbuşea în mâinile ei; înainte să împlinească zece ani ea le sconta în vis viitorul; începea să spere că măcar copiii vor birui înverşunarea sorţii pe care nu se mai credea în stare s-o poată înţelege. Îi vedea satisfăcându-i vanităţile dezamăgite şi dându-i situaţia bogată şi invidiată pe care zadarnic o căuta. Fără să renunţe la lupta comercială, urmări o a doua tactică care s-o ducă la satisfacerea instinctelor de dominaţie. I se părea peste putinţă ca din cei trei băieţi ai ei să nu iasă omul superior care să-i îmbogăţească pe toţi. Nu putea fi altfel, îşi zicea Félicité. Îşi îngrijea copiii cu un zel în care se împleteau severităţile de mamă cu dragostea cămătărească. Îi îngrijea cu dragoste ca pe un capital care trebuia să aducă mai târziu dobânzi mari.

— Ia mai las-o-n colo! ţipa Pierre. Toţi copiii sunt nerecunoscători. Le cauţi în coarne, vezi să nu ne scoată la pepeni.

Când Félicité aduse vorba să-şi trimită băieţii la liceu, Pierre se supără. Latina era un lux inutil, era de ajuns să

urmeze la un pension din apropiere. Dar femeia se ţinu dârză; dintr-un instinct mai ridicat, Félicité voia cu orice chip să se fudulească cu copii învăţaţi; de altfel îşi dădea seama că nu puteau rămâne şi copiii tot aşa de neştiutori ca tatăl, dacă voia să-i vadă într-o bună zi oameni superiori. Îi visa pe tustrei la Paris, în nu ştiu ce situaţii înalte. După ce cedă Rougon, iar cei trei ştrengari ajunseră în clasa a opta, Félicité gustă deliciile vanităţii cum nu le mai simţise până atunci.

Îi asculta încântată cum vorbeau între ei despre profesori şi despre învăţătură. În ziua când cel mai mare îl puse pe unul dintre cei mici să decline în faţa ei *rosa,* trandafirul, i se păru că aude o muzică delicioasă. Spre lauda ei, trebuie să spunem că în această bucurie nu intra niciun calcul. Chiar şi Rougon se lăsa cucerit de mulţumirea omului ignorant care-şi vede copiii mai savanţi decât el. Camaraderia care se înjghebă în chip firesc între copiii lor şi ai oamenilor cu vază din oraş îi ameţi de tot pe amândoi soţii. Copiii tutuiau pe fiul primarului, pe al subprefectului şi chiar pe doi sau trei tineri nobili, pe care cartierul Saint-Marc binevoise să-i trimită la liceul din Plassans. Félicité nu credea că o asemenea cinste putea fi îndeajuns plătită. Învăţătura copiilor împovăra greu bugetul firmei Rougon.

Cât timp copiii nu erau bacalaureaţi, părinţii, care-i ţineau la liceu cu uriaşe sacrificii, trăiră în speranţa succesului lor; şi chiar după ce-şi luară diplomele, Félicité voi să-şi desăvârşească opera; îl convinse pe Pierre să-i trimită pe tustrei la Paris. Doi făcură dreptul, cel de-al treilea urmă cursurile Şcolii de medicină. Dar după ce se făcură oameni în toată firea şi sleiră fondurile firmei Rougon, abia după ce se văzură nevoiţi să se întoarcă în provincie, începu dezamăgirea bieţilor părinţi. Provincia îşi luă înapoi prada. Cei trei tineri deveniră adormiţi şi greoi. Félicité simţi toată acreala ghinionului cum i se urcă ca un nod în gâtlej. Fiii erau un faliment. O aduseseră la sapă de lemn, fără să-i dea dobânzile capitalului pe care îl reprezentau. Această ultimă lovitură a sorţii o simţea cu atât mai mult cu cât o atingea totodată în ambiţia ei de

femeie şi în mândria ei de mamă. Rougon îi repeta de dimineaţă până seara: „Ţi-am spus eu!” ceea ce o înfuria şi mai tare.

Într-o zi, pe când îi imputa cu amărăciune fiului celui mai mare sumele pe care le cheltuise cu învăţătura lui, acesta îi răspunse tot aşa de amar:

— Am să vi le dau înapoi mai târziu, dacă pot, Dar de vreme ce nu aveaţi avere, trebuia să faceţi din noi muncitori. Noi suntem nişte declasaţi şi suferim mai mult ca voi.

Félicité înţelese adâncimea acestor cuvinte. De atunci nu-şi mai învinovăţi copiii şi-şi întoarse mânia împotriva sorţii care, neistovită, o lovea. Începu iarăşi tânguirile, văicărindu-se şi mai tare de lipsa lor de noroc care-i făcea să se înece la mal. Când Rougon îi spunea: „Fiii tăi sunt nişte trântori, o să ne toace bucăţele până la urmă”, îi răspundea acru: „Să dea Dumnezeu să am încă bani să le dau. Bieţii băieţi lâncezesc, pentru că nu au para chioară!”

La începutul anului 1848, în ajunul revoluţiei din februarie, cei trei fii Rougon aveau la Plassans poziţii foarte şubrede. Erau toţi trei tipuri curioase, fără să semene unul cu altul, deşi ieşiţi din aceeaşi tulpină. Erau totuşi mai bine decât părinţii lor. Ramura Rougon trebuia să se purifice prin femei. Adélaïde făcuse din Pierre o inteligenţă mijlocie, capabilă de ambiţii josnice. Félicité le dăduse fiilor ei inteligenţe mai înalte, capabile de vicii, dar şi de virtuţi mari.

Pe atunci, cel mai mare, Eugène, avea aproape patruzeci de ani. Era un băiat de statură mijlocie, puţin chel, predispus la obezitate. Avea figura tatălui, un chip prelung, cu trăsături late; sub piele ghiceai grăsimea care-i moleşea formele rotunde şi-i dădea feţei o albeaţă gălbuie ca de ceară. Dar dacă ţăranul tot mai stăruia în structura masivă şi pătrată a capului, chipul se transfigura, se lumina lăuntric, când i se deştepta privirea şi ridica pleoapele îngreunate. Grosolănia tatălui deveni la fiu gravitate. Băiatul acesta gras dădea de obicei impresia că e cufundat într-un somn adânc; după gesturile largi şi obosite, ai fi zis

că e un uriaş care se întinde cât e de lung, înainte de a se apuca de treabă. Printr-un pretins capriciu al naturii, în care ştiinţa începe să vadă legi, deşi asemănarea lui Eugène cu Pierre era desăvârşită, totuşi se pare că Félicité era aceea care contribuise cu materia gânditoare. Eugène prezenta cazul curios al unor calităţi morale şi intelectuale moştenite de la mamă, dar pitite în mormanul de carne al tatălui. Avea ambiţii înalte, instincte autoritare, un dispreţ deosebit pentru calea de mijloc şi situaţiile mărunte. Era dovada că Plassans nu se înşela poate când bănuia că Félicité avea în vine câteva picături de sânge nobil. Goana după plăceri, care se dezvolta cu furie în neamul Rougonilor şi care era caracteristică familiei, avea la el un nivel mai ridicat; voia să se bucure de voluptăţile spirituale, satisfăcându-şi nevoile de dominaţie. Un asemenea om nu era făcut să mucezească în provincie. Lâncezi cincisprezece ani, cu ochii la Paris, pândind ocaziile. Cum se întoarse la Plassans, ca să nu mănânce pâinea părinţilor, se înscrise în barou. Pleda din când în când, câştigându-şi cu greu viaţa şi nu părea că se ridică deasupra unei oneste mediocrităţi. La Plassans lumea găsea că are limba încleiată şi gesturile greoaie. Rareori reuşea să câştige procesul unui client; se abătea adesea de la chestiune, o lua razna, după expresia capetelor luminate din partea locului. Într-o zi, mai ales, pledând într-un proces de despăgubiri, uită de fond şi se pierdu în consideraţiuni politice, aşa încât preşedintele îi luă cuvântul. El se aşeză zâmbind şi zâmbetul lui era ciudat. Clientul lui fu condamnat să plătească daune uriaşe, dar Eugène nu părea că regretă câtuşi de puţin digresiunile sale. S-ar fi zis că-şi considera pledoariile doar simple exerciţii care aveau să-i folosească mai târziu. Iată ce nu înţelegea. Şi ce o despera pe Félicité, care ar fi voit ca fiul ei să dicteze legi tribunalului civil din Plassans. În cele din urmă îşi făcu o părere foarte proastă despre fiul cel mai mare; după dânsa, nu băiatul ăsta adormit era în stare să facă gloria familiei. Pierre, dimpotrivă, avea o încredere absolută în Eugène, nu pentru că avea ochii mai pătrunzători decât nevastă-sa, ci pentru că se mulţumea cu

aparenţele, măgulindu-se pe el însuşi şi crezând în geniul unui fiu care era portretul lui aidoma. Cu o lună înainte de evenimentele din februarie, Eugène se frământa mereu; cu mirosul lui fin, el adulmeca criza. Da târcoale peste tot prin oraş ca un suflet chinuit. Apoi se hotărî pe neaşteptate şi plecă la Paris. N-avea în buzunar nici cinci sute de franci.

Aristide, cel mai mic dintre fiii Rougon, era opusul lui Eugène, ca să zicem aşa, din punct de vedere geometric. Avea chinul mamei lui şi pofte nesăţioase, un caracter viclean, numai bun de intrigi vulgare, în care instinctele tatălui erau mai puternice. Natura are adesea nevoie de simetrie. Mic de statură, cu o mutră şireată, asemănătoare urnei măciulii de baston cioplite curios în chip de cap de paiaţă, Aristide scotocea peste tot, lipsit de scrupule, grăbit să se bucure de viaţă. Îi plăceau banii, după cum fratelui mai mare îi plăcea puterea. În timp ce Eugène visa să plece un popor întreg sub voinţa lui şi se îmbăta de atotputernicia sa viitoare, Aristide se vedea de zece ori milionar, instalat într-un palat princiar, mâncând şi bând bine, gustând viaţa prin toate simţurile şi fibrele trupului său. Voia mai cu seamă să facă repede avere. Când visa castele în Spania, castelele se înălţau ca prin farmec în mintea lui; avea butoaie de aur venite peste noapte, ceea ce plăcea trândăviei lui cu atât mai mult cu cât nu-i păsa prin ce mijloace fuseseră câştigate, cele mai rapide părându-i-se şi cele mai bune. Neamul Rougonilor, ţărani înguşti la minte şi lacomi, cu pofte brutale, ajunsese prea repede la maturitate; trebuinţele de satisfacere materială se dezvoltau la Aristide de trei ori mai puternic din pricina educaţiei grăbite, cu atât mai nesăţioase şi mai primejdioase, cu cât începuseră să devină şi cugetate. Cu toată intuiţia ei feminină, Félicité îl prefera pe băiatul ăsta; nu-şi dădea seama cu cât Eugène îi semăna mai mult, ierta prostiile şi trândăvia fiului mai mic sub pretext că avea să fie omul superior al familiei şi că un om superior are dreptul să ducă o viaţă dezmăţată, până în ziua când i se deşteaptă puterea facultăţilor lui. Aristide îi puse indulgenţa la grea încercare. La Paris duse o viaţă de trândăvie şi de

destrăbălare; era unul dintre studenţii care îşi lua frecvenţa prin berăriile din Cartierul latin. De altminteri nu stătu la Paris decât doi ani; tatăl său, speriat, văzând că nu trecuse niciun examen, îl opri la Plassans şi se gândi să-i caute o nevastă, nădăjduind că grijile gospodăriei o să facă din el un om aşezat. Aristide se lăsă însurat. În vremea aceea, ambiţiile lui nu se conturaseră limpede; viaţa de provincie nu-i displăcea; se pomeni pus la îngrăşare în târgul lui, mâncând bine, dormind, hoinărind.

Félicité îi pleda cauza cu atâta căldură, încât Pierre consimţi să dea căsătoriţilor casă şi masă, cu condiţia ca tânărul să se ocupe în chip activ de magazin. De atunci începu pentru Aristide o viaţă frumoasă de trândăvie; zilele şi o parte din nopţi şi le petrecea la club, fugind de la biroul tatălui lui ca un şcolar şi jucând cei câţiva franci pe care îi dădea maică-sa pe ascuns. Trebuie să fi trăit cineva într-un fund de provincie ca să poată înţelege cei patru ani de abrutizare petrecuţi de Aristide în acest fel. În fiecare oraş mic sunt asemenea indivizi care trăiesc pe spinarea părinţilor, prefăcându-se uneori că muncesc, dar, în realitate, întreţinându-şi lenea cu un fel de evlavie. Aristide era tipul haimanalei fără leac, care se târăşte cu voluptate prin golul provinciei. Juca écarté[1] timp de patru ani de zile. Şi în timp ce el îşi ducea viaţa la club, nevastă-sa, o blondă molâie şi fără vlagă, ajuta la ruina firmei Rougon, prin gustul ei pronunţat pentru toalete ţipătoare şi printr-o poftă de mâncare formidabilă, foarte curioasă la o fiinţă aşa de plăpândă. Angéle murea după panglicile albastre ca cerul şi după muşchiul de vacă fript. Era fiica unui căpitan pensionar, căruia i se zicea comandantul Sicardot şi care-i dăduse ca zestre zece mii de franci, toate economiile lui. Când Pierre o alesese pe Angéle pentru fiul lui, se gândise că face o afacere straşnică, atât de puţin preţ punea el pe Aristide. Zestrea aceasta de zece mii de franci, care îl hotărâse, s-a dovedit după aceea o piatră legată de gât. Aristide era încă de pe atunci un mare şmecher; îi dădu cei

[1] Un joc de cărţi în doi (n.t.).

zece mii de franci, asociindu-se cu el fără să oprească un ban, făcând pe dezinteresatul.

— N-avem nevoie de nimic, zicea Aristide. O să ne ţineţi pe nevastă-mea şi pe mine şi o să ne socotim mai târziu.

Pierre, strâmtorat, primi, oarecum îngrijorat de dezinteresarea lui Aristide. Acesta îşi zicea că tatăl său n-avea cum să-i dea aşa de curând înapoi zece mii de franci bani peşin şi că el şi nevastă-sa puteau trăi în lege pe socoteala lui, atâta vreme cât asociaţia nu se desfăcea. Când negustorul de ulei înţelese că fusese tras pe sfoară, nu mai avea cum să se lepede, de Aristide. Zestrea Angèlei era angajată în speculaţii care mergeau prost. Trebui să ţină pe cei doi căsătoriţi la el acasă. Poftele nurorii şi trândăvia fiului îi scoteau din sărite şi-l loveau drept în inimă. Să le fi putut da banii îndărăt, fie şi de douăzeci de ori pe atât, i-ar fi zvârlit afară pe păduchii ăştia care-i sugeau sângele, după energica lui expresie. Félicité îi sprijinea pe ascuns. Aristide, care ghicise visurile ei ambiţioase, îi expunea în fiecare seară admirabile planuri de îmbogăţire pe care trebuia în curând să le înfăptuiască. Printr-o rară întâmplare, Félicité se înţelegea foarte bine cu noră-sa; trebuie adăugat că Angele era lipsită de voinţă şi că se putea, dispune de ea ca de o mobilă. Pierre se înfuria, când nevastă-sa îi vorbea de viitoarele succese ale fiului lor mai mare şi îl acuza că mai degrabă avea să fie ruina casei. Timp de patru, ani cât stătu la el tânăra pereche, Pierre tună şi fulgeră, consumându-şi în certuri furia neputincioasă, fără să-i scoată câtuşi de puţin pe Angèle şi pe Aristide din calmul lor surâzător. Acolo se aşezaseră, acolo rămâneau, parcă erau de când lumea. În sfârşit, Pierre reuşi într-o afacere şi putu să-i dea înapoi lui Aristide cei zece mii de franci. Dar când voi să se socotească cu el, Aristide îi căută atâtea noduri în papură, încât trebui să-l lase să plece fără să-i oprească un ban pentru mâncare şi locuinţă. Tânăra pereche se mută la câţiva paşi, într-o mică piaţă a vechiului cartier, numită piaţa Saint-Louis. Cei zece mii de franci fură repede mâncaţi. Trebuiau să-şi facă o gospodărie. De altminteri, Aristide nu-şi schimbă felul de

viaţă, atâta timp cât avu bani în buzunar. Când ajunse la ultimul bilet de o sută de franci, deveni nervos. Lumea îl vedea prin oraş, învârtindu-se peste tot eu o mutră suspectă; nu-şi mai lua cafeaua la club, se uita înfierbântat la cei care jucau, fără să se atingă de o carte. Mizeria îl făcu şi mai rău. Rezistă o bună bucată de vreme, şi nu făcu nimic. În 1840 avu un copil, pe micul Maxim, pe care bunică-sa îl bagă la liceu şi-i plăti pe ascuns întreţinerea. Pentru Aristide era o gură mai puţin, dar biata Angéle murea de foame; soţul trebui în sfârşit să-şi caute un post. Izbuti să intre la subprefectură. A stat acolo zece ani şi n-a ajuns să ia leafă mai mare de o mie opt sute de franci. De atunci, plin de ură, fiere, trăi jinduind mereu plăcerile de care era lipsit. Situaţia lui meschină îl scotea din sărite; cei o sută cincizeci de franci nenorociţi care i se puneau în mână i se păreau o ironie a sorţii. Niciodată o sete de potolire a simţurilor nu mistui mai puternic un om. Félicité, când îi povestea suferinţele lui, nu era supărată că-l vedea lihnit de foame, gândind că mizeria ar putea să-i biciuiască trândăvia. Ciulindu-şi urechile la pândă, începu să se uite în jurul lui, ca un hoţ care încearcă să dea o lovitură. La începutul anului 1848, când fratele său plecă la Paris, îi veni o clipă în minte să plece după dânsul. Dar Eugène nu era însurat, Aristide nu-şi putea târî nevasta aşa departe, fără să aibă în buzunar o sumă destul de mare. Aşteptă, presimţind o catastrofă, gata să strângă de gât prima pradă ieşită în cale.

Celălalt Rougon, Pascal, născut între Eugène şi Aristide, părea că nu face parte din familie. Era unul dintre acele cazuri frecvente care dezmint legile ereditare. Adeseori natura dă naştere în mijlocul unei familii unei fiinţe a cărei elemente, toate, le plămădeşte din forţele ei creatoare. Pascal nu amintea neamul Rougonilor nici fizic, nici moral. Înalt, cu înfăţişarea blândă şi serioasă, avea o fire dreaptă, o dragoste de studiu, o nevoie de modestie, care contrastau în chip ciudat cu frigurile ambiţioase şi intrigile lipsite de scrupule ale familiei sale. După ce făcuse la Paris strălucite studii medicale, Pascal preferase să rămână la

Plassans, cu toate ofertele profesorilor săi. Îi plăcea viaţa liniştită de provincie, susţinând că asemenea viaţă este mai potrivită pentru un savant decât zgomotul Parisului. Stabilit la Plassans, nu se gândi nicio clipă să-şi mărească clientela. Foarte cumpătat, se mulţumea cu cei câţiva bolnavi pe care i-i trimitea numai întâmplarea. Singurul lux ce şi-l îngăduia era căsuţa albă din cartierul nou, unde se închidea cu evlavie, ocupându-se cu pasiune de ştiinţele naturale. Se interesa în chip deosebit de fiziologie. În oraş se află că adeseori cumpăra cadavre de la groparul ospiciului, ceea ce îngrozi pe doamnele delicate şi pe unii burghezi fricoşi. Din fericire nu se ajunse chiar până acolo, încât să fie considerat vrăjitor; dar clientela se micşoră, fu privit ca un om ciudat căruia oamenii din buna societate nu trebuiau să-i încredinţeze nici vârful degetului mic fără să se compromită. Nevasta primarului zise într-o zi:

— Mai degrabă să mor decât să mă caute domnul acesta. Miroase a mort.

Din clipa aceea, cazul Pascal fu judecat. El se arătă fericit de frica ascunsă pe care-o inspira. Cu cât lovea mai puţini bolnavi, cu atât se putea ocupa mai în voie de ştiinţa lui dragă. Cum îşi fixase consultaţiile la un preţ moderat, poporul îi rămânea credincios. Câştiga atât cât să poiată trăi şi trăia mulţumit la mii de kilometri de oamenii din partea locului, cu bucuria pură a cercetărilor şi descoperirilor sale. Din când în când trimitea câte un memoriu la Academia de ştiinţe din Paris. Plassans habar n-avea că omul ciudat, domnul care mirosea a mort, era un om foarte cunoscut şi foarte ascultat în lumea savantă. Când îl vedeau duminica plecând în excursie pe dealurile Garrigues, cu o cutie de botanist atârnată de gât şi cu un ciocan de geolog în mână, dădeau din umeri, îl comparau cu cutare doctor din oraş, cu cravata aşa de bine pusă, aşa de mieros cu cucoanele şi cu hainele mirosind mereu a parfum de violete. Pascal nu era înţeles nici de părinţii lui. Când Félicité îl văzu organizându-şi viaţa într-un chip atât de ciudat şi de meschin, fu uimită şi-l mustră că-i înşală speranţele. Ea care se arăta aşa de îngăduitoare faţă de

trândăvia lui Aristide, pe care o credea rodnică, privea plină de mânie felul de viaţă mediocru al lui Pascal, dragostea lui de anonimat, dispreţul de bogăţie, hotărârea lui nestrămutată de a sta deoparte. Negreşit, nu fiul cărturar îi va satisface vreodată vanitatea!

— De unde ai ieşit tu? îi spunea uneori. Nu eşti de-ai noştri. Uită-te la fraţii tăi, ei caută, încearcă să tragă un folos din învăţătura care le-am dat-o. Tu nu faci decât prostii. Aşa ne răsplăteşti pe noi care am ajuns la sapă de lemn, ca să te creştem? Nu, tu nu eşti de-ai noştri.

Pascal, care prefera să râdă ori de câte ori trebuia să se supere, îi răspundea vesel, cu o ironie fină:

— Nu vă mai văitaţi atât, nu vreau să vă fac să daţi de tot faliment, vă voi căuta pe toţi fără bani, când vă veţi îmbolnăvi.

De altfel îşi vedea rar familia, fără să se arate dezgustat, ascultând fără voie de anumite instincte ale lui. Înainte de intrarea lui Aristide la subprefectură, îi veni în ajutor de mai multe ori. Rămăsese holtei. Nu-şi dădea măcar seama de gravele evenimente ce se pregăteau. De doi sau trei ani se ocupa cu marea problemă a eredităţii, comparând naşele animale cu rasa umană şi era absorbit în curioasele rezultate pe care le obţinea. Observaţiile făcute asupra lui şi asupra familiei lui fuseseră punctul de plecare al stridiilor sale. Poporul, în intuiţia lui inconştientă, înţelesese atât de bine cât de mult se deosebea doctorul de neamul Rougonilor, încât îl numea domnul Pascal, fără să mai adauge numele de familie.

Cu trei ani înainte de revoluţia din 1848, Pierre şi Félicité se lăsară de negustorie. Venea bătrâneţea, trecuseră amândoi de cincizeci de ani şi se săturaseră să mai lupte. Gândindu-se la lipsa lor de noroc, le era frică să nu rămână săraci lipiţi pământului, dacă se încăpăţânau. Fiii le înşelaseră speranţele şi le dădură lovitura de graţie. Acum, când se îndoiau că vor mai li ajutaţi vreodată de dânşii, voiau să-şi păstreze cel puţin o bucată de pâine pentru zilele bătrâneţii. Ieşeau din comerţ cu vreo patruzeci de mii de franci. Suma le dădea o rentă de două mii de franci,

exact cât să trăiască viaţa meschină de provincie. Din fericire, rămăseseră singuri, fiindcă reuşiseră să-şi mărite fetele, Marthe şi Sidonie, dintre care una se stabilise la Paris şi cealaltă la Marsilia.

După lichidarea magazinului ar fi dorit să locuiască în oraşul nou, în cartierul negustorilor retraşi din afaceri, dar nu îndrăzniseră. Rentele lor erau prea mici, se temură să nu facă figură proastă. Ca să împace dorinţa cu posibilităţile, închiriară o locuinţă în strada la Banne, stradă care desparte cartierul vechi de cel nou. Cum locuinţa lor se afla în rândul de case de la marginea vechiului cartier, locuiau încă în cartierul prostimii; dar de la ferestre vedeau, la câţiva paşi, oraşul oamenilor bogaţi; erau pe pragul pământului făgăduinţei.

Locuinţa, situată la etajul al doilea, se compunea din trei camere mari: o sufragerie, un salon şi un dormitor. La primul etaj locuia proprietarul, un negustor de umbrele şi bastoane, cu magazinul la parter. Casa, îngustă şi puţin încăpătoare, n-avea decât două etaje. Când Félicité îşi mută mobila, avu o groaznică strângere de inimă. Să locuieşti la alţii este în provincie o dovadă de sărăcie. Fiecare familie cu stare la Plassans îşi are casa ei, casele vânzându-se foarte ieftin. Pierre ţinea strâns băierile pungii; nici nu voia să audă de înfrumuseţări. Vechea mobilă, îngălbenită, uzată, şubredă, trebuia folosită fără ca să fie măcar reparată. Félicité, care simţea de altfel motivele acestei cârpănoşii, se făcu luntre şi punte ca să dea un lustru nou acestor rămăşiţe; bătu în cuie cu mâna ei unele mobile mai stricate şi cârpi catifeaua destrămată de pe fotolii.

Sufrageria, care se găsea în dos ca şi bucătăria, rămase goală; o masă şi vreo douăsprezece scaune se pierdură în umbra acestei odăi vaste, ale cărei ferestre dădeau înspre zidul de culoare cenuşie a casei vecine. Fiindcă nimeni nu intra în dormitor, Félicité ascunsese aici toate mobilele care nu se mai puteau folosi. În afară de pat, un dulap, un birou şi o toaletă se mai vedeau două leagăne puse unul peste altul, un bufet fără uşi şi o bibliotecă cu desăvârşire goală, vechituri respectabile pe care bătrâna nu se îndurase să le

arunce. Grija ei cea mai mare, însă, era pentru salon şi izbuti să facă din el o cameră aproape demnă de locuit. Salonul era împodobit cu o mobilă îmbrăcată cu catifea gălbuie cu flori satinate. La mijloc era o masă cu picior, cu tăblia de marmură; mese cu oglinzi eram rezemate de pereţi în cele două capete ale încăperii. Era chiar un covor care acoperea numai mijlocul parchetului şi un candelabru împodobit cu o învelitoare de muselină albă, pătată de muşte. Pe pereţi erau şase litografii înfăţişând marile bătălii ale lui Napoleon. Mobilierul era din primii ani ai imperiului. Drept înfrumuseţare, Félicité căpătă învoirea să tapiseze încăperea cu hârtie portocalie cu desene de crengi. Salonul primise astfel o ciudată culoare gălbuie care-l umplea de o falsă lumină orbitoare; mobila, hârtia, perdelele de la ferestre erau galbene covorul şi până şi marmura meselor băteau şi ele în galben. Când perdelele erau trase, nuanţele deveneau totuşi destul de armonioase şi salonul părea aproape curat. Dar Félicité visase un alt lux. Privea cu disperare mută această mizerie prost ascunsă. De obicei, stătea în salon, cea mai frumoasă încăpere a locuinţei. Una dintre distracţiile ei cele mai dulci şi cele mai amare în acelaşi timp era să stea la una dintre ferestre, care dădea spre strada la Banne. De aici zărea pieziş piaţa subprefecturii. Acolo era paradisul ei visat. Mica piaţă goală, curăţică, cu case luminoase, i se părea un paradis. Ar fi dat zece ani din viaţă ca să aibă acolo locuinţa. Casa din colţul din stânga, unde locuia perceptorul, o ispitea mai ales. O contempla cu pofte de femeie însărcinată. Uneori, când ferestrele acestui apartament erau deschise, zărea colţuri de. Mobilă bogată, adevărate adieri de lux, care o înnebuneau.

La vremea aceea neamul Rougonilor trecea printr-o criză curioasă de vanităţi şi de pofte nepotolite. Ce mai era bun în ei se înăcrea. Voiau să treacă drept victime ale ghinionului, fără să se resemneze, îndârjiţi şi hotărâţi să nu moară înainte de a fi satisfăcuţi. În realitate, în toată vârsta lor înaintată, nu renunţau la niciuna dintre dorinţele lor. Félicité avea presentimentul că va muri bogată. Dar fiecare

zi de mizerie era pentru ei a povară mai mult. Când îşi recapitulau sforţările lor zadarnice, când îşi aminteau cei treizeci de ani de zbateri, trădarea copiilor, când îşi vedeau palatele visate transformate în acest salon galben, căruia nu i se putea ascunde, urâţenia decât trăgând perdelele, îi apucau nişte mânii surde. Şi atunci, drept mângâiere, făceau planuri de averi colosale şi încercau tot felul de combinaţii. Félicité visa să câştige la loterie lozul cel mare de o sută de mii de franci. Pierre îşi închipuia că are să inventeze o speculaţie miraculoasă. Trăiau cu un singur gând: să facă avere imediat, în câteva ceasuri, să fie bogaţi, să se bucure de viaţă măcar un an de zile. Întreaga lor fiinţă năzuia spre aşa ceva, cu brutalitate, fără răgaz; se mai bizuiau cât de cât şi pe copii, cu egoismul caracteristic părinţilor care nu se pot deprinde cu gândul că şi-au trimis copiii la liceu fără niciun profit personal.

Félicité părea că nu mai îmbătrâneşte, rămânea mereu femeiuşcă brunetă, fără astâmpăr, zumzăind ca un greier. Trecătorul care ar fi văzut-o pe trotuar, din spate, ar fi luat-o drept o fetiţă de cincisprezece ani, cu mişcări agere, cu umeri slabi şi talia subţire. Nici la faţă nu se schimbase; se mai scofâlcise ceva, semănând şi mai mult cu botul de dihor: ai fi zis capul unei copile care şi-ar fi făcut pielea ca pergamentul, fără să-şi schimbe trăsăturile.

Iar Rougon făcuse burtă; devenise un foarte respectabil burghez, căruia nu-i mai lipseau decât rentele grase, ca să fie cu desăvârşire demn. Faţa lui puhavă şi albicioasă, greutatea şi aerul lui adormit păreau că mustesc bănet. Într-o zi îl auzi pe un ţăran care nu-l cunoştea zicând: „Ia te uită la grăsunul ăla! Trebuie să fie vreun bogătaş; are cembuca diseară, nu duce grija mâncării!”, judecată ce-l izbi drept în inimă, pentru că el considera drept o batjocură grozavă faptul că rămăsese un pârlit, deşi căpătase grăsimea şi gravitatea satisfăcută a unui milionar. Când se rădea dimineaţa în faţa unei oglinjoare de cinci parale atârnată de clanţa ferestrei, îşi spunea că în haină neagră şi cravată albă ar face în saloanele domnului subprefect o impresie mai bună decât cutare sau cutare funcţionar din

Plassans. Acest fiu de ţăran, îngălbenit de grijile negustoreşti, îngrăşat de viaţa sedentară, cu pofte pline de ură ascunse sub calmul trăsăturilor, avea într-adevăr înfăţişarea negrăitoare şi solemnă, statura imbecilă, care se potrivesc aşa de bine în saloanele oficiale. Se zicea că nevastă-sa îl mâna cu băţul şi nu era adevărat. Pierre era încăpăţânat ca o brută; în faţa unei voinţe străine, clar exprimate, s-ar fi înfuriat cu grosolănie şi ar fi sărit la bătaie. Dar Félicité era prea mlădioasă ca să se pună de-a curmezişul; firea vioaie, zglobie a acestei femei mărunţele nu folosea tactica înfruntării făţişe a obstacolelor; când voia să obţină ceva de la soţul ei sau să-l împingă pe calea pe care o voia, îl asalta cu zboruri rapide de greier, îl înţepa din toate părţile, se întorcea la atac de sute de ori, până când el ceda, fără să-şi dea seama. De altfel Pierre simţea că e mai inteligentă decât el şi-i îndura cu răbdare sfaturile. Mai folositoare ca musca din fabulă, Félicité făcea uneori toată treaba, bâzâindu-i pe la urechi. Lucru rar, soţii nu-şi aruncau în cap unul altuia înfrângerile. Numai problema învăţăturii copiilor dezlănţuia furtuni în căsnicie.

Revoluţia din 1848 găsi tot neamul Rougonilor în alarmă, exasperaţi de ghinion şi gata să violeze soarta dacă o întâlneau cumva la cotitura unei cărări. Era o familie de bandiţi, la pândă, gata să prade evenimentele la drumul mare. Eugène pândea Parisul, Aristide visa să gâtuie orăşelul Plassans; tatăl şi mama, poate cei mai aprigi, se gândeau să lucreze pe socoteala lor şi să profite pe deasupra şi de treaba băieţilor; numai Pascal, acest îndrăgostit discret al ştiinţei, ducea frumoasa viaţă fără griji a pasiunii lui ştiinţifice, în căsuţa lui luminoasă din oraşul cel nou.

III

La Plassans, în oraşul acesta izolat, unde diviziunea claselor era aşa de precis marcată în 1848, ecoul evenimentelor politice se făcea abia auzit. Şi astăzi vocea poporului este înăbuşită acolo şi pentru aceasta burghezia contribuie cu prudenţă, nobilimea cu desperarea mută, iar clerul cu şiretenia. Fie că regii îşi fură un tron, fie că se nasc republici, oraşul de-abia se mişcă. Lumea doarme la Plassans, în timp ce alţii se bat la Paris. Dar oricât de neliniştită şi nepăsătoare pare suprafaţa, la fund se dă o luptă ascunsă, foarte curioasă de studiat. Dacă focurile de puşcă sunt rare pe străzi, saloanele oraşului nou şi ale cartierului Saint-Marc sunt mistuite de intrigi.

Până în 1830, poporul nici nu era băgat în seamă şi astăzi încă se lucrează ca şi cum nici n-ar exista. Totul se petrece între cler, burghezie şi nobilime. Preoţii, foarte numeroşi, dau tonul politicii ţinutului; pun la cale lucrături, dedesubturi, lovituri din umbră, o tactică savantă şi laşă, care nu îngăduie să se facă un pas înainte sau înapoi decât abia la zece ani. Luptele acestea ascunse între oamenii care vor să evite înainte de toate scandalul, cer o fineţe deosebită, o grijă faţă de amănunte, o răbdare de oameni lipsiţi de pasiuni. Această încetineală provincială, de care s-ar râde la Paris, este plină de trădări, de sugrumări viclene, de victorii şi de înfrângeri ascunse. Oamenii aceştia, mai ales când interesele lor sunt în joc, ucid cu bobârnace la domiciliu, aşa cum noi ucidem cu tunul în piaţa publică.

Istoria politică a oraşului Plassans, ca şi a tuturor

orăşelelor din Provence, oferă o curioasă particularitate.

Până în 1830, locuitorii rămăseseră catolici şi regalişti înfocaţi; chiar poporul nu jura decât pe Dumnezeu şi pe regii legitimi. Apoi se petrecu o schimbare ciudată: credinţa slăbi, iar populaţia burgheză şi muncitorească, părăsind cauza legitimităţii, aderă încetul cu încetul la marea mişcare democratică a vremii noastre. Când izbucni revoluţia din 1848, doar clerul şi nobilimea se găsiră să lupte pentru triumful lui Henric al V-lea. Mult timp priviseră venirea pe tron a ramurii Orléans ca o încercare ridicolă, care trebuia să se termine mai curând sau mai târziu cu revenirea Bourbonilor; deşi speranţele lor fură zdruncinate, ei începură totuşi lupta, scandalizaţi de ruptura foştilor partizani şi căutând să-i aducă înapoi. Cartierul Saint-Marc, ajutat de toate parohiile, se puse pe lucru. În burghezie, în popor mai ales, entuziasmul a fost mare, imediat după zilele din februarie; proaspeţii republicani erau grăbiţi să-şi cheltuiască înfocarea lor revoluţionară. Dar pentru rentierii din oraşul nou această flacără avu strălucirea şi durata unui foc de paie. Micii proprietari, comercianţii retraşi din afaceri, cei care dormeau târziu dimineaţa şi-şi rotunjiseră averea sub monarhie, fură imediat cuprinşi de panică; republica, cu zguduirile ei, îi făcea să tremure pentru banii şi scumpa lor viaţă de egoişti. Când în 1849 se declară reacţiunea clericală, aproape toată burghezia din Plassans trecu de partea partidului conservator. Fu primită cu braţele deschise. Niciodată oraşul nou nu avusese legături atât de strânse cu cartierul Saint-Marc; unii nobili mergeau până acolo încât strângeau mâna avocaţilor şi foştilor negustori de ulei. Această familiaritate neaşteptată entuziasmă cartierul cel nou, care de atunci porni un război înverşunat împotriva guvernului republican. Ca să facă o asemenea apropiere, clerul trebui să cheltuiască comori de abilitate şi de răbdare. În realitate, nobilimea din Plassans, ca o fiinţă care-şi trage sufletul, se găsea într-o stare de toropeală copleşitoare; îşi păstra credinţa, dar era cuprinsă de somnul pământului; prefera să nu se mişte şi să lase cerul să hotărască; nobilimea ar fi fost mai bucuroasă să

protesteze numai prin tăcere, simţind vag poate că zeii muriseră şi că nu-i mai rămăsese decât să meargă după dânşii. Chiar în epoca aceea de tulburări, când catastrofa din 1848 ar fi putut să-i facă să spere o clipă în întoarcerea Bourbonilor, nobilimea se arătă amorţită, nepăsătoare, spunând mereu că se va arunca în vâltoare, dar părăsind cu părere de rău gura sobei. Clerul combătu fără încetare sentimentul acesta de neputinţă şi de resemnare. În luptă, puse pasiune. Când un preot este disperat, luptă încă şi mai aprig; toată politica bisericii este să meargă drept înainte, în orice condiţii, amânând reuşita planurilor peste mai multe veacuri, dacă e nevoie, dar fără să piardă o oră, avântându-se mereu înainte, într-un veşnic efort. La Plassans, clerul luă conducerea reacţiunii. Nobilimea îi împrumuta doar numele şi nimic mai mult: clerul se ascunse îndărătul acesteia, o dojeni, o conduse, izbuti chiar să-i dea o viaţă artificială. Când o convinse să-şi învingă dispreţul şi să se alăture burgheziei, clerul se crezu sigur de victorie. Terenul era de minune pregătit: vechiul oraş regalist, populaţia de burghezi paşnici şi de negustori fricoşi, trebuia fatal să treacă mai devreme sau mai târziu de partea partidului ordinii. Cu tactica lui savantă, clerul grăbi convertirea. După ce câştigă pe proprietarii din oraşul nou, ştiu să-i convingă şi pe micii comercianţi cu de-amănuntul din vechiul cartier. Din ziua aceea, reacţiunea fu stăpână pe oraş. Toate părerile erau respectate în această reacţiune; nu se mai văzuse un asemenea amestec de liberali înăcriţi şi de legitimişti, orleanişti, bonapartişti, clericali. Dar în clipa aceea n-avea nicio importanţă. Numai Republica trebuia omorâtă. Şi Republica era în agonie. O fracţiune populară, vreo mie de muncitori cel mult din zece mii de locuitori ai oraşului, salutau încă arborele libertăţii, săditîn mijlocul pieţei subprefecturii.

Politicienii subţiri din Plassans, care conduceau mişcarea reacţionară, nu mirosiră imperiul decât mai târziu. Popularitatea prinţului Ludovic Napoleon li se păru o admiraţie trecătoare a mulţimii care putea fi uşor biruită. Însăşi persoana prinţului le inspira o admiraţie mediocră. Îl

considerau o nulitate, un om cu capul în nori, incapabil să pună stăpânire pe Franţa şi mai ales să se menţină la putere. Pentru ei, era doar un instrument de care se gândeau să se servească, care netezea locul şi pe care îl vor da afară, când adevăratul pretendent va trebui să se arate. În acest timp lunile treceau şi îngrijorarea lor creştea. De-abia atunci începură să-şi dea seama că fuseseră înşelaţi. Dar nu li se mai lăsă timpul să ia o hotărâre; lovitura de stat izbucni peste capetele lor şi fură nevoiţi să aplaude. Marea vinovată, Republica, era la pământ. Era totuşi un triumf. Clerul şi nobilimea primiră faptele cu resemnare, amânându-şi pentru mai târziu realizarea planurilor, răzbunându-se pentru socotelile lor greşite prin unirea cu bonapartiştii, pentru a zdrobi pe ultimii republicani.

Aceste evenimente puseră temelia izbânzii Rougonilor. Amestecaţi în diferite faze ale crizei, ei crescură pe ruinele libertăţii. Aceşti bandiţi la pândă jefuiră Republica şi după ce-o înjunghiară, ajutară la despuierea ei.

Imediat după zilele din februarie, Félicité, cu mirosul cel mai fin din familie, înţelese că în sfârşit erau pe drumul cel bun. Începu să dea târcoale în jurul bărbatului ei, să-l îmboldească să se mişte. Primele zvonuri despre revoluţie îl înspăimântară pe Pierre. Când nevasta îl făcu să înţeleagă că aveau puţin de pierdut şi mult de câştigat dintr-o situaţie tulbure, Pierre împărtăşi părerea ei.

— Nu ştiu ce-ai putea face, repeta Félicité, dar mi se pare că este ceva de făcut. Nu ne spunea într-o zi domnul de Carnavant că, dacă ar veni Henric al V-lea, ar fi bogat şi că regele ar răsplăti cu dărnicie pe toţi cei care au lucrat pentru întoarcerea lui? Poate aici să fie averea noastră. Ar fi timpul să avem noroc.

Marchizul de Carnavant, un nobil care, după datele scandaloasei cronici a oraşului, cunoscuse îndeaproape pe mama soţiei lui Rougon, venea într-adevăr, din când în când, în vizită la cei doi soţi. Gurile rele pretindeau că Félicité îi semăna. Era un om mărunt de statură, slab, întreprinzător, atunci în vârsta de şaptezeci şi cinci de ani.

Doamna Rougon îi semăna la gesturi şi la trăsături, pe măsură ce îmbătrânea. Se povestea că femeile îi tocaseră resturile unei averi, care începuseră să fie mâncate încă de tatăl lui, în timpul emigraţiei. De altfel, îşi mărturisea sărăcia fără să se simtă stingherit. Ţinut de o rudă, contele de Valqueyras trăia ca un parazit, mâncând la masa contelui, – locuind într-o încăpere strâmtă în mansardele palatului său.

— Fetiţo, spunea el bătând-o uşor pe obraji, dacă Henric al V-lea îmi dă înapoi averea, te fac moştenitoare.

Félicité avea cincizeci de ani când îi zicea încă „fetiţo”. Din mângâierile părinteşti: pe obraz şi din veşnicele făgăduieli de moştenire doamna Rougon se alese totuşi cu ceva. Îi veni în minte să-şi împingă soţul în politică. Adesea domnul de Carnavant se văicărea că nu-i putea veni în ajutor. Fără îndoială că s-ar purta ca un tată cu dânsa, în ziua când ar fi puternic. Pierre, căruia i se explicase situaţia mai pe ocolite, se declară gata să meargă încotro i se va indica.

Din pricina situaţiei lui speciale, marchizul deveni la Plassans, din primele zile ale Republicii, agentul activ al mişcării reacţionare. Omuleţul acesta neastâmpărat, care spera să primească totul de pe urma întoarcerii regilor legitimi, luptă cu înfrigurare pentru triumful cauzei lor. Şi în timp ce nobilimea bogată din cartierul Saint-Marc dormea: într-o mută desperare, temându-se să nu se compromită şi să nu fie din nou condamnată la exil, el făcea pe dracu-n patru, făcea propagandă, strângea adeziuni. Era ca un pumnal mânuit de un braţ nevăzut. Acum îl vedea zilnic pe Rougon. Îi trebuia un centru de operaţiuni. Ruda lui, domnul Valqueyras, îl oprise să-şi aducă partizanii în palat. Marchizul alesese atunci salonul galben al soţilor Rougon. De altminteri găsi repede în Pierre un ajutor preţios. Nu putea chiar el personal să se ducă să propovăduiască cauza regilor legitimi micilor negustori şi muncitorilor din cartierul vechi, căci l-ar fi huiduit. Dar Pierre, care trăise în mijlocul acestor oameni, le vorbea pe limba lor şi le cunoştea nevoile şi reuşea să-i convingă luându-i cu binişorul. Deveni

astfel un om indispensabil. În mai puţin de două săptămâni, Rougonii fură mai regalişti decât regele. Marchizul, văzând zelul lui Pierre, se dădu cu şiretenie în spatele lui. La ce i-ar fi folosit să apară în văzul lumii, când un om cu umerii laţi binevoia să ia în spinare toate prostiile unui partid? Îl lăsă pe Pierre să troneze, să se umfle în pene, să vorbească ca stăpân, iar el se mulţumea să-l oprească sau să-l asmuţă după necesităţile cauzei. Astfel, fostul negustor de ulei deveni curând un personaj important. Seara, când rămâneau singuri. Félicité îi spunea:

— Mergi înainte, nu te teme de nimic. Suntem pe drumul cel bun. Dacă merge tot aşa, vom fi bogaţi, vom avea un salon ca perceptorul şi vom da serate.

În casa. Rougon se formase un nucleu de conservatori care se adunau în fiecare seară în salonul galben ca să bârfească Republica.

Erau trei sau patru negustori retraşi din afaceri, care tremurau pentru rentele lor şi cereau în toate rugăciunile un guvern cuminte şi puternic. Un fost negustor de migdale, membru în consiliul municipal, domnul Isidore Granoux, era un fel de şef al grupului. Gura lui ca un bot de iepure, tăiată la cinci-şase centimetri de nas, ochii rotunzi şi înfăţişarea satisfăcută şi buimacă totodată, îl făceau să semene cu o gâscă grasă care digeră de frica bucătarului. Vorbea puţin, fiindcă nu-şi găsea cuvintele, nu asculta decât atunci când erau acuraţi republicanii că voiau să prade casele bogaţilor, mulţumindu-se să se facă atât de roşu, încât te apuca teama unui atac de apoplexie şi să îngâne invective surde din care se desprindeau cuvinte ca: trândavi, criminali, hoţi, asasini.

Nu toţi obişnuiţii salonului galben aveau, la drept vorbind, îngustimea de minte a acestei gâşte grase. Un proprietar bogat, domnul Roudier, cu chipul grăsuliu şi insinuant, trăncănea ore întregi cu pasiunea unui orleanist căruia căderea lui Ludovic Filip îi stricase socotelile. Era un negustor de ciorapi şi bonete, de la Paris, retras la Plassans, fost furnizor al curţii, care-şi făcuse feciorul magistrat şi se bizuia pe ramura Orléans ca să-l împingă la cele mai înalte

demnităţi. Revoluţia îi ucisese speranţele şi se aruncase nebuneşte în rândurile reacţiunii. Averea lui, vechile lui legături comerciale cu palatul Tuileries, pe care părea că le socoteşte legături de bună prietenie, prestigiul dobândit în provincie de orice om care a câştigat bani la Paris şi care binevoieşte să vină în fundul provinciei ca să-i mănânce, îi dădeau o foarte mare influenţă în partea locului; unii îl ascultau ca pe un oracol.

Dar capul cel mai solid al salonului galben era fără îndoială comandantul Sicardot, socrul lui Aristide. Cioplit ca un Hercule, cu faţa cărămizie, acoperită cu cicatrice şi sădită cu buchete de păr cărunt, trecea drept unul dintre cele mai glorioase edecuri ale marii armate. În zilele din februarie, numai războiul de stradă îl scosese din fire: nu mai contenea în această privinţă, spunând cu mânie că era ruşinos ca oamenii să se bată astfel şi reamintea cu mândrie marea domnie a lui Napoleon.

La Rougon se mai vedea şi un personaj cu mâinile umede şi privirea suspectă, un oarecare domn Vuillet, librar, care furniza bisericoaselor din oraş icoane şi mătănii. Vuillet ţinea librărie clasică şi religioasă şi era catolic convins, ceea ce-i asigura clientela a numeroase mănăstiri şi parohii. Pe lângă comerţul de librărie, dând o lovitură genială, începuse să publice şi o mică gazetă bisăptămânală, *Gazeta oraşului Plassans,* în care se ocupa numai de interesele clerului. Această gazetă îi mânca anual câte o mie de franci, dar îl făcea campionul bisericii şi-l ajuta să-şi desfacă ciurucurile sfinte din prăvălie. Acest om fără carte, cu ortografie nesigură, redacta el însuşi articolele gazetei, plin de umilinţă şi de fiere, care-i ţineau loc de talent. Când marchizul porni campanie fu izbit de folosul pe care-l putea trage de pe urma acestei mutre searbede de ţârcovnic, cu pana lui grosolană şi interesată. Începând din luna februarie, articolele gazetei aveau mai puţine greşeli; le corecta marchizul.

Acum îşi poate oricine închipui ciudatul spectacol pe care salonul galben îl oferea în fiecare seară. Toate părerile *se* întruneau şi toate lătrau laolaltă împotriva Republicii. În ură

toţi se înţelegeau. Marchizul, care nu lipsea de la nicio şedinţă, potolea prin prezenţa sa gâlcevile care se iscau între comandant şi ceilalţi aderenţi. Aceşti mitocani erau în ascuns măguliţi de strângerile de mână pe care marchizul binevoia să le distribuie la sosire şi la plecare. Numai Roudier, ca liber-cugetător de pe strada Saint-Honoré, zicea că marchizul n-avea para chioară şi că puţin îi păsa de el. Acesta însă păstra un amabil surâs de gentilom; se înhăita cu burghezii, fără strâmbăturile dispreţuitoare pe care un alt locuitor al cartierului Saint-Marc ar fi crezut că-i de a sa datorie să le aibă. Viaţa de parazit îl mlădiase. Era sufletul grupului. Comanda în numele unor personaje necunoscute, a căror nume nu le rostea niciodată. „Ei vor aşa, sau nu vor aşa”, spunea el. Aceşti zei ascunşi, care vegheau din ceaţă soarta celor din Plassans, fără să se amestece direct în treburile publice, trebuie să fi fost câţiva preoţi, marii oameni politici ai ţinutului; când marchizul rostea acest „ei” misterios, care insufla adunării un respect miraculos, Vuillet mărturisea prin atitudinea lui cucernică că-i cunoştea foarte bine.

Persoana cea mai fericită era Félicité. Începea în sfârşit să aibă lume în salon. Se simţea cam ruşinată de salonul ei vechi în catifea galbenă, dar se consola gândindu-se la bogatul mobilier pe care avea să şi-l cumpere, când dreapta cauză va triumfa. Rougonii începuseră să ia regalismul în serios. Félicité ajunsese să spună, când Roudier nu era de faţă, că dacă nu făcuseră avere cu comerţul lor de ulei, era din pricina monarhiei din iulie. Astfel ea dădea o culoare politică sărăciei lor. Găsea cuvinte amabile pentru toată lumea, chiar pentru Granoux, născocind în fiecare seară un nou fel politicos de a-l trezi la ora plecării.

Salonul, acest nucleu de conservatori aparţinând tuturor partidelor şi care creştea pe zi ce trecea, avu în curând o mare influenţă. Prin diversitatea membrilor şi mai ales datorită imboldului ascuns pe care fiecare din ei îl primea de la preoţi, salonul deveni centrul reacţionar, care străluci deasupra întregului Plassans. Cum tactica marchizului era

să stea în umbră, Rougon era privit ca şeful bandei. Întrunirile aveau loc la el acasă, ceea ce era de ajuns pentru cei mulţi care nu vedeau departe ca să-i pună în fruntea grupului şi să-l prezinte astfel atenţiei publice. Toată treaba îi fu atribuită lui; era considerat ca agentul principal al mişcării, care încetul cu încetul aducea în partidul conservator pe republicanii entuziaşti până mai ieri. Sunt situaţii din care trag foloase numai oamenii pătaţi. Aceştia îşi consolidează o poziţie tocmai fiindcă oamenii cu vază şi cu influenţă n-ar îndrăzni să şi-o rişte pe a lor. Fireşte, Roudier, Granoux şi alţii, prin situaţia lor de oameni bogaţi şi respectaţi, ar fi trebuit să fie de mii de ori preferaţi lui Pierre, ca şefi activi ai partidului conservator. Dar niciunul n-ar fi consimţit să-şi facă din salon un centru politic; convingerile lor nu mergeau până acolo încât să se compromită pe faţă; în realitate erau nişte guri rele, nişte ţaţe de provincie, care voiau să bârfească Republica la vecin, de vreme ce vecinul îşi lua în spinare răspunderea bârfelilor lor. Partida era plină de riscuri. Ca s-o joace, nu se găseau în toată burghezia din Plassans decât Rougonii, aceşti nesăţioşi gata la orice.

În aprilie 1849, Eugène părăsi pe neaşteptate Parisul şi veni să petreacă cincisprezece zile la tatăl lui. Scopul acestei călătorii nu fu cunoscut niciodată. Se poate presupune că Eugène venise în oraşul natal ca să tatoneze terenul în vederea candidaturii sale ca reprezentant în Adunarea Legislativă, care trebuia să înlocuiască în curând Constituanta. Era prea şiret ca să rişte o cădere. Fără îndoială că opinia publică i se păru puţin favorabilă, căci se abţinu de la orice încercare. De altminteri, la Plassans nu se ştia nici ce se întâmplase cu el, nici ce făcea la Paris. La sosire, îl găsiră mai puţin gras şi mai puţin adormit. Se adunară împrejurul lui şi fiecare încercă să-l facă să vorbească. Eugène se prefăcu a nu şti nimic, nu se trădă şi căută să tragă de limbă pe alţii. Minţile mai agere ar fi găsit, sub aparenţa aceasta de hoinăreală fără rost, o grijă deosebită pentru părerile politice ale oraşului. Eugène părea că sondează terenul nu atât pentru sine cât pentru

un partid politic.

Deşi renunţase la orice speranţă personală, rămase totuşi la Plassans până la sfârşitul lunii, nelipsit mai ales la întrunirile din salonul galben. Cum auzea soneria, se aşeza lângă fereastră, cât mai departe de lampă. Acolo stătea toată seara, cu bărbia în palma mâinii drepte, ascultând cu evlavie. Cele mai mari neghiobii îl lăsau rece. Aproba totul dând din cap, până şi grohăielile speriate ale lui Granoux. Când i se cerea, repeta politicos părerea majorităţii. Nimic nu-l scotea din răbdări, nici visurile deşarte ale marchizului care vorbea de Bourboni, cum ar fi vorbit a doua zi după 1815 şi nici lirismul burghez a lui Roudier, care se înduioşa numărând perechile de ciorapi furnizate odinioară regelui-cetăţean. Dimpotrivă, părea foarte la largul lui în mijlocul acestui turn al lui Babel. Uneori, când toţi aceşti caraghioşi loveau din toate puterile Republica, îi râdeau ochii fără ca buzele să-şi piardă strâmbătura lor gravă. Felul lui reţinut de a asculta, bunăvoinţa lui neclintită îi atrăsese toate simpatiile. Era considerat o nulitate, însă un băiat de treabă. Când un fost negustor de ulei sau de migdale nu reuşea să strecoare în mijlocul zarvei în ce chip ar salva el Franţa, dacă ar fi stăpân, se dădea pe lângă Eugène şi-i răcnea planurile lui minunate la ureche. Eugène dădea liniştit din cap, ca şi cum ar fi fost încântat de lucrurile înalte pe care le auzea. Numai Vuillet îl privea pieziş. Acest librar, dublat de un ţârcovnic şi de un ziarist mai puţin vorbăreţ ca alţii, asculta mai cu multă băgare de seamă. El observase că avocatul şuşotea uneori prin colţuri cu comandantul Sicardot. Se hotărî să-i pândească, dar nu reuşi niciodată să prindă măcar o vorbă. Cum se apropia, comandantul tăcea la o clipire din ochi a lui Eugène. De atunci Sicardot nu mai vorbea despre Napoleon decât cu un zâmbet misterios.

Cu două zile înaintea plecării lui la Paris, Eugène îl întâlni pe Aristide pe bulevardul Sauvaire. Aristide îl însoţi câteva clipe, cu perseverenţa unui om care caută un sfat Aristide era în mare încurcătură. De la proclamarea Republicii, manifestase cel mai viu entuziasm pentru noul guvern.

Inteligenţa lui, mlădiată de cei doi ani de şedere la Paris, vedea mai departe decât creierele îmbâcsite din Plassans; ghicise neputinţa legitimiştilor şi orleaniştilor, fără să vadă clar cine va fi al treilea hoţ care va veni să prade Republica. Cu totul la întâmplare se dăduse de partea învingătorilor. Rupsese orice legătură cu tatăl lui, făcându-l în public nebun bătrân, imbecil ademenit de nobilime.

— Şi totuşi mama este o femeie inteligentă, adăugă Aristide. Niciodată n-ar fi crezut-o în stare să-şi împingă bărbatul într-un partid ale cărui speranţe sunt himerice. Au să rămână până la urmă pe drumuri. Femeile nu se pricep la politică.

El voia să se vândă, dar cât mai scump cu putinţă. Grija lui cea mai mare era de acum încolo să se dea după vânt, totdeauna de partea celor oare ar putea, în momentul triumfului, să-l răsplătească cât mai frumos. Din nenorocire, mergea orbeşte; se simţea pierdut, în fundul provinciei, fără busolă, fără indicaţiuni precise. Aşteptând ca mersul evenimentelor să-i arate o cale sigură, păstra atitudinea de republican entuziast care şi-o luase din prima zi. Datorită acestei atitudini, rămase la subprefectură şi i se mări leafa. Ros de dorinţa de a juca un rol, îl convinse pe un librar, rival al lui Vuillet, să fondeze un ziar democratic, unde ajunse unul dintre redactorii cei mai aprigi. *Independentul,* sub imboldul lor, porni un război necruţător împotriva reacţionarilor. Dar curentul îl târî încet, încet mai departe decât voia să meargă: ajunse să scrie nişte articole incendiare care-i dădeau fiori când le recitea. În oraş fură remarcate o serie de articole, atacuri îndreptate de fiu împotriva persoanelor primite de tată în fiecare seară în faimosul salon galben. Bogăţia unor oameni ca Roudier şi Granoux îi scotea până într-atât din fire, încât pierdea orice prudenţă. Împins de invidia lui înăcrită de flămând, Aristide îşi făcuse din burghezie un duşman neîmpăcat, când sosirea lui Eugène şi felul cum se purta acesta la Plassans, îl încremeniră. Pe fratele lui îl socotea drept un om foarte dibaci. După Aristide, băiatul ăsta gras şi adormit nu aţipea decât cu un ochi, ca pisicile la pândă în faţa găurii de

şoarece. Şi iată că Eugène petrecea seri întregi în salonul galben, ascultând cu evlavie pe aceşti caraghioşi de care el, Aristide, îşi bătuse joc fără cruţare. Când afla, din flecărelile oraşului, că frate-său dădea mâna cu Granoux, iar marchizul i-o întindea pe a sa, se întrebă cu îngrijorare ce să creadă. Să se fi înşelat oare în aşa hal? Legitimiştii şi orleaniştii să aibă oare sorţi de izbândă? Gândul acesta îl înspăimântă. Îşi pierdu cumpătul şi, cum se întâmplă adesea, lovi în conservatori cu şi mai multă furie, ca să se răzbune de orbirea lui.

În ajunul zilei când îl opri pe Eugène pe bulevardul Sauvaire, publicase în *Independentul* un articol teribil la adresa uneltirilor clerului, ca răspuns la un articolaş al lui Vuillet, care-i învinovăţea pe republicani că vor să dărâme bisericile. Pentru Aristide, omul cel mai nesuferit era Vuillet. Nu trecea o săptămână fără ca cei doi ziarişti să nu schimbe injuriile cele mai grosolane. În provincie, unde se mai cultivă perifraza, polemica îmbracă înjurăturile de precupeaţă în haina frumoasă a limbajului figurat. Aristide îşi numea adversarul „fratele Iuda” sau „lacheul sfântului Anton” iar Vuillet îi răspundea numindu-l „monstru ghiftuit de sânge oare are drept furnizoare nelegiuită ghilotina”.

Ca să-l sondeze pe frate-său, Aristide, care nu îndrăznea să se arate îngrijorat pe faţă, se mulţumi să-l întrebe:

— Ai citit articolul meu de ieri? Ce crezi?

Eugène dădu din umeri şi-i răspunse simplu:

— Eşti un neghiob, frate.

— Atunci, strigă ziaristul, îngălbenindu-se, îi dai dreptate lui Vuillet, crezi în triumful lui?

— Eu? lui Vuillet?…

Cu siguranţă ar fi voit să adauge „Vuillet e un neghiob ca şi tine”, dar văzând faţa desfigurată a fratelui său lungindu-se plină de îngrijorare, păru cuprins de o subită neîncredere.

— Vuillet are şi părţile lui bune, spuse Eugène liniştit.

Despărţindu-se de frate-său, Aristide se simţi mai tulburat decât înainte. Eugène îşi bătuse probabil joc de el, căci Vuillet era cel mai mârşav om care se poate închipui.

Îşi făgădui să fie prudent, să nu se lege şi mai tare, ca să poată avea mâinile libere, dacă va trebui într-o bună zi să dea ajutor unui partid ca să gâtuie Republica.

Chiar în dimineaţa plecării, cu o oră înainte de a se urca în diligenţă, Eugène îşi duse tatăl în dormitor şi stătu mult de vorbă cu dânsul. Félicité, rămasă în salon, încercă zadarnic să asculte. Cei doi bărbaţi vorbeau încet, ca şi cum s-ar fi temut ca vreo vorbă să nu fie auzită de afară. Când în sfârşit ieşiră din cameră păreau foarte însufleţiţi. După ce-şi îmbrăţişa tatăl şi mama, Eugène, cu vocea lui tărăgănată ca de obicei, zise cu o vioiciune neaşteptată:

— M-ai înţeles bine, tată? Asta e norocul nostru, trebuie lucrat din toate puterile în această direcţie. Să ai încredere în mine.

— Îţi voi urma sfaturile cu sfinţenie, răspunse Rougon. Numai nu uita ce ţi-am cerut ca preţ al ostenelilor mele.

— Dacă reuşim, îţi jur că dorinţele îţi vor fi satisfăcute. De altfel, îţi voi scrie şi te voi călăuzi după direcţia luată de evenimente. Să nu-ţi pierzi cumpătul. Ascultă-mă orbeşte.

— Ce-aţi pus la cale? întrebă curioasă Félicité.

— Mamă dragă, răspunse Eugène zâmbind, te-ai îndoit prea mult de mine ca să-ţi încredinţez astăzi speranţele mele, care nu se bazează încă decât pe calcule de probabilitate. Ar trebui să crezi ca să mă înţelegi. De altminteri, tata îţi va spune ce trebuie să faci când va veni ceasul.

Şi cum Félicité făcea pe înţepata, o îmbrăţişă din nou, şoptindu-i la ureche:

— Semăn cu tine, deşi m-ai renegat. Prea multă inteligenţă ar strica în clipa de faţă. Când va veni criza, tu va trebui să iei conducerea.

Plecă; apoi deschise din nou poarta şi zise cu o voce poruncitoare:

— Mai cu seamă nu vă încredeţi în Aristide. E un încurcă-lume care ar putea să strice totul. L-am studiat îndeajuns şi m-am convins că totdeauna va cădea în picioare. Nu-i plângeţi de milă, căci, dacă facem avere, va şti să ne fure partea lui.

După plecarea lui Eugène, Félicité încercă să afle taina care i se ascundea. Îl cunoştea prea bine pe Rougon ca să-l întrebe făţiş: i-ar fi răspuns mânios că asta n-o priveşte. Dar cu toată tactica ei savant desfăşurată, nu află absolut nimic. Eugène în zilele acelea tulburi, când se cerea cea mai mare discreţie, îşi alesese bine confidentul. Pierre, măgulit de încrederea ce i-o arătase fiul, exageră acea greutate pasivă care făcea din el o masă gravă de nepătruns. Când înţelese că nu va afla nimic, Félicité încetă să-i mai dea târcoale. Îi rămăsese numai o curiozitate – şi cea mai aprigă. Bărbaţii vorbiseră între ei de un preţ cerut de Pierre însuşi. De ce preţ să fi fost vorba? Asta o rodea pe Félicité; puţin îi păsa ei de chestiunile politice. Ştia că bărbatu-său trebuie să se fi vândut scump şi ardea de dorinţă să afle care a fost târgul. Într-o seară, văzându-l pe Pierre bine dispus, după ce se culcară, aduse vorba despre necazurile sărăciei lor.

— A venit timpul să se termine cu toate astea, începu ea. Cheltuim o avere cu lemnele şi cu uleiul, de când domnii ăştia vin pe aici. Şi cine va plăti socoteala? Poate că nimeni.

Soţul căzu în cursă; avu un zâmbet de superioritate binevoitoare:

— Răbdare, zise el.

Apoi privindu-şi femeia drept în ochi, adăugă cu un aer şiret:

— Ai fi mulţumită să fii nevastă de perceptor?

Félicité se îmbujora la chip de bucurie; se ridică în capul oaselor şi bătu ca un copil din palmele ei uscate de bătrână.

— Zău? se bâlbâi ea. La Plassans?…

Fără să-i răspundă, Pierre făcu un semn afirmativ. Se bucură de uimirea soţiei sale, care se sufoca de emoţie.

— Dar trebuie o cauţiune uriaşă, reluă ea. Am auzit că vecinul nostru, domnul Peirotte, a trebuit să depună la visterie optzeci de mii de franci.

— Ei şi? Răspunde fostul negustor de ulei. Asta nu mă priveşte pe mine. E treaba lui Eugène. Îmi va găsi banii pe cauţiune la o bancă de la Paris. Înţelegi tu, am ales un loc

care produce câştiguri uriaşe. La început, Eugène se strâmba. Zicea că trebuie să fii bogat ca să ocupi asemenea posturi, că de obicei se alegeau oameni influenţi. Am rezistat şi a cedat. Ca să fii perceptor n-ai nevoie să ştii greceşte sau latineşte; ca şi domnul Peirotte, voi avea un împuternicit legal care va face toată treaba.

Félicité, în al nouălea cer, îl asculta.

— Am ghicit eu de ce se temea iubitul nostru fiu. Aici nu ne prea iubeşte lumea. Ne ştie fără avere şi ne va bârfi. Ei şi? În vreme de criză se întâmplă orice. Eugène voia să mă numească în alt oraş. Am refuzat, vreau să rămân la Plassans.

— Da, da, trebuie să rămânem, spuse cu vioiciune bătrânica. Aici am suferit, aici trebuie să învingem. Ah! Cum voi mai zdrobi pe toate frumoasele de pe Mail care măsoară cu dispreţ de sus până jos rochiile mele de lână Nu mă gândisem la postul de perceptor; credeam că vrei să te faci primar.

— Haida-de! Primar! Postul e gratuit! Şi Eugène mi-a vorbit de primărie. I-am răspuns: „Primesc, dacă-mi faci o rentă de cincisprezece mii de franci”.

Această conversaţie, în care cifrele mari porneau ca nişte artificii, o entuziasma pe Félicité. Se fâţâia de parcă o mânca ceva pe dinăuntru. În sfârşit, luându-şi o mutră smerită, începu să mediteze:

— Hai să socotim, zise ea. Cât vei câştiga?

— Leafa fixă este, cred, de trei mii franci.

— Trei mii, murmură Félicité.

— Apoi este atâta la sută la încasări, ceea ce la Plassans ar putea să facă o sumă de douăsprezece inii de franci.

— Fac cincisprezece mii.

— Da, aproape cincisprezece mii, cum câştiga Peirotte. Dar asta nu-i tot. Peirotte face pe bancherul pe contul lui personal. E voie. Poate am să încerc şi eu când voi simţi că vine norocul.

— Atunci să zicem douăzeci de mii. Douăzeci de mii rentă! repetă Félicité aiurită de cifră.

— Va trebui să dăm înapoi banii împrumutaţi, obiectă

Pierre.

— N-are importanţă, răspunse Félicité. Vom fi mai bogaţi decât mulţi din aceşti domni. Oare marchizul şi ceilalţi trebuie să împartă plăcinta cu tine?

— Nu, nu, totul va fi pentru noi.

Şi fiindcă nu mai tăcea, Pierre crezu că vrea să-i smulgă secretul. Încruntă sprâncenele.

— Destulă vorbă. E târziu, să dormim. Ne calcă ghinionul dacă facem calcule dinainte. Nu am încă postul. Şi mai ales taci din gură.

După stingerea lămpii, Félicité nu putu dormi. Visa cu ochii deschişi. În umbră, cei douăzeci de mii de franci dansau în faţa ei un dans drăcesc. Stătea într-un frumos apartament din oraşul nou, trăia în lux ca domnul Peirotte, dădea serate, împroşca cu averea ei întregul orăşel. Ceea ce-i gâdila mai ales vanitatea era frumosul post pe care o să-l aibă atunci soţul. El le va plăti rentele şi lui Roudier, şi lui Granoux, şi tuturor acestor burghezi care veneau acum la ea ca la cafenea, ca să vorbească tare şi să afle veşti. Băgase bine de seamă felul obraznic cum oamenii aceştia intrau în salon, fapt pentru care le purta pică. Chiar marchizul, cu politeţea lui ironică, începea să-i displacă. Cât de dragă îi era răzbunarea în ziua când, singuri, triumfători, îşi vor păstra toată plăcinta, după expresia ei! Mai târziu, când toţi mitocanii ăştia se vor prezenta cu pălăria în mână la domnul perceptor Rougon, la rândul ei o să-i umilească. Toată noaptea măcină la gânduri. A doua zi, dând la o parte perdelele, privirea i se opri, fără să vrea, de cealaltă parte a străzii, – pe ferestrele domnului Peirotte; zâmbi contemplând perdelele largi de damasc, care atârnau în dosul geamurilor.

Îndreptate în altă direcţie, speranţele soţiei lui Rougon se făcură şi mai aprige. Ca oricărei femei, un pic de mister nu-i displăcea. Scopul ascuns urmărit de bărbatul ei o pasiona mai mult decât uneltirile legitimiste ale domnului de Carnavant Fără multă părere de rău, abandonă calculele întemeiate pe reuşita marchizului, de vreme ce, prin alte mijloace, soţul ei pretindea că poate păstra pentru sine

câştigurile mari. De altminteri, discreţia şi prudenţa ei fură de admirat.

În realitate, o chinuia o curiozitate plină de îngrijorare; studia cele mai mici gesturi ale lui Pierre şi căuta să înţeleagă. Dacă dădea greş? Dacă Eugène îl târa după dânsul într-o prăpastie de unde-ar ieşi şi mai săraci şi mai înfometaţi? Totuşi avea încredere. Eugène poruncise cu atâta autoritate, încât nu putea să nu creadă în el. Şi aici era mare puterea necunoscutului. Pierre îi vorbea în taină de înaltele personaje pe care fiul lor mai mare le vizita la Paris; ea nu ştia ce făcea el acolo, dar nu putea închide ochii la nebuniile comise de Aristide la Plassans. În propriul ei salon, fără ca cineva să se sinchisească, se vorbea cu cea mai mare asprime despre ziaristul democrat. Granoux îl făcea printre dinţi bandit, iar Roudier, de două-trei ori pe săptămână, îi repeta doamnei Rougon:

— Frumoase lucruri mai scrie fiul dumitale. Şi ieri îl ataca pe prietenul nostru Vuillet cu un cinism revoltător.

Tot salonul îi ţinea parte. Comandantul Sicardot spunea că ginerele lui trebuia luat la palme. Pierre îşi renega pe faţă fiul. Biata mamă pleca capul, mistuindu-şi lacrimile. Câte o dată îi venea să izbucnească, să-i strige lui Roudier că scumpul ei copil, cu toate greşelile, făcea mai mult decât dânsul şi decât toţi ceilalţi la un loc. Dar Félicité era cu mâinile legate şi nu voia să compromită o poziţie cu atâta greutate câştigată. Văzând că tot oraşul îl înjura pe Aristide, credea, desperată, că nenorocitul era pierdut. În două rânduri stătu de vorbă cu dânsul în taină, rugându-l din suflet să se întoarcă la el, să nu-i supere şi mai tare pe cei din salonul galben. Aristide îi răspundea că ea nu înţelege nimic din toate acestea şi că făcuse o mare greşeală punându-şi soţul în serviciul marchizului. Fu nevoită să-l lase în plata Domnului, făgăduindu-şi totuşi să-l silească pe Eugène să împartă prada, în caz de reuşită, cu bietul băiat, care rămânea totuşi copilul ei preferat.

După plecarea fiului mai mare, Pierre Rougon continuă să trăiască în plină reacţiune. Se părea că nimic nu se schimbase în părerile faimosului salon galben. În fiecare

seară veneau aceiaşi oameni să facă aceeaşi propagandă în favoarea monarhiei şi stăpânul casei îi aproba şi-i ajuta cu acelaşi zel ca şi în trecut. Eugène plecase din Plassans la 1 mai. După câteva zile, salonul galben era în plin entuziasm. Se comenta scrisoarea preşedintelui Republicii adresată generalului Oudinot prin care se hotăra asediul Romei. Această scrisoare fu privită ca o strălucită victorie, datorită atitudinii ferme a partidului reacţionar. Din 1848, parlamentul discuta chestiunea romană; îi era rezervat unui Bonaparte rolul de a înăbuşi o republică în faşă, printr-o intervenţie de care Franţa liberă nu s-ar fi făcut niciodată vinovată. Marchizul declară că nu se putea o acţiune mai bună pentru cauza legitimităţii. Vuillet scrise un articol superb. Entuziasmul nu mai avu margini când, peste o lună, comandantul Sicardot intră într-o seară la Rougoni anunţând adunării că armata franceză se bătea sub zidurile Romei. În timp ce toată lumea scotea exclamaţii de bucurie, Sicardot îi strânse semnificativ mâna lui Pierre. Apoi, după ce se aşeză, făcu elogiul preşedintelui Republicii, care, după părerea lui, era singurul om în stare să scape Franţa de anarhie.

— S-o scape cât mai curând, întrerupse marchizul, şi să înţeleagă apoi că-i de datoria sa s-o dea pe mâna stăpânilor ei legitimi!

Pierre păru că aprobă cu însufleţire acest frumos răspuns. După ce dădu astfel dovada unui regalism înflăcărat, îndrăzni să spună că în această chestiune prinţul Ludovic Napoleon îşi avea simpatiile lui. Atunci, între el şi comandant avu loc un schimb de fraze scurte care elogiau intenţiile minunate ale preşedintelui şi care părea pregătit şi învăţat pe de rost dinainte. Pentru prima oară, bonapartismul intra făţiş în salonul galben. De altminteri, de la alegerile din 10 decembrie, prinţul era tratat cu oarecare indulgenţă. Era de mii de ori de preferat lui Cavaignac şi toată banda reacţionară votase pentru el. Era însă privit mai mult ca un complice decât ca un prieten, ba încă un complice de care se îndoiau, pentru că începuseră să-l acuze că vrea să-şi păstreze pentru el castanele scoase

din foc. Totuşi, în seara aceea, datorită campaniei din Italia, elogiile lui Pierre şi ale comandantului fură ascultate favorabil.

Grupul lui Granoux şi Roudier cerea de pe acum ca preşedintele să împuşte pe toţi criminalii de republicani. Rezemat de sobă, marchizul privea gânditor o roză decolorată de pe covor. Când înălţa capul, Pierre care părea că urmăreşte pe furiş pe chipul marchizului efectul vorbelor sale, tăcu subit. Domnul de Carnavant se mulţumi să zâmbească privind-o viclean pe Félicité. Jocul acesta rapid scăpă burghezilor care se aflau acolo. Numai Vuillet zise acru:

— Mi-ar plăcea să-l văd pe Bonaparte mai curând la Londra decât la Paris. Treburile noastre ar merge mai repede.

Fostul negustor de ulei se îngălbeni puţin, temându-se că mersese prea departe.

— Eu nu ţin la Bonaparte „al meu”, zise el cu destulă tărie. Ştiţi prea bine unde l-aş trimite, dacă aş fi stăpân; pretind numai că expediţia împotriva Romei este un lucru bun.

Félicité urmărise scena cu o mirare curioasă. Nu-l mai vorbi nimic soţului despre aceasta, ceea ce dovedea că Félicité considera scena drept baza unor operaţii secrete ale intuiţiei ei. Zâmbetul marchizului, al cărui înţeles exact îi scăpa, îi dădea mult de gândit.

Din ziua aceea, Rougon, de câte ori îi venea bine, strecura câte un cuvânt în favoarea preşedintelui Republicii. Comandantul Sicardot juca atunci rolul unui tată binevoitor. De altfel, opinia clericală era încă atotputernică în salonul galben. În anul următor acest grup de reacţionari căpătă în oraş o influenţă hotărâtoare, datorită mişcării retrograde care se închega la Paris. Toate măsurile antiliberale, care continuau pe plan intern expediţia împotriva Romei, asigurară triumful definitiv al partidului Rougon la Plassans. Ultimii burghezi entuziaşti văzură Republica în agonie şi se grăbiră să se alieze cu conservatorii. Ceasul Rougonilor sunase. Oraşul nou le făcu

aproape ovaţii, în ziua când se tăie arborele libertăţii sădit în piaţa subprefecturii. Arborele, un plop tânăr adus de pe malurile Viornei, se uscase încetul cu încetul, spre marea desperare a muncitorilor republicani, care veneau în fiecare duminică să constate progresele bolii, fără să poată înţelege cauzele acestei morţi lente. Un ucenic pălărier pretinse că a văzut o femeie ieşind din casa Rougon şi venind să verse o căldare cu apă otrăvită la rădăcina arborelui. De atunci se născu istorioara că Félicité în persoană se scula în fiecare noapte pentru a uda plopul cu vitriol. Arborele muri şi municipalitatea declară că demnitatea Republicii poruncea scoaterea lui. Cum se temeau de nemulţumirea populaţiei muncitoare, aleseră o oră târzie de seară. Rentierii conservatori din oraşul nou fură înştiinţaţi de mica sărbătoare: coborâră toţi în piaţa subprefecturii pentru a vedea cum cade un arbore al libertăţii. Societatea salonului galben se aşezase la ferestre. Când plopul trosni şi se prăbuşi ţeapăn, ca un erou lovit de moarte, Félicité se crezu obligată să fluture o batistă albă. Atunci izbucniră aplauze în mulţime şi spectatorii răspunseră la salut, fluturând şi ei batistele. Un grup veni până sub fereastră strigând:

— O vom îngropa! O vom îngropa! Vorbeau fără îndoială de Republică. De emoţie, soţia lui Rougon era gata-gata să facă o criză de nervi. Pentru salonul galben fu o seară frumoasă.

Totuşi marchizul păstra mereu misteriosul lui surâs când o privea pe Félicité. Bătrânelul era prea fin ca să nu înţeleagă încotro merge Franţa. Simţi printre cei dintâi că imperiul se apropie. Mai târziu, când Adunarea legislativă îşi ştirbi prestigiul în certuri zadarnice şi chiar legitimiştii şi orleaniştii acceptară tacit gândul unei lovituri de stat, îşi spuse hotărât că partida era pierdută. De altfel numai el văzu limpede. Vuillet simţea că Henric al V-lea şi cauza legitimităţii, apărate de ziarul său, erau din ce în ce mai dispreţuite; dar puţin îi păsa; îi era de ajuns să fie slugă supusă a clerului; toată politica lui tindea să desfacă cât mai multe icoane şi mătănii. Granoux şi Roudier trăiau într-

o orbire speriată; nu se putea şti cu siguranţă dacă aveau o părere; voiau să mănânce şi să doarmă în pace, La atât se mărgineau aspiraţiile lor politice. Marchizul, după ce-şi luase adio de la speranţele sale, venea totuşi regulat la Rougon. Se amuza. Ciocnirea ambiţiilor, înşirarea prostiilor burgheze, îi ofereau în fiecare seară un spectacol dintre cele mai distractive. Tremura la gândul că o să se închidă iarăşi în mica locuinţă unde stătea din pomana contelui Valqueyras. Cu o bucurie răutăcioasă, păstra pentru el convingerea că ceasul Bourbonilor nu venise. Se prefăcu a nu vedea nimic, lucră ca şi în trecut pentru triumful legitimităţii, la ordinele clerului şi ale nobilimii. Din prima zi înţelesese noua tactică a lui Pierre şi credea că Félicité era complicea lui.

Într-o seară, sosind primul, o găsi pe bătrână singura în salon.

— Ei, fetiţo, întrebă el zâmbitor şi familiar, cum mai merg treburile? De ce naiba te ascunzi de mine?

— Nu m-ascund, răspunse Félicité mirată.

— Ia te uită, crede că poate înşela o vulpe bătrână ca mine. Dragă copilă, consideră-mă un prieten. Sunt gata să vă ajut pe ascuns. Haide, fii sinceră.

Félicité avu o sclipire de inteligenţă. N-avea nimic de spus, avea să afle poate totul, dacă ştia să tacă.

— Zâmbeşti? urmă domnul de Carnavant. E începutul unei mărturisiri. Îmi închipuiam eu că tu trebuie să fii îndărătul bărbatului tău! Pierre e prea greoi ca să născocească frumoasa trădare pe care o pregătiţi. Zău, îţi urez din suflet ca Bonaparte să vă dea ceea ce aş fi cerut pentru tine de la Bourboni.

Această frază simplă confirmă bănuielile pe care bătrână le avea de câtăva vreme.

— Prinţul Ludovic are toate şansele, nu-i aşa? întrebă Félicité cu însufleţire.

— M-ai trăda dacă ţi-aş spune da? răspunse râzând marchizul. Eu am spus adio, fetiţo. Sunt bătrân, cu un picior în groapă. De altfel, pentru tine lucram. De vreme ce tu singură, fără mine, ai găsit drumul cel bun, mă voi mângâia

văzându-te că ieşi triumfătoare din înfrângerea mea. Dar nu mai face pe misterioasa. Vino la mine, când te simţi încurcată.

Şi adăugă cu zâmbetul sceptic al nobilului care s-a înhăitat cu lumea de jos:

— La urma urmei, aş putea trăda şi eu puţin.

În momentul acela, partidul foştilor negustori de migdale şi ulei intră pe uşă.

— Ah! Uite şi pe scumpii noştri reacţionari, continuă pe şoptite marchizul. Vezi tu, fetiţo, în politică arta cea mare e să ai doi ochi buni, când alţii sunt orbi. În jocul tău tu ai toate atuurile.

Întărâtată de această convorbire, Félicité voi să capete a doua zi o certitudine. Era în primele zile ale anului 1851. De optsprezece luni, Rougon primea regulat, de două ori pe lună, o scrisoare de la fiul său Eugène. Se închidea în dormitor ca să citească scrisorile şi le ascundea apoi în fundul unui birou vechi, a cărui cheie o păstra cu grijă într-un buzunar al jiletcii. Când îl întreba nevasta, se mulţumea să răspundă: „Eugène îmi scrie că este sănătos”. De mult timp Félicité visa să pună mâna pe scrisorile fiului ei. A doua zi, pe când Pierre dormea încă, se sculă şi se duse în vârful picioarelor să pună în buzunarul jiletcii, în locul cheii de la birou, cheia de la scrin care era de aceeaşi mărime. Apoi după ce plecă Pierre, se zăvorî, goli sertarul şi citi scrisorile cu o curiozitate înfrigurată.

Domnul de Carnavant nu se înşelase şi propriile ei bănuieli se confirmau. Erau vreo patruzeci de scrisori, din care putea urmări mişcarea bonapartistă care trebuia să ajungă la imperiu. Era un fel de jurnal pe scurt, expunând faptele pe măsură ce se iveau, şi trăgând din fiecare sfaturi şi speranţe. Eugène credea. Vorbea tatălui său de prinţul Ludovic Bonaparte ca de omul necesar şi fatal, care singur putea dezlega situaţia. Crezuse în Bonaparte încă înainte de întoarcerea lui în Franţa, când bonapartismul era considerat ca o utopie ridicolă. Félicité înţelese că din 1848 Eugène era un agent secret activ. Deşi nu-şi explica clar situaţia lui la Paris, era evident că lucra pentru imperiu, sub

ordinele unor personaje al căror nume le rostea cu oarecare familiaritate. Fiecare din scrisori constata progresul cauzei şi prevedea un deznodământ apropiat. În general, se terminau printr-o expunere a liniei de purtare pe care Pierre trebuia s-o aibă la Plassans. Félicité îşi lămuri unele vorbe şi unele acte ale soţului ei, neînţelese până atunci. Pierre îl asculta pe Eugène şi-i urma orbeşte sfaturile.

Când termină cititul scrisorilor, bătrâna era convinsă. Gândul lui Eugène îi apăru limpede. Plănuia să-şi facă o poziţie politică la învălmăşeală, să le plătească părinţilor dintr-odată datoria pentru învăţătura sa, aruncându-le un hartan din pradă în momentul împărţelii. Dacă tată-său l-ar ajuta cât de cât, dacă s-ar face util cauzei, i-ar fi uşor să-l numească perceptor. Nu i-ar putea refuza nimic lui, care a fost băgat până în gât în treburile cele mai ascunse. Scrisorile lui aveau un ton prevenitor, ca şi cum ar fi vrut să-i împiedice să facă prostii. Félicité simţi o vie recunoştinţă. Recitea unele pasaje din scrisori, unde Eugène vorbea în termeni vagi de catastrofa finală. Félicité nu ghicea aici ce fel de catastrofă va fi şi nici de ce însemnătate, dar se gândea la ea ca la un fel de sfârşit al lumii: Dumnezeu îi va pune pe cei aleşi la dreapta şi pe osândiţi la stânga şi ea se va găsi printre aleşi.

După ce izbuti în noaptea următoare să pună la loc cheia biroului în buzunarul jiletcii, îşi făgădui să se folosească de acelaşi mijloc pentru a citi fiecare scrisoare venită. De asemenea, hotărî să se prefacă a nu şti nimic. De atunci, îl ajuta cu atât mai mult pe Pierre cu cât se părea că o face orbeşte. Când Pierre credea că lucrează singur, ea aducea vorba pe făgaşul potrivit şi tot ea recruta partizani pentru momentul hotărâtor. Félicité suferea de neîncrederea lui Eugène. Ar fi vrut să-i poată spune după reuşită:

— Ştiam tot şi fără să stric ceva am asigurat victoria. Mai rar complice care să fi făcut atât a treaba şi aşa de puţin gălăgie. Marchizul, confidentul ei, se minuna.

Era însă mereu îngrijorată de soarta scumpului ei Aristide. De când împărtăşea credinţa fiului mai mare, articolele furibunde din *Independentul* o înspăimântau şi

mai tare. Dorea din toată inima să-l convertească pe nenorocitul de republican la ideile napoleoniene, dar nu ştia cum s-o facă mai prudent. Îşi reamintea cât de stăruitor le spusese Eugène să se ferească de Aristide. Întrebat, domnul de Carnavant fu de aceeaşi părere:

— Fetiţo, zise marchizul, în politică trebuie să fii egoist. Dacă l-ai converti pe Aristide şi *Independentul* ar începe să apere bonapartismul, s-ar da o grea lovitură partidului. *Independentul* este condamnat, numai titlul lui e de ajuns ca să-i scoată din sărite pe burghezii din Plassans. Lasă-l pe Aristide să se bălăcească, aşa se formează oamenii tineri. Îmi pare în aşa fel cioplit, încât nu va juca multă vreme rolul de martir.

În zelul ei turbat de a le arăta celor din familie calea cea bună, acum când îşi închipuia că aflase adevărul, Félicité voi să-l îndoctrineze chiar şi pe Pascal. Medicul, cu egoismul lui de savant cufundat în cercetările sale, se ocupa foarte puţin cu politica. Puteau să se prăbuşească imperii, când făcea o experienţă, că nu-şi întorcea nici măcar capul. Totuşi, până la urmă, cedase stăruinţelor mamei sale, care-l învinovăţea că trăia ca un sălbatic.

— Dacă ai frecventa lumea bună, îi zicea ea, ai avea clienţi din înalta societate. Vino cel puţin serile în salonul nostru. Vei face cunoştinţă cu domnii Roudier, Granoux, Sicardot, toţi oameni cu situaţie bună, care-ţi vor plăti vizita cu patru şi cinci franci. Săracii nu te vor îmbogăţi niciodată.

Ideea izbânzii, a întregii familii înstărite, ajunsese la Félicité o monomanie. Pascal, ca să n-o supere, veni de câteva ori în salonul galben. Se plictisi mai puţin decât îşi închipuia. Prima oară, fu uluit de gradul de imbecilitate la care poate să coboare un om sănătos. Foştii negustori de ulei şi de migdale şi chiar marchizul şi comandantul i se părură nişte animale curioase aşa cum nu mai avusese prilejul să studieze. Privi cu interesul unui naturalist măştile lor încremenite într-o strâmbătură în care el le regăsea ocupaţiile şi poftele lor, le asculta trăncănelile deşarte, aşa cum ar fi căutat să înţeleagă mieunatul unei pisici sau lătratul unui câine. În vremea aceea, Pascal se ocupa mult

cu istoria naturală comparată, verificând la rasa umană observaţiile ce-i era îngăduit să le facă asupra eredităţii la animale. Nostimadă era că în salonul galben se vedea căzut ca într-o menajerie. Stabili asemănări între fiecare din caraghioşii prezenţi şi diferite animale cunoscute. Marchizul, slab, cu capul subţire şi viclean, îi amintea exact o lăcustă mare şi verde. Vuillet îi dădea impresia gălbuie şi cleioasă a unei broaşte. Mai indulgent fu cu Roudier, o oaie grasă, şi cu comandantul Sicardot, un dulău bătrân şi fără dinţi. Dar mirarea lui fără de margini era miraculosul Granoux. O seară întreagă îi măsură unghiul facial. Când îl auzea bolborosind o înjurătură oarecare la adresa republicanilor, aceşti băutori de sânge, se aştepta să-l audă gemând ca un viţel, şi nu-l putea vedea sculându-se de pe scaun fără să nu şi-l închipuie ieşind în patru labe din salon.

— Haide, vorbeşte, îi spunea încet Félicité. Caută să-ţi faci clientelă.

— Nu sunt veterinar, răspunse în cele din urmă doctorul, scos din sărite.

Într-o seară, Félicité îl luă într-un colţ şi încercă să-l îndoctrineze. Era bucuroasă că-l vedea venind pe la ea cu oarecare regularitate. Îl credea câştigat pentru lumea bună, fără să bănuiască o clipă măcar în ce chip ciudat se distra el pe socoteala oamenilor bogaţi. Nutrea gândul ascuns să facă din Pascal doctorul la modă din Plassans. Ar fi fost de ajuns ca oameni ca Granoux şi Roudier să binevoiască să-l lanseze. Mai înainte de toate, voia să-i insufle ideile politice ale familiei, pentru că vedea că un doctor avea totul de câştigat, dacă se făcea înfocatul partizan al regimului care trebuie să vină după Republică.

— Băiete, fiindcă ţi-a venit mintea la cap, trebuie să te gândeşti la viitor. Oamenii te învinuiesc că eşti republican, pentru că eşti destul de prost ca să-i cauţi pe toţi golanii din oraş fără plată. Fii sincer, care sunt părerile tale politice adevărate?

Pascal o privi pe mamă-sa cu o mirare naivă. Apoi, zâmbind, îi răspunse:

— Părerile mele adevărate? N-aş prea putea… Mă

învinovăţesc că sunt republican, spui? Ei bine, nu mă simt întru nimic jignit. Aş fi într-adevăr jignit, dacă prin acest cuvânt nu s-ar înţelege un om care doreşte fericirea tuturor.

— Dar nu vei ajunge la nimic, îi curmă vorba cu multă însufleţire Félicité. Au să te toace de bani. Uită-te la fraţii tăi, ei caută să-şi croiască un drum.

Pascal pricepea că n-avea nevoie să-şi apere închistarea lui de savant. Mama lui îl învinovăţea pur şi simplu că nu speculează situaţia politică. Începu să râdă cu oarecare tristeţe şi schimbă vorba. Félicité nu izbuti să-l facă să calculeze şansele partidelor şi nici să-l înroleze în partidul care părea să fie mai tare. Totuşi el tot venea câteodată scara în salonul galben; Granoux îl interesa ca un animal antediluvian.

În acest timp, evenimentele îşi urmau cursul. Anul 1851 fu pentru politicienii din Plassans un an de îngrijorări şi de spaime din care profită cauza ascunsă a Rougonilor. Ştirile cele mai contradictorii veneau de la Paris, când triumfau republicanii, când partidul conservator strivea Republica. Ecoul certurilor care destrămau Adunarea Legislativă ajungea până în fundul provinciei, într-o zi mai intens, a doua zi mai slab, aşa de schimbător încât oamenii cei mai lucizi bâjbâiau prin întuneric. De un singur lucru erau siguri cu toţii, că un deznodământ se apropia. Dar care va îi deznodământul nu se ştia, şi neştiinţa aceasta îi ţinea într-o nelinişte haotică pe toţi aceşti burghezi fricoşi. Toţi doreau să se sfârşească o dată. Erau bolnavi de nesiguranţă şi s-ar fi aruncat în braţele sultanului turcilor, dacă acesta ar fi binevoit să salveze Franţa de anarhie.

Zâmbetul marchizului era tot mai pătrunzător. Seara, în salonul galben, când groaza făcea grohăiturile lui Granoux din ce în ce mai neînţelese, se apropia de Félicité şi îi şoptea la ureche:

— Fetiţo, fructul s-a copt. Trebuie să ştii să slujeşti cauzei.

Adesea, Félicité, care citea mereu scrisorile lui Eugène şi care ştia că o criză hotărâtoare putea să izbucnească de la

o zi la alta, înţelesese această necesitate de a sluji cauza şi se întreba în ce chip ar trebui s-o slujească Rougonii. În cele din urmă, se consultă cu marchizul:

— Totul depinde de evenimente, răspunse bătrânelul. Dacă departamentul stă liniştit, dacă Plassans nu este înfricoşat de vreo răscoală, îţi va fi foarte greu să te afirmi şi să faci servicii noului guvern. Te sfătuiesc să stai atunci acasă şi să aştepţi în linişte răsplata de la Eugène. Dar dacă poporul se răscoală şi vitejii noştri burghezi se cred ameninţaţi, vei avea un rol frumos de jucat. Soţul tău e cam greoi…

— O! zise Félicité, lasă pe mine, că mi ţi-l mlădiez eu. Credeţi că departamentul are să se revolte?

— După mine, e lucru sigur. Plassans, poate, nu se va mişca; reacţiunea a triumfat aici prea uşor. Dar oraşele vecine, târgurile şi satele mai ales, sunt aţâţate de mult timp de societăţi secrete şi aparţin partidului republican avansat. Numai să se audă de o lovitură de stat şi clopotul de alarmă se va auzi în tot ţinutul, din pădurile de la Seille până în podişul Sainte-Roure.

Félicité căzu pe gânduri.

— Aşadar credeţi că o răscoală e necesară pentru ca să ne asigure izbânda?

— Asta e părerea mea, răspunse domnul de Carnavant.

Şi adăugă cu un zâmbet puţin ironic:

— O nouă dinastie nu se întemeiază decât printr-o vărsare de sânge. Sângele e bun îngrăşământ. Va fi frumos ca şi Rougonii, ca atâtea familii ilustre, să pornească de la un măcel.

Pe Félicité o trecu un fior rece prin spate la auzul acestor cuvinte însoţite de un rânjet. Dar ea era femeie cu cap şi perdelele frumoase ale domnului Peirotte, pe care cu evlavie le privea în fiecare dimineaţă, o întăreau. Când simţea că o lasă curajul, se aşeza la fereastră şi contempla casa perceptorului, care pentru dânsa era palatul Tuileries. Era hotărâtă la orice, ca să intre în oraşul nou ca într-un pământ al făgăduinţei, pe pragul căruia se mistuia de dorinţi de atâţia ani de zile.

Convorbirea cu marchizul avea darul să-i arate limpede situaţia. Peste câteva zile, putu să citească o scrisoare de la Eugène, prin care stipendiatul loviturii de stat părea că se bizuie tot pe o răscoală ca să-i dea tatălui lui o oarecare importanţă. Eugène îşi cunoştea judeţul. Toate sfaturile tindeau să dea o cât mai mare influenţă reacţionarilor din salonul galben, astfel ca Rougonii să poată avea oraşul în mână la momentul potrivit. După dorinţele lui, în noiembrie 1851, salonul galben era stăpânul oraşului Plassans. Roudier reprezenta burghezia bogată, atitudinea lui va fi hotărâtoare pentru tot oraşul nou. Granoux era şi mai preţios, avea în spatele lui consiliul municipal, unde era membru cu influenţă, ceea ce poate da o idee despre ceilalţi membri. În sfârşit, prin comandantul Sicardot, pe care marchizul reuşise să-l numească şeful gărzii naţionale, salonul galben dispunea de forţă armată. Rougonii, aceşti păcătoşi cu reputaţie proastă, reuşiseră aşadar să-şi strângă în jurul lor toate uneltele izbânzii. Fiecare, din laşitate sau din prostie, trebuia să li se supună şi să lucreze orbeşte la ridicarea lor. N-aveau să se teamă decât de alte influenţe, care, lucrând tot în sensul influenţei lor, le-ar putea lua, în parte, meritul victoriei. Asta era frica lor cea mare, căci Rougonii înţelegeau să joace singuri rolul de salvatori. Ştiau dinainte că vor fi mai curând ajutaţi decât împiedicaţi de cler şi de nobilime. Dar în cazul când subprefectul, primarul şi ceilalţi funcţionari s-ar pune în frunte şi ar înăbuşi imediat răscoala, ei s-ar găsi micşoraţi şi chiar împiedicaţi în acţiunea lor, n-ar avea nici timpul, nici mijloacele ca să servească cauza. Visau abţinerea totală şi frica generală a funcţionarilor. Dacă orice administraţie regulată ar dispărea şi dacă ar fi o singură zi stăpâni pe soarta oraşului, situaţia lor s-ar aşeza pe temelii solide. Norocul lor era că nu se afla în administraţie niciun om destul de convins sau destul de strâmtorat ca să rişte partida. Subprefectul era un spirit liberal pe care puterea executivă îl uitase la Plassans, datorită, fireşte, bunei reputaţii a oraşului; timid, incapabil de măsuri tari, avea să fie foarte încurcat în cazul unei răscoale. Rougonii, care-l

ştiau favorabil cauzei democratice şi prin urmare nu se temeau de zelul lui, se întrebau curioşi ce atitudine va lua. Municipalitatea nu le dădea nici atâta motiv de teamă. Primarul, domnul Garçonnet, era un legitimist pe care cartierul Saint-Marc reuşise să-l numească în 1849; îi ura pe republicani şi-i dispreţuia; dar era prea prieten cu unii din preoţi, ca să dea ajutor efectiv unei lovituri de stat bonapartiste, Ceilalţi funcţionari erau în aceeaşi situaţie. Judecătorii de pace, directorul poştei, perceptorul, domnul Peirotte, care îşi datorau posturile reacţiunii clericale, nu puteau primi imperiul cu prea mare entuziasm. Rougonii, fără să vadă cum se vor descotorosi de oamenii aceştia şi cum vor curăţa locul ca să rămână. Ei mai cu moţ în frunte, nutreau totuşi mari speranţe de vreme ce nu se găsea nimeni care să-i concureze în rolul de salvatori.

Deznodământul se apropia. În ultimele zile ale lui noiembrie, când circula zvonul unei lovituri de stat şi când prinţul preşedinte era învinuit că vrea să se facă împărat, Granoux striga:

— Îl vom numi orice vrea, numai să-i împuşte pe golanii de republicani!

Exclamaţia lui Granoux, pe care lumea îl credea adormit, stârni o mare emoţie. Marchizul se prefăcu că nu a auzit, dar toţi burghezii îl aprobară, dând din cap, pe fostul negustor de migdale. Roudier, care nu se temea să aplaude tare, pentru că se ştia bogat, declară chiar, uitându-se la marchiz cu coada ochiului, că nu se mai putea rezista de pe actualele poziţii şi că Franţa trebuia întoarsă pe calea cea bună cât mai grabnic de o mână vrednică.

Marchizul nu scoase o vorbă, ceea ce fu considerat drept o încuviinţare. Partidul conservatorilor, părăsind cauza legitimităţii, îndrăzni să facă urări pentru imperiu.

— Prieteni, spuse comandantul Sicardot ridicându-se. Numai un Napoleon poate astăzi să apere persoanele şi proprietăţile ameninţate… Fiţi fără teamă, am luat măsurile necesare pentru ca ordinea să domnească la Plassans.

În adevăr, în înţelegere cu Rougon, comandantul ascunsese într-un fel de grajd, aproape de fortificaţii, o

provizie de cartuşe şi un număr destul de mare de puşti, asigurându-şi în acelaşi timp ajutorul gărzilor naţionale pe care credea că se putea bizui. Vorbele lui făcură o foarte frumoasă impresie. În seara aceea, la despărţire, paşnicii burghezi ai salonului galben vorbeau de măcelărirea „roşilor”, dacă vor cuteza să mişte.

La 1 decembrie, Pierre primi o scrisoare de la Eugène pe care o citi în dormitor, după prudentul său obicei. Félicité băgă de seamă că era foarte tulburat ieşind din cameră. Toată ziua, dădu târcoale în jurul biroului. Noaptea, nu mai avu răbdare. Abia adormise soţul ei şi Félicité se sculă încet, luă cheia de la birou din buzunarul jiletcii şi puse mâna pe scrisoare, făcând cât mai puţin zgomot cu putinţă. În zece rânduri, Eugène îl înştiinţa că criza trebuia să se producă curând şi îl sfătuia s-o pună pe Félicité în curent cu situaţia. Venise timpul să-i spună tot; s-ar putea să aibă nevoie de sfaturile ei.

A doua zi Félicité aşteptă zadarnic destăinuirea. Cum nu îndrăznea să-şi dea pe faţă curiozitatea, se prefăcu a nu şti nimic, deşi turba de mânie împotriva neîncrederii prosteşti a soţului care, negreşit, o socotea flecară şi slabă ca pe celelalte femei. Pierre, în mândria lui de bărbat care crede în superioritatea soţului într-o căsnicie, ajunsese să-i atribuie neveste-sii toate ghinioanele trecutului. De când îşi închipuia că el singur conducea toate treburile, i se părea că toate-i merg după pofta inimii. Drept care se hotărâse să se lipsească de sfaturile nevestei şi să nu-i spună nimic, cu toate sfaturile lui Eugène.

Félicité se simţi atât de jignită încât i-ar fi pus beţe în roate, dacă n-ar fi dorit izbânda cu tot atâta înfocare ca şi Pierre. Continuă să lucreze activ la succesul cauzei, dar căută în acelaşi timp şi o răzbunare.

— Ah! De-ar trage măcar o spaimă straşnică, se gândea ea, de-ar face o prostie mare! Cum ar mai veni să-mi ceară umil sfatul şi cum i-aş porunci la rândul meu!

O îngrijora atitudinea de stăpân atotputernic pe care şi-ar lua-o fără îndoială Pierre, dacă ar reuşi fără ajutorul ei.

Când se căsătorise cu acest fiu de ţăran, preferându-l

unui ajutor de notar oarecare, înţelesese să se servească de el ca de o păpuşă solid construită, ale cărei sfori le-ar putea trage după plac. Şi iată că într-o bună zi păpuşa greoaie şi inconştientă voia să meargă singură! Toată energia şi toată şiretenia bătrânei protestau. Îl ştia pe Pierre în stare de hotărâri brutale, ca atunci când o pusese pe maică-sa să semneze o chitanţă de cincizeci de mii de franci; având prea puţină conştiinţă, Pierre era bun ca instrument; dar Félicité simţea nevoia să-l conducă, mai ales în împrejurările de faţă, care cereau multă dibăcie.

Ştirea oficială despre lovitura de stat ajunse la Plassans abia în după-amiaza zilei de 3 decembrie, într-o joi. La ora şapte seara, toată lumea era strânsă în salonul galben. Deşi criza fusese dorită cu înfrigurare, o nelinişte vagă se zugrăvea pe chipurile tuturor. Comentară evenimentele, în mijlocul flecărelilor care nu mai încetau. Puţin palid ca şi ceilalţi, Pierre crezu că era bine să facă lux de prudenţă şi să scuze actul decisiv al prinţului-preşedinte în faţa legitimiştilor şi orleaniştilor care erau de faţă:

— Se vorbeşte de un apel către popor, zise el. Naţiunea va fi liberă să-şi aleagă guvernul care-i place... Preşedintele e omul care se va retrage în faţa stăpânilor noştri legitimi.

Numai marchizul, cu sângele lui rece de gentilom, primi aceste cuvinte cu un zâmbet. Puţin le păsa celorlalţi de ce se va întâmpla după aceea, când toţi erau cuprinşi de frigurile clipei prezente! Toate părerile se prăbuşeau. Roudier, uitându-şi de dragostea lui de furnizor pentru casa de Orléans, îl întrerupse pe Pierre cu brutalitate. Toţi strigau:

— Să nu mai discutăm. Să ne gândim numai la menţinerea ordinii. Grozav le era de frică de republicani acestor oameni cumsecade. Totuşi oraşul nu primise cu prea mare emoţie ştirea evenimentelor de la Paris. Se adunase lume în faţa afişelor lipite pe poarta subprefecturii; umbla zvonul că vreo câteva sute de muncitori îşi părăsiseră lucrul şi căutau să-şi organizeze rezistenţa. Asta era tot. O tulburare gravă nu părea că va izbucni. Cu totul îngrijorătoare era însă atitudinea pe care o vor lua oraşele

şi satele vecine, fiindcă nu se ştia în ce fel primiseră ştirea loviturii de stat.

Pe la orele nouă Granoux sosi într-un suflet: venea de la o şedinţă a consiliului municipal, convocată de urgenţă; cu o voce sugrumată de emoţie spuse că primarul, domnul Garçonnet, făcând unele rezerve, se arătase hotărât să menţină ordinea prin mijloacele cele mai energice. Dar ştirea care dădu cel mai mult de bârfit salonului galben fu demisia subprefectului; acest funcţionar refuzase să comunice locuitorilor din Plassans telegramele ministerului de interne. Granoux afirmase că subprefectul părăsise oraşul şi că primarul avusese grijă să afişeze telegramele. Era poate singurul subprefect din Franţa care a avut curajul părerilor sale democratice.

Dacă atitudinea fermă a lui Garçonnet îi îngrijora în ascuns pe soţii Rougon, în schimb fuga subprefectului care lăsa locul liber, le prilejui tot felul de glume răutăcioasa. În seara aceea memorabilă, se hotărî ca grupul salonului galben să accepte lovitura de stat şi să se declare pe faţă în favoarea faptelor îndeplinite. Vuillet fu însărcinat să scrie imediat un articol în acest sens pe care gazeta trebuia să-l publice a doua zi. Nici el, nici marchizul nu făcură obiecţii. Primiseră negreşit instrucţiuni de la personajele misterioase la care făceau uneori o cucernică aluzie. Clerul şi nobilimea se resemnau să dea o mână de ajutor învingătorilor pentru a zdrobi duşmanul comun, Republica.

În seara aceea, pe când se delibera în salonul galben, pe Aristide îl treceau sudori reci de spaimă. Nici jucătorul care-şi joacă ultimul franc pe o carte n-a fost într-o asemenea situaţie. În timpul zilei, demisia şefului îi dăduse mult de gândit. Îl auzise repetând în mai multe rânduri că lovitura de stat avea să dea greş. Acest funcţionar mărginit în onestitatea lui credea în triumful definitiv al democraţiei, fără să aibă totuşi curajul să reziste şi să asigure acest triumf. Aristide, care asculta de obicei pe la uşile subprefecturii, ca să aibă informaţii precise, simţea că orbecăie prin întuneric şi se agăţa de ştirile pe care le prindea pe la administraţie. Părerea subprefectului îl uimi,

însă rămase foarte nedumerit. Se gândea: „De ce pleacă dacă-i sigur de înfrângerea prinţului preşedinte?” Totuşi, obligat să ia o atitudine, hotărî să continue opoziţia. Scrise un articol foarte ostil loviturii de stat, pe care-l duse chiar în seara aceea la *Independentul* pentru numărul de a doua zi şi se întorcea acasă aproape liniştit, când trecând pe strada de la Banne, ridică automat capul şi se uită la ferestrele Rougonilor. Ferestrele erau viu luminate.

— Oare ce uneltesc acolo? se întrebă ziaristul cu o curiozitate îngrijorată.

Îi veni atunci o poftă turbată să cunoască părerea salonului galben asupra ultimelor evenimente. Aristide credea că grupul reacţionar avea o inteligenţă mediocră; dar îl apucaseră iar îndoielile, se găsea într-un moment când ar fi primit sfaturi de la un copil de patru ani. Nu se putea gândi să se ducă la tatăl lui chiar acum, după campania îndreptată împotriva lui Granoux şi a celorlalţi. Urcă totuşi scările, gândindu-se ce ar face dacă l-ar găsi cineva pe scară. Ajuns la uşă, nu putu prinde decât un zgomot nelămurit de voci.

— Sunt un copil, îşi zise, frica mă face prost.

Şi era să coboare, când o auzi pe mama lui conducând pe cineva. Abia avu timp să se urce în intrândul întunecat format de o scăriţă care ducea la mansardă. Uşa se deschise şi marchizul apăru, urmat de Félicité. Domnul de Carnavant pleca de obicei înaintea rentierilor din oraşul nou, desigur ca să nu fie nevoit să le dea mâna pe stradă.

— Ei, fetiţo, spuse el pe scări cu o voce înăbuşită, oamenii aceştia sunt mai laşi decât mi-am închipuit. Cu asemenea oameni, Franţa va fi totdeauna a aceluia care va îndrăzni s-o ia.

Şi adăugă cu amărăciune, parcă ar fi vorbit cu el însuşi:

— Hotărât, monarhia a devenit prea onestă pentru vremurile moderne. I-a trecut timpul.

— Eugène l-a anunţat pe tatăl său de criză, zise Félicité. Triumful prinţului Ludovic îi pare asigurat.

— O! Puteţi să mergeţi înainte cu îndrăzneala, zise marchizul coborând primele trepte. În două sau trei zile,

ţara va fi legată de mâini şi de picioare. Pe mâine, fetiţo.

Félicité închise uşa. În ascunzişul lui, Aristide se simţi luminat. Fără să mai aştepte ca marchizul să ajungă în stradă, coborî scara în goană şi se repezi afară ca un nebun; apoi se îndreptă spre tipografia *Independentului*. Valuri de gânduri i se băteau în cap. Spumega de furie şi îşi învinovăţea familia că l-a înşelat. Cum! Eugène îi ţinea pe părinţii lui în curent cu situaţia şi niciodată maică-sa nu-i citise scrisorile fratelui mai mare, ale cărui sfaturi le-ar fi urmat orbeşte! Şi de-abia la ora aceasta şi din întâmplare aflase că fratele mai mare privea succesul loviturii de stat ca sigur! De altminteri, avusese el nişte presimţiri, dar idiotul de subprefect îl împiedicase să le dea ascultare. Era furios mal ales împotriva tatălui său pe care-l crezuse destul de prost ca să fie legitimist şi când colo i se înfăţişa ca bonapartist la momentul potrivit.

— Ce de prostii m-au mai lăsat să fac, murmura el alergând. Ce om de nimic sunt acum! Ah! ce lecţie! Granoux e mai tare.

Intră în birourile *Independentului* ca o furtună şi-şi ceru articolul cu o voce sugrumată. Articolul era pus în pagină. Ceru să i-l scoată din forme şi nu se linişti până nu-şi descompuse singur articolul, amestecând furios literele ca într-un joc de domino. Librarul, directorul ziarului, îl privea uluit. De fapt, era fericit de întâmplare, pentru că articolul i se păruse primejdios. Totuşi avea neapărat nevoie de material, dacă voia ca *Independentul* să apară.

— Îmi dai altceva? întrebă el.

— Desigur, răspunse Aristide.

Se aşeză la masă şi începu un elogiu cald al loviturii de stat. De la primul rând jura că prinţul Ludovic salvase Republica. Dar nu scrisese nicio pagină şi se opri, ca şi cum ar fi căutat urmarea. Faţa lui de dihor părea îngrijorată.

— Trebuie să mă duc acasă, spuse el în cele din urmă. Vă trimit articolul imediat. Dacă e nevoie, veţi apărea mai târziu.

Se întoarse acasă, păşind încet, pierdut în gândurile lui. Era iarăşi nehotărât. De ce să-şi dea aşa de repede

adeziunea? Eugène era băiat deştept, dar poate că maică-sa exagerase însemnătatea unei simple fraze din scrisoare. În orice caz, era bine să aştepte şi să tacă.

Peste o oră, Angèle veni la librar, prefăcându-se foarte emoţionată:

— Soţul meu s-a rănit foarte grav. Şi-a prins la întoarcere patru degete într-o uşă. Pradă unor dureri cumplite mi-a dictat această notiţă, pe care vă roagă s-o publicaţi mâine.

A doua zi *Independentul,* compus aproape în întregime din fapte diverse, apăru cu următoarele rânduri în capul primei coloane:

> „Din pricina unui regretabil accident, eminentul nostru colaborator d. Aristide Rougon, nu-şi va mai putea publica articolele câtăva vreme. Tăcerea va fi pentru el o grea povară în gravele evenimente ale ceasului de faţă. Dar niciunul dintre cititorii noştri nu se va îndoi de urările pe care sentimentele sale patriotice le face pentru fericirea Franţei.”

Această notă în doi peri fusese cu chibzuinţă studiată. Ultima frază putea fi explicată în favoarea tuturor partidelor. În chipul acesta, după victorie, Aristide se pregătea să intre iarăşi în scenă printr-un elogiu al învingătorilor. A doua zi, Aristide se arătă în tot oraşul cu braţul legat. Mama lui, foarte speriată de nota din ziar, alergă să-l vadă; el refuză să-i arate mâna şi-i vorbi cu o astfel de amărăciune, încât bătrâna fu luminată.

— Nu-i nimic, îi zise ea la plecare, liniştită şi puţin batjocoritoare. N-ai nevoie decât de odihnă.

Fără îndoială, datorită acestui aşa-zis accident şi plecării subprefectului, *Independentul* nu avu neplăceri, aşa cum avură cele mai multe dintre ziarele democratice din provincie.

Ziua de 4 septembrie trecu la Plassans într-o linişte relativă. Spre seară avu loc o manifestaţie populară care se împrăştie la vederea jandarmilor. Un grup de muncitori se prezentă la domnul Garçonnet, cerându-i să comunice conţinutul telegramelor primite de la Paris, dar fură refuzaţi categoric; retrăgându-se, grupul scoase strigăte de

„Trăiască Republica! Trăiască Constituţia”. Apoi totul intră în ordine. Salonul galben, după ce comentă mult timp această nevinovată ieşire, declară că totul merge foarte bine.

Dar zilele de 5 şi 6 fură mai puţin liniştite. Se află rând pe rând de răscoala orăşelelor vecine; tot sudul departamentului lua armele în mână: La Palud şi Saint-Martin-de-Vaulx se răsculaseră cele dintâi, târând după ele satele Chavanos, Nazères, Poujols, Valqueyras, Vernoux. Atunci salonul galben începu să fie serios cuprins de panică. Era mai ales îngrijorător faptul că simţeau oraşul Plassans izolat chiar în centrul răscoalei. Cete de răsculaţi băteau desigur drumurile şi întrerupeau orice comunicaţie. Granoux repeta înspăimântat că domnul primar n-avea niciun fel de ştiri. Şi oamenii începeau să spună că la Marsilia curge sânge şi că la Paris a izbucnit o formidabilă revoluţie. Comandantul Sicardot, furios de laşitatea burghezilor, spunea că va muri în fruntea oamenilor săi.

Duminică, în 7, teroarea fu la culme. De la orele şase, salonul galben, unde era un fel de comitet reacţionar permanent, se umplu de o mulţime de oameni palizi şi zgribuliţi, care discutau încet ca în camera unui mort. Se aflase în timpul zilei că o coloană de răsculaţi, aproape trei mii de oameni, se găsea la Alboise, un târguşor situat cam la şaptesprezece kilometri. Se spunea într-adevăr că această coloană trebuia să se îndrepte spre capitala departamentului, lăsând Plassans la stânga; dar planul de campanie putea fi schimbat şi era de ajuns de altfel pentru rentierii fricoşi din oraş să simtă răsculaţii la câţiva kilometri, ca să-şi închipuie că mâini aspre de muncitori i-au şi apucat de gât. De dimineaţă gustară un pic de revoltă: cei câţiva republicani din Plassans, văzând că n-aveau de făcut nimic serios în oraş, hotărâră să se unească cu fraţii lor din La Palud şi din Saint-Martin-de-Vaulx. Primul grup plecase pe la unsprezece prin Poarta Romei, cântând Marsilieza şi spărgând câteva geamuri. Una dintre ferestrele lui Granoux fusese spartă; chiar Granoux povesti faptul, bâlbâindu-se de spaimă.

Salonul galben era frământat de o cumplită îngrijorare. Comandantul îşi trimisese servitorul ca să se informeze exact asupra mersului răsculaţilor. Până la întoarcerea acestuia se făceau presupuneri care de care mai uluitoare. Adunarea era în păr. Roudier şi Granoux, prăbuşiţi în fotoliile lor, îşi aruncau priviri vrednice de milă, în timp ce îndărătul lor se văicărea grupul aiurit al negustorilor retraşi din afaceri. Fără să pară prea speriat, Vuillet se gândea ce măsură să ia pentru protecţia persoanei şi prăvăliei sale; cumpănea dacă trebuie să se ascundă în pod sau în pivniţă. Pierre şi comandantul se plimbau în lung şi în lat, schimbând, din când în când, câte o vorbă. Fostul negustor de ulei se agăţa de prietenul lui, Sicardot, ca să-i împrumute un pic de curaj. Ei, care aşteptase criza de atâta vreme, căuta să se stăpânească, deşi emoţia îl strângea de gât. Cât despre marchiz, mai elegant şi mai zâmbitor decât de obicei, discuta într-un colţ cu Félicité care părea foarte veselă.

În sfârşit se auzi soneria. Domnii tresăriră parcă ar îi auzit un foc de puşcă. O tăcere de moarte domni în salon, pe când Félicité se ducea să deschidă. Chipurile palide şi neliniştite se întoarseră spre uşă. Servitorul comandantului apăru în prag şi abia trăgându-şi sufletul, îi zise lui Sicardot:

— Domnule, peste o oră răsculaţii sunt în oraş.

A fost ca un trăsnet. Toată lumea se ridică strigând; mâini se ridicau în tavan. Câteva minute nu se putu auzi nimic. Toţi îl înconjurară pe trimis şi-l năpădiră cu întrebările.

— La dracu’, striga comandantul, nu zbieraţi aşa! Linişte, că altfel nu mai răspund de nimic!

Toţi se prăbuşiră pe scaune, oftând din greu. Atunci se putură afla câteva amănunte. Trimisul întâlnise coloana la Tulettes şi se grăbise să se întoarcă.

— Sunt cel puţin trei mii, zise el. Merg ca soldaţii, în batalioane. Mi se pare că am văzut şi prizonieri în mijlocul lor.

— Prizonieri! strigară burghezii îngroziţi.

— Negreşit! întrerupse marchizul cu vocea lui ca de flaut.

Mi s-a spus că răsculaţii arestează persoanele cunoscute pentru părerile lor conservatoare.

Această ştire întrist[peste măsură salonul galben. Câţiva burghezi se ridicară şi o tuliră pe furiş, gândindu-se că nu vor avea destul timp înaintea lor ca să găsească o ascunzătoare sigură.

Félicité păru izbită de ştirea arestărilor operate de republicani. Îl luă pe marchiz deoparte şi-l întrebă:

— Şi ce fac cu oamenii pe care-i arestează?

— Îi duc după ei, răspunse domnul de Carnavant. Probabil că-i ţin ca pe nişte ostatici foarte preţioşi.

Bătrâna scoase un „ah!” semnificativ.

Apoi urmări gânditoare curioasa scenă a panicii care se petrecea în salon. Încetul cu încetul, burghezii dispărură; curând nu mai rămaseră decât Vuillet şi Roudier, cărora apropierea pericolului le dădea oarecare curaj. Cât despre Granoux, rămase şi el într-un colţ, pentru că picioarele refuzau să-l mai servească.

— Zău că-i mai bine aşa, zise Sicardot, observând fuga celorlalţi aderenţi. Fricoşii ăştia au ajuns să mă scoată din sărite. De mai bine de doi ani tot spun că o să-i împuşte pe toţi republicanii din ţinut şi astăzi n-ar fi în stare să zvârle asupra lor o petardă de doi bani.

Îşi luă pălăria şi se îndreptă spre uşă.

— Hai, nu-i timp de pierdut. Vino, Rougon.

Félicité parcă aştepta momentul acesta. Se puse între uşă şi soţul ei, care de altfel nu părea că se grăbeşte să-l urmeze pe aprigul Sicardot.

— Nu vreau să pleci, strigă, făcând deodată pe disperata. N-am să te las niciodată să pleci. Golanii au să te omoare.

Comandantul se opri, mirat.

— Fir-ar al dracului, tună el, dacă şi femeile încep să bâzâie acum! Haide, vino, Rougon.

— Nu, nu, spuse bătrână făcând din ce în ce pe îngrozita. Pierre nu te va urma, mai de grabă m-aş târî agăţată de hainele lui.

Marchizul, foarte mirat de această scenă, privea cu curiozitate pe Félicité. Oare tot ea era femeia care acum

câteva clipe discuta aşa de vesel? Ce comedie mai juca? În acest timp Pierre, pe care nu-l lăsa femeia, se făcea că vrea să iasă cu forţa.

— Îţi spun că nu vei pleca, repetă bătrână, agăţându-se de braţul lui.

Şi întorcându-se spre comandant:

— Cum vă puteţi gândi să rezistaţi? Sunt trei mii şi nu veţi putea strânge nicio sută de oameni curajoşi. Veţi fi măcelăriţi de pomană.

— E datoria noastră, zise Sicardot nerăbdător. Félicité izbucni în plâns.

— Dacă nu mi-l omoară, o să-l facă prizonier. Doamne Dumnezeule, ce mă voi face singură într-un oraş părăsit!

— Dar, strigă comandantul, vă închipuiţi că nu vom fi arestaţi, dacă-i lăsăm pe răsculaţi să intre liniştiţi în oraş? Vă jur că într-o oră, primarul şi toţi funcţionarii vor fi făcuţi prizonieri, împreună cu bărbatul dumitale şi cu toţi obişnuiţii salonului.

Marchizului i se păru că observă un vag surâs pe buzele bătrânei, în timp ce răspundea înspăimântată:

— Crezi?

— Drace! răspunse Sicardot. Republicanii nu sunt aşa de proşti ca să lase duşmanii în spatele lor. Mâine Plassans va fi golit de funcţionari şi de bunii cetăţeni.

La vorbele acestea, aruncate cu dibăcie, Félicité îl lăsă pe Pierre de braţ. Pierre nu se mai prefăcu că vrea să plece. Datorită soţiei lui, fără să priceapă tactica ei savantă şi fără să-i bănuiască o clipă complicitatea, întrezărea un adevărat plan de campanie.

— Ar trebui să chibzuim înainte de a lua o hotărâre. Poate are dreptate nevastă-mea, când ne învinovăţeşte că uităm de interesele familiilor noastre.

— Nu, desigur, doamna are dreptate, strigă Granoux, care ascultase ţipetele îngrozite ale bătrânei cu satisfacţia unui laş.

Comandantul îşi înfundă pălăria pe cap cu un gest energic şi zise pe şleau:

— Are sau n-are dreptate, puţin îmi pasă. Sunt

comandantul gărzii naţionale şi ar trebui să fiu acum la primărie. Spuneţi mai de grabă că vi-i teamă şi că mă lăsaţi singur... Atunci, noapte bună.

Apăsă clanţa, când Rougon îl opri brusc.

— Ascultă, Sicardot.

Şi-l duse într-un colţ, băgând de seamă că Vuillet ciulea urechile. Acolo, pe şoptite, îi explică că într-un război leal se obişnuieşte să se lase în spatele răsculaţilor câţiva oameni energici care să poată restabili ordinea în oraş. Şi fiindcă aprigul comandant se încăpăţâna să rămână la postul lui, Pierre se oferi să se pună în fruntea trupei de rezervă.

— Dă-mi cheia hambarului unde sunt armele şi muniţiile şi porunceşte la vreo cincizeci din oamenii noştri să nu mişte până nu-i chem.

Sicardot acceptă în cele din urmă aceste măsuri cuminţi. Îi încredinţă lui Pierre cheia hambarului, dându-şi singur seama de inutilitatea rezistenţei în clipa de faţă, dar voind să plătească în orice caz cu capul.

În timpul discuţiei, marchizul, şiret, şopti câteva cuvinte la urechea soţiei lui Pierre. Negreşit îi făcea complimente pentru lovitura de teatru. Bătrâna nu se putu stăpâni să nu zâmbească. Şi pe când Sicardot dădea mâna cu Pierre şi se pregătea să iasă, Félicité, prefăcându-se iarăşi speriată, îl întrebă:

— Chiar ne părăseşti?

— Niciodată, răspunse Sicardot, un bătrân soldat al lui Napoleon nu se va lăsa intimidat de prostime.

Era pe scară, când Granoux se repezi după el şi-l strigă:

— Dacă te duci la primărie, spune-i primarului ce se petrece. Eu dau fuga s-o liniştesc pe nevastă-mea.

La rândul ei Félicité se plecă la urechea marchizului, şoptindu-i cu o bucurie discretă:

— Zău, mi-ar plăcea ca militarul ăsta afurisit să fie arestat. Prea e zelos.

În acest timp, Rougon veni iar cu Granoux în salon. Roudier, care dintr-un colţ urmărea tăcut scena, aprobând cu semne energice propunerile de măsuri prudente, veni lângă ei. După ce marchizul şi Vuillet se ridicară, Pierre

zise:

— Acum, când suntem singuri, între oameni paşnici, vă propun să ne ascundem, ca să evităm arestarea sigură şi să fim liberi, când vom fi iarăşi tari.

Granoux era cât pe ce să-l sărute. Roudier şi Vuillet respirară mai uşuraţi.

— În curând voi avea nevoie de dumneavoastră, domnilor, urmă negustorul de ulei, cu un aer important. Nouă ne este rezervată cinstea de a restabili ordinea la Plassans.

— Puteţi să vă bizuiţi pe noi! strigă Vuillet cu un entuziasm care o nelinişti pe Félicité.

Nu era timp de pierdut. Ciudaţii apărători ai oraşului Plassans, care se ascundeau ca să poată apăra mai bine oraşul, se grăbiră fiecare să se topească într-o hrubă. Rămas numai cu nevastă-sa, Pierre o sfătui să nu comită greşeala de a se baricada, şi să răspundă oricărui venea s-o întrebe, că el plecase într-o scurtă călătorie. Şi cum Félicité făcea pe proasta, prefăcându-se îngrozită şi întrebându-l ce are să se întâmple, Pierre îi răspunse brusc:

— Nu te priveşte. Lasă-mă pe mine să conduc. O să fie bine.

Peste câteva minute Pierre se furişa repede de-a lungul străzii de la Banne. Ajuns pe bulevardul Sauvaire văzu o ceată de muncitori înarmaţi ce ieşea din cartierul vechi cântând Marsilieza.

— Drace! se gândi Pierre. Era şi vremea. Uite că se răscoală şi oraşul.

Grăbi pasul şi se îndreptă spre Poarta Romei. Acolo îl trecură toate sudorile cât zăbovi paznicul până să-i deschidă. Abia făcu primii paşi pe şosea şi zări, la lumina lunii pline, la celălalt capăt al mahalalei, coloana răsculaţilor ale căror puşti scăpărau ca nişte flăcări mici albe. Gonind, pătrunse în fundătura Saint-Mittre şi ajunse la maică-sa, unde nu mai călcase de mulţi ani.

IV

Antoine Macquart se întoarse la Plassans după căderea lui Napoleon. Avusese nemaipomenitul noroc să nu facă niciuna dintre ultimele şi sângeroasele campanii ale Imperiului. Se târâse din depozit în depozit fără ca să-l fi abătut ceva de la viaţa îndobitocitoare de soldat. Felul acesta de viaţă îi dezvoltă viciile sale fireşti. Lenevia ajunsese a fi starea lui normală; beţia, care-i atrăsese un număr incalculabil de pedepse, deveni în ochii lui o adevărată religie. Însă ceea ce-l făcea să fie cel mai ticălos dintre derbedei, era dispreţul cu care-i privea pe bieţii oameni ce-şi câştigau pâinea muncind de dimineaţă până seara.

— Am bani acasă, spunea adesea Antoine camarazilor săi. Când voi termina armata voi trăi ca un burghez.

Această credinţă şi totala lui ignoranţă îl împiedicară să ajungă măcar caporal.

De la plecare nu venise o singură zi în concediu la Plassans, căci fratele lui născocea fel de fel de pretexte ca să-l ţină departe. Antoine habar n-avea de dibăcia cu care Pierre pusese mâna pe averea mamei lui. Adélaïde, în adânca nepăsare în care trăia, nu-i scrisese nici măcar de trei ori ca să-i spună că-i bine sănătoasă. Tăcerea cu care erau primite nenumăratele lui cereri de bani nu-i dădu nicio bănuială; numai cârpănoşenia lui Pierre îi explica greutatea cu care smulgea, când şi când, o biată monedă de douăzeci de franci. De altminteri, ciuda împotriva fratelui său creştea cu cât îl lăsa să înnebunească aşteptând la militărie, deşi îi

promisese solemn să-l răscumpere. Întorcându-se acasă, se jură să nu mai dea ascultare ca un copil mic, ci să-i ceară pe şleau partea lui de avere, ca să trăiască după plac. În diligenţa care-l aducea acasă visase o viaţă plăcută de trândăvie. Cumplită fu clipa în care-şi văzu iluziile prăbuşite. Când ajunse în mahala şi nu mai recunoscu grădina lui Fouque, rămase trăsnit. Fu nevoit să întrebe de noua adresă a mamei lui. Acolo se petrecu o scenă înspăimântătoare. Adélaïde, liniştită, îi aduse la cunoştinţă că a vândut averea. Auzind-o, Antoine se înfurie aşa de cumplit, încât ridică mâna asupra maică-sii.

Biata femeie repeta:

— Frate-tu a luat tot; va avea grijă de tine, aşa cum ne-a rămas vorba.

Plecă şi dădu fuga la Pierre, căruia îi dăduse de ştire despre întoarcerea lui şi care se pregătea să-l primească în aşa fel, încât să termine cu dânsul la prima grosolănie.

— Ascultă, îi spuse negustorul de ulei, care înadins nu-l mai tutuia, nu mă face să-mi ies din fire că te dau afară. La urma urmei nici nu te cunosc. Nu purtăm acelaşi nume. E destulă nenorocire că mama s-a purtat cum s-a purtat ca să mai vină aici şi bastarzii ei, să mă înjure. Te-aş fi ajutat, dar, fiindcă eşti obraznic, nu voi face nimic, absolut nimic.

Antoine era să se înăbuşe de mânie.

— Şi banii mei? strigă el. Mi-i dai, hoţule, sau va trebui să te târăsc în faţa tribunalului?

Pierre dădu din umeri.

— N-am bani pentru dumneata. Mama a făcut cu averea ei ce-a vrut. Nu vreau să-mi bag nasul în treburile ei. Am renunţat bucuros la orice speranţe de moştenire. Sunt la adăpostul murdarelor dumitale învinuiri.

Şi fiindcă frate-său se bâlbâia, scos din fire de sângele rece al lui Pierre şi nemaiştiind ce să creadă, Pierre îi puse sub nas chitanţa semnată de Adélaïde. Citirea documentului îl dădu gata pe Antoine.

— Bine, zise el cu o voce aproape potolită, ştiu ce-mi rămâne de făcut.

Adevărul era că nu ştia ce să facă. Neputinţa lui de a găsi

un mijloc imediat prin care să-şi ia partea şi să se răzbune îi înteţea furia. Se întoarse la maică-sa şi o supuse unui interogatoriu ruşinos. Femeia nu putu decât să-l trimită iar la Pierre.

— Vă închipuiţi oare, striga Antoine, cu obrăznicie, că o să mă faceţi să merg de la Ana la Caiafa*?* Voi afla eu care din doi are banii. Tu poate i-ai şi mâncat?

Şi făcând aluzie la purtarea ei din trecut, o întrebă dacă n-are cumva vreun golan căruia să-i dea ultimii gologani. Nu-l cruţă nici pe tată-su, beţivanul de Macquart, care a tocat-o până a murit, lăsându-şi copiii pe drumuri. Biata femeie îl asculta îndobitocită. Lacrimi mari îi curgeau pe obraji. Se apără, îngrozită ca un copil, răspunzând la întrebările fiului ca în faţa unui judecător, jurând că se purta bine şi repetând mereu că n-avea niciun ban şi că Pierre luase tot. Până la urmă Antoine o crezu.

— Ah, ticălosul! de aceea nu mă răscumpăra.

Fu silit să se culce la maică-sa, pe un mindir aruncat într-un colţ. Se întorsese cu buzunarele goale şi îl scotea din sărite faptul că se simţea fără niciun mijloc de trai, fără foc, fără casă, părăsit ca un câine pe trotuar, în timp ce fratele lui făcea probabil afaceri frumoase, bea şi mânca cât patru. Cum nu avea bani cu ce să-şi cumpere haine, ieşi a doua zi cu pantalonii şi cu chipiul de ordonanţă. Din fericire, găsi în fundul unui dulap o vestă veche de catifea gălbuie, roasă şi cârpită, care-i aparţinuse lui Macquart. Gătit aşa fistichiu, dădu fuga prin oraş povestindu-şi păţania şi cerând dreptate.

Oamenii pe care-i consulta îl primiră cu un dispreţ care-l făcu să verse lacrimi de turbare. În provincie lumea e necruţătoare cu familiile decăzute. După părerea tuturor, cei din familia Rougort-Macquart erau demni de părinţii lor când se sfâşiau între ei; în loc să-i despartă, galeria îi aţâţa să se muşte şi mai tare. De altminteri, Pierre începea să se spele de pata din născare. Lumea făcu haz de pungăşia lui; unii ajunseră să spună că bine a făcut, dacă a pus într-adevăr mâna pe bani şi că aceasta va fi o lecţie bună pentru stricaţii din oraş.

Antoine se întoarse descurajat. Un avocat, după ce se informase cu dibăcie dacă avea suma necesară pentru susţinerea procesului, îl sfătui, strâmbându-se cu dezgust, să-şi spele rufele murdare în familie. După părerea lui, afacerea era foarte încurcată iar dezbaterile puteau fi lungi şi succesul îndoielnic. De altminteri trebuiau bani, mulţi bani.

În seara aceea, Antoine fu şi mai aspru cu mama lui; neştiind pe cine să se răzbune, începu iar cu învinuirile din ajun; o ţinu pe nenorocită până la miezul nopţii, făcând-o să se cutremure de ruşine şi de spaimă. Când află că Adélaïde primea o pensie de la Pierre, Antoine căpătă certitudinea că frate-său încasase cei cincizeci de mii de franci. Şi în mânia lui, se prefăcu că încă nu e sigur, dintr-un fel de răutate rafinată care-l uşura. Şi mereu o întreba cu un aer bănuitor, ca şi cum tot mai credea că-şi mâncase averea cu amanţii.

— Doar tata n-a fost singurul, termină el cu grosolănie.

La această ultimă lovitură, Adélaïde, clătinându-se, se aruncă pe un cufăr vechi pe care plânse toată noaptea.

Antoine înţelese curând că nu putea singur şi fără mijloace să ducă cu bine o campanie împotriva fratelui lui. Mai întâi încercă s-o intereseze în cauză pe Adélaïde; o acuzaţie făcută de ea putea avea grave urmări. Dar biata femeie, aşa moale şi adormită cum era, de la primele vorbe tale lui Antoine, refuză energic să-l plictisească într-un fel sau altul pe fiul ei mai mare.

— Sunt o nenorocită, bolborosea ea. Ai dreptate să fii furios. Dar, vezi tu, aş avea prea multe remuşcări dacă l-aş băga pe unul dintre fiii mei la închisoare. Nu, mai bine bate-mă.

Antoine simţi că nu mai poate smulge de la ea decât lacrimi şi se mulţumi să adauge că era pedepsită pe drept şi că nici măcar nu-i era milă de ea. Seara, Adélaïde, zguduită de certurile repetate cu fiu-său, avu o criză nervoasă care o ţinu ţeapănă cu ochii deschişi, ca moartă. Antoine o aruncă pe pat; apoi, fără s-o dezbrace măcar, începu să scotocească prin casă şi să caute dacă nu cumva nenorocita avea niscaiva economii pe undeva. Găsi vreo

patruzeci de franci. Îi luă, şi pe când mama sa stătea ţeapănă şi fără suflare, se duse liniştit să ia diligenţa spre Marsilia.

Îi venise în gând că Mouret, muncitorul pălărier care-o luase în căsătorie pe soră-sa Ursule, va fi indignat de pungăşia lui Pierre şi va încerca negreşit să apere interesele nevestii lui. Dar nu găsi omul care-i trebuia. Mouret îi spuse verde că se obişnuise s-o privească pe Ursule ca pe o orfană şi că nu voia pentru nimic în lume să aibă încurcături cu familia. Treburile căsniciei mergeau foarte bine. Primit cu multă răceală, Antoine se grăbi să se urce iar în diligenţă. Însă, înainte de plecare, voi să se răzbune de dispreţul ascuns pe care-l citea în privirile muncitorului; cum soră-sa i se păruse foarte palidă şi obosită, avu cruzimea vicleană să-i spună soţului la plecare:

— Ia seama, soră-mea a fost totdeauna plăpândă şi am găsit-o foarte schimbată; să nu cumva, s-o pierzi.

Lacrimile din ochii muncitorului îi dovediră că pusese degetul pe rană. Muncitorii aceştia prea se făleau cu fericirea lor.

După ce se întoarse la Plassans, siguranţa că avea mâinile legate îl făcu pe Antoine şi mai ameninţător. O lună de zile numai de el dădeai în oraş. Bătea străzile şi povestea păţania cui voia să-l asculte. După e reuşea să scoată de la maică-sa o monedă de douăzeci de franci, se ducea s-o bea prin cârciumi, unde ţipa sus şi tare că frate-său este un bandit şi că în curând o să aibă de furcă cu dânsul. În locurile acestea, dulcea fraternitate care se leagă între beţivi îi făcea un auditoriu simpatic; toată drojdia oraşului îi ţinea partea; şedinţa începea întâi cu nişte înjurături grozave împotriva ticălosului de Rougon care lăsa fără pâine pe un viteaz soldat şi se termina de obicei prin osândirea generală a tuturor bogaţilor. Urmărind o răzbunare rafinată, Antoine se plimba mereu cu chipiul şi cu pantalonii de ordonanţă şi cu vesta cea veche de catifea galbenă, deşi maică-sa se oferise să-i cumpere haine ceva mai potrivite. Îşi afişa zdrenţele pretutindeni, iar duminica chiar pe bulevardul Sauvaire.

Una dintre ascuţitele lui bucurii era să treacă de zece ori pe zi prin faţa magazinului lui Pierre. Îşi mărea găurile hainei cu degetele, încetinea pasul şi se punea uneori la vorbă drept în faţa uşii, ca să stea mai mult în stradă. Atunci îşi lua câte un beţiv din prietenii lui, care să-i fie complice; îi povestea furtul celor cincizeci de mii de franci, cu înjurături şi ameninţări cu voce tare ca toată strada să-l audă şi ca vorbele lui grosolane să ajungă la adresă, până în fundul prăvăliei.

— Are să ajungă, zicea Félicité desperată, să cerşească în faţa prăvăliei.

Femeia suferea îngrozitor în vanitatea ei de scandalul acesta. În vremea aceea, ajunsese chiar să regrete căsătoria ei cu Rougon; prea avea o familie deocheată. Ar fi dat orice pe lume, numai ca Antoine să nu se mai plimbe în zdrenţe. Dar Pierre, pe care purtarea fratelui îl înnebunea, nici nu voia să i se rostească numele în faţa lui. Când nevastă-sa îl făcu să înţeleagă că era mai bine să scape de Antoine dându-i câţiva bani, strigă cu furie:

— Nu, nimic, nicio lăscaie. Să crape!

Totuşi ajunse şi el la concluzia că atitudinea lui Antoine nu se mai putea îngădui. Într-o zi, Félicité, voind s-o curme, îl chemă pe omul acesta, cum îi spunea ea cu o strâmbătură dispreţuitoare. „Omul acesta” tocmai atunci o făcea ticăloasă în mijlocul străzii, în tovărăşia unuia şi mai zdrenţăros decât dânsul. Amândoi erau beţi.

— Hai, vino, ne cheamă cineva înăuntru, zise Antoine în zeflemea tovarăşului său.

Félicité se dădu îndărăt, murmurând:

— Numai cu dumneata vreau să stau de vorbă.

— Ei aş! răspunse tânărul. Prietenul meu e un băiat bun, poate auzi tot. E martorul meu.

Martorul se aşeză greoi pe un scaun. Nu-şi scoase pălăria şi privea în jurul lui cu zâmbetul prostesc al beţivilor şi al mitocanilor care se simt obraznici. Ruşinată, Félicité se postă în faţa uşii prăvăliei ca să nu se vadă de afară ce musafiri primea. Noroc că soţul ei îi veni în ajutor. O ceartă violentă izbucni între el şi frate-său. Antoine, cu limba

încleiată, se încurcă în înjurături şi repetă de douăzeci de ori aceiaşi lucru. Până la urmă se puse pe plâns şi era cât pe ce ca, de emoţie, tovarăşul lui să facă la fel. Pierre se apărase foarte demn.

— Uite ce e, zise el în cele din urmă. Eşti nenorocit şi mi-e milă de dumneata. Deşi m-ai ocărit straşnic, nu uit că avem aceeaşi mamă. Dar dacă-ţi dau ceva, s-o ştii că o fac din bunătate şi nu din teamă. Vrei o sută de franci ca s-o scoţi la capăt?

Oferta aceasta neaşteptată îl ului pe prietenul lui Antoine. Îl privi încântat parc-ar fi vrut să spună: „De vreme ce burghezul oferă o sută de franci, nu mai ai ce prostii să-i spui”. Dar Antoine voia să speculeze buna dispoziţie a fratelui său. Îl întrebă dacă-şi bate joc de el; el îşi cerea partea, cei zece mii de franci.

— N-ai dreptate, n-ai dreptate, bâlbâia prietenul lui.

În sfârşit, fiindcă Pierre îşi pierduse răbdarea şi ameninţa să-i azvârle pe amândoi afară, Antoine mai lăsă din pretenţii şi dintr-odată ceru numai o mie de franci. Se mai ciorovăiră încă un sfert de ceas în privinţa sumei. Félicité interveni, începea să se strângă lumea în faţa prăvăliei.

— Ascultă, soţul meu îţi va da două sute de franci şi eu mă oblig să-ţi cumpăr un rând de haine şi să-ţi plătesc chiria pe un an de zile.

Rougon se supără. Dar prietenul lui Antoine strigă entuziasmat:

— S-a făcut. Prietenul meu primeşte.

Şi Antoine, morocănos, declară într-adevăr că primeşte. Simţea că n-are să obţină mai mult. Se învoiră să-i trimită banii şi hainele a doua zi, iar după ce Félicité îi va găsi o locuinţă, să se poată muta în câteva zile. La plecare, beţivanul care-l întovărăşea pe Antoine fu tot atât de respectuos, pe cât fusese de obraznic; salută de zece ori societatea, stângaci şi umil, bâiguind mulţumiri vagi, ca şi cum darurile Rougonilor ar fi fost pentru dânsul.

Peste o săptămână Antoine ocupa o cameră în cartierul vechi în care Félicité, întrecându-şi promisiunile, trimisese o masă, un pat şi două scaune, după ce Antoine le dăduse

cuvântul că de acum încolo are să-i lase în pace. Adélaïde îl văzu plecând fără părere de rău; era osândită pe trei luni numai la pâine şi apă, din pricina scurtului popas pe care-l făcuse Antoine la ea. Acesta mâncă şi bău repede cei două sute de franci. Nu se gândise o clipă să-i bage într-o mică afacere din care să trăiască. După ce rămase iarăşi fără un ban, neavând o meserie şi de altfel fiindu-i silă de orice treabă ordonată, voi să se înfrupte din nou din punga Rougonilor. Dar împrejurările nu mai erau aceleaşi şi nu mai izbuti să-i înspăimânte. Pierre se folosi chiar de acest prilej ca să-l dea afară şi să-i interzică să mai calce pe la el. Degeaba începu iarăşi cu învinuirile: oraşul, care cunoştea dărnicia fratelui său în jurul căreia Félicité făcuse vâlvă mare, nu-i dădu dreptate şi-l consideră un trântor. Dar foamea îi da ghes. Ameninţă că se va face contrabandist ca tată-său şi că va da o lovitură care să dezonoreze familia. Soţii Rougon dădură din umeri; îl ştiau prea laş ca să-şi pună pielea la bătaie. În cele din urmă, plin de ură împotriva rudelor şi a întregii societăţi, Antoine se hotărî să-şi caute de lucru.

Făcuse cunoştinţă, într-o cârciumă de mahala, cu un lucrător de coşuri care lucra la domiciliu. Se oferi să-i ajute. În scurtă vreme învăţă să împletească coşuri şi panere, lucrături grosolane şi foarte ieftine, care se vindeau uşor. În curând ajunse să lucreze pe socoteala lui. Meseria aceasta puţin obositoare îi plăcea. Rămânea stăpân pe trândăvia lui şi mai ales de aşa ceva avea nevoie. Se punea la treabă când nu putea face altminteri, împletind în grabă o duzină de coşuri pe care se ducea să le vândă la târg. Cât îl ţineau banii, hoinărea, cutreiera cârciumile, stătea cu burta la soare; apoi, după ce postea o zi, îşi lua mlădiţele de răchită înjurând, învinovăţindu-i pe bogaţi că trăiesc fără să facă nimic. Astfel înţelească, meseria de coşărar este o meserie ingrată; cu munca lui nu şi-ar fi putut plăti beţiile, dacă nu şi-ar fi procurat răchita ieftin. Cum n-o cumpăra din Plassans, pretindea că se duce în fiecare lună să-şi facă provizii într-un oraş vecin, unde ar fi mai ieftină. Adevărul era că şi-o găsea din răchitele de pe Viorna, în nopţile

întunecoase. Paznicul îl prinse o dată, ceea ce-i aduse câteva zile de închisoare. Din clipa aceea el se dădea în Plassans drept un aprig republican. Afirma că-şi fuma liniştit pipa pe marginea râului, când paznicul îl arestase. Şi adăuga:

— Ar voi să scape de mine, pentru că ştiu care sunt părerile mele. Dar nu mă tem de ei, ticăloşii de bogaţi!

Totuşi, după zece ani de trândăvie, Macquart găsi că muncea prea mult. Visul lui veşnic era să născocească un trai bun fără să facă nimic. Trândăvia lui nu s-ar fi mulţumit cu pâine şi apă, cum fac unii leneşi care preferă să n-aibă ce mânca, numai să stea cu braţele încrucişate. El voia mese bune şi zile frumoase de trândăvie. La un moment dat zicea că vrea să intre servitor la vreun nobil din cartierul Saint-Marc. Dar un rândaş prieten îl înfricoşă, povestindu-i pretenţiile stăpânilor. Macquart, dezgustat de coşurile lui, văzând că se apropie ziua când va trebui să-şi cumpere răchita necesară, voia tocmai să se tocmească om în loc în armată şi să înceapă din nou viaţa de soldat, pe care o prefera de mii de ori vieţii de muncitor, când făcu cunoştinţa unei femei care-i schimbă planurile.

Joséphine Gavaudan, cunoscută prin oraş şi sub diminutivul de Fine, era o huidumă de femeie de vreo treizeci de ani. Faţa ei pătrată, bărbătoasă, avea la bărbie şi la buze peri rari, dar straşnic de lungi. Era o femeie şi jumătate, gata să dea şi pumni la nevoie. Umerii ei laţi, braţele uriaşe impuneau un respect miraculos ştrengarilor, care nu îndrăzneau nici măcar să zâmbească de mustăţile ei. Culmea era că Fine avea o voce ca de copil, subţire şi limpede. Cei care-o cunoşteau afirmau că, deşi aprigă la înfăţişare, era blândă ca o oaie. Foarte curajoasă la treabă, ar fi putut pune ceva bani deoparte, de nu i-ar fi plăcut lichiorurile; se dădea în vânt după anisetă. Adesea, duminica seara, lumea trebuia s-o ducă pe sus acasă.

Toată săptămâna muncea, cu o încăpăţânare de vită. Făcea trei sau patru meserii: vindea fructe sau castane fierte, în hală, după sezon, se ocupa de gospodăriile câtorva rentieri, se ducea să spele vasele la burghezi în

zilele de primire şi în timpul liber repara scaunele de paie. Mai cu seamă acest meşteşug o făcuse cunoscută în oraş. În sud sunt foarte căutate scaunele de paie, care sunt foarte des întrebuinţate.

Antoine Macquart făcu cunoştinţă cu Fine la hală. Când se ducea să-şi vândă coşurile iarna, se aşeza, ca să se încălzească, lângă cuptorul unde se coceau castanele. El, care se speria de cea mai mică treabă, se minună de curajul ei. Cu timpul, sub asprimea aparentă a acestei femei voinice, Antoine descoperi o sfială şi o bunătate ascunsă. Adesea o vedea dând pumni de castane plozilor în zdrenţe care se opreau extaziaţi în faţa oalei fumegânde. Uneori, când inspectorul pieţei o îmbrâncea, plângea aproape, părând că nu-şi dă seama de pumnii ei zdraveni. În cele din urmă, Antoine îşi zise că aceasta era femeia care-i trebuia. Ea ar munci pentru amândoi şi el ar fi stăpânul casei. Ar fi vita lui de povară, o vită neobosită şi supusă. Cât despre gustul ei pentru lichioruri el îl găsea foarte firesc. După ce cântări bine foloasele unei asemenea căsnicii, Antoine o ceru de soţie. Fine fu încântată. Niciodată vreun bărbat nu îndrăznise să se lege de ea. Oricât îi spunea lumea că Antoine este o puşlama, Fine nu avu curajul să refuze o căsătorie pe care cheresteaua ei solidă o cerea de multă vreme. Chiar în seara nunţii, tânărul se mută la ea, în strada Civadière, aproape de hală. Locuinţa, compusă din trei camere, era mult mai bine mobilată decât a sa şi Antoine se trânti cu un oftat de mulţumire pe cele două saltele foarte bune care împodobeau patul.

În primele zile, totul mergea strună. Ca şi în trecut, Fine trebăluia toată ziulica, ocupată, cum erau în multe părţi; Antoine, apucat de un amor propriu de soţ care-l miră chiar pe el, împleti într-o săptămână mai multe coşuri decât împletise până atunci într-o lună. Dar duminică, războiul izbucni. Aveau acasă o sumă bunicică din care amândoi cheltuiră serios. Noaptea, beţi şi unul şi altul, se bătură măr, fără să-şi poată aminti a doua zi cum a început cearta. Până pe la zece fuseseră foarte drăgăstoşi. Apoi Antoine

începu să dea cu brutalitate în Fine, iar dânsa, ieşindu-şi din sărite şi uitându-şi blândeţea, îi cărase tot atâţia pumni câte palme primise. A doua zi, ea se duse la lucru, ca şi cum nimic nu s-ar fi întâmplat. Dar soţul, păstrându-i pică, se sculă târziu şi-şi fumă pipa la soare tot restul zilei.

Din clipa aceea, soţii Macquart începură soiul de viaţă pe care urmau să-l ducă de-acum înainte. Era parcă o înţelegere tacită între ei că femeia trebuie să-şi pună pielea în saramură ca să-şi întreţină bărbatul. Plăcându-i munca din instinct, femeia nu protestă. Era de o răbdare îngerească, cât timp nu bea, găsind foarte firesc ca omul ei să fie un leneş şi căutând să-l cruţe de treburile cele mai neînsemnate. Micul ei păcat, aniseta, n-o făcea rea, ci dreaptă; în serile când stăruia la câte o sticlă din lichiorul ei preferat, dacă Antoine îi căuta ceartă, se repezea asupra lui cu toată puterea, mustrându-l pentru lenea şi lipsa lui de recunoştinţă. Vecinii erau obişnuiţi cu scandalurile periodice care izbucneau în camera soţilor. Se snopeau în bătaie cât se poate de conştiincios; femeia lovea ca o mamă care vrea să-şi îndrepte plodul, dar bărbatul, trădător şi plin de ură, îşi calcula loviturile şi de mai multe ori era s-o schilodească pe nenorocită.

— Straşnic om ai să fii în ziua când ai să-mi rupi un picior sau un braţ, îi zicea ea. Cine are să-ţi mai dea de mâncare, trântore?

Afară de scenele violente, Antoine găsea suportabilă noua lui viaţă. Era bine îmbrăcat, mânca pe săturate, bea după setea lui. Se lăsase de coşărie; uneori, când se plictisea prea tare, îşi făgăduia să împletească pentru piaţa următoare vreo duzina de coşuri; dar adesea nu termina nici primul. Sub canapea, păstra un pachet de răchită de care nu se folosi douăzeci de ani.

Soţii Macquart avură trei copii: două fete şi un băiat.

Liza, prima născută în 1827, la un an după căsătorie, stătea puţin acasă. Era o fată frumoasă, cu forme pline, foarte sănătoasă, cu sânge bogat, care semăna mult cu mama ei. Nu-i era însă dat să mai aibă şi devotamentul ei de vită de povară. Nevoia de trai bun a lui Macquart era la

dânsa foarte pronunţată. De copil era în stare să muncească o zi întreagă pentru o prăjitură. N-avea şapte ani când directoarea poştei, o vecină, o îndrăgi şi făcu din Liza o mică servitoare. Când îi muri bărbatul, în 1839, directoarea plecă la Paris şi o luă pe Liza cu ea. Părinţii Lizei aproape i-o dăduseră.

Fata de-a doua, Gervaise, născută în anul următor, era cu picioarele strâmbe din naştere. Făcută la beţie, desigur în una din nopţile neruşinate când soţii se hăteau măr, avea coapsa dreaptă deviată şi slăbită, bizară reproducere ereditară a brutalităţilor îndurate de maică-sa într-o oră de luptă şi de beţie furioasă. Gervaise era plăpândă iar Fine, văzând-o mereu palidă şi slabă, o puse la regim de anisetă, sub pretext că avea nevoie să prindă puteri. Nenorocita făptură se uscă şi mai tare. Era o fată înaltă, subţirică, cu rochiile mereu prea largi, care fluturau de parcă n-ar fi fost nimic în ele. Avea un cap delicios de păpuşă, o faţă rotundă şi palidă de o delicateţe deosebită pe trupul ei slăbit şi schilodit. Infirmitatea ei avea ceva aproape graţios: talia i se încovoia încet la fiecare pas, într-un fel de legănare cadenţată.

Băiatul soţilor Macquart, Jean, se născuse trei ani mai târziu. Era un băiat zdravăn, întru nimic asemănător firavei Gervaise. Semăna cu mama, ca şi fata mai mare, dar nu la chip. Era primul din familia Rougon-Macquart care avea o faţă cu trăsături regulate şi o fire serioasă şi puţin inteligentă. Urmă cu regularitate la şcoală, unde-şi bătu capul, pe care-l avea foarte tare, ca să înveţe puţină aritmetică şi ortografie. Se băgă apoi ucenic şi iarăşi munci din greu, plin de o încăpăţânare cu atât mai merituoasă cu cât îi trebuia o zi întreagă ca să înveţe ceea ce alţii învăţau într-un ceas.

Câtă vreme copiii fură în sarcina casei, Antoine bombăni. Erau guri inutile care-i consumau partea lui. Ca şi fratele lui, se jurase să nu mai facă copii, fiinţe care mănâncă tot şi lasă părinţii în mizerie. Trebuia să-l audă cineva cum se văieta, de când erau cinci la masă şi de când mama le dădea bucăţelele cele mai bune copiilor, lui Jean, Lizei şi

Gervaisei.

— Asta-i, tuna şi fulgera Antoine. Îndoapă-i, dă-le să crape!

După fiecare costum sau pereche de pantofi cumpăraţi de Fine pentru copii, Antoine stătea îmbufnat zile întregi. Ah! de-ar fi ştiut, n-ar fi făcut niciodată plozii ăştia care-l sileau să nu fumeze decât de 20 de centime pe zi iar seara, la cină, să mănânce mereu tocană de cartofi, mâncare pe care-o dispreţuia profund.

Mai târziu, odată cu primii zece franci aduşi de Jean şi Gervaise, găsi că şi copiii erau buni la ceva. Luiza nu mai era la ei. Ceilalţi doi care rămâneau îl întreţineau aşa cum îl întreţinea şi mama lor; n-avea niciun scrupul. Îi specula cu socoteală. De la vârsta de opt ani, Gervaise spărgea migdale la un negustor vecin; câştiga cincizeci de centime pe zi, pe care tatăl şi-i punea boiereşte în buzunar, fără ca Fine să fi îndrăznit măcar să-l întrebe unde se ducea cu banii. Apoi fata intră ucenică la o spălătoreasă şi când ajunse lucrătoare şi câştigă doi franci pe zi, cei doi franci se rătăceau în acelaşi fel în mâinile lui Macquart. Jean, care învăţase meseria de tâmplar, era de asemenea jupuit în zilele de plată, când Macquart izbutea să-l oprească în trecere, înainte de a-şi depune banii la maică-sa. Dacă banii îi scăpau, ceea ce se întâmpla uneori, era îmbufnat straşnic. O săptămână întreagă se uita furios la nevastă şi la copii, le căuta ceartă pentru nimica toată, dar fără să spună, dintr-un fel de ruşine, care era pricina supărării lui. La plata următoare, stătea la pândă şi dispărea zile întregi, îndată ce izbutea să şterpelească câştigul copiilor lui.

Gervaise, bătută, crescută pe stradă cu băieţii din vecini, rămase însărcinată la paisprezece ani. Tatăl copilului n-avea nici optsprezece. Era un muncitor tăbăcar, anume Lantier. Macquart se înfurie. Apoi când află că mama lui Lantier, care era o femeie de treabă, voia să ia copilul la ea, se linişti. Macquart însă o păstră pe Gervaise care ajunsese să câştige un franc pe zi şi nu-i mai vorbi de căsătorie. Peste patru ani ea avu al doilea copil, pe care mama lui Lantier îl ceru iarăşi. Macquart, de astă dată, închise ochii.

Când Fine îi spuse cu sfială că ar fi bine să vorbească cu tăbăcarul ca să limpezească o situaţie care dădea lumii de bârfit, el spuse pe şleau că nu dă fata acum şi că are să i-o dea seducătorului mai târziu, „când va fi vrednic de ea şi va avea cu ce să-şi cumpere mobilă”.

A fost epoca de aur a lui Antoine Macquart. Se îmbrăca ca un burghez cu redingotă şi pantaloni de postav fin. Ras cu îngrijire, aproape gras, Macquart nu mai era puşlamaua sfrijită şi zdrenţăroasă care se tăvălea prin cârciumi. Se ducea la cafenea, citea ziarele, se plimba pe bulevardul Sauvaire. O făcea pe boierul, cât avea bani în pungă. Când n-avea, nu ieşea din casă, furios că trebuia să stea în cocioaba lui şi nu se putea duce să-şi ia ceşcuţa lui de cafea. În zilele acelea învinovăţea toată omenirea de sărăcia lui, se îmbolnăvea de mânie şi de invidie, încât Fine, de milă, îi dădea adesea ultimul ban din casă, ca el să-şi poală petrece seara la cafenea. Bărbatul acesta preţios era de un egoism feroce. Gervaise aducea în casă până la şaizeci de franci pe lună şi se îmbrăca numai cu rochii subţiri de indiană, în timp ce el îşi comanda jiletcă de satin negru la cei mai buni croitori din Plassans. Jean, băiatul cel voinic, care câştiga de la trei la patru franci pe zi, era jefuit cu şi mai multă neruşinare. Cafeneaua unde tatăl său îşi petrecea zilele întregi se găsea drept în faţa prăvăliei patronului lui şi pe când Jean mânuia rândeaua sau fierăstrăul, îl putea vedea pe partea cealaltă pe „domnul” Macquart punându-şi zahăr în ceaşcă şi jucând o partidă de pichet cu vreun mic rentier. Bătrânul trândav îi juca la cărţi banii lui. Jean nu se ducea niciodată la cafenea, n-avea nici cei douăzeci de centime cu care să ia o cafea cu rom. Antoine îl ţinea ca pe o fată, mare şi nu-i lăsa un ban, cerându-i socoteala cum îşi întrebuinţa exact timpul. Dacă nenorocitul se lăsa dus de prieteni şi-şi pierdea o zi într-o excursie pe malul Viornei sau pe pantele de la Garrigues, tatăl lui se înfuria, ridica mâna şi-i păstra multă vreme pică din pricina celor patru franci pe care-i găsea în minus la sfârşitul chenzinei. Îşi ţinea fiul într-o astfel de dependenţă interesată, încât uneori făcea curte până şi ibovnicelor

tânărului tâmplar pe care le considera ca ale lui. La soţii Macquart veneau mai multe prietene ale Gervaisei, muncitoare de şaisprezece până la optsprezece ani, fete îndrăzneţe şi vioaie, la care pubertatea se deştepta provocatoare şi care, uneori seara, umpleau camera de tinereţe şi de veselie. Bietul Jean, lipsit de orice plăcere şi ţinut acasă de lipsa de bani, se uita la fete cu ochi strălucitori de poftă; dar viaţa de copil mic care era obligat s-o ducă îl făcea aşa de sfios, încât se juca cu tovarăşele surorii lui, abia îndrăznind să le atingă cu vârful degetelor. Macquart da din umeri compătimitor şi murmura cu o superioritate batjocoritoare:

— Ce bleg!

Şi când nevastă-sa se întorcea cu spatele, săruta fetele pe gât. Merse încă şi mai departe cu o spălătoreasă pe care Jean o urmărea mai înfocat. Într-o seară i-o fură aproape din braţe. Bătrânul ticălos făcea pe craiul.

Sunt bărbaţi care trăiesc de pe urma ibovnicii. Antoine Macquart trăia astfel de pe urma nevestei şi copiilor lui, fără cinste şi cu neruşinare. Fără pic de obraz jefuia casa şi se ducea să petreacă în altă parte, când casa era goală. Ba îşi lua şi o atitudine de om superior; se întorcea de la cafenea, batjocorind amarnic mizeria care-l aştepta acasă; găsea mâncarea foarte rea, spunea că Gervaise era o proastă şi că Jean nu va fi niciodată om. Bălăcindu-se până în fundul plăcerilor lui egoiste, îşi freca mâinile după ce mânca bucata cea mai bună; apoi îşi fuma pipa pe îndelete, în timp ce bieţii copii, frânţi de oboseală, adormeau pe masă. Zilele treceau goale şi fericite. I se părea firesc să fie întreţinut ca o curvă, să-şi tăvălească lenea pe bancheta unei cafenele sau să şi-o plimbe pe răcoare pe Corso sau pe Mail. Îşi povestea năzbâtiile amoroase în faţa fiului care-l asculta lacom, cu ochii aprinşi. Copiii nu protestau, fiindcă se obişnuiseră s-o vadă pe mama lor umilă servitoare a bărbatului. Fine, această huidumă care-l snopea în bătăi când erau beţi amândoi, tremura în faţa lui când era trează şi-l lăsa să domnească în casă ca un tiran. Antoine îi fura noaptea banii pe care ea-i câştiga ziua la piaţă şi ea nu-i

făcea decât imputări discrete. Uneori, după ce mânca dinainte banii pe o săptămână, o învinuia pe nenorocita, care se omora muncind, că-i un cap sec şi că nu ştie să iasă din încurcătură. Blândă ca un miel, Fine răspundea cu glasul ei subţirel şi limpede care ieşea în chip aşa de ciudat din trupul ei uriaş, că nu mai avea douăzeci de ani şi că banii erau din ce în ce mai greu de câştigat. Ca să-i treacă de supărare, îşi cumpăra un litru de anason şi-l bea seara cu fata, în timp ce Antoine se întorcea la cafenea. Asta era cheful lor; Jean se ducea să se culce; cele două femei stăteau cu coatele pe masă, ciulind urechile ca să ascundă sticla şi păhărelele la cel mai mic zgomot Când Macquart întârzia, li se întâmpla să se îmbete aşa, cu doze mici, fără să-şi dea seama. Îndobitocite, privindu-se cu un zâmbet vag, mama şi fiica se bâlbâiau. Pete roze apăreau pe obrajii Gervaisei; faţa ei de păpuşică, atât de delicată, se îneca într-o beatitudine stupidă şi nimic nu era mai dureros decât copila aceasta plăpândă şi palidă. Încinsă de beţie, având pe buzele umede râsul idiot al beţivilor, Fine, ghemuită pe scaun, se făcea tot mai greoaie. Uneori uitau să mai stea la pândă sau nu mai aveau putere să ridice sticla şi păhărelele, când auzeau paşii lui Antoine pe scară. În zilele acelea, soţii se snopeau în bătaie. Trebuia să se scoale Jean ca să-i despartă şi ca s-o ducă la culcare pe soră-sa, care fără el ar fi dormit pe jos.

Fiecare partid îşi are caraghioşii şi ticăloşii lui. Antoine Macquart, ros de invidie şi de ură, visând să se răzbune împotriva întregii societăţi, primi regimul republican ca începutul unei ere binecuvântate, când va avea voie să-şi umple buzunarele din casa vecinului şi chiar să-l sugrume pe vecin, dacă acesta şi-ar arăta cea mai mică nemulţumire. Viaţa de cafenea, articolele de ziare pe care le citea fără să le înţeleagă, făcuseră din el un flecar grozav, care exprima în politică teoriile cele mai năstruşnice din lume. Trebuia să fi auzit în provincie cum perorează prin cârciumi vreun individ care şi-a digerat prost lecturile, ca să-ţi dai seama până la ce grad de prostie răutăcioasă ajunsese Macquart. Cum vorbea mult, cum

făcuse armată şi trecea drept un om energic, era admirat şi foarte ascultat de naivi. Fără să fie şef de partid, ştiuse să adune în jurul lui un mic grup de muncitori care luau furiile lui pline de invidie drept indignări oneste şi convinse.

Din februarie îşi zicea că avea oraşul Plassans în buzunar şi felul batjocoritor cu care privea, trecând pe stradă, pe micii negustori de mărunţişuri, care stăteau speriaţi în fundul dughenelor, parcă spunea limpede: „A venit ziua noastră, mieluşeilor, şi o să jucaţi tontoroiul cum o să vrem noi!” Devenise de o obrăznicie nemaipomenită; îşi juca în aşa fel rolul de despot şi de cuceritor, încât nu-şi mai plătea consumaţiile la cafenea, iar patronul, un neghiob care tremura când îşi rostogolea el ochii, nu îndrăzni să-i mai facă plata. Nu s-ar putea calcula câte ceşcuţe băuse la vremii avea; uneori invita prieteni şi ore întregi striga că poporul moare de foame şi că bogaţii trebuie să-şi împartă bunurile. El n-ar fi dat un ban unui sărac.

Dar mai ales speranţa de a se răzbuna în sfârşit pe Rougoni, care trecuseră pe faţă de partea reacţiunii, făcuse din el un republican feroce. Ah! ce victorie! De i-ar putea avea în puterea lui numai o zi pe Pierre şi pe Félicité! Deşi Rougonii făcuseră destul de proaste afaceri, deveniseră burghezi, iar el, Macquart, rămăsese muncitor. Acest lucru îl scotea din sărite. Şi mai umilitor, poate, era faptul că ei aveau un fiu avocat, altul medic şi al treilea funcţionar, în timp ce Jean al lui lucra la un tâmplar, iar Gervaise la o spălătoreasă. Când îi compara pe cei din familia Rougon cu cei din familia Macquart, se simţea foarte ruşinat că nevastă-sa vindea castane în hală şi repara seara scaunele de paie, pătate de grăsime, din cartier. Totuşi Pierre îi era frate şi n-avea mai mult decât el dreptul să trăiască gras din rente. Şi de altminteri, cu banii furaţi de la el făcea azi pe boierul. Când ajungea la subiectul acesta, toată fiinţa lui turba, clevetea ore întregi, repetând vechile lui acuzaţii până la refuz şi nu se mai sătura să spună:

— Dacă frate-meu ar fi unde ar trebui să fie, la ora aceasta eu aş fi rentier.

Şi când îl întreba cineva unde ar trebui să-i fie fratele,

răspundea: „La ocnă!” cu o voce cumplită.

Ura lui crescu şi mai tare, când Rougonii strânseră pe conservatori în jurul lor şi căpătară la Plassans o oarecare influenţă. Faimosul salon galben devenise, în trăncănelile inepte de cafenea, o adunare de criminali care jurau în fiecare seară pe pumnale să spintece poporul, ca să-i aţâţe pe flămânzi împotriva lui Pierre, Antoine făcu să umble zvonul că fostul negustor de ulei nu era chiar aşa de sărac cum zicea şi că îşi ascundea comorile din zgârcenie şi de teama hoţilor. Tactica lui era să-i asmuţă pe oamenii săraci, trăncănindu-le poveşti de adormit copiii şi în care până la urmă credea şi el. Îşi ascundea destul de prost urile personale şi dorinţele de răzbunare sub vălul celui mai curat patriotism; dar se împărţea într-atâtea locuri în acelaşi timp şi avea o voce atât de tunătoare, încât nimeni n-ar fi îndrăznit să se îndoiască de convingerile lui.

În realitate, toţi membrii familiei turbau de aceleaşi pofte brutale. Félicité, care înţelegea că părerile exaltate ale lui Macquart nu erau decât mânii ascunse şi gelozii înăcrite, ar fi dorit din toată inima să-l cumpere ca să-l facă să tacă. Din păcate, n-avea bani şi nu îndrăznea să-l bage şi pe Antoine în partida periculoasă pe care o juca soţul ei. Antoine le pricinuia cel mai mare neajuns faţă de rentierii din oraşul nou. Era de ajuns că le era rudă. Roudier şi Granoux le imputau mereu dispreţuitori că au un asemenea om în familie. Félicité se întreba cu îngrijorare cum vor ajunge să se spele de o asemenea pată.

I se părea monstruos şi lipsit de ruşine ca, mai târziu, domnul Rougon să aibă un frate a cărui nevastă vindea castane, în timp ce soţul trăia în trândăvie şi desfrâu. Tremura pentru succesul uneltirilor lor ascunse, pe care Antoine le compromitea după cum voia; când i se repetau ocările violente pe care acest om le declama în public împotriva salonului galben, Félicité se cutremura gândindu-se că Antoine era în stare să se îndârjească şi să ucidă cu defăimările speranţele lor.

Antoine simţea cât de mult îi sâcâia pe Rougoni atitudinea lui şi numai ca să-i scoată din răbdări simula, pe

zi ce trece, convingeri şi mai aprige. La cafenea îl numea pe Pierre „fratele meu” cu un glas care-i făcea pe toţi să-şi întoarcă capetele; pe stradă, dacă întâlnea vreun reacţionar din salonul galben, îngâna înjurături surde, pe care burghezul, plin de demnitate, zăpăcit de atâta îndrăzneală, le repeta seara soţilor Rougon, vrând parcă să-i facă răspunzători de neplăcuta întâlnire.

Într-o zi, Granoux intră furios, strigând din pragul uşii:

— Zău, a ajuns de nesuferit; suntem insultaţi la fiecare pas.

Apoi, adresându-i-se lui Pierre:

— Domnule, când cineva are un frate ca al dumitale, nu-i rămâne altceva de făcut decât să scape societatea de el. Veneam liniştit prin faţa subprefecturii, când acest ticălos, trecând pe lângă mine, a murmurat câteva cuvinte unde am desluşit foarte bine cuvântul de pungaş bătrân.

Félicité se îngălbeni şi se crezu datoare să prezinte scuze lui Granoux; dar omul nu dorea să audă nimic şi spunea că vrea să plece. Marchizul se grăbi să dreagă lucrurile:

— Mare mirare că nenorocitul ăsta v-a făcut pungaş bătrân. Sunteţi sigur că insulta vă era adresată?

Granoux rămase nedumerit; până la urmă, se convinse că Antoine ar fi putut îngâna: „Iar te duci la pungaşul bătrân?”

Domnul de Carnavant îşi mângâie bărbia ca să-şi ascundă zâmbetul care îi venea pe buze fără să vrea.

Rougon zise atunci cu cel mai mare sânge rece:

— Mă miram şi eu cine altul decât mine putea fi pungaşul bătrân! Sunt fericit că neînţelegerea a putut fi lămurită. Vă rog, domnilor, feriţi-vă de omul despre care e vorba şi pe care-l reneg faţă de toată lumea.

Dar Félicité nu lua lucrurile aşa, la rece; se îmbolnăvea la cel mai mic scandal al lui Macquart; nopţi întregi se întreba ce au să creadă domnii aceştia.

Cu câteva luni înainte de lovitura de stat, Rougonii primiră o scrisoare anonimă, trei pagini de înjurături murdare, prin care erau ameninţaţi că, dacă partidul lor iese învingător, se va publica la ziar istoria scandaloasă a

amorurilor Adélaïdei şi a furtului de care s-a făcut vinovat Pierre când a pus-o pe maică-sa, idioţită de desfrâu, să semneze o chitanţă de cincizeci de mii de franci. Această scrisoare fu o lovitură de măciucă chiar pentru Rougon. Félicité nu se putu stăpâni şi-i făcu reproşuri lui Pierre pentru ticăloasa şi ruşinoasa lui familie, căci soţii îşi dădură îndată seama că scrisoarea era opera lui Antoine.

— Va trebui, zise Pierre posomorât, să ne descotorosim cu orice preţ de ticălosul ăsta. E prea supărător.

Tu acest timp, Macquart îşi căuta complici contra Rougonilor chiar în familie. Mai întâi se bizuise pe Aristide, citind articolele teribile din *Independentul.* Dar acesta, deşi orbit de o furie invidioasă, nu era aşa de prost încât să dea mâna cu un om ca unchiul său. Nu se osteni nici măcar să i se arate binevoitor, ci îl ţinu mereu la distanţă, încât Antoine îl consideră suspect; în cârciumile unde domnea Macquart, se spunea chiar că ziaristul era un agent provocator. Învins în această direcţie, lui Macquart nu-i mai rămânea decât să-şi încerce norocul cu copiii Ursulei.

Ursule murise în 1839, înfăptuindu-se astfel sinistra profeţie a fratelui ei. Nevrozele Adélaïdei se transformaseră la dânsa într-o ftizie lentă care o mistui încetul cu încetul. Ursule lăsă trei copii: o fată de optsprezece ani, Hélène, măritată cu un funcţionar şi doi băieţi, François, un tânăr de vreo douăzeci şi trei de ani şi ultimul venit, o biată creatură de şase ani abia, care se numea Silvère. Moartea soţiei, pe care o iubea la nebunie, fu pentru Mouret o lovitură de trăsnet. Un an de zile se târî de colo până colo, lăsându-şi baltă treburile şi pierzând toţi banii puşi deoparte. Apoi într-o bună dimineaţă îl găsiră spânzurat într-o cameră unde erau încă agăţate rochiile Ursulei. Fiul cel mare, care reuşise să-i dea o bună instrucţiune comercială, intră impiegat la unchiul Rougon, unde-l înlocui pe Aristide, după ce acesta ieşise din asociaţie.

Rougon, cu toată ura lui adâncă împotriva celor din ramura Macquart, îşi primi foarte bucuros nepotul, pe care-l ştia muncitor şi cumpătat. Simţea nevoia unui băiat devotat, care să-l ajute să-şi salte comerţul. De altfel când

familia Mouret prospera, simţea o mare stimă pentru căsnicia aceasta unde se câştiga bani şi de la început se împăcase cu soră-sa. Poate că voia să-i ofere o compensaţie, luându-l funcţionar pe François; o jefuise pe maică-sa şi, ca să nu mai aibă remuşcări, îi dăduse de lucru fiului; potlogarii îşi fac şi ei calcule de onestitate. Pentru el afacerea fu bună. Găsi în nepot ajutorul pe care-l căuta. Dacă pe vremea aceea firma Rougon nu prospera, nu putu fi acuzat de aceasta băiatul meticulos şi potolit care părea născut să-şi petreacă viaţa după o tejghea de băcan, între un butoi de ulei şi un pachet de peşte conservat. Deşi semăna mult la chip cu maică-sa, moştenea de la tatăl său o minte îngustă şi dreaptă, plăcându-i din instinct viaţă regulată, socotelile sigure ale micului comerţ. La trei luni după intrarea lui François la dânsul, Pierre, continuând sistemul compensaţiilor, i-o dădu în căsătorie pe Marthe, fiica lui cea mică, de care nu ştia cum să scape. Cei doi tineri se îndrăgostiră de la prima vedere. O împrejurare ciudată hotărî dragostea lor, făcând-o şi mai puternică; semănau uimitor, o asemănare ca de la frate şi soră. Prin Ursule, François avea chipul bunicii lui, Adélaïde. Cazul Marthei era şi mai ciudat; ea era leit portretul Adélaïdei, deşi Pierre Rougon n-avea niciuna dintre trăsăturile mamei lui; asemănarea fizică sărise peste Pierre ca să reapară la fiica lui cu şi mai mare forţă. De altminteri fraternitatea soţilor se oprea la înfăţişare; dacă în François îl regăseai pe vrednicul fiu al pălărierului Mouret, chibzuit şi cu sângele greoi, Marthe avea spaima şi detracarea nervoasă a bunică-sii, a cărei reproducere ciudată şi exactă era. Poate că asemănarea fizică, dar şi deosebirea morală, îi aruncase pe unul în braţele celuilalt. Între 1840 şi 1844 avură trei copii. François rămase la unchiul lui până în ziua când acesta se retrase din afaceri. Pierre voia să-i lase magazinul, dar tânărul ştia că nu prea sunt şanse la Plassans; refuză şi, ridicându-şi cele câteva economii, se duse la Marsilia.

În campania lui împotriva Rougonilor, Macquart fu în curând nevoit să renunţe la acest băiat greoi şi muncitor, pe care-l făcea avar şi viclean, din pizma lui de trândav. Dar

îi păru că-şi găsise un complice în al doilea fiu al lui Mouret, Silvère, un băiat în vârstă de cincisprezece ani. Când îl găsiră pe Mouret spânzurat între fustele nevestei lui, micul Silvère nici nu se ducea încă la şcoală. François, fratele mai mare, neştiind ce să facă cu biata făptură, îl 1uă şi-l duse la unchiu-său. Acesta se strâmbă la sosirea copilului, nu înţelegea să meargă aşa de departe cu compensaţiile, încât să hrănească o gură de prisos. Silvère, pe care nici Félicité nu-l putea suferi, creştea în lacrimi ca un biet copil părăsit, când bunică-sii, într-una dintre rarele vizite pe care le făcea Rougonilor, i se făcu milă de el şi ceru să-l ia cu dânsa. Pierre fu încântat, lăsă copilul să plece, fără să mai aducă măcar vorba că ar mări cumva modesta pensie pe care i-o dădea Adélaïdei şi care de acum înainte trebuia să îndestuleze pe doi.

Adélaïde avea atunci aproape şaptezeci şi cinci de ani. Îmbătrânise ducând o viaţă de călugăriţă; nu mai era fata firavă şi pasionată care se arunca odinioară în braţele braconierului Macquart. Înţepenise acolo în fundul cocioabei din fundătura Saint-Mittre, ca într-o groapă tăcută şi mohorâtă, unde trăia cu desăvârşire singură şi de unde nu ieşea nici măcar o dată pe lună, mulţumindu-se cu cartofi şi legume uscate. Când o vedeai trecând, ai fi zis că-i o bătrână călugăriţă, albă şi lipsită de vlagă, cu mers automat, pe care viaţa de mănăstire a făcut-o să uite de lume. Faţa ei palidă, totdeauna încadrată corect de o bonetă albă, părea o faţă de muribundă, o mască nedesluşită, potolită, a indiferenţei supreme. Obişnuinţa tăcerii fără sfârşit o amuţise: umbra locuinţei, vederea aceloraşi şi aceloraşi lucruri, îi stinseseră luminile din priviri şi-i dăduseră ochilor o limpezime de apă de izvor. Era o renunţare desăvârşită, o moarte fizică şi morală înceată, care făcuse treptat din îndrăgostita detracată o matroană gravă. Când îşi aţintea ochii, privind fără să vadă, prin găurile luminoase şi adânci se zărea un mare gol interior. Din pasiunile de altă dată nu mai rămâneau decât moliciunea cărnurilor şi o tremurătură senilă a mâinilor. Iubise cu o sălbăticie de lupoaică şi din sărmana ei fiinţă

sleită, destul de descompusă de pe acum pentru sicriu, nu mai răzbătea decât un miros fad de frunză uscată. Ciudată acţiune a nervilor, a aprigilor dorinţi care se mistuiseră singure într-o castitate involuntară şi imperioasă. După moartea lui Macquart, omul acesta atât de necesar pentru viaţa ei, ; nevoia de dragoste continua să ardă într-însa, mistuind-o ca pe o fată închisă într-o mănăstire şi nu se gândise s-o potolească. O viaţă de ruşine ar fi istovit-o mai puţin, n-ar fi îndobitocit-o atât ca nepotolirea aceasta a simţurilor care-şi căutau ieşirea, pustiindu-i şi modificându-i încet şi tainic organismul.

Uneori, această femeie bătrână şi palidă, care părea moartă de parcă nu mai avea nicio picătură de sânge, era străbătută de nişte crize nervoase care o galvanizau asemenea unor curenţi electrici şi pentru un ceas o readucea la o viaţă de o groaznică intensitate. Rămânea în pat, ţeapănă, cu ochii deschişi; apoi o apucau sughiţurile şi se zbătea; era înspăimântătoarea forţă a nebunelor isterice pe care trebuie să le legi ca să nu se dea cu capul de pereţi. Întoarcerea la patimile trecutului, atacurile acestea neaşteptate, zguduiau în chip sfâşietor sărmanul trup îndurerat. Parcă toată tinereţea ei pasionată ar fi izbucnit fără ruşine în trupul ei rece de femeie de şaizeci de ani. Când se ridica, îndobitocită, se clătina şi părea atât de speriată, că ţaţele din mahala spuneau: „A băut bătrâna nebună!”

Zâmbetul copilăresc al lui Silvère a fost pentru dânsa ca o ultimă rază palidă, care aducea o oarecare căldură în membrele ei îngheţate. Ceruse copilul sătulă de singurătate, îngrozită la ideea că va muri singură în urma unei crize. Puştiul care se învârtea în jurul ei o făcea să nu se mai teamă de moarte. Fără să iasă din muţenie, fără să-şi mlădieze mişcările automate, se simţi cuprinsă de o negrăită dragoste pentru copil. Ţeapănă, mută, îl privea ore întregi cum se joacă şi asculta încântată gălăgia nesuferită cu care umplea bătrâna cocioabă. De când îl străbătea Silvère, călare pe o coadă de mătură, lovindu-se de uşi, plângând şi ţipând, mormântul acesta vibra de zgomot.

Copilul o aducea pe Adélaïde înapoi pe pământ; îl îngrijea cu o stângăcie adorabilă; după ce în tinereţe uitase să fie mamă ca să fie amantă, simţea acum bucuria divină a unei femei care a născut de curând, spălându-l, îmbrăcându-l, veghind neîncetat asupra vieţii lui plăpânde. Se trezise iarăşi dragostea ca o ultimă pasiune îmblânzită, pe care cerul o acorda acestei femei atât de frământate de nevoia de a iubi. Mişcătoare agonie a unui suflet care trăise în dorinţele cele mai aprige şi care murea în dragostea pentru un copil.

Prea se depărtase de viaţă ca să-şi manifesteze zgomotos iubirea, asemenea bunicilor bune şi grase; iubea pe micul orfan pe ascuns, cu o pudoare de fată mare, fără să poată găsi dezmierdări. Uneori îl lua pe genunchi şi îl privea lung cu ochii ei fără viaţă. Când copilul, speriat de chipul ei alb şi mut, începea să bocească, ea părea ruşinată de ce făcuse şi îl punea repede jos fără să-l sărute. Poate că găsea în copil o îndepărtată asemănare cu braconierul Macquart.

Silvère crescu mereu aşa, între patru ochi cu bunică-sa. O numea tanti Dide, alintând-o copilăreşte, nume care rămase până la urmă bătrânei; numele de „tanti”, astfel întrebuinţat, nu este în Provence decât o alintare. Copilul simţea pentru bunică-sa o dragoste ciudată, amestecată cu spaimă şi respect. Când era mic de tot şi Adélaïde avea o criză nervoasă, fugea de acasă plângând, înspăimântat de chipul ei descompus; apoi se întorcea sfios, după atac, gata s-o ia din nou la sănătoasa, ca şi cum biata bătrână ar fi fost în stare să-l bată. Mai târziu, la doisprezece ani, rămânea curajos acasă, stând de veghe ca nu cumva bătrâna să cadă jos şi să se rănească. Stătea aşa ore întregi, ţinând-o strâns în braţe ca să-i domolească zvârcolirile ce-i zgârceau membrele. Când se liniştea, copilul privea cu mare milă faţa zbuciumată, corpul slăbit pe care fustele stăteau ca un giulgiu. Aceste drame misterioase, care reveneau în fiecare lună, bătrâna ţeapănă ca un cadavru şi copilul aplecat asupra ei pândind în tăcere întoarcerea la viaţă, dădeau cocioabei întunecoase un

caracter de spaimă mohorâtă şi de înduioşătoare bunătate. Când tanti Dide îşi venea în fire, se ridica greoi, îşi prindea fustele şi începea să trebăluiască prin casă, fără să-l întrebe ceva pe Silvère; Adélaïde nu-şi mai amintea nimic şi copilul, din prudenţă, se ferea să facă cea mai mică aluzie la cele ce se petrecuseră. Crizele revenite periodic legară şi mai strâns pe nepot de bunica lui. Dar după cum dânsa îl iubea la nebunie, fără manifestări zgomotoase, nepotul îşi iubea la rândul lui bunica pe ascuns, de parcă i-ar fi fost ruşine. Recunoscător că-l luase şi-l creştea, Silvère vedea în Adélaïde o fiinţă neobişnuită, pradă unei boli necunoscute, pe care trebuia s-o compătimească şi s-o respecte. Adélaïde avea negreşit prea puţin omenesc în ea, era prea albă şi prea rigidă şi Silvère nu îndrăznea să-i sară de gât. Trăiră astfel într-o tăcere tristă, în care simţeau fiorul unei dragoste nesfârşite.

În atmosfera gravă şi melancolică în care copilărise, Silvère îşi făurise un suflet curajos, în care se strângeau toate entuziasmele. De mic copil fu serios şi gânditor ca un om mare şi căută să înveţe carte cu un fel de încăpăţânare. Învăţă puţină ortografie şi aritmetică la şcoala călugărilor, dar, din pricina meseriei, fu nevoit s-o părăsească la doisprezece ani. I-au lipsit totdeauna cunoştinţele de bază; dar citi toate volumele desperecheate care-i căzură în mână şi-şi formă astfel un bagaj ciudat; avea cunoştinţe despre fel de fel de lucruri, cunoştinţe necomplete, prost digerate şi pe care nu izbutea niciodată să şi le ordoneze clar în minte. Copil, se ducea să se joace la un rotar, un om cumsecade, anume Vian, care avea atelierul la începutul fundăturii, în faţa maidanului Saint-Mittre, unde îşi depozita lemnăria. Silvère se urca pe roatele căruţelor în reparaţie; îi plăcea să târâie unelte grele pe care mânuţele lui de-abia le puteau ridica; era foarte bucuros să poată ajuta pe muncitori, ţinându-le piesele de lemn sau aducându-le fierăria de care aveau nevoie. Când se făcu mare, cum era şi normal, intră ucenic la Vian, care ţinea la băiat de când i se juca pe sub picioare. Îl ceru Adélaïdei fără să-i dea plată, iar Silvère primi cu mare grabă, simţind că a venit

momentul să-i poată da îndărăt mătuşii Dide tot ce cheltuise pentru el. În scurt timp, ajunse un foarte bun meseriaş. Dar Silvère nutrea ambiţii mai înalte. Zărind la un meşter de trăsuri din Plassans o frumoasă caleaşcă nouă, lucitoare, lăcuită, îşi puse în gând să facă într-o zi trăsuri asemănătoare. Caleaşca îi rămase în minte ca un obiect de artă rar şi unic, ca un ideal spre care năzuiau aspiraţiile lui de muncitor. Chibitcele la care lucra la Vian, chibitcele îngrijite de el cu atâta dragoste, nu i se mai păreau acum vrednice de atenţie. Începu să urmeze cursurile şcolii de desen, unde se împrieteni cu un tânăr fugit de la liceu, care-i împrumută un tratat de geometrie. Se afundă în studiu, necălăuzit de nimeni, săptămâni întregi, spărgându-şi capul să înţeleagă lucrurile cele mai simple. Astfel deveni unul dintre acei muncitori savanţi care ştiu de-abia să se iscălească, dar vorbesc despre algebră ca despre o persoană cunoscută. Nimic nu strică mintea mai mult decât o asemenea învăţătură, făcută pe apucate şi fără nicio bază solidă. De cele mai multe ori, aceste fărâmituri de ştiinţă dau o idee cu totul falsă despre adevărurile superioare şi-i fac pe oamenii săraci cu duhul nesuferiţi din pricina îmbâcselii prosteşti. La Silvère, dimpotrivă, fărâmiturile de ştiinţă furată îi măriră entuziasmul. Dobândi conştiinţa unor orizonturi ce-i rămăseseră închise. Îşi făcu o idee sfântă despre lucruri pe care nu ajungea să le atingă cu mâna şi trăi în evlavia adâncă şi nevinovată a gândurilor înalte şi a cuvintelor mari spre care se înălţa, fără să le priceapă totdeauna. Era un naiv, dar un naiv sublim rămas pe pragul templului, îngenunchiat în faţa lumânărilor pe care, de departe, le lua drept stele.

Cocioaba din fundătura Saint-Mittre era alcătuită dintr-o încăpere mare a cărei uşă se deschidea spre stradă; încăperea aceasta pavată, care servea şi de bucătărie şi de sufragerie, avea drept mobilă câteva scaune de paie, o masă pe căpriori şi un cufăr vechi pe care Adélaïde îl transformase în canapea, punând o bucată de stofă de lână pe capac; într-un colţ, la stânga unei sobe mari, se găsea o sfântă fecioară din ghips, înconjurată de flori artificiale –

mama cea bună, după tradiţie, a bătrânelor din Provence, oricât de puţin credincioase ar fi. Un coridor ducea din sala într-o curte mică, situată în spatele casei şi unde se găsea un puţ. La stânga coridorului se afla camera mătuşii Dide, o încăpere îngustă, mobilată cu un pat de fier şi cu un scaun; la dreapta, într-o încăpere şi mai strimtă, unde nu era loc decât pentru un pat cu chingi, se culca Silvère, care trebuise să improvizeze un întreg sistem de scânduri, care urcau până în tavan, ca să aibă la îndemână volumele lui desperecheate atât de dragi, cumpărate ban cu ban de la un negustor de vechituri din apropiere. Noaptea, ca să citească, agăţa lampa de un cui bătut la capătul patului. Dacă o apuca o criză pe bunică-sa, dintr-o săritură era lângă dânsa, la primul horcăit.

Viaţa lui de băiat tânăr era la fel cu viaţa lui de copil. Şi-o petrecea aici, în colţul acesta pierdut. Ca şi tatălui lui, îi era silă de cârciumi şi de plimbările fără rost, de duminică. Delicateţea lui se simţea jignită de bucuriile brutale ale tovarăşilor lui. Prefera să citească, să-şi spargă capul cu vreo problemă foarte simplă de geometrie. Tanti Dide, care nu mai ieşea şi trăia străină chiar de familia ei, îl însărcinase cu micile cumpărături ale gospodăriei. Uneori Silvère se gândea la ea cât era de părăsită; bătrâna locuia la doi paşi de copiii care căutau s-o uite, ca şi cum ar fi fost moartă. Atunci Silvère o iubea şi mai mult – şi pentru el, şi pentru ceilalţi. Dacă din când în când presimţea vag că tanti Dide ispăşea vechi păcate, se gândea: „M-am născut ca să i le iert”.

Într-o asemenea minte, înflăcărată şi stăpânită, ideile republicane găsiră un teren prielnic pentru entuziasm. Silvère, în fundul cocioabei lui citea şi recitea noaptea un volum de Rousseau, pe care-l descoperise la negustorul de vechituri din vecini, printre nişte lacăte vechi. Lectura îl ţinea treaz până dimineaţa. În visul de fericire universală, îndrăgit de năpăstuiţi, cuvintele de libertate, egalitate şi fraternitate îi sunau în urechi ca zvonul sonor şi sfânt al clopotelor care-i aruncă pe credincioşi în genunchi. Când află că republica fusese proclamată în Franţa, crezu că

toată lumea va trăi într-o fericire cerească. Semidoctismul lui îl făcea să vadă mai departe decât ceilalţi muncitori; aspiraţiile lui nu se opreau la pâinea zilnică; dar adânca lui naivitate, faptul că nu cunoştea oamenii, îl menţineau în plin vis teoretic, în mijlocul unui paradis unde domnea justiţia veşnică. Paradisul lui era un prilej de bucurii şi de uitare. Când i se păru că nu totul mergea de minune în cea mai bună dintre republici, simţi o mare durere; atunci visă să-i silească pe oameni să fie fericiţi, prin forţă. Fiecare act care i se părea că ştirbeşte interesele poporului îi stârnea o indignare plină de răzbunare. Deşi blând ca un copil, urile lui politice erau cumplite. El, care n-ar fi fost în stare să omoare o muscă, nu vorbea decât de arme. Libertatea deveni pasiune, pasiune oarbă, absolută, în care tot sângele îi clocotea. Orbit de entuziasm, prea ignorant şi în acelaşi timp prea învăţat ca să fie tolerant, nu voi să se mai bizuie pe oameni; îi trebuia un guvern ideal al dreptăţii şi libertăţii depline. La vremea aceea, unchiul Macquart se gândi să-l asmuţă împotriva Rougonilor. Îşi spunea că acest tânăr nebun ar putea să facă o treabă straşnică, dacă ar reuşi să-i scoată din minţi cu socoteală. Calculul nu era lipsit de fineţe.

Antoine căută să-l atragă pe Silvère la el acasă, manifestând o admiraţie fără margini pentru ideile tânărului. Chiar de la început era să compromită tot; prea era interesat în triumful republicii, pe care o considera ca o epocă de trândăvie şi de ghiftuire nesfârşită, fapt care jignea aspiraţiile pur morale ale nepotului. Antoine înţelese că era pe un drum greşit şi se aruncă într-o ciudată vorbărie umflată, într-o înşiruire de cuvinte goale şi sonore, pe care Silvère le primi drept dovezi suficiente de civism. Curând unchiul şi nepotul se văzură de două şi de trei ori pe săptămână. În nesfârşitele lor discuţii, în care soarta ţării era cu străşnicie hotărâtă, Antoine încercă să-l convingă că salonul Rougonilor era principalul obstacol în calea fericirii Franţei. Dar iarăşi o luă pe un drum greşit, făcând-o pe maică-sa „bătrână ticăloasă” în faţa lui Silvère. Îi povesti până şi trecutul cu purtările scandaloase ale bătrânei.

Tânărul, roşu de ruşine, îl ascultă fără să-l întrerupă. Silvère nu-i ceru astfel de destăinuiri care-l îndurerau şi-l jigneau în dragostea lui respectuoasă pentru tanti Dide. Din ziua aceea fu şi mai atent faţă de ea, zâmbetele lui erau pline de bunătate şi privirile lui pline de iertare. De altminteri, Macquart îşi dăduse seama că făcuse o prostie şi se silea să folosească afecţiunea lui Silvère, învinuindu-i pe Rougoni de izolarea şi sărăcia Adélaïdei. După spusele lui, el fusese cel mai bun dintre fii, în timp ce Pierre se purtase mârşav; o jefuise pe maică-sa şi astăzi, când nu mai avea un ban, îi era ruşine de dânsa. Pe tema asta pălăvrăgea ore întregi. Silvère se indigna împotriva unchiului Pierre, spre marea mulţumire a unchiului Antoine.

La fiecare vizită a tânărului, se repetau aceleaşi scene. Silvère venea seara, în timpul cinei familiei Macquart. Tatăl înghiţea o tocană de cartofi, bombănind. Alegea bucăţile de slănină şi urmărea din ochi blidul când trecea în mâinile lui Jean şi ale Gervaisei.

— Vezi tu, Silvère, zicea unchiul Antoine cu o pornire prost ascunsă sub aparenta nepăsării şi a ironiei, iar cartofi, mereu cartofi. Nu mai mâncăm decât cartofi! Carnea e pentru bogaţi. Nu mai ajungem să legăm două capete cu copiii ăştia care au o poftă de mâncare îndrăcită.

Gervaise şi Jean îşi plecau ochii în farfurie şi nu îndrăzneau să-şi mai taie pâine. Silvère, trăind în cerul visurilor sale, nu-şi dădea seama de situaţie. Rostea cu glas liniştit cuvinte prevestitoare de furtună.

— Unchiule, ar trebui să te apuci de lucru.

— A da, rânjea Macquart lovit unde-l durea, vrei să muncesc, nu-i aşa? Pentru ca ticăloşii de bogaţi să-mi speculeze munca? Aş câştiga un franc poate şi mi-aş distruge nervii. Fie că şi face!

— Câştigi cât poţi, răspundea tânărul. Un franc este un franc şi ajută în casă... De altfel ai fost soldat, de ce nu-ţi cauţi o slujbă?

Auzindu-l, se băgă în vorbă şi Fine, cu o stângăcie de care avea să se căiască:

— Asta-i spun mereu, în fiecare zi. Uite, inspectorul pieţii

are nevoie de un ajutor; i-am vorbit de bărbatul meu şi pare binevoitor.

Macquart o întrerupea, fulgerând-o cu privirea.

— Ia mai taci! tuna şi fulgera Antoine, abia stăpânindu-şi mânia. Femeile nu ştiu ce spun! Pe mine nu mă vor ei. Părerile mele sunt prea bine cunoscute.

Aşa se înfuria peste măsură de fiecare dată când i se oferea un post. Totuşi solicita mereu slujbe, chit că le refuza când i se găseau, sub fel de fel de pretexte. Când îl strângeai cu uşa, vorbindu-i de slujbă, se mânia grozav.

Dacă Jean, după cină, lua un ziar, îl auzeai:

— Ar fi mai bine să te culci. Mâine ai să te scoli târziu şi iar mai pierzi o zi. Auzi dumneata, băieţaşul ăsta a adus săptămâna trecută cu opt franci mai puţin! Dar l-am rugat eu pe patron să nu-i mai dea banii! Am să-i încasez chiar eu.

Jean se ducea la culcare, ca să nu-i mai audă cârtelile. Nu prea îl simpatiza pe Silvère; politica îl plictisea şi găsea că vărul lui era „ţicnit”. Când nu mai rămâneau decât femeile, dacă din păcate vorbeau încet, după ce strânseseră masa, Macquart striga:

— Puturoaselor! Nu mai aveţi nimic de cârpit? Cu toţii suntem în zdrenţe... Ascultă, Gervaise, am trecut pe la stăpâna ta şi am aflat nişte lucruri tare frumoase. Te ţii după bărbaţi şi nu eşti bună de nimic.

Gervaise, fată de douăzeci de ani trecuţi, roşea când era certată în faţa lui Silvère. Şi el se simţea prost în faţa ei. Într-o seară venind mai târziu, în lipsa unchiului, Silvère le găsise şi pe mamă şi pe fiică bete moarte în faţa unei sticle goale. Din clipa aceea nu-şi mai putea revedea verişoara fără să nu-şi amintească ruşinosul spectacol al acestei copile, râzând prosteşte, cu pete mari roşii pe sărmana faţă palidă. Era intimidat şi de vorbele urâte care circulau pe socoteala ei. Crescut ca un călugăr, Silvère o privea uneori pe furiş, cu uimirea plină de teamă a unui licean pus în faţa unei prostituate.

Când cele două femei puneau mâna pe ac şi îşi omorau ochii ca să cârpească cămăşi vechi, Macquart, răsturnat cu

voluptate pe cel mai bun scaun, sorbea cu nesaţ şi fuma, ca un om care gustă din plin trândăvia lui. Era momentul când bătrânul ticălos învinuia pe bogaţi că beau sudoarea poporului. Se înfuria plin de avânt împotriva boierilor din oraşul nou, care trăiau în trândăvie pe spinarea oamenilor săraci. Frânturile de idei comuniste, pe care le prinsese dimineaţa din ziare, ajungeau în gura lui caraghioase şi monstruoase. Vorbea despre o vreme apropiată, când nimeni nu va mai fi silit să muncească. Dar pentru Rougoni păstra ura cea mai sălbatică. Nu apuca să-şi mistuie nici cartofii pe care-i mâncase..

— Am văzut-o pe ticăloasa aceea de Félicité cum cumpăra azi dimineaţă un pui în hală. Mănâncă pui, hoţii de moşteniri!

— Tanti Dide, răspundea Silvère, pretinde că unchiul Pierre a fost bun cu dumneata la întoarcerea dumitale din armată. N-a cheltuit el o sumă bunicică ca să te îmbrace şi să-ţi plătească o locuinţă?

— O sumă bunicică! urla Macquart scos din sărite. Bunică-ta e nebună! Chiar ei, bandiţii, au scos zvonuri de asta, ca să-mi închidă gura! N-am primit nimic.

Fine intervenea cu şi mai multă stângăcie, amintindu-i soţului ei ca primise două sute de franci, plus un costum complet şi chiria pe un an înainte. Antoine îi strigă să tacă şi continuă şi mai furios:

— Două sute de franci! Straşnică afacere! Vreau să-mi dea ce-i al meu. Zece mii de franci. Hai să vorbim de cocioaba unde m-au aruncat ca pe un câine şi de redingota cea veche pe care mi-a dat-o Pierre, pentru că nu îndrăznea să şi-o mai pună, atât era de murdară şi de găurită!

Minţea; dar în faţa mâniei lui, nimeni nu mai protesta. Apoi, întorcându-se spre Silvère, adăuga:

— Prost mai eşti să le iei apărarea! Au jefuit-o pe maică-ta şi biata femeie n-ar li murit dacă ar fi avut cu ce se îngriji.

— Nu, n-ai dreptate, unchiule, zicea tânărul. Mama n-a murit din lipsă de îngrijire şi ştiu că tata n-ar îi primit niciodată un ban de la familia neveste-sii.

— Ei aşi! Ia lasă-mă în pace! Tatăl tău ar fi luat ca oricare altul. Am fost jefuiţi ca-n codru, trebuie să ne luăm îndărăt ce-i al nostru.

Şi Macquart începea iarăşi, pentru a suta oară, povestea celor cincizeci de mii de franci. Nepotul lui care o ştia pe de rost, împodobită cu toate variantele cu care Antoine o înfrumuseţa, îl asculta nerăbdător:

— Dacă ai fi un om, spunea la urmă Antoine, ai veni cu mine într-o zi să facem un scandal nemaipomenit lui Rougon. N-am ieşi de la el până nu ne-ar da banii.

Dar Silvère, serios, îi răspundea pe şleau:

— Dacă ticăloşii ăştia ne-au jefuit, cu atât mai rău pentru ei! Nu-mi trebuie banii lor! Vezi, unchiule, nu ni-i dat nouă să lovim în familia noastră. Au făcut rău, într-o bună zi vor fi aspru pedepsiţi.

— Ah! ce nevinovat! striga unchiul. Când vom fi noi mai tari, vei vedea cum ştiu eu să-mi fac treburile. Bunul Dumnezeu are grija noastră! Mârşavă familie, familia noastră! Dac-aş crăpa de foame, niciunul dintre ticăloşii ăştia nu mi-ar arunca o bucată de pâine uscată.

Odată ajuns la subiectul acesta, Macquart nu mai înceta. Îşi arăta pe faţă rănile pline de sânge ale invidiei lui. Vedea roşu înaintea ochilor, numai la gândul că el singur nu avusese noroc în familie şi că mânca cartofi, în timp ce ceilalţi mâncau carne) a discreţie. Toate rudele lui, până la strănepoţi, treceau prin mâinile lui şi găsea să se plângă şi să ameninţe pe fiecare în parte.

— Da, da – repeta el cu amărăciune – m-ar lăsa să crăp ca un câine.

Gervaise, fără să ridice capul şi fără să lase acul din mână, spunea uneori cu sfială:

— Totuşi, tată, vărul Pascal a fost bun cu noi, anul trecut, când erai bolnav.

— Te-a îngrijit fără să ceară un ban, reluă Fine venind în ajutorul fiicei sale. Şi adesea mi-a strecurat monezi de cinci franci, ca să-ţi iac o supă de carne.

— El! Dinspre partea lui crăpăm, dacă nu aveam o cherestea solidă! exclama Macquart. Tăceţi, dobitoacelor!

Vă lăsaţi îmbrobodite ca nişte sugaci. Toţi ar vrea să mă vadă mort. Când voi fi bolnav, vă rog să nu vă mai duceţi după nepotu-meu, căci nu prea mă simţeam în apele mele când încăpusem pe mâinile lui. Nu face nici două parale ca doctor, n-are niciun om cu vază printre clienţii lui.

Şi Macquart, odată pornit, nu se mai oprea:

— Ca şi vipera de Aristide, e un frate făţarnic, un trădător. Tu, Silvère, te laşi dus de articolele lui din *Independentul?* Ai fi un neghiob şi jumătate. Articolele lui nu sunt scrise nici măcar în franţuzeşte. Nu v-am spus de atâtea ori că republicanul ăsta de contrabandă s-a înţeles cu banditul de tată-su ca să-şi râdă de noi? Ai să-l vezi cum o să-şi întoarcă cămaşa. Şi frate-su, ilustrul Eugène... dobitocul ala gras, de care Rougonii fac atâta caz! Şi mai au obrăznicia să pretindă că are la Paris o situaţie frumoasă! Ştiu eu ce situaţie are. Face pe copoiul, e un spion.

— Cine v-a spus-o? Doar nu ştiţi nimic, întrerupea Silvère a cărui judecată dreaptă se simţea în cele din urmă jignită de învinuirile unchiului.

— A! eu nu ştiu nimic! Aşa crezi? Ba află că e un spion. Cu îngăduinţa ta, ai fi în stare să te laşi ca o oaie. Nu eşti bărbat. Nu vreau să-ţi ponegresc fratele, François; dar, în locul tău, aş fi straşnic de supărat de felul cârpănos în care se poartă cu tine; câştigă bani din gros la Marsilia şi nu-ţi trimite nimic, măcar o biată monedă de douăzeci de franci, ca să-ţi faci şi tu o plăcere. Dacă într-o bună zi cazi în mizerie, nu te sfătuiesc să te adresezi lui.

— N-am nevoie de nimeni, răspundea tânărul cu un glas mândru şi puţin schimbat. Munca mea ne ajunge, mie şi tantei Dide. Eşti aspru, unchiule.

— Nu-ţi spun decât adevărul şi nimic mai mult. Vreau să-ţi deschid ochii. Familia noastră e o familie de ticăloşi; e trist, dar aşa este. Până şi micul Maxime, fiul lui Aristide, mucosul ăsta de nouă ani, scoate limba când mă-ntâlneşte. Într-o zi copilul ăsta o să-şi bată mama, şi bine are să-i facă. Ei da, orice-ai spune, oamenii ăştia nu-şi merită norocul pe care-l au; dar aşa se întâmplă în toate familiile: cei buni o păţesc şi cei răi fac avere.

Rufele murdare, pe care Macquart le spăla cu atâta bunăvoinţă în faţa nepotului, îl scârbeau peste măsură pe Silvère. Ar fi voit să se înalte iarăşi în visul lui. Dar de îndată ce dădea semne prea vii de nerăbdare, Antoine întrebuinţa mijloacele cele mai tari ca să-l aţâţe împotriva Rougonilor.

— Apără-i! Da, apără-i zicea el, părând că se potoleşte. Eu, la drept vorbind, am potrivit-o în aşa fel, încât să n-am de-a face cu dânşii. Ţi-o spun numai din dragoste pentru biata mama, cu care şleahta asta se poartă revoltător.

— Sunt nişte ticăloşi, îngăima Silvère.

— Ah, tu nu ştii, nu auzi nimic. Nu există insulte pe care Rougonii să nu le rostească împotriva bietei femei. Aristide l-a oprit pe fiu-său s-o salute. Félicité spune că ar trebui închisă într-o casă de nebuni.

Tânărul, mai alb ca o rufă, îl întrerupea brusc pe unchiul lui.

— Destul, striga Silvère, nu vreau să ştiu mai mult. Toate trebuie să aibă un sfârşit.

— Iaca tac, dacă te supără, zicea bătrânul ticălos făcând pe omul cum se cade. Totuşi sunt lucruri pe care trebuie să le ştii dacă nu vrei să dai impresia că eşti un gogoman.

Macquart, asmuţindu-l pe Silvère împotriva Rougonilor, simţea o deosebită bucurie să scoată lacrimi de durere din ochii tânărului. Il una şi mai mult decât pe ceilalţi, pentru că era un foarte bun muncitor şi pentru că nu bea. Cu mult rafinament şi. Cruzime, născocea cele mai grozave minciuni, care-l atingeau pe bietul băiat drept în inimă; atunci se bucura de paloarea, de tremurul mâinilor, de privirile lui mâhnite, cu voluptatea unui suflet rău care-şi calculează loviturile şi care şi-a atins victima la locul potrivit. Şi când socotea ca l-a rănit şi l-a scos din fire pe Silvère, trecea la politică.

— Am aflat, şi-i lucru sigur, spunea el coborând vocea, Rougonii pun la cale o lovitură.

— O lovitură? întreba Silvère devenind atent.

— Da, în una dintre nopţile următoare, toţi bunii cetăţeni din oraş vor fi arestaţi şi aruncaţi în închisoare.

La început Silvère nu credea. Dar unchiul lui îi dădea

amănunte precise: vorbea de nişte liste gata întocmite, de numele persoanelor care vor fi trecute pe liste, spunea în ce fel, la ce oră şi în ce împrejurări se va înfăptui complotul Treptat, Silvère se lăsa furat de aceste basme şi începea să spumege de mânie împotriva duşmanilor republicii.

— Vom avea noi grijă de dânşii să-i scoatem din luptă dacă continuă să-şi trădeze ţara! Şi ce vor să facă cu cetăţenii pe care-i arestează?

— Ce vor să facă! repeta Macquart, râzând nepăsător. Să-i împuşte în beciurile închisorii.

Şi fiindcă tânărul, zăpăcit de groază, nu mai putea scoate o vorbă, continua:

— Şi nu vor fi primii asasinaţi. N-ai decât să dai o raită seara prin dosul palatului de justiţie, c-ai s-auzi împuşcături şi gemete.

— O, nelegiuiţii! murmură Silvère.

Atunci unchiul şi nepotul se aruncau în politică înaltă. Fine şi Gervaise, văzându-i aprinşi, se duceau încet la culcare fără ca ei să bage de seamă. Până la miezul nopţii cei doi bărbaţi stăteau şi comentau ştirile de la Paris, vorbind despre lupta care se apropia şi care nu putea fi evitată. Macquart cârtea cu amărăciune împotriva oamenilor din partid. Silvère visa cu glas tare şi numai pentru el visul lui de libertate ideală. Ciudate convorbiri, în timpul cărora unchiul îşi turna un număr incalculabil de păhăruţe şi din care nepotul ieşea beat de entuziasm. Totuşi Antoine nu putu obţine niciodată de la tânărul republican un calcul perfid, un plan de război împotriva Rougonilor; oricât căuta să-l aţâţe, nu auzea din gura lui decât apeluri la justiţia veşnică, care mai curând sau mai târziu avea să-i pedepsească pe cei răi.

Generosul copil vorbea într-adevăr foarte înfierbântat că trebuie pusă mâna pe arme şi că trebuie măcelăriţi duşmanii republicii; dar când era vorba ca aceşti duşmani să iasă din starea de visare şi să se întruchipeze în unchiul Pierre sau oricare altă persoană cunoscută, Silvère se bizuia pe dreptatea cerească în care vedea salvatoarea care să-l scutească de grozăvia sângelui vărsat. Poate ar fi

încetat să-l mai vadă pe Macquart, a cărui furie invidioasă îi pricinuia un fel de indispoziţie, dacă n-ar fi fost la mijloc bucuria de a vorbi nestingherit despre scumpa lui republică. Totuşi unchiul avu asupra sorţii lui o influenţă hotărâtoare; cu veşnicele lui critici violente îi aţâţă nervii, încât până la urmă ajunse să dorească aprig lupta înarmată, cucerirea prin violenţă a fericirii universale.

Când Silvère împlini şaisprezece ani, Macquart îl introduse în societatea secretă a Muntenilor, organizaţie puternică în tot sudul Franţei. Din clipa aceea, tânărul republican nu mai pierdea din ochi carabina de contrabandist, agăţată de Adélaïde la coşul sobei. Într-o noapte, pe când bunică-sa dormea, o curăţă şi o făcu să funcţioneze. Apoi o puse la loc în cui şi aşteptă. Se legăna în visuri de vizionar, construia epopei uriaşe, vedea în închipuire lupte homerice, un fel de lupte cavalereşti, în care apărătorii libertăţii ieşeau învingători şi aplaudaţi de lumea întreagă.

Deşi sforţările lui erau zadarnice, Macquart nu-şi pierdea curajul. Îşi zicea că el singur era de-ajuns să-i strângă de gât pe Rougoni, dacă-i prindea undeva într-un colţ. Furiile lui de trândav invidios şi flămând crescură când, în urma unui şir de întâmplări, se văzu silit să se apuce de lucru. În primele zile ale anului 1850 Fine muri aproape subit de pneumonie, pe care o căpătase într-o seară când se dusese să spele rufe familiei la Viorna şi le cărase apoi ude în spate; se întorsese udă leoarcă de apă şi de sudoare, strivită de povara care-i punea pe umeri o greutate uriaşă şi nu se mai sculase. Această moarte îl copleşi pe Macquart. Pierdea venitul lui cel mai sigur. După ce vându cazanul în care nevasta lui cocea castane şi gherghefu pe care lucra paiele pentru scaunele vechi, peste câteva zile învinui cu grosolănie pe bunul Dumnezeu că i-o lăsase pe răposata, această ţaţă zdravănă, de care-i fusese ruşine şi pe care abia acum o preţuia. Se aruncă asupra câştigului copiilor cu şi mai mare lăcomie. Dar peste o lună, Gervaise, plictisită de veşnicele lui pretenţii, pleca cu amândoi copiii şi cu Lantier, a cărui mamă murise. Amanţii se refugiară la Paris,

Antoine, înspăimântat, se mânie cu vorbe mârşave împotriva fiicei lui, urându-i să crape la spital, ca şi semenele ei! Această ploaie de înjurături nu-i îmbunătăţi situaţia care, hotărât, se înrăutăţea. În curând, Jean urmă exemplul surorii sale. Aşteptă o zi de plată şi potrivi aşa fel încât să încaseze personal banii. La plecare, îi lăsă vorbă unui prieten care i-o repetă lui Antoine, că nu mai voia să-l hrănească pe trândavul de tată-su şi dacă acesta din urmă avea de gând să-l aducă înapoi cu jandarmii, el era hotărât să nu mai pună mâna nici pe fierăstrău, nici pe rindea. A doua zi, după ce Antoine îl căută zadarnic şi rămase singur, fără un ban, în locuinţa unde timp de douăzeci de ani fusese aşa de gras întreţinut, fu apucat de o furie cumplită, dând cu picioarele în mobile şi urlând blestemele cele mai monstruoase. Apoi se dezumflă, începu să-şi târâie picioarele şi să geamă ca un bolnav pe cale de vindecare. Teama că trebuia să-şi câştige pâinea îl îmbolnăvea cu adevărat. Când veni Silvère să-l vadă, i se plânse cu lacrimi în ochi de nerecunoştinţa copiilor. Nu fusese el totdeauna un tată bun? Jean şi Gervaise erau nişte monştri care-l răsplăteau foarte prost pentru tot ce făcuse pentru dânşii. Acum îl părăseau, pentru că era bătrân şi nu mai puteau stoarce nimic de la el.

— Dar, unchiule, îi spunea Silvère, eşti încă la vârsta când poţi munci.

Tuşind şi închircindu-se, Macquart dădu lugubru din cap, ca şi cum ar fi vrut să spună că n-ar mai putea rezista la cea mai mică osteneală. Când nepotul voi să plece, împrumută de la el zece franci. O lună de zile trăi vânzând unui negustor de vechituri toate boarfele vechi ale copiilor şi, încetul cu încetul, toate lucrurile mărunte din gospodărie. Peste puţin timp nu mai rămase decât cu o masă, patul şi hainele de pe el. Până la urmă schimbă patul de lemn de nuc cu un simplu pat cu chingi. Când rămase fără niciun mijloc de trai, plângând de furie, cu încruntarea palidă a omului care s-a resemnat să se sinucidă, îşi căută pachetul de răchită uitat într-un colţ de vreun sfert de veac. Când îl luă în mână, i se păru că ridică pe umeri un munte.

Şi începu iarăşi să împletească panere şi coşuri, învinuind întreg neamul omenesc că l-a părăsit. Atunci mai cu seamă vorbea el de împărţeala cu cei bogaţi. Se arăta neînduplecat. Cu discursurile lui incendiare aprindea cârciumile, unde privirile lui furioase îi asigurau un credit nelimitat; De altminteri nu lucra decât atunci când nu mai putea stoarce câte o monedă de cinci franci de la Silvère sau de la vreun prieten. Nu mai era „domnul” Macquart, muncitorul ras şi îmbrăcat ca de duminică, care făcea pe burghezul, ci deveni iar jărchinosul murdar care-şi specula odinioară zdrenţele. Acum, când ieşea aproape în fiecare zi de târg la piaţă, ca să-şi vândă coşurile, Félicité nici nu mai îndrăznea să se ducă la hală. Într-o zi îi făcu o scenă grozavă. Odată cu mizeria, creştea şi fum lui împotriva Rougonilor. Rostind ameninţări înfricoşătoare, jura să-şi facă singur dreptate, de vreme ce bogătaşii se înţeleseseră să-l oblige să muncească.

În această stare de spirit, primi ştirea loviturii de stat cu bucuria caldă şi zgomotoasă a câinelui care adulmecă partea lui de vânat. Deoarece cei câţiva liberali cinstiţi din oraş nu se putuseră înţelege şi se ţineau de o parte, el deveni prin forţa lucrurilor agentul cel mai de seamă al răscoalei. Muncitorii, cu toată părerea proastă pe care şi-o făcuseră despre leneşul acesta, erau siliţi la nevoie să-l considere drept un steag de regrupare. Dar fiindcă în primele zile, oraşul rămase liniştit, Macquart crezu că planurile lui fuseseră date în vileag. Abia când veni ştirea că satele se răscoală, îi veni inima la loc. N-ar fi plecat din Plassans pentru nimic în lume. Ca să nu-l urmeze pe muncitorii care plecaseră duminică dimineaţa să se întâlnească cu cetele de răsculaţi de la Pallud şi Saintmartin de Vaulx, născoci un pretext. Chiar în seara zilei era cu câţiva credincioşi într-o cârciumă deocheată din cartierul vechi, când un tovarăş veni în fugă să-i înştiinţeze că răsculaţii se aflau la câţiva kilometri de Plassans. Ştirea fusese adusă de o ştafetă care reuşise să pătrundă în oraş şi care era însărcinată să deschidă porţile la sosirea coloanei. Mai ales Macquart era într-un delir de entuziasm.

Sosirea neprevăzută a răsculaţilor i se păru o atenţie delicată din partea Providenţei. Şi mâinile îi tremurau la ghidul că în curând îi va apuca de gât pe Rougoni.

Antoine şi prietenii lui ieşiră în grabă din cârciumă. Toţi republicanii care nu părăsiseră încă oraşul se adunară imediat pe bulevardul Sauvaire. Era gloata pe care o zărise Rougon când fugise să se ascundă la mama lui. Când gloata ajunse în dreptul străzii de la Banne, Macquart, care se aşezase în coadă, rămase în urmă cu patru din tovarăşii lui, nişte vlăjgani cu minte puţină pe care-i domina cu trăncănelile lui de cafenea. Îi convinse cu uşurinţă că trebuiau arestaţi imediat toţi duşmanii republicii, dacă voiau să evite nenorociri mari. Adevărul era că Macquart se temea să nu-i scape Pierre din mâini, în mijlocul tulburărilor pe care avea să le stârnească intrarea răsculaţilor în oraş. Vlăjganii îl urmară fără murmur şi veniră să bată violent la uşa Rougonilor. În această împrejurare critică, Félicité avu un curaj vrednic de admirat. Coborî să deschidă uşa de la stradă.

— Vrem să ne urcăm până la tine, zise cu brutalitate Macquart.

— Prea bine, domnilor, urcaţi, răspunse cu politeţe ironică Félicité, prefăcându-se că nu-şi recunoaşte cumnatul.

Sus, Macquart îi porunci să se ducă să-şi caute bărbatul.

— Bărbatul meu nu-i acasă, zise Félicité foarte liniştită. E plecat într-o călătorie de afaceri; a luat aseară diligenţa de Marsilia.

La declaraţia aceasta, făcută cu voce hotărâtă, Antoine făcu un gest de mânie. Intră cu violenţă în salon, trecu în dormitor, răscoli patul, uitându-se pe după perdele şi pe sub mobile. Cei patru vlăjgani îl ajutau. Un sfert de oră cotrobăiră apartamentul. Félicité se aşezase liniştită pe canapeaua din salon şi-şi lega şnururile de la fuste, ca cineva care a fost surprins în timpul somnului şi n-a avut timpul să se îmbrace cum se cuvine.

— Şi totuşi e adevărat, a fugit laşul! se bâlbâi Macquart întorcându-se în salon.

Cu toate acestea, privea mereu bănuitor în jurul lui. Avea presimţirea că Pierre nu părăsise partida tocmai în momentul hotărâtor. Se apropie de Félicité care căsca.

— Spune-ne unde s-a ascuns bărbatul tău şi-ţi făgăduiesc că nu i se va face niciun rău.

— V-am spus doar adevărul, răspunse ea pierzându-şi răbdarea. Nu pot totuşi să vi-l predau pe soţul meu, de vreme ce nu-i aici. V-aţi uitat peste tot, nu-i aşa? Acum lăsaţi-mă în pace.

Macquart, scos din sărite de sângele ei rece, voia tocmai s-o bată, când un zgomot surd veni din stradă. Era coloana de răsculaţi care intra pe strada de la Banne.

Fu nevoit să plece din salonul galben, după ce-i arătă pumnul cumnatei lui şi o făcu ticăloasă bătrână, ameninţând-o totodată că se va întoarce curând. Jos pe scară îl luă de o parte pe unul dintre oamenii care-l însoţiseră, un săpător numit Cassoute, cel mai îndesat din toţi patru, căruia-i porunci să se aşeze pe prima treaptă şi să nu se clintească de acolo până la noi ordine.

— Vii să-mi dai de ştire dacă vezi că se întoarce ticălosul care stă sus.

Omul se aşeză greoi. De pe trotuar, Macquart, ridicându-şi ochii, o zări pe Félicité rezemată de fereastra salonului galben şi privind curioasă defilarea răsculaţilor ca şi cum ar fi fost un regiment care mergea prin oraş cu muzica în frunte. Această ultimă dovadă de linişte desăvârşită îl scoase aşa de mult din pepeni încât îi venea să urce scările şi s-o arunce pe bătrâna în stradă. Urmă coloana, îngăimând cu voce surdă:

— Da, da, uită-te la noi cum trecem. Vom vedea noi dacă mâine vei mai sta în balcon.

Era aproape unsprezece noaptea, când răsculaţii intrară în oraş prin Poarta Romei. Muncitorii care rămăseseră la Plassans le deschiseră larg poarta, cu toate văicărelile paznicului, căruia i se smulseră cheile cu forţa. Acest om foarte mândru de funcţiunea lui rămase trăsnit în faţa valului de lume, el care nu lăsa să intre decât o singură persoană, după ce i se uita mult în faţă; îngăima că era

dezonorat. În capul coloanei mergeau oamenii din Plassans conducându-i pe ceilalţi; Miette, în primul rând, cu Silvère la stânga, ridica drapelul cu şi mai mare dârzenie, de când simţea privirile înspăimântate ale burghezilor treziţi din somn, îndărătul perdelelor trase. Răsculaţii, încet şi prudent, o luară pe străzile de la Banne şi Romei; la fiecare răspântie ei se temeau să nu fie primiţi cu focuri de armă, deşi cunoşteau firea paşnică a locuitorilor. Dar oraşul părea mort; abia de la ferestre se auzeau strigăte înăbuşite. Numai cinci sau şase perdele fură date la o parte, câte un bătrân rentier se arăta în cămaşă, cu sfeşnicul în mână, aplecându-se ca să vadă mai bine; apoi cum zărea fata cea înaltă îmbrăcată în roşu care părea că târâie după dânsa o mulţime de demoni negri, închidea grăbit fereastra, înspăimântat de această apariţie diabolică. Tăcerea oraşului adormit îi potoli pe răsculaţi, care îndrăzniră s-o ia pe uliţele cartierului vechi şi să ajungă astfel în piaţa târgului şi în piaţa primăriei, legată între ele printr-o stradă scurtă şi largă. Cele două pieţe, plantate cu arbori sfrijiţi, erau viu luminate de lună. Primăria, reparată de curând, făcea pe cerul limpede o mare pată albă, pe care balconul de la etajul întâi îşi desprindea în linii subţiri şi negre arabescurile de fier forjat. Se vedeau desluşit mai multe persoane pe balcon, primarul, comandantul Sicardot, trei sau patru consilieri municipali şi alţi funcţionari. Jos, porţile erau închise. Cele trei mii de republicani care umpleau ambele pieţe se opriră şi ridicară capul, gata să ia porţile cu asalt.

Sosirea coloanei de răsculaţi, la o asemenea oră, surprindea autoritatea care nu se aştepta. Înainte de a ajunge la primărie, comandantul Sicardot avusese timp să treacă pe acasă şi să-şi îmbrace uniforma. Trebui după aceea să se ducă să-l scoale pe primar. Când paznicul de la Poarta Romei, căruia răsculaţii îi dăduseră drumul, veni să anunţe că criminalii erau în oraş, comandantul de-abia putuse cu mare greutate aduna vreo douăzeci de oameni din garda naţională. Nici măcar jandarmii nu putură fi înştiinţaţi, deşi cazarma lor era la doi paşi. Fură siliţi să

închidă porţile în grabă, ca să se sfătuiască. Peste cinci minute, un tropăit surd şi continuu anunţa apropierea coloanei.

Domnul Garçonnet, care ura republica, ar fi dorit din tot sufletul să se apere. Dar cum era un om prudent îşi dădu seama de inutilitatea luptei, văzând în jurul lui vreo câţiva oameni galbeni şi de-abia treziţi din somn. Consfătuirea nu fu lungă. Numai Sicardot se încăpăţână, el voia să se bată şi pretindea că douăzeci de oameni îi erau de ajuns ca să pună la respect pe cei trei mii de derbedei. Domnul Garçonnet dădu din umeri şi declară că unica hotărâre ce se putea lua era o capitulare onorabilă. Şi fiindcă larma mulţimii creştea, domnul Garçonnet ieşi pe balcon, urmat de toate celelalte persoane care erau de faţă. Încetul cu încetul se făcu linişte. Jos, în mulţimea întunecată care fremăta, puştile şi coasele luceau la lumina lunii pline.

— Cine sunteţi voi şi ce vreţi? strigă primarul cu o voce puternică. Atunci un om îmbrăcat cu un palton, un proprietar din la Pallud, ieşi în faţă.

— Deschideţi poarta, zise el fără să răspundă la întrebările primarului. Evitaţi o luptă între fraţi.

— Vă somez să vă retrageţi, răspunse primarul. Protestez în numele legii.

Aceste cuvinte stârniră în mulţime o larmă asurzitoare. Când zarva se potoli o clipă, interpelări violente se ridicară până la balcon. Voci strigară:

— Noi am venit în numele legii.

— Datoria dumitale ca funcţionar este să respecţi legea fundamentală a ţării, constituţia, care a fost batjocorită şi călcată în picioare.

— Trăiască Constituţia! Trăiască Republica!

Şi fiindcă domnul Garçonnet încerca să se facă ascultat şi-şi invoca mereu calitatea lui de funcţionar, proprietarul din la Pallud, care rămăsese jos în dreptul balconului, îl întrerupse energic:

— Nu mai eşti decât funcţionarul unui funcţionar decăzut din drepturile lui; am venit să te scoatem din atribuţiile dumitale.

Până atunci comandantul Sicardot îşi muşcase aprig mustăţile, înjurând înfundat. Vederea ciomegelor şi a coaselor îl scotea din sărite; făcea sforţări nemaipomenite ca să nu-i facă de două parale pe soldaţii aceştia de nimic oare nu aveau măcar fiecare câte o puşcă. Dar când auzi pe un domn îmbrăcat numai în palton că vorbeşte de scoaterea unui primar încins cu eşarfă, nu se mai putu stăpâni şi strigă:

— Gloată de calici! De-aş avea numai patru oameni şi un caporal, m-aş coborî şi v-aş trage de urechi, ca să vă învăţ ordinea!

Atât a trebuit şi prilejul de accidente grave era găsit. Un strigăt prelung străbătu mulţimea care se năpusti spre porţile primăriei. Încremenit, domnul Garçonnet se grăbi să plece de pe balcon, rugându-l pe Sicardot să fie cuminte, dacă nu voia ca lumea să-i măcelărească. În două minute poporul forţă uşa, năvăli în primărie şi dezarmă gărzile naţionale. Primarul şi ceilalţi funcţionari prezenţi fură arestaţi. Sicardot, care nu voi să-şi dea sabia, trebui să fie apărat de furia câtorva răsculaţi de şeful contingentului de la Tulettes, un om cu mult sânge rece. Când primăria fu în mâinile republicanilor, prizonierii fură conduşi într-o mică cafenea din piaţa Târgului, unde fură păziţi în de aproape.

Armata răsculaţilor n-ar fi trecut prin Plassans, dacă şefii n-ar fi socotit că puţină hrană şi câteva ceasuri de odihnă erau bine venite pentru oamenii lor. În loc să se îndrepte direct spre capitala judeţului, coloana, din pricina lipsei de experienţă şi a slăbiciunii de neiertat a comandantului improvizat, făcu o întoarcere spre stânga, un fel de mare ocol, care avea s-o ducă la pierzanie. Ea se îndrepta spre podişurile de la Sainte-Roure, la o distanţă de vreo zece kilometri şi perspectiva acestui marş lung o hotărâse să intre în oraş cu toată ora înaintată. Să tot li fost cam unsprezece jumătate.

Când domnul Garçonnet află că gloata cerea de mâncare, se oferi să le procure el însuşi. Funcţionarul arăta, în această grea împrejurare, că înţelege limpede situata. Cele trei mii de înfometaţi trebuiau îndestulaţi; nu era cazul

ca oraşul Plassans să-i găsească dimineaţa aşezaţi pe trotuare; dacă plecau înainte de zorii zilei, însenina că n-au făcut altceva decât să treacă prin oraşul adormit ca un vis urât, ca un coşmar pe care-l risipesc zorii zilei. Deşi prizonier, domnul Garçonnet, urmat de doi paznici, bătu la uşile oamenilor şi reuşi să distribuie răsculaţilor toate proviziile pe care le găsi.

Pe la unu noaptea, cele trei mii de oameni, stând pe vine şi ţinând armele între picioare, mâncau. Piaţa Târgului şi piaţa Primăriei erau transformate în vaste sufragerii. Cu tot frigul pătrunzător, dâre de veselie treceau prin forfota mulţimii în care lumina lunii scotea în vileag cu precizie cele mai mici grupuri. Bieţii înfometaţi îşi mâncau cu voioşie partea, suflându-şi în degete; şi din fundul străzilor vecine, unde se desluşeau forme negre aşezate pe pragul alb al caselor, veneau de asemenea râsete scurte care se scurgeau din umbră şi se pierdeau în gloată. La ferestre, câteva curioase mai. Îndrăzneţe, cu şaluri pe cap, priveau la ospăţul aprigilor răsculaţi, aceşti băutori de sânge care se duceau din când în când să-şi astâmpere setea la pompa din piaţă din căuşul palmelor.

În timp ce primăria era invadată, jandarmeria, situată la doi paşi de strada Canquoin ce dădea în hală, cădea de asemenea în puterea poporului. Jandarmii fură surprinşi în paturi şi dezarmaţi în câteva minute. Mulţimea îi împinsese pe Aliette şi pe Silvère în această direcţie. Copila, care strângea la piept prăjina drapelului, fu lipită de zidul cazărmii, în timp ce tânărul, împins de valul omenesc, pătrundea înăuntru şi-i ajuta pe tovarăşii lui să le smulgă jandarmilor carabinele pe care le luară în grabă. Silvère, încruntat, îmbătat de avântul mulţimii, atacă un găligan de jandarm, anume Rengade, cu care se luptă câteva minute. Cu o mişcare scurtă reuşi să-i smulgă carabina. Ţeava armei îl lovi puternic în obraz pe Rengade şi-i plesni ochiul drept. Curse sânge, stropi ţâşniră pe mâinile lui Silvère, care se trezi brusc. Îşi privi mâinile şi lăsă carabina; apoi ieşi în goană, pierzându-şi capul şi scuturându-şi degetele.

— Eşti rănit! strigă Miette.

— Nu, nu, răspunse el cu glas sugrumat. Este sângele unui jandarm pe care l-am omorât.

— A murit?

— Nu ştiu, avea faţa plină de sânge. Vino iute.

O târî pe Miette după el. Ajunşi la hală, o lăsă pe o bancă de piatră şi-i spuse să-l aştepte acolo. Îşi privea mereu mâinile şi bolborosea. În sfârşit, Miette înţelese după vorbele lui încâlcite că voia să se ducă s-o îmbrăţişeze pe bunică-sa înainte de plecare.

— Bine, du-te, zise ea. Nu-mi purta de grijă. Spală-ţi mâinile.

Silvère plecă repede, ţinându-şi degetele îndepărtate, fără să-i dea prin gând să şi le moaie în fântânile pe lângă care trecea. De când simţise pe piele sângele călduţ al lui Rengade, îl urmărea o singură idee, să dea fuga până la tanti Dide şi să-şi spele mâinile în jgheabul puţului din fundul curţii. Numai acolo credea el că va putea şterge sângele. Toată copilăria lui liniştită şi duioasă se trezea în el şi simţea nevoia nestăvilită să se arunce în poalele bunicii şi să stea aşa, măcar o clipă. Ajunse gâfâind. Tanti Dide nu se culcase, ceea ce l-ar fi mirat pe Silvère în oricare altă împrejurare. Dar el nu văzu nici măcar pe unchiul Rougon, aşezat într-un colţ, pe cufărul vechi. Nu mai aşteptă întrebările bătrânei.

— Bunică, spuse el repede, te rog să mă ierţi… Trebuie să plec cu ceilalţi… Cum vezi, am sânge pe mâini… Cred că am ucis un jandarm.

— Ai ucis un jandarm! repetă tanti Dide cu o voce ciudată.

Lumini vii se aprindeau în ochii aţintiţi asupra petelor roşii. Dintr-odată Adélaïde se întoarse spre hornul vetrei.

— Ai luat puşca. Unde-i puşca?

Silvère care-şi lăsase carabina lângă Miette, se jură că arma e în siguranţă. Pentru prima oară, Adélaïde făcu aluzie la contrabandistul Macquart în faţa nepotului ei.

— Ai să-mi aduci înapoi puşca? Mi-o făgăduieşti? spuse bătrâna cu o energie neobişnuită… E tot ce-mi mai rămâne de la dânsul… Ai ucis un jandarm; pe dânsul jandarmii l-au

ucis.

Şi-l privea mereu pe Silvère ţintă, cu un fel de crudă mulţumire, fără să piară că ar vrea să-l oprească. Nu-i cerea nicio explicaţie, nu plângea cum plâng bunicuţele care-şi văd nepoţii în agonie la cea mai mică zgârietură. Toată fiinţa ei era concentrată într-un singur gând pe care-l formulă până la urmă cu o curiozitate pasionată:

— Cu puşca l-ai ucis pe jandarm? întrebă ea.

Fără îndoială Silvère înţelese greşit, sau nu înţelese deloc.

— Da, cu puşca. Mă duc să mă spăl pe mâini.

Abia după ce se întoarse de la puţ îşi zări unchiul.

Pierre pălise când auzise vorbele tânărului. Avea dreptate Félicité, familiei îi făcea plăcere să-l compromită. Iată acum un nepot de-al lui care omoară un jandarm! Niciodată nu va pune mâna pe postul de perceptor dacă nu-l va împiedeca pe acest nebun furios să se alăture răsculaţilor. Se postă în faţa uşii, hotărât să nu-l lase să plece.

— Ascultă, îi spuse el lui Silvère care era foarte mirat că-l găseşte aici. Sunt şeful familiei şi îţi interzic să părăseşti casa. E în joc onoarea dumitale şi a noastră. Mâine voi căuta să te trec peste graniţă.

Silvère dădu din umeri.

— Lasă-mă să trec. Nu sunt un spion; nu voi spune unde te-ai ascuns, fii pe pace.

Şi fiindcă Rougon continua să-i vorbească despre demnitatea familiei şi despre autoritatea lui de fiu mai mare, Silvère urmă:

— Ce, eu sunt din familia dumitale? Totdeauna m-ai renegat. Azi frica te-a împins aici, pentru că simţi că ziua dreptăţii a venit. Haide, fă-mi loc! Eu nu mă ascund; am o datorie de îndeplinit.

Rougon nu se clintea. Atunci tanti Dide, care ascultase cuvintele tari ale lui Silvère cu un fel de încântare, îşi puse mâna ei uscată pe braţul fiului mai mare:

— Dă-te la o parte, Pierre. Copilul trebuie să plece.

Tânărul îşi dădu unchiul uşor la o parte şi se repezi afară.

Rougon, închizând uşa cu grijă, li spuse Adélaïdei cu un glas plin de mânie şi de ameninţări:

— Dacă i se întâmplă ceva rău, din vina dumitale va fi. Eşti nebună şi nu-ţi dai seama ce-ai făcut.

Dar Adélaïde parcă nici nu-l asculta; aruncă nişte găteje pe focul care se stingea şi murmură cu un zâmbet vag:

— Ştiu eu ce-i asta... Stătea luni întregi afară şi, când mi se întorcea, era mai sănătos.

Negreşit, vorbea de Macquart.

În timpul acesta, Silvère ajunse în goană la hală. Pe când se apropie de locul unde o lăsase pe Miette, auzi o larmă mare de glasuri şi văzu o adunare care-l făcu să iuţească pasul. Se petrecuse ceva groaznic. Curioşii începuseră să circule printre răsculaţii care mâncau liniştiţi. Printre curioşi se afla şi Justin, fiul arendaşului Rébufat, un băiat de vreo douăzeci de ani, făptură slăbănoagă şi deochiată, care-i purta verişoarei Miette o ură nestăvilită. Acasă îi scotea pe nas plinea pe care-o mânca şi o triata ca pe o nenorocită, adunată de milă de pe drumuri. Probabil fata refuzase să-i fie amantă. Slăbănog, gălbejit, cu membrele prea lungi, cu faţa strâmbă, se răzbuna pe ea de propria lui urâţenie şi de dispreţul pe care fata voinică şi frumoasă i-l arătase. Visul lui era să-l facă pe tată-su s-o dea afară. De aceea o spiona mereu. De câtăva vreme surprinsese întâlnirile ei cu Silvère şi n-aştepta decât o ocazie hotărâtoare ca să-i spună tot lui Rébufat. În seara aceea, văzând-o că pleacă de-acasă, pe la opt, fu cuprins de ură şi nu-şi mai putu ţine gura. La auzul celor spuse, Rébufat se mânie peste măsură şi spuse că o va goni pe destrăbălată, dacă va avea îndrăzneala să se întoarcă. Justin se culcă, gustând dinainte frumoasa scenă care trebuia să aibă loc a doua zi. Apoi simţi o aprigă dorinţă să se bucure mai dinainte de răzbunarea lui. Se îmbrăcă şi ieşi, gândind că poate o întâlneşte pe Miette. Îşi făgăduia să fie foarte obraznic. Văzu intrarea răsculaţilor în oraş şi-i urmări până la primărie, cu vaga bănuială că-i va găsi pe îndrăgostiţi pe acolo. Într-adevăr, o găsi pe Miette stând pe bancă şi aşteptându-l pe Silvère. Văzând-o îmbrăcată cu şuba şi având alături drapelul roşu, rezemat

de un stâlp din hală, începu să-şi bată joc şi să facă glume grosolane. Fata, înmărmurită la vederea lui, nu putu scoate o vorbă. Plângea sub apăsarea ocărilor. Şi pe când zguduită de hohote de plâns, cu capul în jos, Miette îşi ascundea faţa, Justin o făcea faţă de ocnaş şi-i striga că moş Rébufat are s-o facă să joace tontoroiul, dacă cumva îi mai dă prin gând să se întoarcă la Jas-Meiffren. Un sfert de oră o ţinu aşa tremurând, îndurerată. Oamenii făcuseră cerc şi râdeau prosteşte de scena aceasta dureroasă. În cele din urmă, intervenira câţiva răsculaţi şi-l ameninţară pe Justin cu o corecţie exemplară dacă n-o lasă pe Miette în pace. Dar Justin, dând înapoi, striga că nu se teme de dânşii. În momentul acela apăru Silvère. Când îl zări, Justin făcu un salt ca s-o ia la fugă; se temea de Silvère, pe care-l ştia mult mai puternic. Totuşi nu-şi putu stăpâni cumplita plăcere de a mai insulta o ultimă dată faţă în faţă iubitului ei.

— Ştiam preia bine că rotarul nu trebuie să fie departe. Ne-ai părăsit, nu-i aşa, ca să te duci după ţicnitul ăsta?! Nenorocita! N-are nici şaisprezece ani! Pe când botezul?

Când îl văzu pe Silvère că strânge pumnii, mai făcu câţiva paşi îndărăt şi adăugă cu un rânjet mârşav:

— Mai ales să nu care cumva să-ţi vină să lepezi la noi. Nici n-ai avea nevoie de moaşă. Ţi l-ar scoate tata cu lovituri de picioare, auzi?

O luă la sănătoasa, urlând, cu obrazul învineţit. Dintr-un salt, Silvère se năpustise asupra lui şi-i aplicase drept în faţă o straşnică lovitură de pumn. Nu se luă după dânsul. Când se întoarse lângă Miette, o găsi în picioare, ştergându-şi înfrigurată lacrimile cu palma mâinii. Silvère, ca s-o mângâie, o privi cu blândeţe. Dar Miette, cu o energie neaşteptată, îi zise:

— Nu, nu mai plâng, vezi bine... E mai bine aşa. Acum nu-mi mai pare rău că am plecat. Sunt liberă.

Îşi luă drapelul şi-l duse pe Silvère în mijlocul răsculaţilor. Erau aproape ceasurile, două dinspre ziuă. Frigul se făcuse aşa de aspru, încât republicanii se sculau şi-şi terminau bucata de pâine în picioare, căutând să se încălzească,

tropăind apăsat pe loc. În sfârşit, şefii dădură ordinul de plecare. Coloana se refăcu. Prizonierii fură aşezaţi la mijloc. În afară de domnul Garçonnet şi de comandantul Sicardot, răsculaţii mai arestaseră şi pe domnul Peirotte, perceptorul, şi alţi funcţionari şi-i duceau cu ei.

În clipa aceea Aristide se găsea printre răsculaţi. Bietul băiat, în faţa acestei răscoale formidabile, se gândise că n-ar fi bine să nu rămână prietenul republicanilor; dar cum, pe de altă parte nu voia să se compromită prea mult cu ei, venise să-şi ia rămas bun, cu braţul bandajat şi plângându-se amarnic că blestemata de rană îl împiedica să ţină o armă. Întâlni în mulţime pe frate-său, Pascal, cu trusa şi cu medicamente de prim-ajutor. Medicul îi spuse calm că se ducea după răsculaţi. Aristide îl făcu, în gând, mare neghiob. Până la urmă o şterse, temându-se să nu i se încredinţeze cumva paza oraşului, post pe care-l considera deosebit de periculos.

Răsculaţii nu se mai gândiră să ţină în puterea lor oraşul Plassans. Ocnaşul era prea reacţionar, ca să încerce măcar să instituie o comisie democratică, aşa cum făcuseră în alte părţi. Ar fi plecat pur şi simplu, dacă Macquart, împins de ura lui şi plin de îndrăzneală, nu s-ar fi oferit să ţină oraşul în respect, cu condiţia să i se dea vreo douăzeci de oameni hotărâţi. I se dădură cei douăzeci de oameni, în fruntea cărora se duse victorios să ocupe primăria. În timpul acesta, coloana cobora bulevardul Sauvaire şi ieşea prin Poarta Mare, lăsând în urmă, tăcute şi pustii, străzile pe care le străbătuse ca o furtună. În depărtare, se întindeau drumurile înălbite de lună. Miette refuzase braţul lui Silvère; mergea curajoasă, hotărâtă şi dreaptă, ţinând drapelul roşu cu amândouă mâinile, fără să se plângă de amorţirea care-i învineţea degetele.

V

În depărtare se întindeau drumurile înălbite de lună.

Gloata de răsculaţi îşi reluă marşul ei eroic, străbătând câmpia rece şi luminată. Era parcă o avalanşă uriaşă de entuziasm. Suflul de epopee, care-i transporta pe Silvère şi pe Miette, aceşti copii mari, lacomi de libertate şi de dragoste, străbătea cu o sfântă generozitate ruşinoasele comedii ale indivizilor de teapa lui Macquart-Rougon. Glasul puternic al poporului bubuia când şi când, între trăncănelile salonului galben şi criticile violente ale unchiului Antoine. Şi farsa vulgară, farsa mârşavă se schimba în marea dramă a istoriei.

La ieşirea din Plassans, răsculaţii apucaseră pe drumul ce ducea spre Orchères. Trebuiau să ajungă în oraş pe la orele zece dimineaţa. Drumul urcă cursul Viornei, urmărind până la jumătatea dealului cotiturile colinelor la poalele cărora curge torentul. La stânga câmpia se lărgeşte ca un uriaş covor verde, smălţuit ici şi colo de petele cenuşii ale satelor. La dreapta, lanţul Garrigues îşi înălţă piscurile triste, câmpiile de piatră, blocurile de culoarea ruginie parcă înroşite de soare. Drumul mare, formând o şosea înspre râu, trece prin mijlocul unor stânci uriaşe, între care se ivesc, la fiecare pas, capetele văii. Nu există ceva mai sălbatic, de o măreţie mai ciudată, decât drumul acesta săpat chiar în coasta dealurilor. Mai ales noaptea, locurile acestea te umplu de groază. În lumina palidă, răsculaţii înaintau ca pe aleea unui oraş distrus, printre temple în ruină; luna făcea din fiecare stâncă fusul unei coloane

trunchiate, un capitel prăbuşit, un zid găurit de porţi misterioase. Sus, masa lanţului Garrigues dormea, abia albită de lumina lăptoasă, asemenea unei uriaşe cetăţi de ciclopi, ale cărei turnuri, obeliscuri, case cu terase înalte ar fi ascuns o jumătate de cer; şi în străfunduri, spre câmpie, se adâncea lărgindu-se un ocean de lumini difuze, o întindere vagă, nemărginită, unde pluteau pânze de ceaţă luminoasă. Gloata răsculaţilor şi-ar fi putut închipui că merge pe o şosea uriaşă, construită la marginea unei mări fosforescente şi rotindu-se în jurul unui turn Babei necunoscut.

În acea noapte, Viorna, jos, sub stâncile drumului, bubuia cu o voce răguşită. În continua rostogolire a torentului, răsculaţii desluşeau vaierele ascuţite ale clopotului de alarmă. Satele împrăştiate pe câmpie, de cealaltă parte a râului, se răsculau sunând alarma şi aprinzând focuri. Până dimineaţa, coloana în marş pe care un clopot funebru părea că o urmăreşte în noapte cu un dangăt încăpăţânat, văzu cum se întinde răscoala de-a lungul văii, ca o dâră de praf de puşcă. Focurile pătau noaptea cu puncte de sânge; cântece îndepărtate veneau adiind, abia auzite; toată întinderea înecată sub lumina pală a lunii se agita confuz, cu înfiorări năprasnice de mânie. Pe mai mulţi kilometri, priveliştea rămase aceeaşi.

Aceşti oameni care mergeau orbeşte, mânaţi de focul aprins în inimile lor de republicani, de evenimentele de la Paris, delirau în faţa priveliştii acestei întinse fâşii de pământ cutremurate de revoltă. Îmbătaţi de entuziasmul răscoalei generale pe care o visau, credeau că toată Franţa îi urma, îşi închipuiau că văd, dincolo de Viorna, în marea luminilor difuze, şiruri nesfârşite de oameni care alergau, ca şi ei, să apere republica. Şi în mintea lor necioplită, în care stăruia iluzia naivă a mulţimilor, se năştea ideea unei victorii uşoare şi sigure. L-ar fi înşfăcat şi împuşcat ca pe un trădător pe oricare le-ar fi spus la ora aceea că numai ei aveau curajul datoriei, în timp ce restul ţării, sub călcâiul terorii, se lăsa cu laşitate legat de mâini şi de picioare.

Primirea pe care le-o făceau cele câteva târguşoare

clădite pe coasta lanţului Garrigues, la marginea drumului, le împrospăta mereu curajul. Cum se apropia mica armată, locuitorii se răsculau în masă; femeile alergau în întâmpinarea lor, urându-le o grabnică victorie; bărbaţii, pe jumătate îmbrăcaţi, li se alăturau, după ce luau prima armă care le cădea în mână. În fiecare sat erau noi ovaţii, strigăte de bun sosit sau de rămas bun, îndelung repetate.

Spre dimineaţă, luna dispăru îndărătul munţilor. Răsculaţii îşi continuară marşul prin bezna unei nopţi de iarnă; nu mai desluşeau nici valea, nici coastele; auzeau numai vaierele clopotelor, bătând în fundul întunericului, ca nişte tobe nevăzute, ascunse nu ştiau unde şi ale căror apeluri desperate îi biciuiau fără răgaz.

Cuprinşi de entuziasmul gloatei, Miette şi Silvère mergeau înainte. Spre dimineaţă, fata era zdrobită de oboseală. Nu mai mergea decât cu paşi mici grăbiţi, căci nu putea ţine pasul mare al voinicilor care o înconjurau. Dar îşi adunase tot curajul să nu se plângă; ar fi costat-o mult să mărturisească că n-avea putere cât un băiat. De la primii kilometri străbătuţi, Silvère îi dădu braţul, apoi, văzând că drapelul îi alunecă treptat din mâinile ţepene, voi să-l ia el, ca s-o uşureze; Miette se supără şi-i îngădui doar să susţină drapelul cu mâna, iar ea îl purta mai departe pe umăr. Păstră astfel o atitudine eroică cu o încăpăţânare copilărească, zâmbindu-i tânărului de câte ori acesta îi arunca o privire de îngrijorare drăgăstoasă. Dar când luna se ascunse, Miette slăbi şi Silvère o simţi la braţ tot mai grea. Trebui să ducă drapelul şi să o ia de mijloc, ca să nu se poticnească. Dar Miette tot nu se plângea.

— Eşti tare obosită, Miette? o întrebă Silvère.

— Da, puţin obosită, răspunse fata cu glasul înecat.

— Vrei să ne odihnim?

Miette nu răspunse, dar Silvère înţelese că se clătina. Atunci încredinţă drapelul unor răsculaţi şi ieşi din rânduri, ducând copila aproape pe braţe. Miette se împotrivi puţin, era aşa de ruşinată că nu-i decât o fetiţă! Dar el o potoli şi-i spuse că cunoştea un drum mai drept oare scurta drumul pe jumătate. Puteau să se odihnească o oră întreagă şi să

ajungă la Orchères în acelaşi timp cu răsculaţii.

Era aproape ora şase. O ceaţă subţire urca dinspre Viorna. Întunericul părea şi mai des. Tinerii se căţărară pe dibuite de-a lungul povârnişului munţilor Garrigues până la o stâncă pe care se aşezară. În jurul lor se săpa o prăpastie de beznă. Parcă erau pierduţi pe o stâncă deasupra golului. Şi în gol, când ropotul surd al micii armate se pierdu, nu mai auziră decât două clopote, unul vibrant, bătând negreşit la picioarele lor, celălalt îndepărtat, înăbuşit, răspunzând cu suspine îndepărtate valetului înfrigurat al primului. Se părea că clopotele îşi povesteau, în neant, sfârşitul sinistru al unei lumi.

Miette şi Silvère, încălziţi de mersul lor iute, nu simţiră la început frigul. Păstrară tăcere, ascultând cu o negrăită tristeţe sunetele clopotelor de alarmă de care se înfiora noaptea. Nici măcar nu se vedeau unul pe altul. Miette se înfricoşa, îi căută mâna lui Silvère şi o ţinu în a sa. După avântul înfierbântat care, timp de ceasuri întregi, îi transportase dincolo de ei înşişi, gândirea pierdută, oprirea bruscă, singurătatea în care se regăseau alături unul de altul, îi lăsau frânţi de oboseală şi uimiţi, parcă s-ar fi trezit pe neaşteptate dintr-un vis zgomotos. Li se părea că un val îi aruncase pe marginea drumului şi că marea se retrăsese după aceea. O reacţie nestăpânită îi adâncea într-o uimire inconştienta; uitau de entuziasmul lor: nu se mai gândeau la gloata pe care trebuiau s-o ajungă din urmă, gustau numai farmecul trist al singurătăţii în mijlocul beznei apăsătoare, mână în mână.

— Nu eşti supărat pe mine? întrebă în sfârşit fata. Aş merge toată noaptea cu tine. Dar prea alergau iute şi nu-mi mai puteam trage sufletul.

— De ce-aş fi supărat?! spuse tânărul.

— Nu ştiu. Mi-i teamă că nu mă mai iubeşti. Aş fi voit să fac paşi mari ca tine, să merg mereu, fără să mă opresc. Ai să-ţi închipui că nu-s decât un copil.

Silvère zâmbi în umbră şi Miette îi ghici zâmbetul. Zise cu o voce hotărâtă:

— N-ar trebui să te porţi cu mine mereu parcă ţi-aş fi

soră, vreau să fiu nevasta ta.

Şi singură îl trase pe Silvère la pieptul ei.

Îl ţinu strâns în braţe, murmurând:

— O să ne fie frig, hai să ne încălzim aşa.

Tăcură. Până în clipa aceasta tulbure, tinerii se iubiră frăţeşte. În nevinovăţia lor, atracţia care-i împingeau unul în braţele altuia şi-i făcea să se ţină strâns îmbrăţişaţi, mai mult decât se ţin un frate şi o soră, o luau drept prietenie. Dar în adâncul acestei dragoste naive, bubuiau, tot mai puternic, în fiecare zi, furtunile sângelui aprins al Miettei şi al lui Silvère. Cu vârsta, cu conştiinţa dragostei, o pasiune fierbinte, meridională, trebuia să se înfiripe din această idilă. Orice fată care se prinde de gâtul unui băiat este femeie, o femeie inconştientă pe care o simplă mângâiere o poate deştepta. Când îndrăgostiţii se sărută pe obraji, de fapt ei dibuiesc căutând buzele. Un sărut îi face amanţi. În noaptea aceea neagră şi rece de decembrie în vaietele ascuţite ale clopotului de alarmă, Miette şi Silvère schimbaseră acel sărut care cheamă tot sângele din inimă pe buze.

Stăteau muţi, strânşi unul în altul. Miette spusese: „Hai, să ne încălzim aşa” şi aşteptau cu nevinovăţie să le fie cald. Valuri de căldură le veniră în curând prin haine; simţiră cum strânsoarea îi arde treptat, îşi auziră piepturile ridicându-se cu aceeaşi suflare. Îi năpădi o moleşeală care-i cufundă într-o toropeală înfierbântată. Acum le era cald; pe dinaintea pleoapelor treceau luciri, zgomote nedesluşite şi se urcau în creier. Această stare de mulţumire dureroasă, oare ţinu câteva minute, li se păru fără sfârşit. Şi atunci, ca într-un vis, buzele lor se întâlniră. Sărutarea fu lungă, lacomă. Li se păru că niciodată nu se mai sărutaseră. Sufereau şi se desprinseră. Apoi când frigul nopţii le îngheţă fierbinţeala din vine, rămaseră la oarecare depărtare unul de altul, în mare încurcătură.

Cele două clopote vorbeau mereu sinistru între ele, în neagra prăpastie care se adâncea în jurul celor doi tineri. Miette, înfiorată, înspăimântată, nu mai îndrăzni să se apropie de Silvère. Nici nu ştia dacă mai era acolo, nu-l mai

auzea făcând nicio mişcare. Amândoi simţeau din plin senzaţia aprigă a sărutului; nedesluşite, sentimente li se urcau pe buze, ar fi voit să-şi mulţumească, să se mai sărute o dată, dar erau aşa de ruşinaţi de fericirea lor dureroasă, încât ar fi preferat să n-o mai guste niciodată a doua oară, decât să mai pomenească cu glas tare de ea. Dacă marşul rapid nu le-ar fi biciuit sângele, dacă bezna cea deasă nu le-ar fi fost complice, multă vreme încă s-ar mai fi sărutat pe obraji ca nişte buni prieteni. Miette începea să se ruşineze. După sărutarea înfocată a lui Silvère, în bezna binecuvântată în care i se deschidea inima, îşi aminti de grosolăniile lui Justin. Mai înainte cu câteva ceasuri, ascultase fără să roşească pe acest băiat care-o făcea femeie pierdută: o întreba „pe când botezul?” şi-i ţipa că tatăl lui o să-i scoală copilul din burtă cu lovituri de picioare, dacă-i mai dădea numai prin gând să se întoarcă la Jas-Meiffren; ea plânsese fără să înţeleagă, plânsese pentru că ghicea că toate acestea trebuie să fie lucruri foarte urâte. Acum, când devenea femeie, îşi spunea cu o ultimă nevinovăţie că sărutul pe care-l simţea fierbinte în tot corpul era de ajuns poate ca s-o umple de ruşinea de care o învinuia vărul ei. Atunci, cuprindă de durere, suspină.

— Ce ai? De ce plângi? o întrebă Silvère îngrijorat.

— Nu, lasă, bolborosi ea. Nu ştiu.

Apoi, fără să vrea, printre lacrimi:

— Sunt o nenorocită. Când aveam zece ani aruncau cu pietre în mine. Astăzi toţi mă fac de două parale. Justin are dreptate să mă dispreţuiască în faţa lumii. Noi am păcătuit, Silvère.

Îndurerat, tânărul o luă iar în braţe şi încercă s-o mângâie:

— Te iubesc! murmura el. Sunt fratele tău. De ce spui că am păcătuit? Ne-am îmbrăţişat pentru că ne era frig. Ştii prea bine că noi ne îmbrăţişăm în fiecare seară la despărţire.

— Da, dar nu ca acum, zise ea încet de tot. Nu trebuie să mai. Facem aşa ceva. Probabil e un lucru oprit, de vreme ce

ne-am simţit foarte stingheriţi. Acum oamenii au să râdă de mine când am să trec pe stradă. Nu voi mai îndrăzni să mă apăr, aici ei au toată dreptatea.

Tânărul tăcea, fiindcă nu mai găsea cuvinte ca să liniştească mintea înspăimântată a acestei copile de treisprezece ani, înfiorată şi fricoasă la primul ei sărut de dragoste. O strângea încet la pieptul lui, ghicind că ar linişti-o, dacă i-ar reda calda amorţire a îmbrăţişării lor. Dar ea se ferea şi spunea:

— Dacă ai vrea, am pleca amândoi şi am părăsi ţinutul. Nu mă mai pot întoarce la Plassans: unchiul m-ar bate şi toată lumea m-ar arăta cu degetul.

Şi dintr-odată, iritată:

— Nu, eu sunt blestemată. Nu-ţi dau voie s-o părăseşti pe tanti Dide şi să mă urmezi. Trebuie să mă laşi undeva pe drumul mare.

— Miette, Miette, o ruga Silvère, nu spune asta!

— Ba da, am să te descotorosesc de mine. Fii cuminte. M-au alungat ca pe o nemernică. Dacă m-aş întoarce cu tine, toată ziua te-ai bate cu el. Nu vreau.

Tânărul o mai sărută o dată pe gură, murmurând:

— Vei fi soţia mea, nimeni nu va îndrăzni să-ţi facă rău.

— Ah te rog, zise ea cu un strigăt slab, nu mă săruta aşa. Îmi face rău.

Apoi, după o tăcere:

— Ştii prea bine că nu pot fi soţia ta. Suntem prea tineri. Aş trebui să aştept şi aş muri de ruşine. N-ai dreptate să te revolţi, vei fi silit să mă părăseşti undeva, într-un colţ.

Atunci Silvère, nemaiputându-se stăpâni, începu să plângă. Suspinele unui bărbat au ceva care mâhneşte. Miette, înspăimântată că-l simte pe bietul băiat zguduit de plâns în braţele ei, îl sărută pe faţă, ui tind că-şi ardea buzele. Era din vina ei. Neghiobia ei era că nu putea îndura dulceaţa fierbinte a unei mângâieri. Nu ştia de ce se gândise la lucruri triste tocmai în clipa când iubitul o săruta aşa cum n-o mai sărutase niciodată. Şi-l strângea la piept ca să-i ceară iertare că îl supărase. Copiii, plângând şi strângându-se îngrijoraţi în braţe, puneau o deznădejde mai

mult în noaptea întunecată de decembrie. În depărtare, clopotele se văietau mereu, neostoite, cu glasul lor care sufla din ce în ce mai greu.

— E mai bine să mor, repeta Silvère printre suspine. E mai bine să mor...

— Nu plânge, iartă-mă, bolborosea Miette. Voi fi tare, voi face ce vrei tu.

După ce-şi şterse lacrimile, tânărul zise:

— Ai dreptate, nu ne mai putem întoarce la Plassans. Dar nici laşi nu putem fi. Dacă ieşim învingători din luptă, o vom lua pe tanti Dide cu noi acolo departe. Dacă suntem învinşi...

Silvère se opri:

— Dacă suntem învinşi? repeta cu blândeţe Miette.

— Atunci cum va voi Dumnezeu! continuă Silvère cu glas scăzut. Eu nu voi mai fi, fără îndoială, iar tu o vei mângâia pe biata bătrâna. Ar fi mai bine aşa.

— Da, aşa cum spuneai tu adineaurea, îngână fata. E mai bine să mori.

Dorindu-şi moartea, îndrăgostiţii se strânseră şi mai tare. Miette se gândea să moară împreună cu Silvère; acesta nu vorbise decât despre dânsul, însă Miette simţea că ar lua-o cu drag în pământ. Acolo s-ar iubi în mai mare libertate decât la lumina soarelui. Tanti Dide ar muri şi s-ar întâlni toţi trei. Era un fel de presimţire, o dorinţă de o stranie voluptate pe care cerul, prin glasurile întristate ale clopotului de alarmă, făgăduia să le-o îndeplinească în curând. Să mori! Să mori! clopotele repetau cuvântul cu un avânt sporit şi îndrăgostiţii se lăsau duşi de chemările acestea ale întunericului; ei îşi închipuiau că gustă din somnul veşnic în toropeala în care-i adâncea căldura membrelor şi arsurile buzelor lor care se întâlneau din nou.

Miette nu se mai ferea. Îşi lipea acum buzele de buzele lui Silvère şi căuta cu patimă bucuria a cărei clocotire amară n-o putuse îndura la început. O înfierbântase visul unei morţi apropiate; nu se mai simţea roşind, se lipea şi mai tare de amantul ei, părea că vrea să guste până la istovire, înainte de moarte, voluptatea aceasta nouă, în

care de-abia îşi muiase buzele şi al cărei necunoscut era necăjită că nu-l putuse pătrunde imediat. Dincolo de sărut, Miette ghicea altceva care o înspăimânta şi o atrăgea, în ameţeala simţurilor deşteptate. Miette i se da; l-ar fi rugat pe Silvère să-i sfâşie vălul, cu naivitatea impudică a fecioarelor. El, înnebunit de mângâierea primită, plin de o fericire desăvârşită, fără putere, fără alte dorinţi, parcă nu-şi mai închipuia că pot exista plăceri mai mari.

Când Miette nu mai avu suflu şi când simţi că slăbeşte plăcerea acră a primei încordări, şopti:

— Nu vreau să mor înainte ca tu să mă iubeşti; vreau să mă iubeşti şi mai mult.

Lipseau cuvintele, nu pentru că-i era ruşine, ci pentru că nu ştia ce dorea. Era pur şi simplu zguduită de o surdă revoltă interioară şi de o sete de fericire nesfârşită.

În nevinovăţia ei ar fi bătut din picior ca un copil căruia nu i se dă o jucărie.

— Te iubesc, te iubesc, repeta Silvère pe care-l lăsau puterile.

Miette dădu din cap parc-ar fi vrut să spună că nu era adevărat şi că tânărul îi ascundea ceva. Firea ei puternică şi liberă avea tainicul instinct lai fecundităţii vieţii. Aşa că refuza moartea, dacă trebuia să moară fără să ştie. Şi-şi mărturisea naiv, prin mâinile înfierbântate şi rătăcite, prin bolboroseli şi rugăminţi, revolta sângelui şi nervilor ei.

Apoi, potolindu-se, îşi puse capul pe umărul tânărului şi tăcu. Silvère se aplecă şi o sărută îndelung. Ea îi gusta sărutările încet, le căuta tâlcul şi savoarea lor tainică. Le întreba, le asculta cum aleargă prin vine, le cerceta dacă sunt numai dragoste şi numai pasiune. O toropeală o cuprinse şi adormi încet, gustând mereu în vis mângâierile lui Silvère. Aceştia o învelise în şuba cea mare roşie din care trăsese o pulpană şi peste el. Nu mai simţea frigul. Când Silvère înţelese, după respiraţia regulată a Miettei, că aţipise, fu bucuros de o odihnă care le va îngădui să-şi continue vitejeşte drumul. Îşi făgădui s-o lase să doarmă o oră. Cerul era mereu întunecat, la răsărit de-abia o linie albă arăta apropierea zilei. În spatele amanţilor trebuie să fi

fost o pădure de pini, căci tânărul îi auzea deşteptarea muzicală în suflul dimineţii. Şi vaietele clopotelor deveneau şi mai vibrante în văzduhul înfiorat, legănând somnul Miettei, laşa după cum tot ele însoţiseră fiorii ei de dragoste.

Până în noaptea aceasta tulburătoare, tinerii trăiseră o idilă naivă, aşa cum se naşte în sânul clasei muncitoare, printre dezmoşteniţi, printre oamenii simpli la care mai regăsim încă amorurile primitive din vechile povestiri greceşti.

Miette avea abia nouă ani, când tatăl ei fusese trimis la ocnă pentru că omorâse un jandarm cu un foc de puşcă. Procesul lui Chantegreil ajunse vestit în ţinut. Braconierul mărturisi deschis omorul, dar jură că jandarmul îl ochise cu arma. „L-am prevenit, atâta tot, zicea el: m-am apărat; e un duel şi nu un asasinat". Şi o ţinu una şi bună cu acest argument. Preşedintele curţii cu juri nu reuşi să-l facă să înţeleagă că dacă un jandarm are dreptul să tragă asupra unui braconier, un braconier nu poate trage asupra unui jandarm. Chantegreil scăpă de ghilotină numai datorită atitudinii lui convinse şi trecutului lui nepătat. Plânse ca un copil când i se aduse fetiţa înaintea plecării la Toulon. Fetiţa, care-şi pierduse mama din leagăn, rămânea cu bunicul ei la Chavanoz, un sat din defileul la Seille. Când braconierul nu mai fu aici, bătrânul şi fetiţa trăiră din pomană. Locuitorii din Chavanoz, toţi vânători, veniră în ajutorul sărmanelor fiinţe pe care braconierul le lăsa după el. Totuşi bătrânul muri de supărare. Miette, rămasă singură, ar fi cerşit pe drumuri, dacă vecinii nu şi-ar fi adus aminte că avea o mătuşă la Plassans. Un suflet milostiv binevoi s-o ducă la mătuşă-sa care o primi foarte rău.

Eulalie Chantegreil, măritată cu arendaşul Rébufat, era o femeie înaltă, brună şi voluntară, care poruncea în casă. Îl ducea pe bărbat de nas, cum se spunea în mahala. Adevărul era că Rébufat, zgârcit, aprig la treabă dar şi la câştig, avea un fel de respect pentru namila lui de femeie, de o forţă neobişnuită, cumpătată şi foarte econoamă.

Datorită ei, gospodăria mergea bine. Arendaşul

bombănea seara când, întorcându-se de la lucru, o găsea pe Miette. Dar nevasta îi închidea gura, spunându-i cu vocea ei aspră:

— Fata e voinică, o s-o ţinem ca slujnică. De hrănit o s-o hrănim, dar economisim leafa.

Socoteala îi surâse lui Rébufat. Pipăi braţele copilei şi declară, mulţumit, că era foarte voinică pentru vârsta ei. Miette avea atunci nouă ani. Chiar de-a doua zi o puse la treabă. Munca ţărancelor din sud este mult mai uşoară ca a celor din nord. Rar se văd femei muncind cu sapa, ducând poveri sau făcând treburi de bărbat. Ele leagă spicele, culeg măsline şi frunze de dud; treaba lor cea mai grea este să plivească buruieni. Miette muncea cu tragere de inimă. Viaţa în aer liber era bucuria şi sănătatea ei. Atât cât trăi mătuşa, viaţa ei era numai râsete şi veselie. Femeie de treabă, deşi cam repezită, mătuşa o iubea ca pe copilul ei; n-o lăsa să facă munci grele cu care bărbatul ei ar fi voit uneori s-o încarce şi-i ţipa mereu lui Rébufat:

— Mare deştept mai eşti! Nu vezi, dobitocule, că o oboseşti prea mult azi şi că n-o să poată face mâine nimic!

Argumentul era hotărâtor. Rébufat pleca capul şi ducea el însuşi povara pe care ar fi voit s-o pună pe umerii fetei.

Miette ar fi trăit foarte fericită, sub ocrotirea tainică a mătuşii Eulalie, dacă n-ar fi fost glumele răutăcioase ale vărului ei, atunci în vârstă de şaisprezece ani care, în trândăvia lui, n-avea altă ocupaţie decât s-o urască şi s-o persecute pe ascuns. Cele mai frumoase clipe ale lui Justin erau atunci când izbutea, în urma unor pâri mincinoase, s-o facă să fie certată. Când putea s-o calce pe picioare sau s-o îmbrâncească cu brutalitate, prefăcându-se că n-o vede, râdea gustând voluptatea vicleană a oamenilor care se bucură prosteşte de răul altora. Miette îl privea atunci cu ochii ei mari negri de copil, cu privirea strălucind de mânie şi de mândrie mută, ceea ce oprea rânjetele laşului derbedeu. De fapt îi era frică straşnic de vară-sa.

Miette încă nu împlinise unsprezece ani când mătuşa Eulalie muri pe neaşteptate. Din ziua aceea, totul se schimbă în casă. Rébufat ajunse încetul cu încetul s-o

considere ca pe un argat. O împovăra cu treburi istovitoare şi se servea de ea ca de o vită de muncă. Miette nu se plângea, crezând că avea de plătit o datorie de recunoştinţă. Seara, ruptă de oboseală, o plângea pe mătuşă-sa, femeia aceea aprigă a cărei bunătate ascunsă de-abia o simţea. De altminteri munca, chiar grea, nu-i displăcea; îi plăcea forţa şi era mândră de braţele ei vânjoase şi de umerii ei puternici. Ceea ce o mâhnea era pânda neîncrezătoare a unchiului, veşnicele lui mustrări, atitudinea lui de stăpân înfuriat. Parcă era o străină în casă. Până şi o străină ar fi fost mai puţin bruftuită ca dânsa. Rébufat abuza fără scrupul de această rudă săracă pe care o ţinea dintr-o milostenie bine calculată. Miette plătea de zece ori această aprigă ospitalitate; nu trecea zi ca să nu i se scoată pe nas pâinea pe care o mânca. Mai ales Justin se întrecea s-o jignească în fel şi chip. De când nu mai trăia maică-sa, văzând copilul fără apărare, Justin se folosea de toată răutatea lui ca să-i facă nesuferită viaţa în casă. Cea mai ingenioasă tortură pe care o descoperi fu să-i vorbească despre tatăl ei. Biata fată, trăită. În afară de lume, sub ocrotirea mătuşii care interzisese să se rostească în faţa ei cuvintele ocnă şi ocnaş, nu înţelegea sensul acestor cuvinte. I-l tălmăci Justin care-i povesti în felul lui moartea jandarmului şi condamnarea lui Chantegreil. Nu mai isprăvea cu amănuntele odioase: ocnaşii (aveau o ghiulea la picioare, munceau cincisprezece ore pe zi, mureau istovindu-se; ocna era un loc sinistru şi-i descria în amănunte toate grozăviile. Miette îl asculta încremenită, cu ochii în lacrimi. Uneori se revolta violent şi Justin se grăbea să facă un salt înapoi în faţa pumnilor ei încleştaţi. Aceste destăinuiri crude le gusta cu lăcomie. Când tatăl lui, pentru cea mai mică neglijenţă, se înfuria împotriva fetei, se băga şi el în vorbă, fericit c-o poate insulta fără primejdie. Şi dacă Miette încerca să se apere, îi spunea:

— Sângele apă nu se face; ai să sfârşeşti la ocnă ca şi tată-tu.

Miette plângea, lovită drept în inimă, zdrobită de ruşine, fără vlagă.

În vremea aceea, Miette devenea femeie. Împlinindu-se înainte de vreme, Miette rezistă acestei torturi cu o energie neobişnuită. Rar îşi pierdea cumpătul şi numai atunci când mândria ei înnăscută slăbea sub insultele vărului. În curând îndură fără o lacrimă jignirile neîncetate ale laşului, care o pândea tot timpul cât îi vorbea, de frică să nu-i sară în faţă. Ştia să-i astupe gura numai privindu-l ţintă. În mai multe rânduri îi veni să fugă de la Jas-Meiffren. Dar nu fugi, ca să nu se recunoască învinsă de persecuţiile pe care le îndura. La urma urmei, îşi câştiga plinea, nu fura ospitalitatea lui Rébufat; mândria ei se mulţumea cu această certitudine. Rămânea mai departe şi lupta oţelindu-se, trăind mereu cu ideea de a rezista. Linia ei de purtare era să-şi facă treaba în tăcere şi să se răzbune împotriva vorbelor proaste printr-un dispreţ fără cuvinte. Ştia că unchiul se folosea preia mult de ea, ca să dea ascultare cu uşurinţă insinuărilor lui Justin care nu visa decât s-o dea afară. Din sfidare, aşadar, nu voia să plece de bună voie.

Tăcerile lungi pe care şi le impunea fură pline de ciudate visări. Petrecându-şi zilele în grădină, despărţită de restul lumii, revolta ei crescu şi-şi făcu nişte păreri care i-ar fi speriat pe oamenii de mahala. O preocupa mai ales soarta tatălui ei. În cele din urmă acceptă învinuirea de asasinat, spunându-şi că bine făcuse tatăl ei că omorâse jandarmul care voia să-l ucidă. Adevărata poveste o află din gura unui săpător de la Jas-Meiffren. Din clipa aceea nici nu-şi mai întorcea capul când ieşea şi când nemernicii din mahala se ţineau după dânsa ţipând: „Hei! fata lui Chantegreil!” Iuţea pasul cu buzele strânse, cu sclipiri crunte în ochii negri. Când închidea portiţa, la întoarcere, arunca o singură şi lungă privire asupra bandei de haimanale. Ar fi devenit rea sau ar fi ajuns de sălbăticia crudă a unui paria, dacă nu şi-ar fi păstrat în inimă copilăria. Cei unsprezece ani pe care-i avea îi dădeau uneori slăbiciuni de copilă care o uşurau. Atunci Miette plângea, era ruşinată de tatăl ei şi de dânsa. Fugea şi se ascundea în fundul unui grajd unde plângea în voie, dându-şi seama că dacă cineva ar fi văzut-o plângând ar fi chinuit-o şi mai tare. Şi după ce plângea bine. Se

ducea să-şi spele ochii în bucătărie şi apărea iarăşi cu chipul ei mut. Nu era numai interesul care o făcea să se ascundă, împingea mândria forţelor ei premature până acolo încât nu voia să mai pară un copil. Până la urmă, avea să se acrească de tot. Din fericire, firea ei iubitoare a salvat-o.

Puţul care se găsea în curtea casei locuită de tanti Dide şi de Silvère era un puţ comun. Zidul de la Jas-Meiffren îl despărţea în două. Mai demult, înainte ca grădina Fouque să fi fost comasată cu marea proprietate vecină, zarzavagiii se serveau zilnic de acest puţ. Dar după cumpărarea terenului, cum puţul era depărtat de dependinţe, cei care locuiau în Jas şi care aveau la dispoziţie rezervoare încăpătoare, nu scoteau nicio găleată de apă într-o lună de zile. Dincolo, dimpotrivă, în fiecare dimineaţă se auzea scârţâitul scripetelui; era Silvère, care scotea pentru tanti Dide apa trebuincioasă gospodăriei.

Într-o zi, scripetele crăpă. Tânărul rotar ciopli el însuşi un frumos scripete de stejar pe care-l pase seara, după ce termină ziua de lucru. Trebui să se urce pe zid. După ce-şi isprăvi treaba, rămase călare pe creasta zidului, ridicându-se şi privind cu curiozitate vasta întindere de la Jas-Meiffren. O ţărancă care plivea buruieni la câţiva paşi de el îi atrase atenţia. Era prin iulie, văzduhul dogorea, deşi soarele scăpăta în zare. Ţăranca îşi scosese cazaca. În corset alb, cu un şal colorat pe umeri, cu mânecile sumese până-n coate, sta pe vine în cutele fustei de bumbac albastru, prinsă cu două bretele puse cruciş pe spate. Mergea pe genunchi, smulgând harnic neghina pe care-o arunca într-un paner. Tânărul nu-i vedea decât braţele goale, arse de soare, întinzându-se la dreapta şi la stânga ca să apuce vreo buruiană uitată. Urmărea cu simpatie mişcările iuţi ale braţelor ţărancei, simţind o deosebită bucurie să le vadă aşa de hotărâte şi de sprintene. Cum nu-l mai auzea lucrând, ţăranca se ridicase un pic, apoi îşi plecase din nou capul, înainte ca Silvère să-i fi putut desluşi trăsăturile. Mişcarea aceasta speriată îl făcu să rămână. Curios, băiatul se întreba cine o fi femeia, şuierând într-o

doară şi bătând măsura cu o daltă pe care o ţinea în mână, când scăpă dalta. Unealta căzu spre Jas-Meiffren, pe ghizdul puţului şi sări la câţiva paşi de zid. Silvère o privi plecându-se, dar şovăind să coboare. Se pare însă că ţăranca îl pândea cu coada ochiului, căci se ridică fără să spună o vorbă şi ridică dalta, pe care i-o întinse. Atunci Silvère văzu că ţăranca era o copilă. Rămase uimit şi se fâstâci. În lumina roşie a amurgului, fata se înălţă spre el. Zidul, în acest loc, era jos, dar totuşi destul de înalt ca fata să nu poată ajunge. Silvère se culcă pe creasta zidului, ţărăncuţa se ridică pe vârful picioarelor. Nu-şi spuneau nimic, ci numai se priveau, stingheriţi şi zâmbitori. De altminteri, tânărul ar fi vrut s-o vadă cât. Mai mult aşa. Înălţa spre el un cap aşa de adorabil, cu ochii mari negri, o gură roşie care-l uimeau şi-l răscoleau neobişnuit. Niciodată nu văzuse o fată aşa de aproape nu ştia că o gură şi nişte ochi pot fi aşa de plăcuţi la privire. Totul i se părea de un farmec necunoscut – şalul colorat, corsetul alb, fusta de bumbac, albastră prinsă de bretele întinse de mişcarea umerilor. Privirea îi lunecă de-a lungul braţului care-i întindea unealta.; până la cot braţul era de o culoare brună-aurie parc-ar fi fost îmbrăcat cu aramă; mai sus de cot, în umbra mânecii sumese a cămăşii, Silvère zărea rotunjimea albă ca laptele. Tulburat, se plecă mai tare şi apucă dalta. Ţărăncuţa era din ce în ce stingherită. Apoi rămaseră aşa, zâmbindu-şi, copila jos, cu faţa mereu ridicată, flăcăul pe jumătate culcat pe creasta zidului. Nu ştiau cum să se despartă. Nu schimbaseră o vorbă. Silvère uitase chiar să-i mulţumească.

— Cum te cheamă? o întrebă el.

— Maria, răspunse ţăranca. Dar lumea îmi spune Miette.

Ea se ridică un pic şi întrebă la rândul ei cu o voce limpede:

— Şi tu?

— Pe mine mă cheamă Silvère, răspunse tânărul muncitor.

Se făcu iar tăcere, în care timp amândoi păreau că ascultă cu plăcere muzica numelor lor.

— Am cincisprezece ani, zise Silvère. Şi tu?

— Eu, spuse Miette, împlinesc unsprezece ani la întâi noiembrie.

Silvère făcu un gest de uimire.

— Ia te uită! zise el râzând. Şi eu care te luam drept femeie. Ai braţe vânjoase.

Miette începu să râdă şi-şi plecă ochii spre braţe. Apoi nu mai scoaseră o vorbă. Rămaseră aşa un timp, privindu-se şi zâmbindu-şi. Fiindcă Silvère părea că nu mai are să-i pună întrebări, Miette se duse să plivească buruienile, fără să-şi mai ridice capul. El mai rămase o clipă pe zid; soarele apunea; o ploaie de raze oblice cădeau pe pământurile galbene de la Jas-Meiffren; câmpia era în flăcări, de parcă ar fi fost un incendiu care şerpuia la suprafaţa pământului. Şi pe întinderea cuprinsă de flăcări, Silvère o privea pe ţărăncuţa cu braţele goale şi cu mişcările lor iuţi; fusta de bumbac se înălbea, lumini alergau în jurul braţelor arămii. Se simţi oarecum ruşinat să mai rămână acolo. Coborî de pe zid.

Seara, Silvère, preocupat de cele întâmplate, încercă să afle ceva de la tanti Dide. Poate că ştia ea cine era această Miette care avea ochi aşa de negri şi o gură aşa de roşie. Dar de când locuia casa din fundătură, tanti Dide nu aruncase nici măcar o privire peste zidul curţii. Pentru dânsa era o cetate peste care nu se putea trece şi care-i închidea cu ziduri tot trecutul ei. Nu ştia, nici nu voia să ştie ce era acum de partea cealaltă a zidului, în fosta grădină a lui Fouque, unde-şi îngropase dragostea, inima şi carnea ei. La primele întrebări ale lui Silvère, îl privi cu o spaimă copilărească. Şi el mai voia oare să răscolească cenuşa acelor zile stinse şi s-o facă să plângă ca şi fiul ei Antoine?

— Nu ştiu, zise ea cu grabă. Nu mai ies, nu mai văd pe nimeni…

Silvère aşteptă până a doua zi cu oarecare nerăbdare. Cum ajunse la patron, îi făcu pe tovarăşii lui să vorbească. Nu povesti cum o văzuse pe Miette, vorbi vag despre o fată pe care-o zărise de departe în Jas-Meiffren.

— Aha! este fata lui Chantegreil! strigă unul dintre

lucrători.

Şi fără să mai fie nevoie de întrebările lui Silvère, tovarăşii îi povestiră istoria braconierului Chantegreil şi a fiicei lui, Miette, cu ura oarbă a mulţimilor împotriva dezmoşteniţilor sorţii. Mai cu seamă pe Miette o forfecară în chip murdar şi insulta de faţă de ocnaş le venea mereu pe buze ca un argument fără replică, care osândea pe biata nevinovată la o ruşine veşnică.

Rotarul Vian, om vrednic şi cumsecade, le închise gura:

— Ia mai tăceţi, limbi spurcate! zise el lăsând din mâini hulubele unei chibitci pe care o cerceta. Nu vi-i ruşine să vă înverşunaţi împotriva unui copil? Eu am văzut fetiţa... Pare o fată foarte cinstită. Şi-apoi mi s-a spus că nu face mofturi când e vorba de treabă şi că munceşte ca o femeie de treizeci de ani. Sunt pe aici leneşi care nu fac cât ea. Îi doresc să aibă mai târziu un bărbat bun, care să închidă gura bârfitorilor.

Silvère, înmărmurit de glumele şi insultele grosolane; ale lucrătorilor, simţi că-i vin lacrimi în ochi la ultimele cuvinte ale lui Vian. De altfel nu deschise gura. Luă ciocanul pe care-l pusese lângă dânsul şi începu să bată din toate puterile pe butucul unei roţi pe care trebuia s-o îmbrace în fier.

Seara, după ce se întoarse de la atelier, dădu fuga să se caţere pe zid. O găsi pe Miette la treaba ei din ajun. O strigă. Miette veni cu zâmbetul ei încurcat şi cu sălbăticia adorabilă a copilei crescută în lacrimi.

— Tu eşti fata lui Chantegreil? o întrebă el dintr-odată.

Miette se dădu îndărăt, nu mai zâmbi şi ochii ei deveniră de un negru asprit, lucitori de neîncredere. Şi băiatul ăsta vrea s-o insulte ca şi ceilalţi! Îi întoarse spatele fără să-i răspundă, dar şi ivire, mâhnit de neaşteptata schimbare a chipului ei, se grăbi să adauge:

— Mai rămâi, te rog... Nu vreau să te supăr. Am atâtea să-ţi spun!

Ea se întoarse, încă bănuitoare. Silvère, care-şi făgăduise să-şi golească inima prea plină, rămase mut, neştiind cum să înceapă, temându-se să nu comită o altă greşeală.

Îşi puse tot sufletul într-o frază şi spuse mişcai:

— Vrei să fiu prietenul tău?

Şi fiindcă Miette, foarte mirată, ridica spre el privirile care deveniseră iarăşi umede şi zâmbitoare, continuă cu vioiciune:

— Ştiu că te necăjesc toţi. Trebuie să se sfârşească cu toate astea. De acum te voi apăra eu, vrei?

Copila era în culmea bucuriei.

Prietenia care i se oferea o scotea din, visurile-i întunecate de o nespusă ură. Dădu din cap şi răspunse:

— Nu, nu vreau să te baţi din pricina mea. Ai avea prea mult de furcă. Şi apoi sunt oameni de care nu poţi să mă aperi.

Silvère voi să strige că o va apăra împotriva lumii întregi când ea îi închise gura cu un gest drăgăstos şi adăugă:

— Mi-ajunge că-mi eşti prieten.

Discutară câteva minute, coborând vocea pe cât era cu putinţă. Miette îi vorbi despre unchiul şi despre vărul ei. Pentru nimic în lume n-ar fi voit să-l vadă ei călare pe creasta zidului. Dacă ar avea o armă împotrivă-i, Justin ar fi neîndurător. Îşi spunea temerile cu frica unei şcolăriţe care se întâlneşte cu o prietenă împotriva voinţei, mamei sale. Silvère pricepu atunci că n-ar putea s-o vadă pe Miette când ar dori, ceea ce îl întrista foarte mult. Făgădui totuşi să nu se mai urce pe zid. Căutau amândoi un mijloc să se vadă, când Miette îl rugă să plece; îl zărise pe Justin care se îndrepta spre puţ. Silvère se grăbi să coboare. În curte rămase lângă zid, ciulind urechile, înciudat că fugise. Peste câteva minute se căţăra din nou şi aruncă o privire în Jas-Meiffren dar îl văzu pe Justin stând de vorbă cu Miette şi-şi ascunse repede capul. A doua zi nu-şi putu vedea prietena nici de departe; probabil, că-şi terminase treaba în partea aceea a proprietăţii. Aşa trecură opt zile fără ca cei doi prieteni să fi avut prilejul, să schimbe măcar o vorbă. Silvère era disperat; se gândea să se ducă de-a dreptul la Rébufat şi să i-o ceară pe Miette.

Puţul comun era un puţ mare, nu prea adânc. De ambele părţi ale zidului, ghizdurile se rotunjeau într-un semicerc

larg. Apa se găsea la cel mult trei sau patru metri. Luciul ei adormit oglindea ambele deschizături ale puţului, două jumătăţi de lună pe care umbra zidului le despărţea printr-o dungă neagră. Când te aplecai, ţi se părea că zăreşti, în lumina vagă, două oglinzi de o limpezime şi de o strălucire fără seamăn. În dimineţile cu soare, când picăturile care se scurgeau de pe frânghie tulburau suprafaţa apei, aceste oglinzi, aceste frânturi de cer, se desprindeau albe pe apa verde, reproducând cu o ciudată exactitate frunzele unui pui de iederă care crescuse de-a lungul zidului, deasupra puţului.

Într-o zi, dis-de-dimineaţă, Silvère, după ce scosese provizia de apă pentru mătuşa Dide, se aplecă într-o doară, în momentul când apucă frânghia. Tresări şi rămase aşa cum era aplecat, fără să se mişte. În fundul puţului i se păruse că vede un cap de fată care-l privea zâmbindu-i; dar el clătinase frânghia, apa clintită nu mai era decât o oglindă tulbure în care nu se vedea nimic limpede. Aşteptă ca apa să se potolească, neîndrăznind să mişte, cu inima bătându-i puternic. Şi pe măsură ce creţurile apei se lărgeau şi se stingeau, Silvère văzu apariţia întruchipându-se iarăşi. Ea se clătină o bucată de vreme ca o fantomă. În sfârşit, imaginea se fixă. Era chipul zâmbitor al Miettei cu şalul ei colorat, cu corsetul alb, bretelele albastre. La rândul lui, Silvère se zări în cealaltă oglindă. Atunci dându-şi seama că se vedeau, îşi făcură semne din cap. În primul moment nici nu se gândiră să-şi vorbească. Apoi se salutară:

— Bună ziua, Silvère.

— Bună ziua, Miette.

Ciudatul sunet al glasurilor lor îi miră. Căpătaseră o dulceaţă deosebită în gaura aceasta umedă. Li se păreau că glasurile veneau de foarte departe, asemenea cântecelor auzite seara pe câmp. Îşi dădură seama că era destul să vorbească încet ca să se înţeleagă. Puţul răsuna la cea mai mică suflare. Rezemaţi pe ghizduri, aplecându-se şi privindu-se, îşi vorbiră. Miette îi spuse cât fusese de supărată în ultimele opt zile. Muncea la celălalt capăt al proprietăţii şi nu putea scăpa decât dimineaţa, devreme

tare. Spunând acestea, Miette făcu o strâmbătură de ciudă pe care Silvère o desluşi foarte bine şi căreia îi răspunse dând supărat din cap. Îşi făceau destăinuiri, ca şi cum s-ar fi găsit faţă în faţă, cu gesturile şi expresiile de fizionomie cerute de cuvinte. Puţin le pasa de zidul care-i despărţea, acum când se vedeau acolo, în adâncurile discrete.

— Ştiam, continuă Miette cu o mutră şireată, că tu scoţi apă în fiecare zi la aceeaşi oră. Aud din casă cum scârţâie scripetele. Atunci am născocit ceva, le-am spus că apa din puţ fierbe mai bine legumele, îmi spuneam că am să vin să scot apă în fiecare dimineaţă în acelaşi timp cu tine şi că am să pot să-ţi spun bună dimineaţa fără ca cineva să bage de seamă.

Ca o nevinovată care se felicită singură de şiretenia ei, Miette râse şi termină râzând:

— Dar nu-mi închipuiam că o să ne vedem în apă.

Aceasta era într-adevăr bucuria nesperată care-i încânta. Nu vorbeau decât ca să vadă cum îi se mişcă buzele, atât de mult copilăria care era încă în ei se distra de jocul acesta nou. Aşa că îşi făgăduiră pe toate tonurile să nu lipsească niciodată de la întâlnirea de dimineaţă. Apoi Miette îi anunţă că trebuie să plece şi-i spuse în acelaşi timp că poate să-şi scoată găleata de apă. Dar Silvère nu mai îndrăznea să mişte frânghia. Miette rămase aplecată, el îi vedea mereu chipul zâmbitor şi i-ar îi părut rău să şteargă acest zâmbet. La o uşoară clătinare a găleţii, apa tremură şi zâmbetul Miettei păli. Silvère se opri cuprins de o teamă ciudată: îşi închipui că o supărase şi că ea plângea. Dar copila îi strigă: „Hai, dă-i drumul!”, cu un râs pe care ecoul îl trimetea şi mai prelung, şi mai sonor. Şi ea dădu drumui cu zgomot unei găleţi. A fost o adevărată furtună. Totul dispăru în apa neagră. Silvère se hotărî atunci să-şi umple cele două ulcioare, ascultând paşii Miettei: are se îndepărta de cealaltă parte a zidului.

Din ziua aceea, tinerii nu lipsiră niciodată de la întâlnire. Apa care dormea, oglinzile albe în care îşi contemplau chipul dădeau întâlnirilor un farmec nesfârşit, cu care imaginaţia jucăuşă a copiilor mulţumi multă vreme. Nu

doreau să se vadă faţă în faţă; li se părea mai distractiv să ia puţul drept oglindă şi salutul să-l încredinţeze ecoului. În curând simţeau puţul ca pe un vechi prieten. Le plăcea să se aplece pe luciu-i greu şi neclintit, asemenea argintului topit. Jos, într-o penumbră misterioasă, alergau lumini verzi, care schimbau parcă gaura umedă într-o ascunzătoare pierdută în fundul codrilor. Se zăreau astfel într-un fel de cuib verzui, căptuşit cu muşchi, în mijlocul apei reci şi a frunzişului. Iar necunoscutul acestui izvor adânc, acestui turn gol deasupra căruia se aplecau atraşi cu mici fiori, adăuga o frică nemărturisită şi misterioasă bucuriei lor de a-şi zâmbi. Le venea nebunatica idee să coboare, să se aşeze pe un şir de pietre mari care închipuiau un fel de bancă rotundă la câţiva centimetri de faţa apei; şi-ar fi muiat picioarele în apă şi ar fi stat de vorbă ore întregi fără ca nimănui să-i poate da prin gând să-i caute tocmai acolo. Dar când se întrebau ce putea fi colo jos îi cuprindea o frica vagă şi se gândeau ca era de ajuns că-şi oglindeau chipul drept în fund, în luminile verzi care dădeau pietrelor reflexe ciudate, în zgomotele stranii care se ridicau din colţurile negre. Mai ales zgomotele acestea, venite din afund, îi nelinişteau; li se părea adesea că nişte voci răspund vocilor lor; atunci tăceau şi li se părea că aud mii de plânsete pe care nu şi le puteau explica: părea că aud munca tăcută a umezelii, gemetele văzduhului, picăturile de apă alunecând pe pietre şi a căror cădere avea sonoritatea gravă a suspinului. Ca să se liniştească, îşi făceau din cap semne drăgăstoase. Farmecul care-i ţinea rezemaţi de ghizduri, ca orice farmec pătrunzător, avea partea lui de tainică înfiorare.

Dar puţul rămânea vechiul lor prieten. Era un foarte bun pretext pentru întâlnire! Niciodată Justin, care pândea orice pas al Miettei, nu bănui de ce se grăbeşte copila când se duce dimineaţa să scoată apă. Uneori o privea de departe cum se apleacă, cum zâmbeşte. Ah! leneşa! ia te uită cum se joacă, făcând rotocoale! Cum să bănuiască el că de partea cealaltă a zidului era un îndrăgostit care privea în apă zâmbetul fetei şi-i spunea: „Dacă măgarul roşcat de

Justin te bruftuieşte, spune-mi-o mie, că o să-i arăt eu cine sunt!”

O lună întreagă ţinu acest joc. Era prin iulie; dimineţile frigeau, albe de soare şi era o voluptate să dai fuga până la coltul acela umed. Era plăcut să primeşti în faţă suflarea îngheţată a puţului, să te iubeşti cu apa de izvor, la ora când se aprindea văzduhul. Miette sosea suflând din greu, după ce străbătea mirişte; în fugă, părul i se zburlea de pe tâmple şi de la frunte; abia avea timpul să pună jos ulciorul: se apleca roşie, despletită, fremătând de hohote de râs. Şi Silvère, care era aproape totdeauna primul la întâlnire, văzând-o că apare în oglinda apei cu graba, zâmbetul şi zburdălnicia pe faţă, avea impresia că i s-ar fi aruncat deodată în braţe, la cotitura unei cărări. În jurul lor cânta veselia dimineţii însorite, un val de lumină caldă, răsunând de zumzetul insectelor, bătea zidul cel vechi, stâlpii şi ghizdurile. Dar ei nu mai vedeau ploaia de soare a dimineţii, nu mai auzeau miile de zgomote care se ridicau din pământ; erau în fundul ascunzătorii verzi, sub pământ, în gaura tainică şi întrucâtva înspăimântătoare, bucurându-se de răcoare şi de penumbră, înfioraţi de fericire.

Uneori dimineaţa, Miette, căreia nu-i plăcea din fire contemplarea îndelungată, se arăta glumeaţă, mişca frânghia, făcea să cadă înadins picături de apă care încreţeau oglinzile clare şi deformau imaginile. Silvère o ruga să stea liniştită. Mai concentrat în pasiunea lui, el nu cunoştea plăcere mai vie decât să privească chipul prietenei lui reliefat cu toată puritatea trăsăturilor. Dar Miette nu-l asculta, glumea, îşi îngroşa vocea, o voce de căpcăun, căreia ecoul îi dădea o blândeţe aspră.

— Nu, nu – bombănea Miette – astăzi nu te iubesc, îţi fac mutre; uite ce urâtă sunt.

Şi se veselea văzând cum figurile lor mărite, care dansau pe apă, căpătau forme bizare.

Într-o dimineaţă ea se supără de-a binelea. Nu-l găsi pe Silvère la întâlnire şi-l aşteptă aproape un sfert de oră, făcând zadarnic să scârţâie scripetul. Era să plece furioasă, când Silvère veni şi el. Cum îl zări, Miette dezlănţui o

adevărată furtună în puţ, clătina găleata mânioasă, apa neagră se rotea cu ţâşniri surde pe pietre. Degeaba îi explica Silvère că-l reţinuse tanti Dide. La toate explicaţiile lui, Miette răspundea:

— M-ai necăjit, nu vreau să te văd.

Bietul băiat întreba desperat gaura întunecată, plină de zgomote jalnice, unde altădată îl aştepta o atât de luminoasă viziune în tăcerea apei moarte. Fu nevoit să plece fără s-o fi văzut pe Miette. A doua zi, venind mai devreme la ora întâlnirii, privea melancolic în puţ fără să audă nimic, zicându-şi că poate încăpăţânata nici n-o să vină, când copila, care era de partea cealaltă şi-i pândea cu viclenie sosirea, se aplecă deodată, izbucnind în râs. Uitară tot ce fusese înainte.

Puţul fu complicele lor în tot felul de drame şi de comedii. Această gaură binecuvântată, cu oglinzile ei albe şi cu ecoul ei muzical, le grăbi şi le spori dragostea. Amândoi îi dădură o viaţă ciudată, îl umplură până într-atât cu tânăra lor dragoste, încât multă vreme după aceea, când nu mai veneau să se rezeme pe ghizdurile fântânii, când Silvère venea să scoată apă dimineaţa, credea că vede apărând chipul râzător al Miettei, în penumbra înfiorată şi plină încă de emoţia bucuriei pe care ei o lăsaseră, acolo.

Această lună de iubire jucăuşe o lecui pe Miette de disperările ei mute. Simţi cum i se deşteaptă iubirea şi fericita nepăsare copilărească, pe care singurătatea plină de ură în care trăia le închisese în ea. Siguranţa că era iubită de cineva, că nu mai era singură pe lume, o făcea să îndure mai uşor persecuţiile lui Justin şi ale derbedeilor din mahala. În inima ei era acum un cântec care n-o mai lăsa să audă vorbele de ocară. Se gândea la tatăl ei cu milă plină de duioşie şi nu mai cădea atât de des în visuri de cruntă răzbunare. Dragostea care se înfiripa era asemenea zorilor răcoroase care-i ostoiau frigurile. Şi în acelaşi timp avea o şiretenie de fată îndrăgostită. Îşi pusese în gând să păstreze o atitudine mută şi revoltată pentru ca Justin să nu aibă bănuieli. Dar, cu toate silinţele ei, când băiatul acesta o jignea, îi rămânea în priviri blândeţe; nu mai ştia de unde

să ia privirea neagră şi aspră de altădată. El o auzea de asemenea fredonând printre dinţi, dimineaţa la gustare.

— Ehei! Eşti veselă tare, fata lui Chantegreil! îi spunea bănuitor Justin privind-o cu aerul lui suspect. Mă prind că ai pus la cale ceva rău.

Miette dădea din umeri dar tremura înlăuntrul fiinţei ei şi încerca îndată s-o facă pe martira revoltată. De altfel, deşi mirosea bucuriile ascunse ale victimei lui, Justin cercetă mult timp până să afle în ce chip îi scăpase.

Cât despre Silvère, el gusta din plin cele mai adânci bucurii. Întâlnirile zilnice cu Miette erau de ajuns ca să-i umple ceasurile goale pe care le petrecea acasă. Folosea viaţa lui singuratică, numai între patru ochi cu mătuşa Dide, ca să-şi reamintească una câte una întâmplările din timpul dimineţii şi să se bucure de cele mai mici amănunte. Simţea în el o atât de mare abundenţă de senzaţii, încât se închise şi mai mult în viaţa de pustnic pe care o ducea alături de bunică-sa. Temperamentul îl îndemnă să prefere colţurile ascunse şi singuratice unde putea trăi în voie cu gândurile lui. Încă de pe atunci se aruncase cu lăcomie asupra tuturor cărţilor desperecheate, găsite la negustorii de vechituri din mahala şi din care îşi făuri o generoasă şi ciudată religie socială. Învăţătura aceasta, prost digerată, fără o bază solidă, îi deschidea asupra lumii, mai ales în ce priveşte femeile, perspective nebuneşti de vanitate şi de voluptate exaltată, care i-ar fi tulburat mintea dacă inima i-ar fi rămas nepotolită. Apariţia Miettei, la început doar o prietenă, deveni bucuria şi ambiţia vieţii lui. Seara, în colţul unde dormea, după ce-şi atârna lampa la căpătâiul patului, o regăsea pe Miette la fiecare pagină din vechiul volum prăfuit, luat la întâmplare de pe poliţa ce deasupra patului şi citit cu evlavie. Cum întâlnea în lecturile lui vreo fată bună şi frumoasă, Silvère o şi înlocuia imediat cu iubita lui. Se vedea şi pe el în carte. Dacă citea vreun roman, o lua în căsătorie pe Miette la sfârşit sau murea împreună cu dânsa.

Dacă, dimpotrivă, citea un pamflet politic sau vreo gravă disertaţie asupra economiei sociale, cărţi pe care le prefera romanelor, cu ciudata preferinţă a semidocţilor pentru

lecturile dificile, Silvère găsea încă prilej de interes până şi în lucrurile plicticoase de moarte, pe care adesea nu izbutea nici măcar să le priceapă; îşi închipuia că învaţă din ele un fel de a fi bun şi iubitor cu Miette când vor fi căsătoriţi. Astfel o amesteca în visurile lui cele mai deşarte. Apărat de dragostea lui curată împotriva unor povestiri pline de măscări din secolul al XVIII-lea care-i căzuse în mână, îi plăcea să se închidă cu Miette în utopiile umanitariste visate în zilele noastre de minţi luminate, obsedate de himera fericirii universale. În mintea lui, Miette devenea necesară desfiinţării pauperismului şi triumfului definitiv al revoluţiei. Nopţi de lecturi înfrigurate, în timpul cărora mintea lui încordată nu se putea desprinde de pe volumul pe care-l lăsa şi-l lua iarăşi, de douăzeci de ori; nopţi pline de o plăcută febrilitate, de care se bucura până la ziuă, ca de o beţie oprită, cu trupul ghemuit în încăperea strimtă, cu vederea tulburată de lucirea galbenă şi chioară a lămpii, când arzătoarea insomnie îl făcea să construiască planurile unei societăţi noi, planuri absurd ce generoase, în care femeia, mereu sub trăsăturile Miettei, era adorată de naţiuni în genunchi. Era predispus la utopie şi prin unele influenţe ereditare; tulburările nervoase ale bunică-sii deveniseră la dânsul entuziasm cronic, avânt spre tot ce era măreţ şi imposibil. Copilăria singuratică, învăţătura lui neîmplinită, dezvoltaseră în chip deosebit tendinţele firii lui. Dar nu era încă la vârsta când ideea fixă se pironeşte în creierul omului. Dimineaţa, deîndată ce îşi răcorea capul într-o căldare cu apa rece, nu-i mai rămânea din visurile lui decât o sălbăticie plină de credinţă naivă şi de iubire nespusă. Era iar un copil. Dădea fuga la puţ, mânat numai de nevoia să regăsească zâmbetul iubitei şi să guste bucuriile dimineţii însorite. Şi dacă în timpul zilei gânduri de viitor îl făceau visător, adeseori, cuprins de elanuri drăgăstoase, săruta pu amândoi obrajii pe tanti Dide, care-l privea lung în ochi, îngrijorată că-i vede atât de limpezi şi atât de adânci, iluminaţi de o bucurie pe care parcă o recunoştea.

Totuşi Miette şi Silvère se săturaseră să-şi vadă mereu

numai umbra. Jucăria nu-i mai distra şi visau plăceri mai vii pe care puţul nu le mai putea da. Deoarece simţeau nevoia de mai multă realitate, iar fi voit să se vadă faţă în faţă, să alerge pe câmpii, să se întoarcă gâfâind, ţinându-se de mijloc, strânşi unul lângă altul, ca să simtă mai bine prietenia lor. Într-o bună dimineaţă lui Silvère îi trecu prin minte să sară pur şi simplu zidul şi să se plimbe în Jas cu Miette. Dar fata îl rugă să nu facă această nebunie, care ar lăsa-o la bunul plac al lui Justin. Silvère făgădui să caute alt mijloc.

Zidul care împrejmuia puţul făcea la câţiva paşi un cot, un fel de adâncătură, unde îndrăgostiţii s-ar fi găsit la adăpostul privirilor, dacă izbuteau să se refugieze acolo. Tot greul era să ajungă până acolo. Silvère nu se mai putea gândi să sară zidul de vreme ce Miette se arătase aşa de înspăimântată. În taină, el urzea un alt plan. Portiţa deschisă odinioară de Adélaïde şi Macquart într-o noapte rămăsese uitată, în colţul acesta pierdut al întinsei proprietăţi vecine; nimeni nu se gândise măcar s-o zidească; înnegrită de umezeală, înverzită de muşchi, cu broasca şi ţâţânile ruginite, portiţa parcă făcea una cu zidul cel vechi. Desigur cheia se pierduse; buruienile crescute sub scândurile de jos, lângă care se făcuseră nişte mici dâmburi, dovedeau cu prisosinţă că nimeni nu mai trecuse pe acolo de ani de zile. Tocmai cheia aceasta pierdută se gândea s-o găsească Silvère, El ştia cu câtă evlavie lăsa tanti Dide să putrezească neclintite rămăşiţele trecutului. Totuşi cotrobăi toată casa timp de opt zile, fără niciun rezultat. În fiecare noapte se ducea în vârful picioarelor să vadă dacă în timpul zilei pusese mâna pe cheia cea bună. Încercă astfel vreo treizeci de chei, toate fără îndoială de la fosta grădină a lui Fouque şi pe care le strânse de pe unde putu, zile de-a rândul, de prin fundul saltarelor. Era să-şi piardă curajul, când găsi în sfârşit binecuvântata cheie. Era pur şi simplu legată cu o sfoară de cheia de la intrare care stătea totdeauna în broască. Atârna acolo de aproape patruzeci de ani. În fiecare zi, tanti Dide o atinsese probabil cu mâna, fără să se poată hotărî s-o arunce, acum când nu-

i mai amintea, dureros, decât de voluptăţi trecute. După ce Silvère se încredinţă că într-adevăr era cheia care deschidea portiţa, aşteptă ziua următoare, visând la bucuria surprizei pe care i-o pregătea Miettei. Nu-i spusese nimic de cercetările lui.

A doua zi, cum auzi că fata pune jos ulciorul, deschise încet poarta, numai cât o împinse şi buruienile de pe prag fură culcate la pământ. Ridicând capul, o zări pe Miette aplecată pe ghizduri, uitându-se în puţ, şi absorbită de aşteptare. Atunci din doi paşi uriaşi ajunse la adâncătura făcută în zid şi de acolo o chemă: „Miette! Miette!” cu o voce joasă care o făcu să tresară. Miette ridică capul, crezându-l pe creasta zidului. Dar când îl văzu în Jas, la câţiva paşi de dânsa, scoase un ţipăt slab de mirare şi alergă într-acolo. Îşi strânseră mâinile, privindu-se, încântaţi că sunt atât de aproape unul de altul şi găsindu-se mult mai frumoşi aşa, în lumina caldă a soarelui. Era pe la jumătatea lui august, în ziua de înălţarea Sfintei Fecioare; în depărtare sunau clopotele, în aerul limpede de mare sărbătoare, în care păreau că plutesc adieri ciudate de tainice bucurii.

— Bună ziua, Silvère!

— Bună ziua, Miette!

Şi vocea cu care schimbară salutul de dimineaţă îi miră. Nu-i cunoşteau sunetele decât învăluite în ecoul puţului. Li se păru limpede ca un cântec de ciocârlie. Ah! cât de bine era în colţul acesta cald, în aerul acesta de sărbătoare! Se ţineau mereu de mâini, Silvère cu spatele rezemat de zid, Miette aplecată puţin îndărăt. Între ei zâmbetul punea o lumină. Erau să-şi spună toate lucrurile bune pe care nu îndrăzniseră să le încredinţeze sonorităţilor surde ale puţului, când Silvère, întorcându-şi capul la un uşor zgomot, păli şi dădu drumul mâinilor Miettei. O văzuse pe tanti Dide în faţa lui, dreaptă, în pragul porţii.

Bunica venise la puţ din întâmplare. Zărind în zidul vechi negru spărtura albă a porţii pe care Silvère o deschise înlături, simţi o violentă lovitură drept în inimă. Această gaură albă i se părea o prăpastie de lumină săpată cu

brutalitate în trecutul ei. Se văzu iarăşi în lumina dimineţii, alergând, trecând pragul cu tot elanul dragostei ei nerăbdătoare. Şi Macquart era acolo şi o aştepta. I se agăţa de gât şi rămânea la pieptul lui, în timp ce răsăritul, intrând o dală cu ea prin poarta pe care nu mai avusese timpul s-o închidă, îi scălda pe amândoi cu razele lui piezişe. Neaşteptată viziune care o trezea cu cruzime din somnul bătrâneţii ca o supremă pedeapsă, răscolindu-i usturătoarele răni ale amintirii. Niciodată nu-i trecuse prin minte că poarta aceasta s-ar mai putea deschide. Pentru dânsa, moartea lui Macquart o zidise. Dacă şi fântâna şi zidul s-ar îi mistuit în pământ, n-ar fi simţit o uimire mai mare. Şi, în uimirea ei, se ridica o revoltă surdă împotriva mâinii nelegiuite care, după ce pângărise pragul, lăsase în urmă gaura albă ca un mormânt deschis. Făcu câţiva paşi înainte, parcă atrasă de un îndemn neînţeles. Rămase nemişcată în pervazul uşii.

Aici, privi înaintea ei, cu o dureroasă uimire. I se spusese că grădina Fouque fusese comasată cu Jas-Meiffren; dar niciodată nu i-ar fi trecut prin minte că tinereţea ei era de-a binelea moartă. Un vânt năprasnic părea să fi luat cu el tot ceea ce-i rămăsese scump drept amintire. Casa veche, gradina de zarzavat cu pătratele ei verzi de legume, dispăruseră. Niciun arbore; nicio piatră de altădată. Şi în locul colţului unde crescuse şi pe care, în ajun, îl revedea încă când închidea ochii, se întindea o fâşie de pământ gol, o mirişte jalnică ca un câmp pustiu. Dacă acum ar voi, cu pleoapele închise, să-şi recheme în minte trecutul, i-ar apare numai mirişte a, asemenea unui giulgiu de aba gălbuie aruncat pe pământul unde tinereţea ei era îngropată. În faţa acestui orizont banal şi nepăsător, crezu că inima ei murea va doua oară. Acum totul se sfârşise. I se luau până şi visurile amintirilor. Atunci îi păru rău că cedase fascinaţiei spărturii albe, a porţii căscate înspre zilele pentru totdeauna dispărute.

Era gata să plece şi să închidă poarta blestemată, fără să mai încerce să cunoască mâna care o forţase, când zări pe Silvère şi pe Miette. Vederea celor doi copii îndrăgostiţi

care-i aşteptau privirea, ruşinaţi, cu capul plecat, o opri în prag şi mai îndurerată. Acum înţelegea. Trebuia să se regăsească până la capăt pe dânsa şi pe Macquart, unul în braţele celuilalt, în dimineaţa limpede. Poarta era complice a doua oară. Pe unde trecuse dragostea, trecea din nou dragostea. Era o veşnică revenire, cu bucuriile prezente şi cu lacrimile viitoare. Tanti Dide nu văzu decât lacrimile şi o presimţire fulgerătoare îi arătă pe cei doi copii însângeraţi, loviţi în inimă. Zguduită de amintirea suferinţelor vieţii ei, deşteptate de locui acesta, îl plânse pe scumpul ei Silvère. Numai ea era vinovată; dacă n-ar fi străpuns odinioară zidul, Silvère n-ar fi acum în colţul acesta pierdut la picioarele unei fete, îmbătându-se de o fericire care aţâţă moartea şi o face geloasă.

Fără să spună o vorbă, veni către ei şi îl luă pe tânăr de mână. Poate i-ar fi lăsat acolo să-şi spună vrute şi nevrute la poalele zidului, dacă nu s-ar fi simţit şi ea complice cu fericirea aceasta ucigătoare. Pe când se întorcea acasă cu Silvère se uita îndărăt auzind pasul uşor al Miettei care-şi luase ulciorul şi fugea acum prin mirişte. Alerga ca o nebună, fericită că scăpase aşa de ieftin. Tanti Dide zâmbi fără să vrea, văzând cum fuge pe câmp, ca o capră scăpată din funie.

— E foarte tânără, îngână ea. Are vreme.

Voia negreşit să spună că Miette avea timp să sufere şi să plângă. Apoi, privindu-l pe Silvère care urmărea fermecat fuga copilei prin soarele limpede, adăugă cu simplitate:

— Ia seama băiete, dragostea ucide.

Iată singurele cuvinte pe care le rosti într-o împrejurare care-i răscolea toate durerile adormite în fundul fiinţei ei. Din tăcere îşi făcuse o religie. După ce Silvère se întoarse acasă, Adélaïde încuie poarta de două ori şi aruncă cheia în puţ. Aşa era sigură că poarta n-are să-i mai fie complice. Se întoarse s-o mai examineze o dată, bucuroasă că o vede cum îşi recăpăta înfăţişarea întunecată şi neclintită. Mormântul era închis la loc, gaura albă era astupată pentru totdeauna de cele câteva scânduri negre de umezeală,

înverzite de muşchi, pe care melcii plânseseră cu lacrimi de argint.

Seara, tanti Dide avu una dintre crizele nervoase care o mai scuturau din când în când. În timpul crizei vorbea adesea cu voce tare, fără şir, ca într-un vis rău. În seara aceea Silvère, care o ţinea pe pat cuprins de-o milă sfâşietoare la vederea corpului care se zgârcea, o auzi cum rosteşte gâfâind cuvintele „vameş, foc de puşcă, omor”. Şi se zbătea, cerea iertare, visa răzbunare. Când criza se apropie de sfârşit, cum i se întâmpla totdeauna, se simţi cuprinsă de spaimă şi fiorii făceau să-i clănţăne dinţii. Se ridica pe jumătate, se uita cu uimire rătăcită prin colţurile încăperii, apoi cădea iar pe perne, oftând adânc. Avea negreşit halucinaţii. Atunci îl trase pe Silvère la piept, păru că-l recunoaşte, deşi uneori părea că-l confundă cu altcineva.

— Sunt acolo, bolborosea ea. Vezi, au să te prindă şi au să te mai omoare o dată. Nu vreau... Alungă-i, spune-le că nu vreau, că-mi fac rău când îşi pironesc aşa privirile asupra mea.

Şi se întoarse spre perete ca să nu mai vadă oamenii de care vorbea. După ce trecu o clipă, continuă:

— Eşti lângă mine, nu-i aşa, băiete? Nu trebuie să mă părăseşti... Adineauri credeam că am să mor... Am greşit când am străpuns zidul. Din ziua aceea am suferit. Ştiam prea bine că această portiţă ne va aduce şi alte nenorociri... Ah! bieţii nevinovaţi, câte lacrimi! Îi vor omorî şi pe ei cu focuri de puşcă, ca pe câini!

Şi iar căzu în starea ei de catalepsie, fără să-şi dea măcar seama dacă Silvère mai era acolo. Deodată se ridică şi privi la piciorul patului cu o mutră îngrozită:

— De ce nu i-ai alungat? strigă Adélaïde, ascunzându-şi capul albit, la sânul tânărului. Sunt tot acolo. Cel care ţine puşca îmi face semn că are să tragă...

Apoi căzu în somnul greu cu care se terminau crizele. A doua zi păru că uitase totul. Nu-i mai vorbi niciodată lui Silvère de dimineaţa când îl găsise cu o iubită, în spatele zidului.

Tinerii nu se văzură două zile. Când Miette îndrăzni să vină iarăşi la put, îşi făgăduiră să nu mai repete escapada din ajun. Totuşi întrevederea lor aşa de brusc curmată le trezise dorinţa vie de a se regăsi iarăşi amândoi, undeva, într-o fericită singurătate. Erau sătui de bucuria pe care le-o oferea puţul şi nu voiau s-o mai supere nici pe tanti Dide când ar vedea-o iar pe Miette de partea cealaltă a zidului. Silvère o rugă să-i dea întâlnire în altă parte. Ea nu se lăsă rugată de altminteri; primi ideea cu râsete de fată zburdalnică, care nu se gândeşte încă la rele; ideea că are să-l tragă pe sfoară pe spionul de Justin o făcea să râdă. După ce îndrăgostiţii se înţeleseră, discutară mult asupra locului de întâlnire. Silvère propuse ascunzători imposibile; visa adevărate călătorii sau se gândea s-o întâlnească pe Miette la miezul nopţii în podul de la Jas-Meiffren. Miette, mai practică, dădu din umeri, spunând că va căuta la rândul ei. A doua zi, ea nu stătu decât un minut la puţ, cât să-i zâmbească lui Silvère şi să-i spună că-l întâlneşte deseară pe la zece, în fundul maidanului Saint-Mittre. Mai putea fi vorba de exactitatea lui Silvère! Toată ziua se mirase de alegerea Miettei. Curiozitatea lui fu şi mai mare când intră pe aleea îngustă pe care grămezile de scânduri o înjghebaseră în fundul terenului. Pe aici trebuie să vină, îşi zicea Silvère privind spre drumul Nişei. Apoi auzi un zgomot mare de crengi îndărătul zidului şi un cap râzător şi zbârlit apăru pe creasta zidului, strigându-i vesel:

— Eu sunt!

Într-adevăr era Miette, care se căţărase ca un şţrengar pe unul dintre duzii care sunt şi astăzi de-a lungul gardului de la Jas. Din două sărituri, ajunse pe piatra de mormânt care era pe jumătate îngropată în unghiul zidului din fundul aleii. Silvère o privea cum coboară cu o mirare încântată, fără să-i treacă măcar prin gând s-o ajute. Îi luă amândouă mâinile şi-i zise:

— Cât eşti de sprintenă! Te caţeri mai bine ca mine.

Astfel se întâlniră pentru prima oară în colţul acesta pierdut unde aveau să petreacă ceasuri atât de plăcute. Din seara aceea se văzură aici aproape în fiecare noapte. Puţul

nu le mai servi decât ca să-şi dea de veste când se ivea vreun obstacol neprevăzut în calea întâlnirilor lor, de schimbări de oră, precum şi toate veştile mărunte, mari în ochii lor şi care nu sufereau întârziere; era de ajuns ca acel care venea să dea de veste celuilalt să pună în mişcare scripetul, al cărui zgomot strident se auzea de foarte departe. Dar deşi în unele zile se chemau de două sau de trei ori ca să-şi spună nimicuri de o uriaşă importanţă, adevăratele bucurii nu le gustau decât seara, pe aleea discretă. Miette era de o rară punctualitate. Noroc că se culca deasupra bucătăriei, într-o cameră unde mai înainte se strângeau proviziile de iarnă şi la care se putea urca printr-o scăriţă dosnică. Putea ieşi astfel la orice oră, fără să fie văzută de moş Rébufat sau de Justin. De altminteri, ea se gândea să-i facă o bucată lui Justin, de-ar fi văzut-o cumva când se întorcea acasă, numai cu privirea aceea aspră care-i închidea gura.

Ah! ce seri calde şi fericite! Era în primele zile ale lui septembrie, lună cu soare luminos în Provence, îndrăgostiţii nu se puteau întâlni decât pe la orele nouă. Miette venea sărind zidul. În curând dobândi o asemenea dibăcie în trecerea acestui obstacol, încât ajungea pe piatra de mormânt aproape totdeauna mai înainte ca Silvère să-i întindă braţul. Şi Miette râdea de isprava ei, rămânea o clipă acolo, abia suflând, despletită, bătându-se uşor cu mâna peste fustă ca s-o dea în jos. Iubitul ei o numea râzând: „ştrengar obraznic”. De fapt, îi plăcea semeţia copilei. Se uita la ea cum sare zidul, cu îngăduinţa unui frate mai mare care asistă la exerciţiile unui frate mai mic. Era atâta copilărie în dragostea lor care se înfiripa! În mai multe rânduri plănuiră să meargă într-o zi după cuiburi de păsări pe malul Viornei.

— Ai să vezi cum mă caţăr pe copaci! îi spunea Miette cu mândrie. Când eram la Chavanoz, mă suiam tocmai sus în nucii lui moş Andrei. Ai umblat vreodată după cuiburi de coţofană? Asta zic şi eu treabă grea!

Şi se iscă o discuţie asupra felului cum trebuie să te caţări pe plopi. Miette îşi dădea părerea cu precizie, ca un

băiat.

Dar Silvère, apucând-o de genunchi, o cobora şi mergeau unul lângă altul, ţinându-se de mijloc. Tot certându-se asupra felului cum trebuie să pui picioarele şi mâinile la nodul crengilor, se strângeau şi mai tare şi simţeau în strângerile lor călduri necunoscute, care îi încingeau cu o bucurie ciudată. Niciodată puţul nu le aduse atâta bucurie. Rămâneau copii, aveau jocuri şi discuţii de copii şi gustau plăceri de îndrăgostiţi, fără să ştie măcar vorbi de iubire, numai ţinându-se de vârful degetelor. Îşi căutau căldura mâinilor, cuprinşi de o nevoie instinctivă, fără să ştie încotro mergeau simţurile şi inimile lor. În momentul acela de naivitate fericită, îşi ascundeau până şi ciuda! a emoţie pe care şi-o comunicau reciproc la cea mai mică atingere. Zâmbitori, miraţi uneori de ce curgea atâta fericire în vinele lor îndată ce se atingeau, se lăsau tainic în voia senzaţiilor lor noi, continuând să discute ca doi şcolari despre cuiburile de coţofene care sunt aşa de greu de găsit.

Şi aşa mergeau în pacea cărării, între grămada de scânduri şi zidul de la Jas-Meiffren. Niciodată nu treceau de capătul fundăturii înguste, întorcându-se de fiecare dată când ajungeau acolo. Erau ca la ei acasă. Adesea Miette, fericită că se simţea aşa de bine ascunsă, se oprea şi se felicita pentru descoperirea ei.

— Ce mână bună am avut! zicea ea înaintată. Am fi umblat mult şi bine până să găsim o ascunzătoare aşa de bună!

Iarba deasă le înăbuşea zgomotul paşilor. Erau înecaţi într-un val de întuneric, legănaţi între două maluri sumbre şi nu mai vedeau deasupra capetelor lor decât o fâşie de un albastru-închis, presărată cu stele. Şi în spaţiul parcurs pe aleea care semăna ca un râu de umbră curgând sub cerul negru şi auriu, simţeau o emoţie nedesluşită, coborau vocea, deşi nimeni nu-i putea auzi. Lăsându-se în voia undelor tăcute ale nopţii, plutind cu mintea şi cu trupul, îşi povesteau în serile acelea miile de nimicuri din timpul zilei, cu înfiorări de îndrăgostiţi.

Alteori, în serile limpezi, când luna scotea în relief liniile

zidului şi ale grămezilor de scânduri, Miette şi Silvère păstrau nepăsarea lor copilărească. Aleea se lungea, luminată de dungi albe, veselă, fără necunoscut. Şi cei doi prieteni se fugăreau, râdeau ca nişte ştrengari în recreaţie şi se încumetau chiar să se caţăre pe grămezile de scânduri. Silvère trebuia s-o sperie pe Miette, spunându-i că Justin era poate după zid şi o pândea. Atunci, gâfâind încă, mergeau alături, făgăduindu-şi să alerge într-o zi prin livezile de la Sainte-Claire, ca să vadă care din doi o să-l prindă mai întâi pe celălalt.

Iubirea lor care se înfiripa se împăca şi cu nopţile întunecoase, şi cu cele luminoase. Inima lor era mereu trează şi era de ajuns puţin întuneric, pentru ca strângerea lor să fie mai dulce şi râsul lor mai voluptuos. Locul cel tainic, aşa de vesel sub luna plină, aşa de ciudat tulburător când era întuneric, li se părea mereu plin de hohote de râs şi de tăceri înfiorate. Şi până la miezul nopţii stăteau acolo, în timp ce oraşul adormea, iar ferestrele mahalalei se stingeau una câte una.

Niciodată nu fură tulburaţi în singurătatea lor. La ora aceea târzie, ştrengarii nu se mai jucau de-a baba oarba pe după grămezile de scânduri. Uneori, când tinerii auzeau vreun zgomot, un cântec de muncitori trecând pe drum, voci venind de pe trotuarele vecine, se încumetau să arunce o privire asupra maidanului Saint-Mittre. Câmpul de grinzi se întindea, gol, umbre apăreau ici şi colo. În serile came, vedeau perechi de îndrăgostiţi, bătrâni aşezaţi pe scândurile de stejar de la marginea drumului. Când serile se făceau mai răcoroase, nu mai zăreau pe maidanul pustiu şi melancolic decât un foc de ţigani, prin faţa căruia treceau umbre mari, negre. Văzduhul potolit al nopţii le aducea vorbe şi sunete pierdute, trântitul unui oblon, bună seara unui burghez care-şi închidea uşa, ora gravă a orologiilor, toate zgomotele stinse ale unui oraş de provincie care se culcă. Şi după ce Plassans adormea, ei auzeau încă certurile ţiganilor, trosnetul focului lor, în mijlocul căruia se ridicau dintr-odată voci guturale de fete, cântând într-o limbă necunoscută, plină de accente aspre.

Dar îndrăgostiţii nu zăboveau multă vreme afară, pe maidanul Saint-Mittre; se grăbeau să se întoarcă acasă, luând-o de-a lungul dragii lor cărări închise şi discrete. Puţin le păsa de ceilalţi, de întreg oraşul! Cele câteva scânduri care-i despărţeau de oamenii răi li se păreau cu timpul o fortăreaţă peste care nu se putea trece. Erau aşa de singuri, aşa de liberi în colţul acesta situat în plină mahala, la cincizeci de paşi de Poarta Romei, încât îşi închipuiau uneori că sunt foarte departe, în plin câmp, în vreun cotlon de pe malul Viornei. Din toate zgomotele care ajungeau până la ei, nu ascultau cu emoţie neliniştită decât unu singur, zgomotul orologiilor bătând încet în noapte. Când bătea ceasul, se prefăceau uneori că nu aud, alteori se opreau brusc parc-ar fi voit să protesteze. Totuşi, chiar de şi-ar fi dat zece minute mai mult, trebuiau să-şi ia rămas bun. S-ar fi jucat şi ar fi trăncănit până dimineaţa, strânşi unul lângă altul, ca să simtă şi mai bine ciudata înăbuşeală pe care-o gustau cu tainice voluptăţi şi cu surprize mereu reînnoite. În sfârşit, Miette se hotăra să sară zidul. Şi totuşi nu era gata; le mai trebuia încă cel puţin un. Sfert de oră ca să-şi ia rămas bun. Şi după ce copila încăleca zidul, rămânea acolo cu coatele pe creasta zidului, oprită pe crengile dudului care-i servea de scară. Silvère, în picioare pe piatra de mormânt, putea s-o ia iarăşi de mână şi să discute încet. Îşi repetau de zece ori: „Pe mâine!” şi totdeauna găseau cuvinte noi. Silvère bombănea:

— Ce mai stai, coboară, e trecut de miezul nopţii.

Miette, încăpăţânată ca orice fată, voia ca el să coboare primul; dorea să-l vadă plecând. Şi cum tânărul se împotrivea, negreşit ca să-l pedepsească, îi spunea în cele din urmă:

— Ai să vezi că sar.

Şi sărea de pe dud, spre marea spaimă a lui Silvère. El auzea zgomotul surd al căderii ei; apoi fugea hohotind de râs, fără să-i răspundă la ultimele cuvinte de rămas bun. Mai stătea câteva minute ca să-i vadă umbra nedesluşită topindu-se în noapte şi, la rândul lui, cobora încet, îndepărtându-se spre fundătura Saint-Mittre.

Doi ani la rând veniseră aici în fiecare zi. La primele întâlniri se bucurară de câteva nopţi frumoase încă destul de calde. Îndrăgostiţii îşi închipuiră că sunt în luna mai, în luna când seva se înfioară şi un miros plăcut de pământ şi de frunze tinere stăruie în aerul cald. Această primenire, primăvara aceasta târzie a fost pentru ei ca un dar regesc care le îngădui să alerge în libertate pe alee şi să-şi întărească prietenia lor cu o legătură şi mai strânsă.

Apoi veniră ploile, zăpezile, gerurile. Iarna cea posacă nu-i putu opri. Miette nu veni fără şuba cea mare cafenie şi puţin le mai păsa de timpul rău. Când noaptea era uscată şi limpede, iar răbufnirile vântului ridicau sub paşii lor o pulbere albă de zăpadă şi îi izbea în obraz parcă cu nişte nuiele subţiri, se fereau să se aşeze, se plimbau mai repede, înveliţi în şubă, cu obrajii vineţi, cu ochii înlăcrimaţi de frig; şi râdeau, veselindu-se de mersul lor iute prin aerul îngheţat.

Într-o seară de viscol se jucară făcând un bulgăre uriaş de zăpadă pe care-l rostogoliră într-un colţ; bulgărele rămase acolo o lună întreagă, ceea ce-i făcea să se mire la fiecare nouă întâlnire. Nici ploaia nu-i speria. Se întâlniră chiar şi când ploua cu găleata şi-i uda până la piele. Silvère dădea fuga, zicându-şi că Miette nu va face nebunia să vină; şi când Miette venea la rândul ei, el nu ştia cum s-o mai certe. De fapt, o aştepta. În cele din urmă, căută un adăpost pentru vreme rea, simţind că tot vor ieşi, cu toată făgăduiala că nu vor scoate nasul afară dacă plouă. Ca să închipuie un acoperiş, îi fu de ajuns să scoată câteva scânduri dintr-o grămadă, să le facă mobile, aşa încât să le poată mişca şi pune la loc cu uşurinţă. De atunci îndrăgostiţii avură la dispoziţie un fel de gheretă joasă şi îngustă, o gaură pătrată, unde nu încăpeau decât strâns lipiţi unul de altul, stând pe un cap de scândură groasă pe care o lăsau în fundul gheretei. Când ploua, primul venit se refugia acolo; şi când erau amândoi, ascultau cu o nesfârşită bucurie ploaia cum cade pe grămada de scindări, cu răpăieli surde de tobă. În faţa lor, în jurul lor, în negrul de cerneală al nopţii, curgeau şiroaiele pe care nu le

vedeau, iar zgomotul lor neîncetat semăna cu glasul puternic al mulţimii. Şi totuşi erau singuri-singurei, la capătul lumii, în fundul apelor. Nicicând nu se simţiseră aşa de fericiţi, aşa de izolaţi de ceilalţi, ca în toiul potopului, sub grămada de scânduri, gata în fiecare clip a să fie luaţi la vale de torentele văzduhului. Genunchii lor îndoiţi ajungeau aproape la nivelul deschizăturii. Se vârau cât mai în fund cu putinţă, cu obrajii şi cu mâinile scăldate de o pulbere fină de ploaie. La picioare, picături mari căzute de pe scânduri plescăiau la intervale regulate. Şi le era cald în şuba cafenie şi stăteau aşa de înghesuiţi, încât Miette se găsea pe jumătate pe genunchii lui Silvère. Vorbeau verzi şi uscate, apoi tăceau, cuprinşi de toropeală, moleşiţi de căldura îmbrăţişării şi de răpăiala monotonă a ploii. Ore întregi stăteau aşa, îndrăgostiţi de ploaie, ca o fetiţă care merge serioasă pe timp de furtună cu umbrela deschisă în mână. În cele din urmă îndrăgiseră mai mult serile ploioase. Numai despărţirea lor era atunci mai grea. Trebuia ca Miette să sară zidul prin ploaie şi să treacă prin băltoacele de la Jas-Meiffren în plină noapte. Cum îi scăpa din braţe, Silvère o pierdea în întuneric, în plescăitul apei. Asculta zadarnic, asurzit şi orbit. Dar după despărţirea aceasta grabnică, îngrijorarea lor avea şi mai mult farmec. Până a doua zi dimineaţa se întrebau dacă nu li se întâmplase nimic pe vremea aceea de nu dădeai un câine afară; poate că alunecaseră, poate că se rătăciseră, temeri care-i obsedau tiranic şi pe unul şi pe altul şi le făceau întâlnirile şi mai drăgăstoase.

În sfârşit veniră şi zilele frumoase, aprilie aduse nopţi blânde şi iarba de pe aleea verde crescu nebuneşte. În valul de viaţă care curgea din văzduh şi urca din pământ, în mijlocul beţiei tânărului anotimp, îndrăgostiţii regretau uneori singurătatea lor de iarnă, serile de ploaie, nopţile îngheţate, în timpul cărora erau aşa de pierduţi, aşa de departe de orice zgomot omenesc. Acum noaptea nu murea destul de repede; blestemau amurgurile lungi, iar când întunericul era destul de mare pentru ca Miette să se caţere pe zid fără primejdia de a fi văzută, când izbuteau în sfârşit

să se strecoare pe scumpa lor cărare, nu mai găseau izolarea care plăcea atât de mult sălbăticiei lor de copii îndrăgostiţi. Maidanul Saint-Mittre se umplea de lume, ştrengarii din mahala rămâneau să se fugărească pe grinzi şi să ţipe până la unsprezece noaptea; se întâmpla uneori ca unul dintre ei să se ascundă în dosul grămezii de scânduri şi să le arunce râsul neruşinat al unei puşlamale de zece ani. Teama că ar putea fi surprinşi, deşteptarea, zgomotele vieţii care creşteau în jurul lor pe măsură ce vremea se făcea tot mai caldă, făceau întâlnirile lor din ce în ce mai neliniştite.

Apoi începură să se înăbuşe pe aleea îngustă. Niciodată aleea nu fusese cuprinsă de fiori mai fierbinţi; niciodată din pământul unde dormeau ultimele oseminte ale fostului cimitir nu răbufniseră suflări mai tulburătoare. Şi erau încă prea copii ca să guste farmecul plin de voluptate al acestui colţ pierdut, aşa de înfierbântat de primăvară. Iarba li se urca până la genunchi, mergeau cu greutate şi, când striveau mlădiţele tinere, unele plante răspândeau mirosuri pătrunzătoare care-i ameţeau. Atunci, cuprinşi de o ciudată oboseală, şovăind, cu picioarele parcă legate de buruieni, se rezemau de zid cu ochii pe jumătate închişi fără să mai poată face un pas. Li se părea că toată lâncezeala văzduhului intra în ei.

Zburdălnicia lor şcolărească nu se împăca cu aceste slăbiciuni subite şi învinovăţiră colţul, lor că n-avea destul aer; hotărâră să meargă să-şi plimbe dragostea pe câmp. De atunci, în fiecare seară căutau noi ieşiri. Miette veni cu şuba; amândoi, ghemuiţi în haina largă, o luau tiptil de-a lungul zidurilor, ieşeau la drumul mare, pe câmpiile libere, câmpiile vaste, unde aerul se rostogolea puternic ca valurile în largul mării. Şi nu se mai înăbuşeau, îşi regăseau copilăria lor, simţind cum li se risipesc ameţelile, beţiile pricinuite de ierburile înalte de pe maidanul Saint-Mittre.

Două veri bătură colţul acesta din ţinut. Fiecare colţ de stâncă, fiecare brazdă de iarbă îi cunoscu în curând şi nu mai era boschet de arbori, gard de nuiele, tufiş care să nu le fie prieten. Visurile lor se îndeplineau; se fugăreau

nebuneşte prin livezile de la Sainte-Claire; şi Miette alerga foarte bine, iar Silvère trebuia să facă paşi mare ca s-o prindă. Se duseră de asemenea să caute cuiburi de coţofene. Miette, încăpăţânată, voind să arate cum se căţăra pe arbori la Chavanoz, îşi lega fustele cu un capăt de sfoară şi se urca pe plopii cei mai înalţi. Jos, Silvère tremura, cu braţele întinse parc-ar fi voit s-o prindă. Aceste jocuri le potoleau simţurile până într-atât încât într-o scară erau să se bată ca doi ştrengari care ies de la şcoală. Dar în câmpia largă mai erau şi cotloane care preţuiau mai mult ca toate. Cât mergeau erau numai râsete zgomotoase, îmbrânceli, glume; făceau kilometri întregi, mergeau uneori până la lanţul munţilor Garrigues, se rătăceau pe cărările cele mai înguste şi adesea o luau peste câmpii; ţinutul era al lor şi trăiau în el ca într-o ţară cucerită, bucurându-se de pământ şi de cer. Miette, cu conştiinţa larg cuprinzătoare a femeilor, nu se da înlături chiar ca să culeagă câte un ciorchine de struguri, o ramură cu migdale verzi din viile şi de pe migdalii care-i biciuiau în trecere cu ramurile, ceea ce intra în contradicţie cu ideile absolute ale lui Silvère. Acesta nu îndrăznea nici măcar s-o certe pentru că îmbufnările ei destul de rare îl umpleau de desperare. „Ah! răutăcioasa – gemea Silvère, dramatizând copilăreşte situaţia – ar fi în stare să facă din mine un hoţ”. Şi Miette îi băga în gură partea lui din fructul furat. Şireteniile de care se folosea – ţinând-o de mijloc şi evitând arborii fructiferi, sau punând-o să-l urmărească de-a lungul plantaţiilor de vii, ca s-o abată de la nevoia aceasta instinctivă de şterpeleală – îi sleia repede imaginaţia şi o silea să stea jos. Atunci iar începeau să se înăbuşe. Cotloanele Viornei, mai ales, erau pentru dânşii pline de un întuneric care le dădea fiori. Când oboseala îi aducea pe marginea torentului, îşi pierdeau veselia ştrengărească. Sub sălcii, umbre cenuşii pluteau asemenea vălurilor parfumate cu mosc ale unei femei. Copiii simţeau aceste văluri parfumate şi calde încă de pe umerii voluptoşi ai nopţii cum le mângâie tâmplele şi cum îi învăluie cu o toropeală de nebiruit. Departe, greierii cântau în livezile de la Sainte-Claire, şi Viorna, la picioarele lor,

purta şoapte de îndrăgostiţi, zgomote ondulate de buze umede. Din cerul adormit cădea o ploaie caldă de stele. Şi sub picioarele cerului, ale apelor şi ale umbrei, copiii, culcaţi pe spate în iarbă, unul lângă altul, ameţiţi, cu privirile pierdute în noapte, îşi căutau mâinile strângându-şi-le scurt în răstimpuri.

Silvère, care înţelegea oarecum primejdia acestui extaz, se ridica uneori dintr-un salt şi propunea să treacă într-una dintre micile insule pe care apele scăzute le descopereau în mijlocul râului. Amândoi, cu picioarele goale, se încumetau. Miettei nu-i păsa de pietricele, nu voia ca Silvère s-o ajute şi o dată i se întâmplă să se aşeze chiar în mijlocul curentului apei; dar apa nu avea nici douăzeci de centimetri şi ea scăpă numai cu prima fustă udată. Apoi, când ajungeau pe insulă, se culcau pe burtă pe o limbă de nisip, cu ochii la suprafaţa apei, privind departe, în noaptea limpede, freamătul solzilor de argint. Atunci Miette susţinea că era pe vapor şi că insula mergea cu siguranţă; simţea ea cum o duce; ameţeala stârnită de uriaşa curgere a apelor îi amuza o clipă şi-i reţinea pe mal, cântând încet ca luntraşii care bat apa cu vâslele. Alteori, când malul era jos, se aşezau ca pe un covor de verdeaţă, lăsându-şi picioarele goale să spânzure în apă. Şi ore întregi stăteau de vorbă, bătând apa cu călcâiele, legănându-şi picioarele, jucându-se să dezlănţuie furtuni în bazinul paşnic, a cărui răcoare le potolea fierbinţeala.

Băile acestea de picioare făcură să încolţească un capriciu în mintea Miettei, capriciu care era cât pe ce să strice dragostea lor nevinovată. Ea voi cu orice preţ să se scalde. Ceva mai sus de podul Viornei era un cotlon foarte potrivit, după spusele ei, adânc abia de un metru, un metru şi ceva şi foarte liniştit; era aşa cald şi ar fi aş: ; de bine în apă până la umeri; şi apoi de atâta vreme murea de dorul de a şti să înoate, şi Silvère ar fi putut-o învăţa. Silvère se arătă potrivnic; noaptea nu era prudent, putea să-i vadă cineva şi le-ar face poate rău; dar adevăratul motiv nu-l spunea; din instinct era foarte alarmat la gândul acestui joc nou, se întreba cum se vor dezbrăca şi cum o s-o ţină pe

Miette în apă în braţele lui goale. Dar fata părea că nici nu bănuieşte aceste greutăţi.

Într-o seară Miette aduse un costum de baie pe care şi-l făcuse dintr-o rochie veche. Silvère trebui să se întoarcă acasă la tanti Dide şi să-şi caute chiloţii. Scăldatul lor fu foarte nevinovat. Miette nici nu se trase mai la o parte; se dezbrăcă foarte firesc la umbra sălcii, care era aşa de deasă încât trupul ei de copilă apăru de o albeaţă nedesluşită doar câteva clipe. Silvère, cu pielea lui negricioasă, apăru în noapte ca trunchiul întunecat al unui tânăr stejar, în timp ce braţele şi picioarele fetei, goale şi rotunde, semănau cu tulpinile de culoarea laptelui a mestecenilor de pe mai. Apoi, amândoi îmbrăcaţi parcă cu petele întunecate pe care înaltele frunzişuri le lăsau să cadă pe ei. Intrară în apă veseli, chemându-se, ţipând, surprinşi de răcoarea apei şi scrupulele, ruşinea nemărturisită. Pudoarea ascunsă, toate fură uitate. Stătură acolo o oră întreagă bălăcindu-se, aruncându-şi apă în faţă. Miette se supăra, apoi izbucnea în râs şi Silvère, dându-i prima lecţie de înot, o băga din când în când cu capul în apă, ca s-o călească. Atât timp cât o ţinea cu o mână de cingătoarea costumului petrecându-şi mâna pe sub mijlocul ei, Miette dădea cu furie din mâini şi din picioare, crezând că înoată; dar cum îi dădea drumul, se zbătea ţipând şi cu mâinile întinse bătea apa, agăţându-se cum putea de mijlocul tânărului sau de mâini. Se lăsa un moment pe Silvère, se odihnea, suflând din greu, şiroind de apă, în timp ce costumul udat desena graţiile bustului ei feciorelnic.

— Încă o dată, dar tu faci înadins, tu nu mă ţii.

În îmbrăţişările lor nu era nimic ruşinos nici pentru Silvère, aplecat ca s-o ţină şi nici pentru Miette, care încerca nebunatic să se salveze, ţinându-se strâns de gâtul tânărului. Răceala băii îi ţinea într-o puritate de cristal. În noaptea caldă, sub frunzişurile cuprinse parcă de sfârşeală, două nevinovăţii goale râdeau. Silvère, după primele băi, îşi imputa în taină că visase păcatul. Miette se dezbrăca aşa de repede, era aşa de fragedă în braţele lui şi trupul ei fremăta de atâtea râsete sonore!

După cincisprezece zile, fata ştia să înoate. Stăpână pe mişcări, legănată de val, jucându-se cu el, Miette se lăsa cucerită de mlădierile râului, de tăcerea cerului, de visările malurilor melancolice.

Când înotau amândoi fără zgomot, Miettei i se părea că vede cum se îndesesc frunzişurile pe cele două maluri, cum se apleacă deasupra lor, acoperindu-le retragerea cu perdele uriaşe. Şi în nopţile cu lună, luciri lunecau printre trunchiuri, năluci blânde se plimbau de-a lungul malurilor în rochie albă. Miettei nu-i era frică. Simţea o emoţie nedefinită urmărind jocurile întunericului. În timp ce înota cu o mişcare înceată, apa liniştită, din care luna făcea o oglindă limpede, se încreţea la apropierea ei ca o stofă cu dungi de argint; rotocoalele se făceau tot mai largi, se pierdeau în întunericul malurilor, sub crengile atârnate ale sălciilor unde se auzeau plescăituri misterioase; la fiecare mişcare a braţelor găsea astfel văgăuni pline de glasuri, cotloane negre prin faţa cărora trecea ceva mai repede, boschete, şiruri de arbori, ale căror mase întunecate îşi schimbau forma, se lungeau şi păreau că vor s-o urmărească, din înălţimea malului. Când înotau pe spate, adâncimile cerului o mişcau adânc. Din câmpie, din orizonturi nevăzute, auzea atunci cum urcă un glas grav, prelungit, împlinit din toate suspinele nopţii.

Nu era din fire visătoare şi se bucura din tot trupul, prin toate simţurile, de cer, de râu, de umbre, de lumini. Mai ales râul, acest teren mişcător, o purta cu mângâieri nesfârşite. Urcând în susul râului, simţea o mare plăcere când valul îi aluneca mai repede pe piept şi pe picioare; era o gâdilare îndelungată, foarte dulce, pe care o putea îndura fără să râdă nervos. Se cufunda şi mai adânc în apă, până la buze, pentru ca unda să-i treacă peste umeri, s-o învăluiască dintr-odată de la bărbie, până la picioare cu sărutul ei fugar. Simţea toropeli care o lăsau nemişcată la suprafaţa apei, în timp ce vălurele alunecau molatic între costum şi piele, umflând stofa; apoi Miette se rostogolea pe întinderile moarte ca o pisică pe un covor; şi trecea din apa luminoasă unde se scălda luna, în apa neagră, întunecată

de frunzişuri, cu înfiorări, ca şi cum ar fi părăsit o câmpie însorită şi ar fi simţit cum răceala ramurilor îi cade pe ceafă.

Acum se ducea departe ca să se dezbrace, se ascundea. În apă, rămânea tăcută, nu voia ca Silvère s-o atingă, se strecura încet pe lângă el, înotând cu zgomotul unei păsărele care străbate în zbor crângul, sau uneori se rotea în jurul lui, cuprinsă de temeri vagi pe care nu şi le explica. Şi el se îndepărta, când îi atingea mâna sau piciorul. Râul era pentru ei o beţie moleşitoare, o amorţire voluptuoasă, care-i tulbura în chip ciudat. Mai, ales când ieşeau din baie parcă erau toropiţi, ameţiţi. Erau sleiţi de puteri. Miettei îi trebuia o oră întreagă ca să se îmbrace. Mai întâi îşi punea numai cămaşa, şi-o fustă, apoi rămânea acolo, întinsă pe iarbă, plângându-se de oboseală, chemându-l pe Silvère, care era la câţiva paşi, cu capul golit, cu mâinile şi picioarele amorţite de o oboseală ciudată şi excitantă. Şi la întoarcere strânsoarea lor era şi mai înfocată, simţeau corpul lor şi mai sprinten, din pricina băii; se opreau şi oftau adânc. Cocul uriaş ai Miettei, încă umed, ceafa, umerii, aveau un miros proaspăt şi curat, care-l ameţea pe Silvère. Noroc că fata spuse într-o seară că n-o să mai facă băi, pentru că apa rece îi face să i se urce sângele la cap. Fără îndoială că motivul acesta îl dădu cu toată sinceritatea şi cu toată nevinovăţia.

Reluară lungile lor discuţii. În mintea lui Silvère nu mai rămase, după pericolul care ameninţase dragostea lor neştiutoare, decât o mare admiraţie pentru vigoarea fizică a Miettei. În cincisprezece zile învăţase să înoate şi adesea, când se luau la întrecere, o vedea cum spintecă şuvoiul cu un braţ tot aşa de rapid ca şi al lui. Silvère, care adora forţa, exerciţiile fizice, se simţea mişcat văzând-o aşa de puternică, aşa de vânjoasă şi aşa de îndemânatecă în mişcări. Avea o admiraţie deosebită pentru braţele ei voinice. Într-o seară, după una dintre băile care-i făceau aşa veseli, se apucaseră de mijloc pe o fâşie de nisip şi se luptară mai multe minute, fără ca Silvère să izbutească s-o trântească pe Miette; apoi, tânărul., pierzându-şi echilibrul,

tot fata rămase în picioare. Pentru Silvère, Miette era ca un băieţoi. Marşurile forţate, alergările nebuneşti prin livezi, cuiburile căutate prin vârful copacilor, luptele – toate jocurile acestea violente îi împiedicară să-şi păteze iubirea. În dragostea lui Silvère, în afară de admiraţia pentru dârzenia iubitei lui, mai intra şi duioşia lui pentru năpăstuiţi. Nu putea vedea o fiinţă părăsită, om sau copil, mergând desculţ prin praful drumului, fără să nu i se urce un nod în gât de milă. O iubea pe Miette fiindcă nimeni n-o iubea şi pentru că ducea o viaţă aspră de paria. Când o vedea râzând, era adânc mişcat de bucuria pe care el i-o făcea. Apoi fata era o sălbatică cum era şi dânsul şi ei se înţelegeau în ura lor comună împotriva ţaţelor din mahala. Visul pe care şi-l făureau când cercuia la patron roţile căruţelor cu lovituri puternice de ciocan era plin de nebunie generoasă. Se gândea la Miette ca un mântuitor. Toate lecturile i se urcau la cap, voia s-o ia în căsătorie într-o zi pe prietena lui, ca s-o ridice în ochii lumii; îşi propunea o misiune sfântă, răscumpărarea, mântuirea fiicei ocnaşului. ŞI capul îi era aşa de umplut cu anumite pledoarii, încât nu-şi mai spunea aceste lucruri cu simplitate, se rătăcea în plin misticism social, îşi închipuia reabilitări de apoteoză; o vedea pe Miette stând pe un tron la capătul bulevardului Sauvaire şi tot oraşul, prosternându-i-se, îi cerea iertare şi-i cânta osanale. Noroc că uita de toate acestea de cum sărea Miette zidul şi-i zicea pe şosea:

— Vrei să alergăm? Pun rămăşag că nu mă prinzi.

Dar dacă tânărul visa treaz glorificarea iubitei, simţea atâta nevoie de dreptate, încât o făcea adesea să plângă, vorbindu-i de tatăl ei. Deşi dragostea lui Silvère îi pusese în suflet o duioşie adâncă, totuşi, din când în când avea şi ceasuri proaste şi deşteptări bruşte, când încăpăţânările şi revoltele temperamentului ei sanguin o făceau rigidă, cu privirea aspra; cu buzele strânse. Atunci Miette susţinea că bine făcuse tată-său că-l ucisese pe jandarm, că pământul era al tuturor şi că ai dreptul să tragi cu puşca unde vrei şi când vrei. Şi Silvère, cu o voce gravă, îi explica codul cum îl înţelegea el, cu comentarii ciudate, care ar fi făcut să sară

în sus toată magistratura de la Plassans. De cele mai multe ori, aceste discuţii aveau loc în vreun colţ pierdut din livezile Sainte-Claire. Covoarele de iarbă, de un verde întunecat se întindeau cât vedeai cu ochii, fără ca un singur copac să păteze întinderea nesfârşită. Iar cerul părea uriaş, umplând cu stelele sale rotunjimea goală a orizontului. Copiii erau legănaţi în marea de verdeaţă. Miette se frământa mult; îl întreba pe Silvère dacă ar fi fost mai bine ca tatăl ei să se fi lăsat ucis de jandarm şi Silvère tăcea pentru o clipă, apoi îi spunea că într-un asemenea caz era mai bine să fii victimă decât ucigaş şi că este o mare nenorocire să-ţi omori semenul, chiar când eşti în legitimă apărare. Pentru dânsul legea era sfântă: judecătorii avuseseră dreptate să-l trimită pe Chantegreil la ocnă. Fata se înfuria şi şi-ar fi luat la bătaie prietenul; îi strigă că avea o inimă tot aşa de rea ca şi ceilalţi... Şi fiindcă Silvère continua să-şi apere cu tărie ideile lui despre justiţie, ea izbucnea în plâns şi bolborosea că desigur lui îi era ruşine de dânsa, de vreme ce-i tot amintea crima tatălui ei. Discuţiile se terminau cu lacrimi şi cu emoţie. Dar oricât ar fi plâns şi ar fi recunoscut că poate n-avea dreptate, în adâncul inimii fata îşi păstra sălbăticia şi furiile sângelui ei. O dată povesti cu râsete cum un jandarm, căzând de pe cal în faţa ei, îşi rupsese piciorul. De altfel, Miette nu mai trăia decât pentru Silvère. Când acesta o întreba despre unchiul şi despre vărul ei, Miette răspundea că „nu ştie” şi dacă el stăruia, temându-se că era prea nenorocită la Jas-Meiffren, Miette spunea că munceşte mult şi că nimic nu se schimbase. Îşi închipuia totuşi că Justin aflase de ce cânta ea dimineaţa şi de ce avea atâta blândeţe în ochi. Dar ea adăuga:

— Şi ce-i cu asta? Dacă vine cumva să ne supere, o să-l primim, nu-i aşa, în aşa chip încât o să-i piară pofta să se mai amestece în treburile noastre.

Totuşi, câmpul deschis, plimbările prin aer liber îi oboseau uneori. Se întorceau iarăşi la maidanul Saint-Mittre, la aleea îngustă de unde-i goniseră serile de vară zgomotoase, parfumurile prea tari ale ierburilor călcate,

adierile calde şi tulburătoare. Erau însă seri când aleea se făcea primitoare, vânturile o răcoreau, puteau să stea acolo fără să-i apuce ameţeala. Odihna lor era plină de delicii. Aşezaţi pe piatra de mormânt, astupându-şi urechile la zgomotele copiilor şi ale ţiganilor, se simţeau ca la ei acasă. Silvère strânsese de mai multe ori resturi de oseminte, sfărâmături de ţeastă şi vorbeau cu mare plăcere despre fostul cimitir. Cu imaginaţia lor vie, îşi spuneau că dragostea lor crescuse în pământul acesta, în colţul acesta fertilizat de moarte, ca o plantă robustă şi grasă. Crescuse ca buruienile, înflorise ca macii pe care cea mai mică adiere îi făcea să se clatine pe tulpini ca pe nişte inimi deschise şi sângerânde şi-şi explicau suflurile calde care le treceau pe frunte, şoaptele auzite în umbră, fiorul prelung care scutura aleea: erau morţii care le suflau în faţă pasiunile lor dispărute, morţii care le povesteau noaptea lor de nuntă, morţii care se întorceau în mormânt, cuprinşi de nestăvilita dorinţa de a iubi, de a începe iar să iubească. Simţeau că osemintele acestea erau pline de dragoste pentru ei; ţestele sfărâmate se încălzeau la flacăra tinereţii lor; cele mai neînsemnate rămăşiţe îi înconjurau cu murmure de încântare, cu o solicitudine îngrijorată, cu o gelozie plină de freamăte. Şi când plecau, fostul cimitir plângea. Ierburile care le legau picioarele în nopţile dogoritoare şi care-i făceau să se clatine, erau degete subţiri, subţiate încă şi mai tare de moarte şi care ieşeau din pământ ca să-i oprească şi să-i arunce unul în braţele celuilalt. Mirosul aspru şi pătrunzător al tulpinilor rupte era mirosul plin de rodnicie, sucul puternic al vieţii elaborat încet de sicrie şi care îmbată de dorinţe pe amanţii rătăciţi în singurătatea cărărilor. Morţii, morţii de demult, voiau nunta lui Silvère şi a Miettei.

Copiii nu fură niciodată înfricoşaţi. Iubirea plutea în jurul lor, ei o ghiceau că-i atinge. Iată de ce iubeau fiinţele nevăzute a căror atingere li se părea că o simt, asemenea unei uşoare bătăi de aripi. Erau câteodată întristaţi, dar tristeţea lor era dulce şi nu înţelegeau ce voiau morţii de la dânşii. Continuau să-şi trăiască dragostea lor neştiutoare, în

mijlocul valului de sevă, la capătul cimitirului părăsit, unde pământul îngrăşat mustea viaţă şi le cerea cu hotărâre să-şi unească vieţile. Glasurile zumzăitoare care le răsunau în urechi, căldurile subite care le aruncau tot sângele în obraji nu le spuneau nimic desluşit. Erau zile când larma morţilor era aşa de mare, încât Miette, înfrigurată, toropită, culcată pe piatra de mormânt, îl privea pe Silvère cu ochii înecaţi, parcă ar fi voit să-i spună: „Ce vor? Pentru ce suflă flăcări în vinele mele?” Şi Silvère, zdrobit, pierdut de emoţie, nu îndrăznea să răspundă, nu îndrăznea să repete cuvintele înflăcărate pe care le prindea din văzduh, sfaturile nebune ce i le dădeau ierburile înalte, rugăminţile întregii alei de morminte prost închise, arzând de dorinţa de a servi drept culcuş dragostei celor doi copii.

Se întrebau adeseori asupra osemintelor pe care le descopereau. Din instinct, ca oricărei femei, Miettei îi plăcea subiectele lugubre. La fiecare nouă descoperire, găsea presupuneri peste presupuneri. Dacă osul era mic, ea vorbea despre o frumoasă fată tuberculoasă, sau răpită de friguri în ajunul căsătoriei; dacă osul era gros, Miette visa la vreun bătrân, un soldat, un judecător sau vreun alt om crunt. Mult timp îi preocupă piatra de mormânt. La lumina lunii, Miette desluşise, pe una dintre feţe, litere pe jumătate mâncate de vreme. Silvère trebui să scoată muşchiul cu cuţitul. Atunci citiră inscripţia trunchiată: „Aici zace.. Maria... moartă. Găsindu-şi numele pe piatră, Miette rămăsese înmărmurită. Silvère o făcu „o mare prostănacă”. Dar ea nu-şi putu stăpâni lacrimile. Parcă primise o lovitură drept în piept, i se părea că o să moară în curând şi că piatra era pentru dânsa. La rândul lui, tânărul se înspăimântă. Totuşi reuşi s-o facă pe Miette să se ruşineze. Cum! să fie aşa de puţin curajoasă, să viseze asemenea copilării?! Până la urmă, le veni să râdă; dar după aceea se feriră să mai vorbească de aşa ceva. În ceasurile de melancolie, însă, când cerul acoperit întrista aleea, Miette nu se putea opri să nu rostească numele moartei, această Marie necunoscută, al cărei mormânt le înlesnise atâta timp întâlnirile. Poate că oasele bietei fete încă mai erau acolo.

Într-o seară avu bizara fantezie să-l facă pe Silvère să răstoarne piatra şi să vadă ce era dedesubt. El refuză să pângărească mormântul şi refuzul lui prelungi visările Miettei în privinţa stafiei dragi care-i purta numele. Miette voia cu orice preţ ca femeia de sub piatră să fi murit la vârsta ei, la treisprezece ani, în plină dragoste. Se înduioşa până şi asupra pietrei, piatra pe care o încăleca aşa de sprinten, pe care se aşezaseră de atâtea ori, piatra îngheţată de moarte şi încălzită din nou de dragostea lor.

— Vei vedea – spunea Miette – că o să ni se întâmple o nenorocire. Dacă tu ai muri, eu aş veni să mor aici şi aş vrea ca blocul acesta de piatră să fie rostogolit peste mine.

Silvère, cu noduri în gât, o certa că se gândeşte la lucruri aşa de triste.

Şi astfel, aproape doi ani de zile se iubiră pe aleea îngustă şi pe câmpia largă. Idila lor înfrunta ploile îngheţate de decembrie şi ademenirile fierbinţi de iulie fără să fi alunecat în ruşinea dragostelor obişnuite; idila lor îşi păstra farmecul subtil al unei povestiri greceşti, înflăcărata ei puritate, toate bolborosirile naive ale trupului care doreşte şi nu ştie. Morţii, chiar morţii de demult, le şoptiră zadarnic la ureche. Din fostul cimitir nu luară decât o melancolie plina de duioşie şi presentimentul vag al unei vieţi scurte; un glas le spunea că vor muri cu dragostea neprihănită, înainte de nuntă, în ziua când vor vrea să se dea unul altuia. Fireşte, aici, pe piatra de mormânt, în mijlocul osemintelor ascunse, sub ierburile grase, respirară dragostea lor de moarte, apriga dorinţă de a se culca împreună în pământ, care-i făcea să îngâne cuvinte pe marginea drumului spre Orchères, în noaptea de decembrie, în timp ce cele două clopote îşi trimiteau apelurile lor de jale.

Miette dormea potolită cu capul pe pieptul lui Silvère, în timp ce el visa la întâlniri îndepărtate, la anii frumoşi de vrajă fără sfârşit. Spre ziuă, fata se trezi, în faţa lor valea se întindea luminoasă sub cerul alb. Soarele era încă îndărătul colinelor. O limpezime de cristal, îngheţată ca o apă de izvor, curgea din orizontul palid.

În depărtare, Viorna, asemenea unei panglici de satin alb, se pierdea în mijlocul pământurilor roşii şi galbene. Era o perspectivă nemărginită, mări cenuşii de măslini, podgorii asemenea unor bucăţi întinse de stofă în dungi, un întreg ţinut mărit de limpezimea văzduhului şi de pacea frigului. Vântul care sufla în adieri scurte îngheţase obrajii copiilor. Se ridicară vioi, înveseliţi, fericiţi de lumina palidă a dimineţii. Şi fiindcă noaptea luase cu dânsa tristeţile lor înspăimântate, priveau încântaţi cercul uriaş al câmpiei, ascultau dangătul clopotelor care li se părea că sună vesel răsăritul unei zile de sărbătoare.

— Ah! ce bine am dormit! strigă Miette. Am visat că m-ai sărutat. Spune, nu-i aşa că m-ai sărutat?

— Se poate, răspunse Silvère râzând. Nu mi-era cald. E un frig de crapă pietrele.

— Mie nu mi-i frig decât la picioare.

— Atunci să alergăm... Avem vreo zece kilometri de făcut. Te vei încălzi.

Şi coborâră dealul până la drum în goană. Când ajunseră în vale, ridicară capul parcă ar fi vrut să-şi ia rămas bun de la stânca pe care plânseseră, învăpăindu-şi buzele cu un sărut. Dar nu-şi mai vorbiră despre mângâierea aceasta fierbinte care aducea în dragostea lor o trebuinţă nouă, încă nelămurită şi pe care nu îndrăzneau s-o rostească. Nu-şi mai dădură nici braţul sub pretextul că aşa merg mai repede. Şi mergeau veseli, puţin cam ruşinaţi, fără să ştie pentru ce, când se priveau. În jurul lor ziua creştea. Tânărul, pe care patronul îl trimitea câteodată la Orchères, alegea fără să stea la gânduri cărările cele mai potrivite şi cele mai directe. Făcură astfel mai bine de două verste, pe drumuri adânci, de-a lungul gardurilor vii şi a zidurilor care nu se mai sfârşeau. Miette îl învinovăţea pe Silvère că se rătăciseră. Adesea, timp de câte un sfert de oră, nu vedeau un capăt de ţinut şi nu zăreau deasupra zidurilor şi gardurilor decât şiruri lungi de migdali, ale căror ramuri subţiri se desprindeau pe cerul palid.

Dintr-odată dădură drept în Orchères. Strigătele de bucurie, larma mulţimii, ajungeau până la ei clare în aerul

limpede. Gloata de răzvrătiţi de-abia intra în oraş. Miette şi Silvère ajunseră şi ei cu codaşii. Niciodată nu văzuseră un entuziasm asemănător. Pe străzi, s-ar fi zis că e o procesiune, când la trecerea baldachinului se pun cele mai frumoase draperii la ferestre. Răsculaţii erau sărbătoriţi ca nişte liberatori. Bărbaţii îi îmbrăţişau, femeile le aduceau merinde. Şi la porţi bătrânii plângeau. Bucuria specific meridională, care se manifesta foarte zgomotos, cântând, dansând, gesticulând. În trecere, Miette fu luată într-o horă care se rotea în Piaţa Mare. Silvère o urmă. Gândurile lui de moarte, de descurajare, erau departe la ora aceea. Voia să se bată, cel puţin să-şi vândă scump viaţa. Ideea de luptă îl îmbăta din nou. Visa victorii, viaţă fericită cu Miette, în pacea cea mare a Republicii universale.

Această primire frăţească, făcută de locuitorii din Orchères, fu ultima bucurie a răsculaţilor. Îşi petrecură ziua într-o încredere radioasă, într-o speranţă fără margini. Prizonierii, comandantul Sicardot, domnii Garçonnet, Peirotte şi ceilalţi pe care-i închiseseră într-o sală a primăriei, cu ferestrele spre Piaţa Mare, priveau cu o surprindere înspăimântată horele, marile valuri de entuziasm care le treceau prin faţă.

— Ce droaie de calici! murmura comandantul rezemat pe balustrada ferestrei ca pe catifeaua unei loji de teatru. Şi să nu vină una sau două baterii care să cureţe toată golănimea asta!

Când o zări pe Miette îi spuse domnului Garçonnet:

— Ia te uită, domnule primar, la fata cea înaltă, în roşu, de colo. E o ruşine. Şi-au adus lepădăturile după ei. Dacă mai merge tot aşa, tare frumoase lucruri avem să vedem.

Domnul Garçonnet dădea din cap, vorbind de. „patimi dezlănţuite” şi de cele mai rele zile din istoria noastră. Domnul Peirotte, alb ca pânza, tăcea; o singură dată deschise gura ca să-i spună lui Sicardot, care vorbea mereu împotriva răsculaţilor cu amărăciune:

— Mai încet, domnule! Din pricina dumitale o să ne măcelărească pe toţi.

Adevărul era că răsculaţii îi tratau pe aceşti domni cu cea

mai mare blândeţe. Seara le serviră chiar o cină foarte bună. Dar pentru nişte fricoşi ca perceptorul, asemenea atenţii deveneau înspăimântătoare; răsculaţii nu-i tratau aşa de bine decât cu scopul ca să-i găsească mai graşi şi mai fragezi în ziua când îi vor mânca.

Spre seară, Silvère se întâlni faţă în faţă cu doctorul Pascal, vărul lui. Savantul urmase gloata pe jos, discutând cu muncitorii care-l respectau mult. Mai întâi se sili să-i abată de la luptă; apoi, câştigat parcă de vorbele lor, le spuse cu un zâmbet de neutru simpatizant:

— Aveţi poate, dreptate, prieteni; bateţi-vă, sunt aici ca să vă dreg mâinile şi picioarele.

Şi dimineaţa începuse să adune liniştit pietricele şi plante de-a lungul drumului. Era disperat că nu-şi adusese ciocanul de geolog şi cutia de botanist. Acum buzunarele pline crăpau de pietre şi trusa pe care-o ţinea sub braţ era plină de pachete cu buruieni.

— Ia te uită, tu eşti, băiatule! strigă el zărindu-l pe Silvère. Credeam că sunt singurul din familie aici.

Rosti ultimele cuvinte oarecum ironic, bătându-şi joc cu blândeţe de intrigile tatălui şi unchiului Antoine. Silvère era fericit că-şi regăsea vărul; doctorul era singurul dintre Rougoni care îi strângea mâna pe stradă şi-i arăta o prietenie sinceră. Văzându-l plin de praful de pe drum şi crezându-l câştigat pentru cauza republicană, tânărul îşi manifestă o bucurie vie. Îi vorbi despre drepturile poporului, despre cauza sfântă, despre triumful asigurat cu un patos tineresc. Pascal îl asculta zâmbind: îi examina cu curiozitate gesturile, expresiile arzătoare ale fizionomiei, ca şi cum ar fi studiat un subiect, ar fi disecat un entuziasm, ca să vadă ce este în fundul acestei febre generoase.

— Cum te mai avânţi! Cum te mai avânţi! Se cunoaşte că eşti nepotul bunicii tale.

Şi adăugă mai încet, cu tonul unui chimist care ia note:

— Isterie sau entuziasm, nebunie ruşinoasă sau nebunie sublimă. Mereu dracii ăştia de nervi!

Apoi trase concluzia cu glas tare, rezumându-şi gândirea:

— Familia este completă. Va avea un erou.

Silvère nu auzise. El vorbea înainte despre scumpa lui republică. La câţiva paşi se oprise Miette, îmbrăcată tot în şuba cea mare, roşie; nu-l mai lăsa pe Silvère şi amândoi alergaseră prin oraş la braţ. Fata înaltă, înveşmântată în roşu, stârni curiozitatea lui Pascal; îşi întrerupse vărul dintr-odată şi-l întrebă:

— Cine-i copila care-i cu tine?

— Soţia mea, răspunse cu gravitate Silvère.

Doctorul căscă ochii mari. Nu pricepu. Şi cum era foarte timid cu femeile, îi făcu Miettei un adânc salut cu pălăria şi se îndepărtă.

Noaptea fu neliniştită. Un vânt de nenorocire trecu peste răsculaţi. Entuziasmul şi încrederea din ajun dispăruseră în întuneric. Dimineaţa, chipurile erau întunecate; se schimbau priviri triste, stăruiau tăceri lungi de descurajare. Circulau zvonuri înspăimântătoare; ştirile proaste, pe care şefii reuşiseră să le ascundă în ajun, se răspândiseră fără ca cineva să fi vorbit, suflate de o gură nevăzută care aruncă dintr-odată panica în mulţime. Glasuri spuneau că Parisul era învins, că provincia se dădea legată; şi mai adăugau că trupele numeroase plecate din Marsilia, sub ordinele colonelului Masson şi a domnului de Blériot, prefectul departamentului, înaintau în marş forţat ca să distrugă grupurile răsculaţilor. Era o adevărată prăbuşire, o deşteptare plină de mânie şi desperare. Oamenii, care în ajun fierbeau de patriotism, se simţeau tremurând în frigul cel mare al Franţei supuse, ruşinos îngenuncheate. Aşadar, numai ei avuseseră eroismul datoriei! În momentul de faţă erau pierduţi în mijlocul spaimei tuturor, în tăcerea de moarte a ţării, erau socotiţi rebeli; vor fi vânaţi cu focuri de puşcă, ca fiarele sălbatice. Iar ei visaseră un război mare, revolta unui popor întreg, cucerirea glorioasă a dreptului! în fuga generală, în părăsirea aceasta, mâna de oameni din Orchères îşi plânse credinţa moartă, visul lor de justiţie dispărut. Unii, insultând Franţa întreagă pentru laşitatea ei, aruncară armele şi se duseră să se aşeze pe marginea drumului; spuneau că aşteaptă acolo gloanţele soldaţilor ca să arate cum mor republicanii.

Deşi oamenii aceştia nu mai aveau în faţa lor decât exilul sau moartea, totuşi fură puţine dezertări. O admirabilă solidaritate unea aceste gloate. Întreaga mânie se întoarse împotriva şefilor. Ei erau cu adevărat incapabili. Se comiseseră greşeli care nu se mai puteau îndrepta; şi, scăpaţi din frâu, fără disciplină, abia apăraţi de câteva santinele, sub ordinele unor oameni nehotărâţi, răsculaţii se găseau la bunul-plac al primilor soldaţi care le-ar fi ieşit în faţă.

Stătură încă două zile la Orchères, marţi şi miercuri, pierzându-şi timpul şi agravând situaţia. Generalul, omul cu sabia, pe care Silvère i-l arătase Miettei pe drumul de la Plassans, şovăia, se încovoia sub groaznica răspundere care-l apăsa. Joi socoti că, hotărât lucru, poziţia de la Orchères era primejdioasă. Către ora unu dădu ordin de plecare şi-şi conduse mica armată pe înălţimile de la Sainte-Roure, o poziţie greu de cucerit pentru cine ar fi ştiut s-o apere. Sainte-Roure îşi îngrămădeşte casele pe coasta unui deal; îndărătul oraşului, uriaşe blocuri de stâncă închid orizontul; către această fortăreaţă nu se poate urca decât prin câmpia Nores, care se întinde; la poalele platoului. O piaţă, din care s-a făcut un loc de plimbare, plantată cu ulmi falnici, domina câmpia. În acest loc se instalară răsculaţii. Drept închisoare, ostatecilor li se dădu un han, hotelul „Catârul alb”, situat în mijlocul locului de plimbare. Noaptea fu neagră şi apăsătoare. Se vorbi de trădare. De dimineaţă, omul cu sabie, care neglijase să ia cele mai simple măsuri de precauţiune, trecu oamenii în revistă. Contingentele erau aliniate cu spatele la câmpie în vălmăşagul ciudat al costumelor, veste cafenii, paltoane închise, bluze albastre, strânse în cingători roşii; armele, ciudat amestecate, sclipeau. În soarele luminos, coasele proaspăt ascuţite, lopeţile săpătorilor, ţevile înnegrite ale puştilor de vânătoare; în momentul când generalul improvizat trecea călare prin faţa micii armate, o santinelă uitată într-un câmp de măslini alergă gesticulând şi strigând:

— Soldaţii! soldaţii!

A fost o emoţie de nedescris. La început oamenii crezură că s-au speriat degeaba. Uitând orice disciplină, răsculaţii se repeziră înainte, alergară până la capătul pieţii să vadă soldaţii. Rândurile fură rupte. Şi când linia întunecată a trupei apăru, corectă, în sclipirea baionetelor, îndărătul perdelei cenuşii de măslini, toţi se dădură înapoi; o învălmăşeală trecu ca un fior de panică de la un capăt la altul al podişului.

În timpul acesta, în mijlocul locului de plimbare, contingentele la Palud şi Saint-Martin de Vaulx se regrupaseră şi se ţineau drepte şi dârze. Un tăietor de lemne, un uriaş, cu un cap mai înalt decât tovarăşii lui, striga, agitând cravata roşie:

— După noi Chavanoz, Graille, Poujols, Saint-Eutrope! După noi les Tulettes! După noi Plassans!

Valuri mari de mulţime străbăteau piaţa. Omul cu sabia, înconjurat de oamenii de la Faverolles, se îndepărtă împreună cu mai multe contingente de ţărani. Vernoux, Corbière, Marsanne, Pruinas, Nazère, Casieme-Vieux, Roches-Noires, Murdaran se năpustiră la stânga, şi se răspândiră în trăgători pe câmpia des Nores.

Şi în timp ce piaţa de plimbare se golea, oraşele, satele pe care tăietorul le chemase în ajutor se uneau, formau sub ulmi o masă întunecată, neregulată, grupată în afara oricărei reguli de strategie, dar care se rostogolise acolo ca un bloc ca să bareze drumul sau să moară. Plassans se găsea în mijlocul acestui batalion eroic. În cenuşiul bluzelor şi vestelor, în strălucirea albăstrie a armelor, şuba Miettei, rare ţinea drapelul cu amândouă mâinile, era ca o pată mare roşie, pata unei răni proaspete şi sângerânde.

Dintr-odată se făcu o tăcere mare. La una dintre ferestrele „Catârului alb” apăru chipul palid al domnului Peirotte. Vorbea, gesticula.

— Intraţi înăuntru şi închideţi obloanele, strigară răsculaţii cu furie. Vă pot ucide.

Obloanele se închiseră cu grabă mare şi nu se mai auziră decât paşii cadenţaţi ai soldaţilor care se apropiau.

Trecu un minut care parcă nu se mai sfârşea. Trupa

dispăruse; era ascunsă de-o cută a terenului şi în curând răsculaţii zăriră, dinspre câmpie, la nivelul pământului, vârfurile baionetelor care se ridicau, creşteau în răsăritul soarelui, ca un lan de grâu cu spice de oţel. În momentul acela Silvère, în înfrigurarea care-l scutura, crezu că vede trecându-i pe dinaintea ochilor chipul jandarmului al cărui sânge îi pătase mâinile; din povestirile tovarăşilor lui ştia că Rengade nu murise şi că-i plesnise numai un ochi; şi îl vedea desluşit înainte, cu orbita goală şi sângerândă, îngrozitor. Nu se mai gândise la omul ăsta de la plecarea din Plassans şi nu mai putea îndura gândul acesta sfredelitor. Se temu să nu-şi piardă curajul. Strângea cu putere carabina, cu ochii învăluiţi de ceaţă, arzând de dorinţa de a-şi descărca arma, de a goni imaginea chiorului cu focuri de puşcă. Baionetele urcau mereu, încet.

Când capetele soldaţilor apărură la capătul pieţii, Silvère din instinct se întoarse către Miette. Era acolo, parcă mai înaltă, cu chipul îmbujorat, în faldurile drapelului roşu; se ridica pe vârful picioarelor ca să vadă trupa; o aşteptare nervoasă făcea să-i palpite nările şi-i arăta dinţii albi de lupoaică tânără între buzele roşii. Silvère îi zâmbi. Nici n-apucase să întoarcă capul şi o salvă de împuşcături izbucni. Soldaţii, cărora nu li se vedeau decât umerii, sloboziseră primul foc. I se păru că un vânt mare îi trecea pe deasupra capului, în timp ce o ploaie de frunze tăiate de gloanţe căddeau din ulmi. O trosnitură, asemenea unei crengi uscate care se rupe, îl făcu să privească la dreapta. Îl văzu la pământ pe tăietorul de lemne cel înalt, care-i întrecea cu un cap pe ceilalţi, cu o mică gaură neagră în mijlocul frunţii. Atunci îşi descarcă carabina în faţa lui fără să ţintească, o încarcă şi trase din nou. Şi tot aşa mereu, furios ca un animal care nu se mai gândeşte la nimic şi se grăbeşte să omoare. Nu mai desluşea nici pe soldaţi; pe sub ulmi fumul plutea, asemenea unor fâşii de muselină cenuşie. Frunzele plouau mereu peste răsculaţi, trupa trăgea prea sus. Când şi când, în zgomotele sfâşietoare ale împuşcăturilor, tânărul auzea un oftat, un horcăit surd; şi în gloată era o îmbrânceală, parcă ar fi voit să facă loc nenorocitului oare

cădea, agăţându-se de umerii vecinilor. Focul ţinu zece minute.

Apoi între două salve, un om strigă: „Fugiţi!” cu un accent teribil de groază. Se auziră bubuituri şi murmure de turbare care ziceau: „Oh! laşii! oh! laşii!” Circulau fraze sinistre; generalul fugise; cavaleria şarja trăgătorii împrăştiaţi pe câmpia des Nores. Şi împuşcăturile nu mai conteneau, plecând neregulate şi învârstând fumul cu flăcări năprasnice; o voce aspra repeta că trebuie să moară acolo. Dar vocea înnebunită, vocea spaimei, striga şi mai tare: „Fugiţi! Fugiţi!” Unii fugiră, aruncând armele şi sărind peste morţi. Ceilalţi strânseră rândurile. Rămaseră vreo zece răsculaţi. Doi o luară la fugă şi din ceilalţi opt, trei fură ucişi dintr-odată.

Cei doi copii rămăseseră fără să vrea, fără să înţeleagă. Pe măsură ce scădea batalionul, Miette ridica drapelul şi mai sus, îl ţinea ca pe o făclie în faţa ei, cu pumnii strânşi. Era ciuruit de gloanţe. Când Silvère nu mai avu cartuşe în buzunare, încetă să tragă, uitându-se prosteşte la carabină. Atunci o umbră îi trecu pe faţă, ca şi cum o pasăre colosală i-ar fi atins fruntea cu o fâlfâire de aripă. Şi, ridicându-şi ochii, văzu drapelul cum cade din mâinile Miettei. Copila, cu pumnii strânşi pe piept, cu capul pe spate, cu o expresie de suferindă cumplită, se răsuci încet pe loc. Nu scoase un strigăt; se prăbuşi pe spate, pe pânza roşie a drapelului.

— Ridică-te, vino iute, îi zise Silvère, pierzându-şi capul, întinzându-i mâna.

Dar ea rămase la pământ, cu ochii mari deschişi, fără să zică un cuvânt. Silvère înţelese şi căzu în genunchi.

— Eşti rănită, spune? Unde eşti rănită?

Ea nu zicea nimic, se înăbuşea; îl privea cu ochii măriţi, zguduită de fiori repezi. Atunci îi dădu mâinile la o parte.

— Aici e, nu-i aşa? Aici e.

Îi rupse corsajul şi-i dezveli pieptul. Căuta. Nu văzu nimic. Ochii i se umpleau de lacrimi. Apoi, sub sânul stâng, zări o găurică roşie; o singură picătură de sânge păta rana.

— N-o să fie nimic, bolborosi Silvère. Mă duc să-l caut pe Pascal, el o să te facă bine. Dacă te-ai putea ridica… Nu te

poţi ridica?

Soldaţii nu mai trăgeau; se năpustiseră la stânga asupra contingentelor conduse de omul cu sabia. În mijlocul pieţii goale nu mai era decât Silvère îngenunchiat în faţa corpului Miettei. Cu încăpăţânarea disperării o luase în braţe. Voia s-o ridice în picioare, dar copila se cutremură aşa de tare de durere, încât o culcă la loc. Silvère o ruga:

— Vorbeşte-mi te rog. De ce nu-mi spui nimic?

Miette nu putea. Dădea din mâini, cu o mişcare blândă şi lentă, parc-ar fi voit să spună că nu era vina ei. Buzele strânse i se subţiau sub fiorul morţii. Cu părul despletit, cu capul rostogolit în faldurii plini de sânge ai drapelului, nu-i mai rămăseseră vii decât ochii, ochii ei negri, care străluceau pe chipul palid. Silvère izbucni în plâns. Privirile ochilor mari, plini de tristeţe, îi făceau rău. Vedea într-înşii o uriaşă părere de rău după viaţă. Miette îi spunea că pleca singură, înainte de nuntă, fără să fi fost soţia lui; îi mai spunea că el voise aşa, că ar fi trebuit s-o iubească aşa cum iubesc toţi băieţii. În agonie, în lupta aspră pe care natura ei sanguină o ducea împotriva morţii, îşi plângea fecioria. Silvère, aplecat deasupra ev înţelese suspinele armare ale trupului pasionat. Auzi în depărtare chemările osemintelor de demult, îşi reaminti mângâierile care le mistuiseră buzele noaptea, pe marginea drumului; i se agăţase de gât, îi cerea toată dragostea şi el nu ştiuse, o lăsa să plece ca o fetiţă deznădăjduită că nu gustase din plăcerile vieţii. Atunci, mâhnit c-o vede plecând fără să ducă despre el decât o amintire de şcolar şi de bun camarad, îi sărută pieptul de fecioară, sânul pur şi neprihănit pe care-l dezvelise. Silvère nu cunoştea bustul înfiorat, pubertatea aceasta admirabilă. Lacrimile îi udau buzele. Îşi lipea gura înecată de suspine pe pielea copilei. Aceste sărutări de amant aduseră o ultimă bucurie în ochii Miettei. Se iubeau şi deznodământul idilei lor era în moarte.

Dar lui tot nu-i venea să creadă că Miette murea, îi spunea:

— Nu, ai să vezi, nu-i nimic... Nu vorbi, dacă te doare... am să-ţi ridic capul; apoi am să te încălzesc, ai mâinile

îngheţate.

Împuşcăturile începură iar la stânga, în livada de măslini. Dinspre câmpia Nores se auzea galopul cavaleriei. Şi din când în când se auzeau ţipete de oameni străpunşi. Un fum des venea şi se târa sub ulmii pieţii. Dar Silvère nu mai vedea şi nu mai auzea.

Pascal, care cobora în goană spre câmpie, îl văzu tăvălit la pământ şi se apropie crezându-l rănit. De îndată ce tânărul îl recunoscu, se agăţă de el. I-o arătă pe Miette.

— Uită-te te rog, e rănită, aici sub sân. Ah! cât eşti de bun că ai venit; o vei salva.

În clipa aceea, muribunda avu un spasm uşor. O umbră dureroasă îi trecu pe faţă şi din buzele strânse ieşi o suflare. Ochii mari, deschişi, rămaseră aţintiţi asupra tânărului.

Pascal, care se aplecase, se ridică şi spuse încet:

— E moartă.

— Moartă! cuvântul îl făcu pe Silvère să se clatine. Îngenunche iarăşi şi căzu, trântit parcă de suflul uşor al Miettei.

— Moartă! Moartă! repetă el. Nu-i adevărat. Ea mă priveşte... Vezi prea bine că se uită la mine.

Şi-l apucă pe doctor de haină, rugându-l din toată inima să nu plece, spunându-i că se înşală, că fata n-a murit, că ar scăpa-o dacă ar vrea. Pascal se desprinse cu blândeţe, spunându-i cu o voce afectuoasă:

— Nu pot face nimic, alţii mă aşteaptă... Lasă, sărmane copil, ea a murit, pleacă!

Silvère îi dădu drumul şi căzu iar în genunchi. Moartă! Moartă! Din nou cuvântul acesta care-i suna ca un clopot de înmormântare în capul lui gol! După ce rămase singur, se târî lângă cadavrul Miettei. Fata îl privea mereu. Atunci se aruncă asupra ei, îşi rostogoli capul pe pieptul ei gol şi-i scălda trupul în lacrimi. Îl năpădi o adevărată furie. Punea buzele pe rotunjimea care se înfiripa a sânilor, îi sufla într-o sărutare toată pasiunea lui, toată viaţa lui, parc-ar fi voit s-o învie. Dar copila se răcea sub sărutări. Simţea cum trupul nemişcat i se lăsa greu în braţe.

Fu cuprins de spaimă; se lăsă pe vine, cu faţa răvăşită, cu braţele spânzurând şi rămase aşa prostit, repetând:

— A murit, dar mă priveşte? Nu închide ochii, mă vede mereu.

Ideea aceasta îl umplu de o mare mângâiere. Nu se urnea de acolo. Schimbă cu Miette o privire lungă, citind în ochii pe care moartea îi făcea şi mai adânci, ultimele păreri de rău ale copilei care-şi plângea fecioria.

În acest timp, cavaleria şarja mereu pe fugari în câmpia Nores; galopurile cailor, strigătele muribunzilor se pierdeau, se domoleau ca o muzică îndepărtată, adusă de văzduhul limpede. Silvère nu mai; ştia că era bătălie. El nu-şi văzu vărul care urca coasta venind dinspre piaţă. În trecere, Pascal luă carabina lui Macquart aruncată de Silvère; o cunoştea pentru că o văzuse atârnată deasupra sobei la tanti Dide şi se gândi s-o scape din mâinile învingătorilor. Abia intrase în hotelul „La catârul alb” unde se transportase o mulţime de răniţi şi un val de răsculaţi, goniţi de trupă, ca o turmă de animale, năvăli în piaţă. Omul cu sabia fugise, soldaţii încolţeau ultimele contingente. În piaţă, fu un măcel îngrozitor. Colonelul Masson şi prefectul, domnul de Blériot, cuprinşi de milă, ordonară zadarnic încetarea focului. Soldaţii furioşi continuau să tragă în grămadă şi să-i pironească de ziduri pe fugari cu baionetele. După ce nu mai avură inamici în faţa lor, ciuruiră de gloanţe faţada Catârului alb”. Obloanele se sfărâmau; o fereastră lăsată deschisă se făcu ţăndări, cu un zgomot răsunător de sticlă spartă. Voci care se văicăreau ţipau dinăuntru: „Prizonierii! prizonierii!” Dar trupa nu auzea, trăgea înainte. La un moment dat fu văzut comandantul Sicardot, exasperat, apărând în prag, vorbind şi dând din mâini. Alături, perceptorul, domnul Peirotte, îşi arăta talia subţire cu chipul speriat. Răsună însă o detunătură. Şi domnul Peirotte căzu la pământ grămadă cu nasul înainte.

Silvère şi Miette se priveau. Tânărul rămăsese aplecat deasupra moartei în mijlocul împuşcăturilor şi a urletelor de agonie, fără să-şi întoarcă măcar capul. Simţi doar nişte oameni în jurul lui şi fu cuprins de un sentiment de

pudoare; strânse faldurile drapelului pe Miette, pe pieptul ei gol. Apoi continuară să se privească.

Dar lupta se sfârşise. Moartea perceptorului îi potolise pe soldaţi. Oamenii alergau, bătând toate colţurile, ca să nu lase să scape un singur răsculat. Un jandarm care-l zări pe Silvère printre arbori dădu fuga şi văzând că are de-a face cu un copil, îl întrebă:

— Ce faci aici, ştrengarule?

Silvère, cu ochii în ochii Miettei, nu-i răspunse.

— Aha, banditul are praf de puşcă pe mâini, strigă omul după ce se aplecase. Haide, sus, netrebnicule, ai de dat socoteală.

Şi fiindcă Silvère zâmbea vag şi nu se clintea, omul îşi dădu seamă că leşul care se găsea acolo în drapel, era leşul unei femei:

— O fată frumoasă, păcat! Amanta ta, puşlama!

Apoi adăugă cu un râs de jandarm:

— Haide, sus! Acum după ce a murit n-ai fi vrând poate să te culci cu dânsa.

Îl trase cu brutalitate pe Silvère, îl puse pe picioare şi îl duse cum duci câinele de labă. Silvère se lăsă târât, fără o vorbă, supus ca un copil. Se întoarse şi o privi pe Miette. Era disperat că o lasă aşa de singură sub copaci. O mai văzu de departe o ultimă oară. Miette rămânea acolo, castă, învelită în drapelul roşu, cu capul puţin plecat, cu ochii ei mari care priveau în sus.

VI

Pe la cinci dimineaţa, Rougon îndrăzni în sfârşit să iasă de acasă de la mama lui. Bătrâna adormise pe un scaun. Merse prevăzător, până la capătul fundăturii Saint-Mittre. Niciun zgomot. Nicio umbră. O luă încet până la Poarta Romei. Gaura porţii deschise înlături, căscată, se înfunda în întunericul oraşului adormit. Plassans dormea cu pumnii strânşi, parcă fără să-şi dea seama de imprudenţa uriaşă pe care o comitea dormind aşa, cu porţile deschise. Ai fi zis o cetate moartă. Cu mai multă încredere, Rougon o luă pe strada Nisei. Pândea de la distanţă colţurile uliţelor; tremura la fiecare uşă, părându-i-se mereu că vede o gloată de răsculaţi sărindu-i în spinare. Ajunse până la bulevardul Sauvaire şi nu i se întâmplă nimic. Hotărât lucru, răsculaţii se topiseră în noapte, ca un vis urât.

Pierre se opri un moment pe trotuarul pustiu. Oftă adânc, a uşurare şi triumf. Bandiţii de republicani îi lăsau lui oraşul Plassans. În clipa aceea oraşul era al lui; Plassans dormea ca un prost, negru şi paşnic, mut şi mulţumit şi n-avea decât să întindă mâna ca să-l ia. Oprirea aceasta scurtă, privirea plină de superioritate aruncată asupra somnului unei subprefecturi întregi îi pricinuiau negrăite bucurii. Rămase aşa, încrucişându-şi braţele, singur în noapte, luându-şi o poză de mare căpitan în ajunul unei victorii. În depărtare, nu mai auzea decât cântecul fântânilor de pe bulevard, ale căror şuviţe de apă cădeau în bazinuri.

Apoi îl frământară fel de fel de griji. Dacă din nenorocire se făcuse imperiul fără el? Dacă oameni ca Sicardot,

Garçonnet, Peirotte, în loc să fie arestaţi de banda de răsculaţi, vor fi aruncat-o ei, întreagă, în închisorile oraşului? Îl trecu o sudoare rece şi porni mai departe, sperând să obţină de la Félicité informaţii exacte. Mergea repede de-a lungul caselor străzii de la Banne, când deodată, ridicând capul, văzu o privelişte ciudată, care îl ţintui pe trotuar. Una dintre ferestrele salonului galben era viu luminată şi în lumină o formă neagră, în care o recunoscu pe nevastă-sa, se apleca şi da din mâini într-un chip disperat. Se întreba ce putea să fie, nu înţelegea nimic, îngrozit, când un obiect tare se lovi de trotuar la picioarele lui. Félicité îi aruncă cheia de la hambarul unde ascunsese o rezervă de puşti. Cheia însemna limpede că trebuia să ia armele. Se întoarse, fiindcă nu-şi putea explica de ce femeia nu-l lăsa să urce scările şi închipuindu-şi fel de fel de grozăvii.

Se duse direct la Roudier, pe care-l găsi sculat, gata de plecare, fără să aibă însă habar de ce se petrecuse în timpul nopţii. Roudier locuia la capătul oraşului nou, într-un pustiu pe unde trecerea răsculaţilor nu lăsase niciun ecou. Pierre îi propuse să meargă să-l caute pe Granoux. Casa acestuia făcea un unghi cu piaţa Récollets şi banda trebuia să treacă pe sub ferestrele ei. Servitoarea consilierului municipal parlamentă mult cu ei până să le dea drumul în casă; se auzea vocea tremurătoare a bietului om care striga de la primul etaj:

— Nu deschide, Caterino! Străzile sunt bântuite de tâlhari.

Stătea în dormitor fără lumină. Când dădu cu ochii de cei doi buni prieteni, se simţi uşurat, dar nu acceptă ca servitoarea să aducă lampa, temându-se ca nu cumva, din pricina luminii, să se trezească cu vreun glonte. I se părea că oraşul era încă plin de răsculaţi. Răsturnat pe un fotoliu, aproape de fereastră, în izmene şi cu capul învelit în şal, gemea:

— Ah! dragii mei prieteni, dacă aţi şti! Am încercat să mă culc, dar făceau o zarvă!… Atunci m-am aruncat pe fotoliu. Am văzut tot, tot. Figuri groaznice, o bandă de ocnaşi

evadaţi. Apoi au trecut din nou; târau după ei pe viteazul comandant Sicardot, pe onorabilul domn Garçonnet, pe directorul poştelor, pe toţi aceşti domni şi strigau ca nişte canibali!

Rougon simţi o caldă bucurie. Îl puse pe Granoux să repete că într-adevăr îl văzuse pe primar şi pe ceilalţi în mijlocul acestor tâlhari.

— Dacă v-o spun – se văicărea omul nostru – eram îndărătul perdelei... Ca şi cu domnul Peirotte când au venit să-l aresteze. L-am auzit cu urechile mele cum le spunea, când trecea pe sub fereastra mea: „Domnilor, nu mă maltrataţi”. Probabil că l-au torturat... E o ruşine, o ruşine! ...

Roudier îl linişti pe Granoux, afirmându-i că oraşul era liber. Aşa că onorabilul domn fu apucat de o înflăcărare războinică, când Pierre îi spuse că venea să-l caute pentru a salva Plassans. Cei trei salvatori se sfătuiră. Hotărâră să meargă fiecare să-şi trezească prietenii şi să le dea întâlnire la hambar, arsenalul secret al reacţiunii. Rougon se gândea mereu la gesturile soţiei lui, mirosind undeva a primejdie. Granoux, fără îndoială cel mai prost din toţi trei, fu cel dintâi care se gândi că trebuie să mai fi rămas republicani în oraş. A fost ca o rază de lumină şi Rougon, cu o presimţire care nu l-a înşelat, îşi zise în sine:

— Miroase a Macquart toată povestea asta!

Peste un ceas se întâlniră în hambarul care se găsea în fundul unui cartier pierdut. Se duseră discret din uşă în uşă, înăbuşind zgomotul soneriilor şi al ciocanelor, adunând cât mai mulţi oameni cu putinţă, însă nu reuşiră să strângă decât vreo patruzeci, care veniră unul după altul, strecurându-se în umbră, fără cravată, cu chipuri galbene şi adormite de burghezi speriaţi. Hambarul, închiriat unui dogar, era plin de cercuri, de butoaie sparte îngrămădite prin colţuri.

În mijloc, puştile erau culcate în trei lăzi lungi. Un opaiţ aşezat pe o bucată de lemn lumina cu luciri şovăitoare scena aceasta stranie. După ce Rougon scoase capacele lăzilor, avu loc un spectacol de un caraghioslâc sinistru.

Gâturile se lungeau, capetele se aplecau cu un fel de groază ascunsă deasupra puştilor ale căror ţevi luceau albăstrui şi parcă fosforescente, în timp ce pe pereţi lumina galbenă a opaiţului desena umbra unor nasuri enorme şi a unor şuviţe de păr zbârlite.

În acest timp, banda reacţionară se numără şi, dat fiind numărul mic, şovăi. Nu erau decât treizeci şi nouă; cu siguranţă au să fie măcelăriţi; un tată de familie vorbi despre copiii lui; alţii, fără a mal înşira fel de fel de motive, se retraseră spre uşă. Dar alţi doi conjuraţi, care locuiau în piaţa Primăriei şi care aflaseră că la primărie mai erau cel mult douăzeci de republicani, sosiră. Se sfătuiră din nou. Patruzeci şi unu contra douăzeci li se păru o cifră acceptabilă. Un scurt fior îi străbătu pe toţi la împărţirea armelor. Rougon scotea din lăzi şi fiecare, primindu-şi puşca, cu ţeava îngheţată în noaptea de decembrie, îngheţa la rândul lui şi simţea cum frigul îl pătrunde până în măruntaie. Umbrele pe pereţi luară atitudini bizare de recruţi nedumeriţi care-şi desfac cele zece degete. Pierre închise lada cu părere de rău; lăsa înăuntru o sută nouă puşti pe care le-ar fi împărţit cu dragă inimă; apoi trecu la împărţirea cartuşelor. În fundul şopronului erau două butoaie mari, pline vârf, cu care să aperi Plassans împotriva unei armate întregi. Colţul nefiind luminat, unul dintre domni aduse opaiţul; un conjurat – un cârnăţar gras, cu pumni de uriaş – se supără spunând că nu era deloc prudent să se apropie aşa, cu lumina. Toţi îl aprobară cu tărie. Cartuşele fură împărţite în deplin întuneric. Îşi umplură buzunarele până la refuz. Apoi după ce terminară şi-şi încărcară armele cu nesfârşite precauţiuni, rămaseră acolo o clipă, uitându-se suspect unul la altul cu nişte priviri în care erau, în egală măsură, cruzime, laşitate şi prostie.

Pe străzi înaintară de-a lungul caselor, muţi, pe un singur rând, ca nişte sălbatici care pleacă la război. Rougon ţinuse la cinstea de a merge în frunte; venise ceasul să plătească cu capul, dacă ţinea la reuşita planurilor sale; cu tot frigul, avea picături de sudoare pe frunte, dar îşi păstra un mers marţial. Îndărătul lui păşeau Roudier şi Granoux. De două

ori coloana se opri brusc: i se păruse că aude zgomote îndepărtate de bătălie, dar nu erau decât lighenaşele de bărbierit de aramă, atârnate de lanţuri, scuturate de vânt, şi care, în sud, servesc drept firmă frizerilor. După fiecare oprire, salvatorii oraşului Plassans îşi continuau marşul prudent prin întuneric, cu mersul lor de eroi înspăimântaţi. Ajunseră astfel în piaţa Primăriei. Aici se adunară în jurul lui Rougon, sfătuindu-se încă o dată. În faţa lor, pe faţada neagră a primăriei, o singură fereastră era luminată; era aproape ora şapte, trebuia să se facă lumină.

După vreo zece minute de discuţie, se hotărâră să înainteze până la poarta primăriei, ca să vadă ce însemna umbra şi tăcerea aceasta îngrijorătoare. Poarta era întredeschisă. Unul dintre conjuraţi îşi vârî capul şi-l retrase imediat, spunând că un om cu puşca între picioare dormea rezemat de zid. Rougon, văzând că poate debuta printr-o ispravă eroică, intră primul, puse mâna pe om şi-l ţinu bine, în timp ce Roudier îl lega. Acest prim succes, repurtat în tăcere, încuraja în chip deosebit mica trupă care visase un schimb de focuri ucigător. Şi Rougon făcea semne drastice pentru ca bucuria soldaţilor săi să nu izbucnească prea zgomotos.

Merseră mereu înainte în vârful picioarelor. Apoi la stânga, la postul de poliţie care se afla acolo, zăriră vreo cincisprezece oameni culcaţi pe un pat de campanie, sforăind la lumina muribundă a unei lanterne agăţate de perete. Rougon, care fără îndoială devenea un mare general, lăsă în faţa postului jumătate din oamenii lui, cu ordinul să nu-i trezească pe cei ce dormeau, dar să-i ţină în respect şi să-i facă prizonieri, dacă mişcau. Ceea ce-i îngrijora era fereastra luminată pe care-o văzuse din piaţă. Mirosea că Macquart era băgat în afacerea asta şi fiindcă simţea că mai întâi trebuia să pună mâna pe cei care vegheau sus, era bucuros că poate opera prin surprindere, înainte ca zgomotul luptei să le dea posibilitatea să se baricadeze. Urcă încet, urmat de cei douăzeci de eroi de care mai dispunea. Roudier comanda detaşamentul rămas în curte.

Macquart, într-adevăr, se grozăvea sus în cabinetul primarului, aşezat în fotoliu, cu coatele pe birou. După plecarea răsculaţilor, cu încrederea omului obtuz, stăpânit cu totul de ideea sa fixă şi de gândul victoriei, îşi spusese că era stăpânul oraşului şi că trebuia să se poarte ca un învingător. După părerea lui, gloata de trei mii de oameni care străbătuse oraşul era o armată de neînvins şi era destul apropierea ei ca să-i aibă în mână pe burghezii umili şi supuşi. Răsculaţii îi închiseseră pe jandarmi în cazarma lor, garda naţională era dezmembrată, cartierul nobil trebuia să crape de frică, rentierii din oraşul nou cu siguranţă că nu puseseră în viaţa lor mâna pe puşcă. Nu erau arme şi de altminteri nici soldaţi. Nu avu nici măcar prevederea să închidă porţile şi în timp ce oamenii lui, împingând încrederea şi mai departe, adormiseră, el aştepta în linişte ziua care, îşi zicea el, avea să-i aducă şi să-i strângă împrejurul lui pe toţi republicanii din ţinut.

De pe acum se gândea la mari măsuri revoluţionare: numirea unei Comune al cărei şef ar fi el, arestarea trădătorilor şi mai ales a oamenilor care nu-i plăceau. Gândul Rougonilor învinşi şi al salonului galben pustiu, al întregii clici cerându-i iertare, îl cufunda într-o dulce bucurie. Hotărâse să adreseze o proclamaţie locuitorilor din oraş pentru ca aceştia să nu-şi piardă răbdarea. Patru se puseseră să redacteze afişul. După ce fu gata, Macquart, luând o poză demnă în fotoliul primarului, puse să i-l citească, înainte de a-l trimite la tipografia *Independentului*. Pe a cărui atitudine civică se bizuia. Unul dintre redactori începuse bombastic: „Locuitori ai oraşului Plassans, ora independenţei a sunat, domnia dreptăţii a sosit”, când un zgomot se auzi la uşa cabinetului, care se deschise încet.

— Tu eşti, Cassoute? întrebă Macquart oprind citirea.

Nu i se răspunse; uşa se deschidea mai tare.

Macquart, pierzându-şi răbdarea, strigă:

— Dar intră odată! Ei, e-acasă tâlharul de frate-meu?

Atunci, dintr-odată, cele două canaturi ale uşii, împinse cu violenţă, fură trântite de pereţi şi un val de oameni înarmaţi, în mijlocul cărora mergea Rougon, foarte roşu, cu

ochii ieşiţi din orbite, năvăliră în cabinet agitând puştile ca pe nişte toroipane.

— Ah! Ticăloşii au arme! urlă Macquart.

Voi să ia o pereche de pistoale aşezate pe masă, dar cinci oameni îl şi ţineau de gât. Cei patru redactori ai proclamaţiei luptară o clipă: îmbrânceli, tropote înăbuşite, zgomote de căderi. Luptătorii erau deosebit de încurcaţi de puştile care nu le foloseau la nimic, dar pe care nici nu voiau să le lase din mână. În luptă, puşca lui Rougon, pe care un răsculat căuta să i-o smulgă din mână, se porni singură, cu o detunătură înspăimântătoare, umplând cabinetul de fum; glontele sparse o oglindă splendidă care se ridica de la sobă până în tavan, una dintre cele mai frumoase oglinzi din oraş. Focul tras la întâmplare asurzi toată lumea şi puse capăt bătăliei.

Şi pe când domnii suflau din greu, se auziră trei detunături care veneau din curte. Granoux alergă la una dintre ferestrele cabinetului. Chipurile se lungiră şi toţi, aplecaţi cu teamă, aşteptară, prea puţin dornici să reînceapă lupta cu oamenii din post, de care uitaseră în victoria lor. Dar vocea lui Roudier strigă că totul mergea bine. Granoux închise fereastra radios. Adevărul era că împuşcătura lui Rougon îi trezise pe cei care dormeau şi care se predaseră, văzând că orice rezistenţă este imposibilă. Numai că în graba lor oarbă de a termina cât mai repede, trei dintre oamenii lui Roudier descărcaseră armele în aer ca să răspundă la detunătura de sus, fără să-şi dea seama ce fac. Sunt momente când puştile se pornesc singure în mâinile fricoşilor.

În acest timp, Rougon legă solid pumnii lui Macquart cu brăţările perdelelor din cabinet. Acesta rânjea, plângând de furie.

— Aşa, daţi-i înainte... bolborosea el. Chiar astă-seară sau mâine când se vor întoarce ceilalţi, ne socotim noi!

Aluzia la gloata de răsculaţi străbătu ca un fior prin spatele învingătorilor. Mai ales Rougon simţi că-l strânge parcă cineva de gât. Antoine, exasperat că fusese luat ca din oală de burghezii aceştia înspăimântaţi pe care-i făcea,

în calitate de fost soldat, ţivili nemernici, îl privea, înfruntându-l cu ochii sclipind de ură.

— Ah! ce de-a mai lucruri ştiu, ce de-a mai lucruri! spunea el fără să-l slăbească din ochi. Trimiteţi-mă, vă rog, un pic în faţa Curţii cu juri, ca să povestesc judecătorilor nişte istorii care vor stârni râsul.

Rougon îngălbeni. Îl apucă o frică groaznică ca nu cumva Macquart să vorbească şi să-l facă să piardă stima domnilor care-l ajutaseră să salveze Plassans. De altminteri, domnii, aiuriţi de întâlnirea dramatică a celor doi fraţi, se retrăseseră într-un colţ al cabinetului, simţind că va avea loc o explicaţie furtunoasă. Rougon luă o hotărâre eroică. Veni în faţa grupului şi le spuse cu un ton nobil:

— Vom păzi pe acest om aici. După ce va cugeta la situaţia lui, ne va putea da informaţii folositoare.

Apoi, cu un glas încă şi mai plin de demnitate:

— Îmi voi face datoria, domnilor. Am jurat să salvez oraşul de anarhie şi îl voi salva, chiar de-ar trebui să fiu călăul rudei mele cele mai apropiate.

Parc-ar fi fost un bătrân roman care-şi jertfea familia pe altarul patriei. Granoux, foarte mişcat, îi strânse mâna cu o atitudine plângăreaţă care însemna: „Te înţeleg, eşti sublim”. Apoi îl ajută scoţând toată lumea din cabinet, sub pretext că trebuie să-i escorteze pe cei patru prizonieri care erau acolo.

Când Pierre rămase singur cu frate-său, se simţi iarăşi sigur de sine:

— Nu mă aşteptai, nu-i aşa? Acum pricep: ai pregătit probabil o cursă la mine acasă. Nenorocitule! Uite unde te-au dus păcatele şi viaţa dumitale dezordonată!

Macquart ridică din umeri:

— Ia mai lasă-mă în pace! Eşti un pungaş bătrân. Cine râde la urmă râde mai bine.

Rougon care n-avea un plan precis în privinţa lui, îl îmbrânci într-un cabinet de toaletă unde domnul Garçonnet venea uneori să se odihnească. Cabinetul, luminat de sus, n-avea altă ieşire decât uşa de intrare. Era mobilat cu câteva fotolii, un divan şi un lavabou de marmură. Pierre

încuie uşa de două ori după ce-i dezlegase pe jumătate mâinile lui frate-său. Îl auzi pe Macquart trântindu-se pe divan şi intonând *„Ça ira!”* cu o voce straşnică.

Rougon, singur în sfârşit, se aşează la rândul lui în fotoliul primarului. Oftă şi-şi şterse fruntea. Cât de grea era cucerirea averii şi a demnităţilor! În sfârşit ajungea la capăt, simţea cum fotoliul moale se înfundă sub el, mângâia cu mâna cu un gest maşinal biroul de mahon, pe care-l găsea mătăsos şi delicat ca pielea unei femei frumoase. Se umflă în pene şi mai mult, luă poza demnă pe care o avusese Macquart mai înainte, când asculta citirea proclamaţiei. În jurul lui, tăcerea cabinetului i se părea că are o gravitate religioasă care-i intra în suflet ca o voluptate divină. Până şi mirosul de praf şi de hârtii vechi care zăceau prin colţuri urca parcă ca o tămâie spre nările lui dilatate. Această încăpere, cu zugrăveala decolorată, puţind a treburi mărunte, a preocupări nenorocite de municipalitate de mâna a treia, era un templu, iar el era zeul. Pătrundea într-un sanctuar. Fii, căruia de fapt nu-i plăceau preoţii, îşi aminti de emoţia delicioasă a primei lui împărtăşanii, când crezuse că-l înghiţise pe Isus.

Dar, în încântarea lui, tresărea nervos la fiecare izbucnire a glasului lui Macquart. Cuvintele de aristocrat, de felinar, ameninţările cu spânzurătoarea[2] îi veneau cu răbufniri violente prin uşă şi-i tăiau în chip neplăcut visul lui de glorie. Mereu omul acesta! Şi visul, care-i arăta Plassans la picioarele lui, se termina cu viziunea bruscă a Curţii cu juri, judecătorii, juraţii şi publicul ascultând destăinuirile ruşinoase ale lui Macquart, povestea celor cincizeci de mii de franci şi altele; sau, în timp ce gusta moliciunea scaunului domnului Garçonnet, dintr-odată se vedea spânzurat de un felinar de pe strada la Banne. Cine oare are să-l scape de ticălosul ăsta? În sfârşit, Antoine adormi. Pierre avu vreo zece minute de netulburat extaz.

Roudier şi Granoux veniră să-l scoată din starea aceasta

[2] Versuri din cântecul revoluţionarilor francezi din 1789, prin care aristocraţii erau ameninţaţi cu spânzurătoarea de felinarele care luminau străzile (n.t.).

de visare fericită. Veneau de la închisoare, unde-i duseseră pe răsculaţi. Lumina creştea, oraşul avea să se trezească, trebuia să se ia o hotărâre. Roudier declară că mai înainte de toate ar fi bine să li se adreseze locuitorilor o proclamaţie. Pierre tocmai citea pe cea lăsată de răsculaţi pe masă.

— Uite, strigă el, ceva ce ne convine de minune. Nu sunt decât câteva cuvinte de schimbat.

Şi, într-adevăr, un sfert de oră fu de ajuns pentru ca Granoux să citească cu o voce emoţionată:

„Locuitori ai oraşului Plassans, ora rezistenţei a sunat, ordinea domneşte iarăşi.”

Se hotărî ca tipografia *Gazetei* să tipărească proclamaţia, care să fie afişată la toate colţurile de stradă.

— Acum ascultaţi, spuse Rougon. Mergem la mine acasă. În acest timp, domnul Granoux va aduna aici pe membrii consiliului municipal care n-au fost arestaţi şi le va povesti înspăimântătoarele evenimente din cursul nopţii.

Apoi plin de măreţie:

— Sunt gata să răspund de actele mele. Dacă ceea ce am făcut până acum pare o dovadă suficientă de dragostea mea pentru ordine, consimt să mă pun în fruntea unei comisii municipale, până când autorităţile regulate vor putea fi restabilite. Dar pentru ca să nu fiu acuzat de ambiţie, nu mă voi întoarce la primărie decât la chemările stăruitoare ale concetăţenilor mei.

Granoux şi Roudier protestară. Plassans îi va fi recunoscător… Căci, în sfârşit, prietenul lor salvase oraşul. Şi reamintiră tot ce făcuse el pentru cauza ordinii: salonul galben mereu deschis pentru prietenii puterii, cuvântul bun dus prin cele trei cartiere, depozitul de arme a cărui idee o avusese el – şi mai ales noaptea memorabilă, noaptea de prudentă şi de eroism în care se ilustrase pentru totdeauna. Granoux adăugă că el era sigur dinainte de admiraţia şi recunoştinţa domnilor consilieri municipali. În concluzie spuse:

— Nu plecaţi de acasă, vreau să vă găsesc, să vă aduc în triumf.

Roudier zise că el înţelegea de altfel tactul, modestia prietenului lor şi că-l aprobă. Nimeni nu s-ar gândi desigur să-l învinovăţească de ambiţie, dar toată lumea avea să simtă delicateţea lui Pierre, care nu voia să se întâmple nimic fără asentimentul concetăţenilor săi. Era ceva foarte demn, foarte nobil şi foarte măreţ.

Sub ploaia de elogii, Rougon plecă umil capul. Îngăimă: „Nu! nu, dumneavoastră mergeţi prea departe!” cu sclifoseli de om gâdilat cu voluptate. Fiecare frază a negustorului de ciorapi retras din afaceri şi a fostului negustor de migdale, aşezaţi unul la dreapta, altul la stânga sa, îi trecea suav peste faţă; şi, răsturnat în fotoliul primarului, pătruns de mirosurile administrative ale cabinetului, el saluta la stânga, la dreapta cu morga unui prinţ pretendent din care o lovitură de stat trebuia să facă un împărat.

După ce se săturară să se tămâieze, coborâră. Granoux plecă în căutarea consiliului municipal. Roudier îi spuse lui Rougon s-o ia înainte; îl va ajunge din urmă după ce va da ordinele necesare pentru paza primăriei. Era ziua acum. Pierre o luă pe strada la Banne, sunându-şi milităreşte călcâiele pe trotuarele încă pustii. Îşi ţinea pălăria în mână, cu tot frigul aspru; valuri de mândrie îi aruncau tot sângele în faţă.

În josul scării îl găsi pe Cassoute. Săpătorul nu se clintise, fiindcă nu văzuse pe nimeni întorcându-se. Era acolo, pe prima treaptă, cu capul lui mare în mâini, privind ţintă înainte, cu privirea goală şi încăpăţânarea mută a câinelui credincios.

— Mă aşteptai, nu-i aşa? îi spuse Pierre care înţelese totul de cum îl zări. Du-te şi-i spune lui Macquart că m-am întors. Caută-l la primărie.

Cassoute se ridică şi se retrase, salutând cu stângăcie. Se duse ca să fie luat ca din oală, spre marea satisfacţie a lui Pierre, care râdea singur urcând scările, mirat de el însuşi şi gândind cam aşa:

— Curaj am, nu cumva oi fi şi spiritual?

Félicité nu se culcase. O găsi îmbrăcată ca de duminică,

cu boneta cu panglici galbene ca lămâia, ca o femeie care aşteaptă musafiri. Stătuse zadarnic la fereastră, nu auzise nimic şi murea de curiozitate.

— Ei, cum e? întrebă ea repezindu-se în întâmpinarea soţului.

Pierre, suflând din greu, intră în salonul galben, urmat de nevastă-sa care închise cu grijă uşa în urma ei; acolo se trânti într-un fotoliu şi zise cu o voce sugrumată:

— S-a făcut, vom fi perceptor.

Félicité îi sări de gât şi-l sărută.

— Nu zău? Nu zău? strigă ea. Dar n-am auzit nimic. Ah, soţiorul meu drag, povesteşte-mi, povesteşte-mi tot.

Părea de cincisprezece ani, făcea pe pisicuţa, se rotea ca un vârtej cu zborurile ei repezite de greier îmbătat de lumină şi de căldură. Şi Pierre, în entuziasmul victoriei, îşi descărcă inima. Nu uită niciun amănunt. Explică chiar planurile lui viitoare, uitând că, după părerea lui, femeile nu sunt bune la nimic şi că femeia lui nu trebuia să ştie nimic dacă voia să rămână el stăpânul. Félicité îi sorbea cuvintele. Îl puse să repete unele părţi ale povestirii, spunând că nu le auzise; într-adevăr, bucuria o zăpăcise atât de mult, încât, din când în când parcă surzise şi-şi pierduse mintea de atâta fericire. Când Pierre îi istorisi isprava de la primărie, o apucă râsul, schimbă de trei ori fotoliul, trântind mobilele, nemaiputând sta locului. După patruzeci de ani de sforţări continue, în sfârşit norocul se lăsa înşfăcat de gât. Era aşa de înnebunită, încât uită să mai fie prudentă.

— Mie-mi datoreşti toate astea! strigă Félicité cu o explozie de triumf. Dacă te lăsam, răsculaţii te-ar fi prins ca pe un prost. Neghiobule, de-alde Garçonnet, Sicardot şi alţii trebuiau zvârliţi acestor fiare sălbatice.

Şi, arătându-şi dinţii care se clătinau, bătrâna adăugă cu un râs strengăresc:

— Trăiască Republica! Ea a curăţat locul.

Pierre se posomori.

— Totdeauna ţi-ai închipuit că ai prevăzut totul. Eu am avut ideea să mă ascund. Parcă femeile se pricep cât de

cât la politică! Ehei, bătrânico, dacă ai fi condus tu barca, repede ne-am fi scufundat.

Félicité îşi strânse buzele. Mersese prea departe şi-şi uitase rolul ei de zână bună, care nu vorbeşte. Dar o apucase o mânie surdă aşa cum o apuca de câte ori soţul o strivea cu superioritatea lui. Îşi făgădui din nou o răzbunare aleasă, la timpul potrivit, care să i-l dea pe omul ei cu mâinile şi picioarele legate.

— A! uitasem, spuse Rougon. Domnul Peirotte a intrat în horă. Granoux l-a văzut cum se zbătea în mâinile răsculaţilor.

Félicité tresări. Era tocmai la fereastra de unde privea cu dragoste ferestrele perceptorului. Simţise nevoia să le mai vadă o dată, căci în mintea ei ideea victoriei se contopea cu dorinţa de a avea frumosul apartament ale cărui mobile le uza cu privirea de atâta vreme.

Se întoarse şi-i zise cu o voce stranie:

— Domnul Peirotte e arestat?

Zâmbi îngăduitoare şi o roşeaţă vie îi făcu obrazul ca marmura. În fundul sufletului îşi făcu o urare brutală: „De l-ar măcelări răsculaţii!” Pierre îi citi fără îndoială gândul în ochi:

— Zău aşa! De l-ar găsi vreun glonte, treburile noastre ar merge de minune… N-ar mai fi nevoie să-l mutăm în altă parte, nu-i aşa? Şi n-ar fi nicidecum din vina noastră.

Dar Félicité, mai nervoasă, tremura. I se părea că osândea un om la moarte. Dacă cumva domnul Peirotte ar fi ucis, l-ar visa noaptea, ar veni s-o tragă de picioare. Nu mai aruncă asupra ferestrelor decât ocheade şirete, pline de groază dar şi de jind. De atunci, în bucuriile ei intra şi o nelămurită spaimă criminală care le făcea şi mai aprige.

De altminteri, Pierre, după ce-şi descărcă sufletul, începea să vadă şi partea rea a situaţiei. Îi vorbi de Macquart; cum să scape de şnapanul ăsta? Dar Félicité, apucată iarăşi de febra victoriei, strigă:

— Nu putem face totul deodată. O să-i închidem noi gura, ce dracu’! Vom găsi noi un mijloc…

Se plimba încoace şi încolo, aranja fotoliile, le ştergea

spetezele de praf. Deodată se opri în mijlocul camerei şi aruncă o privire asupra mobilierului uzat:

— Dumnezeule mare! Ce urât e aici! Şi lumea care trebuie să vină!

— Ei şi! răspunse Pierre cu cea mai mare nepăsare, vom schimba toate astea.

El, care în ajun avea un respect religios pentru fotolii şi pentru canapea, s-ar fi urcat acum pe ele cu amândouă picioarele. Félicité, simţind acelaşi dispreţ, dădu brânci unui fotoliu căruia-i lipsea o rotiţă şi care nu-i dădea ascultare destul de repede.

În momentul acela intră Roudier. Bătrânei i se păru că este mult mai politicos. „Domnule” şi „doamnă” îi sunau în urechi ca o muzică delicioasă. De altminteri, obişnuiţii soseau unul după altul; salonul se umplea. Nimeni nu cunoştea încă în toate amănuntele evenimentele din timpul nopţii şi toţi dădeau buzna cu ochii holbaţi, cu zâmbetul pe buze, mânaţi de zvonurile din oraş. Domnii care cu o seară mai înainte, la vestea că se apropie răsculaţii, părăsiseră cu atâta grabă salonul galben, veneau acum bâzâitori, curioşi şi supărători ca un roi de muşte împrăştiat de o adiere de vânt. Unii nu avuseseră nici măcar timpul să-şi pună bretelele. Mai era nerăbdarea lor, dar se vedea cât de colo că Rougon aştepta pe cineva ca să vorbească. La fiecare moment, arunca spre uşă o privire neliniştită. O oră întreagă nu fură decât strângeri de mâini pline de înţeles, felicitări vagi, şoapte admirative, o bucurie reţinută fără motiv precis şi care nu cerea decât un cuvânt ca să se transforme în entuziasm.

În sfârşit, apăru Granoux. Se opri o clipă în prag, cu mâna dreaptă în redingota încheiată; figura lui mare şi palidă, care jubila, încerca zadarnic să-şi ascundă emoţia sub o aparenţă de mare demnitate. La apariţia lui, se făcu tăcere; toţi simţeau că are să se petreacă ceva cu totul neobişnuit. Străbătând un şir întreg, Granoux se îndreptă direct spre Rougon. Îi întinse mâna:

— Dragă prietene, îţi aduc omagiul consiliului municipal. El te cheamă în fruntea sa, aşteptând ca primarul nostru să

ni se întoarcă. Ai salvat oraşul. În epoca îngrozitoare prin care trecem, trebuie oameni care să întrunească curajul dumitale cu inteligenţa dumitale. Vino.

Granoux, care recita un mic discurs pe care-l pregătise de la primărie până în strada de la Banne, simţi că i se tulbură memoria. Dar Rougon, cucerit de emoţie, îi curmă vorba strângându-i mâinile şi repetând:

— Mulţumesc, dragul meu Granoux, îţi mulţumesc din suflet.

Nu găsi altceva. În jurul lui era o explozie de voci asurzitoare. Fiecare se repezi, îl acoperi de elogii şi de complimente, îi puse întrebări stăruitoare. Dar el, demn ca un magistrat, ceru câteva minute ca să discute cu domnii Granoux şi Roudier. Treburile publice înainte de toate. Oraşul se găsea într-o situaţie aşa de critică! Se retraseră tustrei într-un colţ al salonului şi acolo, pe şoptite, îşi împărţiră puterea, în timp ce obişnuiţii, la câţiva paşi distanţă şi făcând pe discreţii, le aruncau pe furiş priviri în care admiraţia se amesteca cu curiozitatea. Rougon avea să ia locul de preşedinte al comisiei municipale; Granoux acela de secretar; cât despre Roudier, el devenea comandantul-şef al gărzii naţionale reorganizate. Aceşti domni îşi jurară un sprijin reciproc care să înfrunte orice primejdie.

Félicité, care se apropiase de ei, îi întrebă dintr-odată:

— Şi Vuillet?

Se uitară unii la alţii. Nimeni nu-l zărise pe Vuillet Rougon neliniştit se strâmba.

— Poate că l-au dus cu ceilalţi... zise el ca să se liniştească.

Dar Félicité dădu din cap. Vuillet nu era omul care să se lase prins. De vreme ce nu-l vedea, nici nu-l auzea nimeni, însemna că uneltea ceva rău.

În momentul acela uşa se deschise şi intră Vuillet. Salută umil, clipind din pleoape, cu zâmbetu-i înţepat de paracliser. Apoi întinse o mână umedă lui Rougon şi celorlalţi doi. Vuillet îşi făcuse treburile singur. Îşi tăiase şi el partea lui din prăjitură, cum ar fi zis Félicité. Prin

răsuflătoarea din pivniţă, văzuse pe răsculaţi cum îl arestează pe directorul poştei, care avea birourile lângă librăria lui. Dis-de-dimineaţă, chiar în momentul când Rougon se aşeza în fotoliul primarului, se dusese şi el liniştit şi se instalase în cabinetul directorului. Îi cunoştea pe funcţionari şi îi întâmpină la sosire, spunându-le că îl va înlocui pe şeful lor până la întoarcere şi că n-aveau să se teamă de nimic. Apoi răsfoi corespondenţa de dimineaţă cu o curiozitate prost ascunsă; mirosea scrisorile şi mai ales una părea că o căuta în chip deosebit. Noua lui situaţie era negreşit în legătură cu vreun plan secret, căci, în mulţumirea lui, dădu unui funcţionar un exemplar din *Operele glumeţe ale lui Piron!* Vuillet avea un depozit foarte bine alimentat cu cărţi fără perdea, pe care le ascundea într-un sertar mare, sub mătănii şi icoane. El era acela care inunda oraşul cu fotografii şi gravuri neruşinate, fără ca negoţul lui cu cărţi de rugăciune să sufere câtuşi de puţin. Probabil totuşi că, în cursul dimineţii, se speriase şi el de obrăznicia cu care pusese stăpânire pe palatul poştei. Se gândi că uzurparea lui avea nevoie de ratificare. De aceea dăduse fuga la Rougon care, fără îndoială, devenise un om puternic.

— Unde ai fost? îl întrebă bănuitoare Félicité.

Vuillet îi îndrugă o poveste pe care-o înflori. După dânsul el scăpase palatul poştei de jaf.

— Atunci ne-am înţeles, rămâi acolo! zise Pierre după ce se gândi un moment. Caută să serveşti cauza.

Această ultimă frază arăta care era frica cea mare a Rougonilor; nu care cumva să servească cineva prea mult cauza şi să salveze oraşul mai mult decât ei. Dar Pierre nu vedea nicio primejdie serioasă să-l lase pe Vuillet director provizoriu la poştă; era chiar un fel de a scăpa de el. Félicité nu-şi putu ascunde necazul.

După terminarea consfătuirii, domnii se amestecară în grupurile oare umpleau salonul. În sfârşit, fură obligaţi să satisfacă curiozitatea generală. Trebuiră să povestească de-a fir-a-păr evenimentele din cursul dimineţii. Rougon fu plin de măreţie. Umflă, înflori şi dramatiză povestea pe care i-o

spusese soţiei lui. Toată lumea gâfâia când Rougon ajunse la scena distribuirii puştilor şi cartuşelor. Dar mai ales marşul prin străzile pustii şi cucerirea primăriei îi încremeni pe burghezi. La fiecare amănunt nou era o nouă întrerupere:

— Şi nu eraţi decât patruzeci şi unu, e nemaipomenit!

— Te cred, trebuie să fi fost întuneric al dracului.

— Nu, zău, niciodată n-aş fi îndrăznit aşa ceva!

— Atunci l-ai apucat aşa, de gât?

— Şi răsculaţii ce-au zis?

Dar aceste fraze scurte stârneau şi mai mult verva lui Rougon. Răspundea tuturor. Gesticula vorbind. Omul acesta greoi, admirându-şi propriile lui isprăvi, se simţea sprinten ca un şcolar, revenea, se repeta, în mijlocul cuvintelor care se încrucişau, a strigătelor de uimire, a conversaţiilor care se înfiripau de la un amănunt la altul; şi Rougon creştea, creştea mereu, luat parcă pe sus de un suflu epic. De altminteri, Granoux şi Roudier erau lângă el şi-i suflau fapte, fapte mai neînsemnate pe care el le trecuse cu vederea. Ardeau şi ei de dorinţa de-a spune ceva, de a povesti o întâmplare şi uneori îi furau vorba din gură. Sau vorbeau toţi trei deodată. Dar când ajunse la homericul episod al oglinzii sparte pe care-l păstra ca deznodământ de efect, Rougon voi să spună ce se petrecuse jos în curte în momentul arestării postului de pază. Roudier însă îl învinovăţi că strică povestirea schimbând ordinea evenimentelor. Se ciorovăiră o clipă cu oarecare răutate. Apoi Roudier, găsind că ocazia este bună pentru dânsul, strigă grăbit:

— Ei bine, fie! Dar dumneata nu erai acolo. Lasă-mă să spun... Şi explică pe îndelete cum se treziseră răsculaţii şi cum le puseseră armele în piept ca să-i facă inofensivi. Adăugă că din fericire, nu cursese sânge, ceea ce dezamăgi auditoriul, care neapărat voia un cadavru.

— Dar cred că aţi tras, îl întrerupse Félicité, văzând că drama e cam săracă.

— Da, da, răspunse fostul negustor de ciorapi. Trei focuri de armă. Cârnăţarul Dubruel, domnii Liévin şi Massicot au

descărcat armele cu o grabă nepermisă. Se auziră murmure. Roudier continuă:

— Nepermisă, menţin cuvântul! Războiul necesită destule cruzimi, încât nu trebuie să mai verse sânge degeaba. Aş fi vrut să vă văd în locul meu. De altminteri, domnii mi-au jurat că nu era vina lor; nu-şi explică nici ei cum au luat foc armele... şi totuşi un glonţ rătăcit, după ce a ricoşat, a făcut o vânătaie pe obrazul unui răsculat...

Vânătaia, rana nesperată, satisfăcu auditoriul. Pe ce obraz se găsea vânătaia şi cum un glonte, chiar rătăcit, putea să lovească un obraz fără să-l găurească? Un subiect care dădu loc la multe comentarii.

— Sus – continuă Rougon cu voce puternică, fără să lase timp să se potolească agitaţia – sus, am avut mult de lucru. Lupta a fost aprigă...

Descrise foarte pe larg arestarea fratelui lui şi a celor patru răsculaţi fără să-l numească pe Macquart, căruia-i spunea numai „şeful”, Cuvintele „cabinetul domnului primar, fotoliul, biroul domnului primar” îi veneau mereu pe buze şi dădeau acestei groaznice scene o măreţie minunată. Se bătuseră nu la portar, ci la primul magistrat al oraşului. Roudier era depăşit. Rougon ajunse în sfârşit la episodul pe care-l pregătea de la început şi care trebuia să-l consacre de erou:

— Atunci, un răsculat se repezi asupra mea. Dau la o parte fotoliul domnului primar şi-l iau de gât. Şi-l strâng, vă închipuiţi! Dar puşca mă stingherea. Nu voiam s-o las, puşca nu se lasă niciodată. O ţineam aşa, sub braţul stâng. Deodată, arma ia foc...

Tot auditoriul sorbea cuvintele lui Rougon; Granoux, care-şi ţuguia buzele şi-l mânca straşnic limba, strigă:

— Nu, nu, nu-i aşa... N-ai putut să vezi, prietene, te băteai ca un leu... Dar eu, care ajutam la legat prizonierii, am văzut totul. Omul a voit să te omoare, el provocat descărcarea armei, i-am văzut desluşit degetele negre cum se strecurau sub braţul dumitale...

— Crezi? întrebă Rougon care se făcuse palid.

Nu ştia că trecuse printr-un asemenea pericol şi povestea

fostului negustor de migdale îl îngheţă de spaimă. De obicei Granoux nu mintea, dar în focul bătăliei nimeni nu te opreşte 9ă vezi mai dramatic lucrurile.

— Dacă-ţi spun, omul a voit să te asasineze, repetă el convins.

— Atunci asta e, zise Rougon cu glas stins. Am auzit glonţul şuierându-mi pe la ureche.

O emoţie violentă cuprinse auditoriul, care părea cutremurat de respect în faţa unui asemenea erou. Auzise cum îi şuiera glonţul pe la ureche! Desigur, niciunul dintre burghezii care erau de faţă n-ar fi putut să spună acelaşi lucru. Félicité se simţi obligată să se arunce în braţele soţului şi înduioşarea adunării nu mai cunoscu margini. Dar Rougon se desprinse şi îşi termină povestirea printr-o frază eroică care a rămas de pomină la Plassans:

— Arma ia foc, aud glontele şuierând pe la ureche şi pac! glontele sparge oglinda domnului primar.

Consternare generală. O oglindă aşa de frumoasă! Într-adevăr de necrezut! Nenorocirea întâmplată oglinzii cântări în simpatia acestor domni cât eroismul lui Rougon. Oglinda devenise o persoană de care se vorbi un sfert de oră cu exclamaţii, înduioşări, regrete, ca şi cum ar fi fost rănită în inimă. Era surpriza pregătită de Pierre, deznodământul minunatei odisee... Un murmur mare de glasuri umplu salonul galben. Fiecare refăcea în felul lui povestirea auzită şi, din când în când, veneau să-i întrebe pe cei trei eroi versiunea exactă a vreunui fapt contestat. Eroii rectificau faptul cu migală scrupuloasă; simţeau că vorbeau pentru istorie.

Totuşi Rougon şi cei doi locotenenţi ai săi spuseră că erau aşteptaţi la primărie. Se făcu o tăcere respectuoasă; toţi se salutară cu zâmbete grave. Granoux plesnea de importanţă; numai el îl văzuse pe răsculat cum apăsase pe trăgaci şi cum spărsese oglinda; aceasta îl înălţa în ochii lui în aşa fel, că nu-şi mai încăpea în piele. Părăsind salonul la braţ cu Roudier, ca un mare căpitan zdrobit de oboseală, îngăimă:

— De treizeci şi şase de ore sunt în picioare şi Dumnezeu

ştie când mă voi culca!

La plecare, Rougon îl luă pe Vuillet de-o parte şi-i spuse că partidul ordinii se bizuie mai mult ca oricând pe el şi pe *Gazetă.* Trebuie să publice lin articol frumos prin care să liniştească populaţia şi să trateze aşa cum se cuvenea banda de criminali care trecuse prin Plassans.

— Fiţi liniştit! răspunse Vuillet. *Gazeta* nu trebuia să apară decât mâine dimineaţă, dar îi dau drumul chiar din seara asta.

După plecarea lor, obişnuiţii salonului galben mai rămaseră o clipă, flecari ca nişte ţaţe adunate pe trotuar de zborul unui canar. Aceşti negustori retraşi din afaceri, aceşti vânzători de ulei, aceşti fabricanţi de pălării, înotau în plină dramă feerică. Niciodată o emoţie nu-i răscolise mai puternic. Nu-şi mai veneau în fire, mândri că printre ei se iviseră eroi ca Rougon, Granoux şi Roudier. Apoi, înăbuşindu-se în salon, sătui să-şi povestească între ei acelaşi lucru, simţiră cum îi mănâncă limba să trâmbiţeze prin oraş marea veste; dispărură unul câte unul, însufleţiţi fiecare de ambiţia de a fi primul care să ştie şi să spună tot; iar Félicité, rămânând singură, îi văzu de la fereastră, împrăştiindu-se pe strada la Banne, înfricoşaţi şi bătând din braţe ca nişte păsări mari sfrijite, răspândind emoţie în cele patru colţuri ale oraşului.

Era ora zece. Plassans, trezit din somn, alerga pe străzi, aiurit de zvonurile care circulau. Cei care văzuseră sau auziseră gloata răsculaţilor spuneau poveşti de necrezut, se contraziceau, făceau fel de fel de presupuneri groaznice. Dar cei mai mulţi nici nu ştiau despre ce era vorba; cei ce locuiau la periferie ascultau cu gura căscată basmul cu mai multe mii de bandiţi care năvăliseră pe străzi şi dispăruseră în zori, ca o armată de stafii. Neîncrezătorii ziceau: „Ia mai las-o!” Totuşi, unele amănunte erau precise. În cele din urmă, Plassans fu convins că o înspăimântătoare nenorocire trecuse peste el în timpul nopţii, fără să-l atingă. Din umbrele nopţii, din informaţiile care se băteau cap în cap, catastrofa căpăta un caracter vag şi groaznic, care-i făcea să tremure pe cei mai curajoşi. Cine abătuse

trăsnetul? Parcă fusese o minune. Se vorbea de salvatori necunoscuţi, de o mică ceată de oameni care tăiaseră capul balaurului, dar fără amănunte, ca de un lucru greu de crezut, când obişnuiţii salonului galben se răspândiră pe străzi semănând veştile şi spunând aceeaşi poveste în faţa fiecărei porţi.

A fost ca o dâră lungă de praf de puşcă. În câteva minute povestea străbătu oraşul de la un capăt la altul. Numele lui Rougon zbură din gură în gură, cu exclamaţii de uimire în oraşul nou, cu strigăte de laudă în vechiul cartier. Ideea că erau fără subprefect, fără primar, fără director de poştă, fără perceptor şi fără niciun fel de autorităţi, îi mâhni pe localnici. Rămâneau trăsniţi că-şi putuseră sfârşi somnul şi că se treziseră ca de obicei, fără nicio conducere stabilă. După ce prima uimire trecu, se aruncară cu încredere în braţele eliberatorilor. Cei câţiva republicani dădeau din umeri; dar micii comercianţi cu amănuntul, micii rentieri, conservatorii de toate soiurile binecuvântau pe aceşti modeşti eroi, ale căror isprăvi rămăseseră ascunse în întuneric. Când se află că Rougon îşi arestase propriul frate, admiraţia nu mai cunoscu margini; se vorbi de Brutus; indiscreţia de care se temea îi sluji gloriei. În momentul când groaza nu se împrăştiase încă, recunoştinţa fu unanimă. Salvatorul Rougon era acceptat de toată lumea, fără discuţie.

— Ia gândiţi-vă, spuneau fricoşii, nu erau decât patruzeci şi unu!

Cifra de patruzeci şi unu zăpăci tot oraşul. Aşa. Se născu la Plassans legenda celor patruzeci şi unu de burghezi care au făcut pe trei mii de răsculaţi să muşte din ţărână. Doar câţiva invidioşi din oraşul nou, avocaţi fără procese, foşti militari, ruşinaţi că dormiseră în noaptea aceea, îşi exprimară unele îndoieli. De fapt, poate că răsculaţii plecaseră singuri. Nu era nicio dovadă de luptă, nici cadavre, nici pete de sânge. Într-adevăr, uşoară treabă avuseseră acei domni.

— Dar oglinda, oglinda! repetau fanaticii. Nu puteţi nega că oglinda domnului primar a fost spartă. Duceţi-vă s-o

vedeţi.

Şi într-adevăr, până noaptea târziu, a fost o adevărată procesiune de curioşi care, sub mii de pretexte, pătrunseră în cabinet, fiindcă uşa fusese lăsată larg deschisă de Rougon; stăteau în faţa oglinzii, în care glontele făcuse o gaură rotundă, de unde porneau crăpături largi, apoi toţi îngăimau aceeaşi frază:

— Drace! Straşnică forţă a avut glontele!

Şi plecau convinşi.

De la fereastră, Félicité sorbea cu nesaţ aceste zvonuri, vocile elogioase şi recunoscătoare care se ridicau din oraş. Întreg oraşul, la ora aceea, se ocupa de bărbatul ei; simţea amândouă cartierele cum fremătau sub ea, cum îi trimeteau speranţa unui triumf apropiat. Ah! cum o să strivească ea oraşul pe care-l punea sub călcâi aşa de târziu! Toate necazurile îi veniră în minte, amărăciunile trecute deveniră de două ori mai nesăţioase să capete satisfacţie imediată.

Plecă de la fereastră şi făcu încet ocolul salonului.

Aici, acum de curând, mâinile lor se întindeau spre dânşii. Învinseseră, burghezia era la picioarele lor. Salonul galben i se păru un loc sfinţit. Mobilele şchioape, catifeaua destrămată, policandrul înnegrit de muşte, toate vechiturile căpătară în ochii ei un aspect de rămăşiţe glorioase care zac pe un câmp de bătălie. Câmpia de la Austerlitz nu i-ar fi pricinuit o emoţie aşa de adâncă.

Pe când se aşeza iar la fereastră, îl zări pe Aristide dând târcoale prin piaţa subprefecturii, cu nasul în vânt. Îi făcu semn să urce. Parcă de-abia aştepta.

— Hai, intră, îi zise maică-sa pe scară văzându-l că stă la gânduri. Tatăl tău nu-i acasă.

Aristide avea o stângăcie de fiu risipitor. De aproape patru ani nu mai intrase în salonul galben, îşi ţinea încă braţul în bandaj.

— Te mai doare mâna? îl luă peste picior Félicité.

Aristide roşi şi răspunse încurcat:,

— O! E mult mai bine, aproape vindecată.

Apoi rămase în salon, învârtindu-se, neştiind ce să spună.

Félicité îi veni în ajutor.

— Ai auzit vorbindu-se despre frumoasa purtare a tatălui tău?

Aristide răspunse că tot oraşul vorbea de aceasta. Dar cum căpăta iar curaj, îi plăti pe loc batjocura, privind-o drept în faţă şi adăugând:

— Venisem să văd dacă tata nu-i cumva rănit.

— Hai, n-o mai fă pe prostul! strigă Félicité cu vioiciune. Eu în locul tău aş da cărţile pe faţă. Te-ai înşelat, mărturiseşte, înhăitându-te cu derbedeii de republicani. Astăzi ai vrea să-i părăseşti şi să vii cu noi, care suntem cei mai tari. Casa ţi-i deschisă!

Dar Aristide protestă. Republica era o idee mare. Şi apoi răsculaţii puteau să câştige încă.

— Ia lasă-mă în pace! continuă bătrână iritată. Ţi-i teamă că tată-tu are să te primească rău. Am eu grijă de treaba asta. Ascultă-mă, du-te la ziar şi redactează până mâine un număr festiv al loviturii de Stat şi mâine seara, după apariţia ziarului, vino pe aici şi vei fi primit cu braţele deschise.

Şi cum Aristide nu zicea nimic, Félicité continuă încet şi aprins:

— Înţelegi? E vorba de soarta noastră şi de a ta. Nu mai începe iarăşi cu prostiile tale. Eşti destul de compromis şi aşa.

Tânărul făcu un gest, gestul lui Cezar trecând Rubiconul. În chipul acesta nu-şi lua niciun angajament verbal. Şi cum Aristide dădea să plece, maică-sa adăugă, căutându-i nodul de la bandaj:

— Şi mai întâi să-mi scoţi cârpa asta. Te faci de râs, înţelegi?

Aristide o lăsă să i-o scoată. Când bandajul fu scos, îl îndoi cu băgare de seamă şi-l puse în buzunar. Apoi îşi îmbrăţişă mama, spunându-i:

— Pe mâine!

În acest timp, Rougon lua oficial în primire primăria. Nu rămaseră decât opt consilieri municipali, ceilalţi se găseau în mâinile răsculaţilor împreună cu primarul şi cei doi

adjuncţi. Cei opt domni de teapa lui Granoux îngheţară de groază când acesta din urmă le explică situaţia critică a oraşului. Ca să înţelegem spaima cu care se aruncară în braţele lui Rougon ar trebui să-i cunoaştem pe oamenii din care sunt compuse consiliile municipale în oraşele mici. La Plassans primarul avea sub el nişte dobitoci de necrezut, adevărate instrumente de supunere pasivă. Cum domnul Garçonnet nu mai era acolo, maşina municipală trebuia să se strice şi să aparţină oricui ştia să-i repare resorturile. Şi cum subprefectul părăsise ţinutul, Rougon se găsea în chip cu totul firesc, prin forţa împrejurărilor, stăpânul absolut al oraşului; criză uluitoare, care lăsa puterea în mâinile unui om plin de păcate şi căruia în ajun niciunul dintre concetăţeni nu i-ar fi împrumutat o sută de franci.

Primul act a lui Pierre fu să declare insistent că această comisie este provizorie. Apoi se ocupă de reorganizarea gărzii naţionale şi reuşi să echipeze trei sute de oameni; cele o sută nouă puşti rămase în hambar fură distribuite, ceea ce mări la o sută cincizeci numărul oamenilor înarmaţi de reacţiune; ceilalţi o sută cincizeci erau burghezi voluntari şi soldaţi de-ai lui Sioardot. Când comandantul Roudier trecu în revistă mica armată în piaţa Primăriei, fu dezolat dându-şi seama că se vedeau cât colo negustorii de legume; n-aveau toţi uniforme şi unii erau foarte caraghioşi – cu pălărie neagră, cu redingotă şi cu puşcă. Dar în realitate, intenţia lor era bună. Un post fu lăsat la primărie. Restul micii armate fu împrăştiat pe plutoane la porţile oraşului. Roudier îşi asumă comanda postului de la Poarta Mare, cea mai ameninţată.

Rougon, oare se simţea foarte tare în acei moment, se duse personal în strada Conqueen şi-i rugă pe jandarmi să stea acolo şi să nu se amestece. De altminteri spuse să se deschidă porţile jandarmeriei ale căror chei fuseseră luate, de răsculaţi. Dar el voia să triumfe singur şi nu înţelegea ca jandarmii să-i poată fura o parte din glorie. Dacă va avea nevoie de ei, ti va chema. Şi le explică că prezenţa lor i-ar irita pe muncitori şi ar agrava situaţia. Brigadierul îl felicită mult pentru prudenţa lui. Când află că în cazarmă e un om

rănit, Rougon voi să se facă popular şi ceru să-l vadă. Îl găsi pe Rengade culcat, cu ochiul acoperit cu o faşă şi cu mustăţile lui groase care ieşeau de sub bandaj. Prin cuvinte frumoase despre datorie îl îmbărbătă pe chiorul care înjura şi sufla din greu, exasperat de rana din pricina căreia trebuia să părăsească serviciul. Rougon făgădui să-i trimită un medic.

— Vă mulţumesc, domnule, răspunse Rengade – dar ceea ce m-ar uşura mai mult decât toate leacurile, ar fi să-i sucesc gâtul ticălosului care mi-a crăpat ochiul. Îl voi recunoaşte: e unul mic, slab, palid, foarte tânăr.

Pierre îşi aminti de sângele care acoperea mâinile lui Silvère. Se dădu puţin îndărăt, ca şi cum s-ar fi temut de Rengade să nu-i sară de gât şi să-i spună: „Nepotul tău m-a chiorât; stai că o să-mi plăteşti tu pentru el!” Şi în timp ce blestema în gând nevrednica lui familie, declară solemn că, dacă vinovatul va fi găsit, va fi pedepsit cu toată asprimea legilor.

— Nu, nu, nu-i nevoie, răspunse chiorul. Îi voi suci eu gâtul.

Rougon se grăbi să se-ntoarcă la primărie. În timpul după-amiezii luă diferite măsuri. Proclamaţia afişată pe la orele unu făcu o foarte bună impresie. Ea se termina printr-un apel la înţelegerea cetăţenilor pe care-i asigura cu fermitate ca ordinea nu va mai fi tulburată. Până seara, străzile dădeau într-adevăr impresia unei uşurări generale, a unei încrederi depline. Pe trotuare, grupurile care citeau proclamaţia spuneau:

— S-a terminat, azi-mâine vom vedea trupele trimise în urmărirea răsculaţilor.

Credinţa că soldaţii se apropiau era aşa de mare, încât trândavii de pe bulevardul Sauvaire se duseră pe drumul Nişei în întâmpinarea muzicii. Se întoarseră noaptea dezamăgiţi, căci nu văzuseră nimic. Atunci o nelinişte surdă cuprinse oraşul.

La primărie, comisia provizorie atâta vorbise ca să nu spună nimic, încât membrii, cu stomacul gol, înspăimântaţi de propriile lor trăncăneli, simţeau cum îi apuca iar frica.

Rougon îi trimise la masă, convocându-i din nou pentru orele noua seara. Era să plece şi el, când Macquart se deşteptă şi bătu cu violentă în uşa închisorii sale. Spuse că îi e foame, întrebă cât e ceasul şi când fratele lui îi spuse că era ora cinci, îngăimă cu o diabolică răutate, prefăcându-se foarte mirat că răsculaţii îi făgăduiseră să se întoarcă mai curând şi că întârziau prea mult ca să-l libereze. Rougon, după ce-i dădu de mâncare, coborî, plictisit de stăruinţa cu care Macquart vorbea despre întoarcerea gloatei de răsculaţi. Pe stradă se simţi prost dispus. Oraşul i se păru schimbat. Căpăta un aspect ciudat; umbre se strecurau repede de-a lungul trotuarelor, era tăcere, şi gol şi pe casele posomorite cădea parcă, odată cu amurgul, o frică mohorâtă, înceată şi încăpăţânată ca o ploaie fină. Încrederea flecară din timpul zilei se termina fatal cu o panică nemotivată, cu frica de noaptea care se lăsa; locuitorii erau obosiţi, sătui de triumf şi nu le mai rămâneau puteri decât să viseze la o cumplită răzbunare a răsculaţilor. Rougon se simţi cutremurat de acest curent de spaimă. Grăbi pasul, cu gâtlejul încleştat. Trecând pe dinaintea unei cafenele din piaţa Récollets, care-şi aprinsese lămpile, şi unde se adunau micii rentieri din oraşul nou, auzi un crâmpei de convorbire foarte înspăimântător:

— Ei bine, domnule Picou, zicea o voce calmă, ştii vestea, regimentul aşteptat n-a sosit.

— Dar nu se aştepta niciun regiment, domnule Touche, răspunse o voce acră.

— Ba, pardon. N-aţi citit proclamaţia?

— Adevărat, afişele făgăduiesc că ordinea va fi menţinută cu forţa, dacă va fi nevoie,

— Prin urmare vedeţi: e vorba de forţă; forţa armată, bine-înţeles.

— Şi ce spune?

— Dar, înţelegeţi, oamenilor li-i frică, se spune că întârzierea soldaţilor nu-i firească şi că s-ar putea foarte bine ca răsculaţii să-i fi măcelărit.

Un strigăt de groază se ridică în cafenea. Lui Rougon îi

veni poftă să intre şi să le spună burghezilor că proclamaţia nu anunţase venirea unui regiment, că nu trebuiau să interpreteze textele astfel, nici să răspândească asemenea pălăvrăgeli. Dar el însuşi, în tulburarea care-l cuprindea, nu era tocmai sigur că nu se bizuise pe o trimitere de trupe şi-i venea şi lui să găsească lucru de mirare că niciun soldat nu apăruse. Se întoarse acasă foarte îngrijorat. Félicité, zburdalnică şi plină de curaj, se înfurie, văzându-l tulburat de asemenea neghiobii. La desert, îl îmbărbătă:

— Ei, mare prost eşti! Cu atât mai bine dacă prefectul uită de noi. Vom salva oraşul singuri. Eu aş vrea să-i văd pe răsculaţi că se întorc, ca să-i primim cu focuri de puşcă şi să ne acoperim de glorie... Ascultă, du-te de închide porţile oraşului şi nu te culca după aceea, fă-te că te frământi toată noaptea; se va ţine socoteală de toate acestea mai târziu.

Pierre se întoarse la primărie ceva mai voios. Îi trebui curaj ca să rămână tare în mijlocul văicărelilor colegilor. Membrii comisiei provizorii aduceau în hainele lor panica, aşa cum aduce cineva un miros de ploaie pe timp de furtună. Toţi pretindeau că se bizuiseră pe trimiterea unui regiment şi strigau spunând că nu trebuie lăsaţi pradă furiilor demagogice nişte cetăţeni curajoşi. Pierre, ca să fie lăsat în pace, le făgădui regimentul pentru a doua zi. Apoi declară solemn că se duce să închidă porţile. Toată lumea respiră uşurată. La fiecare poartă se puseră gărzi naţionale cu ordinul de a le încuia de două ori. La întoarcere, mulţi membri mărturisiră că într-adevăr erau mai liniştiţi; şi după ce Pierre le spuse că situaţia critică a oraşului le impunea datoria de a rămâne la postul lor, unii din ei îşi făcură pregătiri pentru a dormi noaptea în fotoliu. Granoux îşi puse o tichie de mătase neagră pe care şi-o adusese ca om grijuliu ce era. Pe la unsprezece, jumătate din aceşti domni dormeau împrejurul biroului domnului Garçonnet. Cei care ţineau ochii deschişi şi ascultau paşii cadenţaţi ai gărzilor naţionale răsunând în curte, visau că erau nişte viteji şi că primeau decoraţii. O lampă mare pusă pe birou lumina această stranie priveghere armată. Rougon, care părea că

moţăie, se sculă dintr-odată şi trimise să-l caute pe Vuillet. Îşi amintise că nu primise încă *Gazeta.*

Librarul se arătă obraznic şi foarte prost dispus.

— Ei, îl întrebă Rougon luându-l deoparte, unde-i articolul pe care mi l-ai promis? N-am văzut ziarul.

— Pentru asta mă deranjezi? răspunse Vuillet mânios. Ce dracu'! *Gazeta* n-a apărut; n-am chef ca mâine să fiu măcelărit dacă se întorc răsculaţii.

Rougon se sili să zâmbească. Spunând că, slavă Domnului, nimeni nu via fi măcelărit. Tocmai pentru că circulau zvonuri false şi îngrijorătoare, articolul de care era vorba ar fi adus un mare serviciu cauzei drepte.

— Tot ce se poate, răspunse Vuillet, dar cea mai bună dintre cauze în momentul de faţă este de a-ţi păstra capul pe umeri.

Şi adăugă cu răutate:

— Credeam că i-aţi ucis pe toţi răsculaţii. Aţi lăsat cam mulţi, ca să risc.

Rămas singur, Rougon se miră că un om, aşa de umil şi de slugarnic de obicei, se revolta. Purtarea lui Vuillet i se păru suspectă. Dar nu mai avu timp să caute o explicaţie. Abia se trântise din nou pe fotoliu, că Roudier intră, zornăindu-şi aprig la şold o sabie mare prinsă de centură. Cei care dormeau se treziră înspăimântaţi. Granoux crezu că-i o chemare la arme.

— Ei? Ce-i? Ce s-a întâmplat? întrebă el punându-şi în grabă tichia de mătase neagră în buzunar.

— Domnilor, zise Roudier gâfâind, fără să se mai gândească la vreo precauţiune oratorică, cred că o bandă de răsculaţi se apropie de oraş.

Cuvintele lui fură primite într-o tăcere plină de spaimă. Numai Rougon avu puterea să spună:

— I-ai văzut?

— Nu, răspunse fostul negustor de ciorapi. Dar am auzit zgomote ciudate pe câmp; unul dintre oamenii mei mi-a afirmat că a văzut focuri pe panta munţilor Garrigues.

Şi cum domnii se priveau palizi şi muţi, continuă:

— Mă întorc la post, mi-e teamă de vreun atac. Luaţi

măsuri în ce vă priveşte.

Rougon voi să alerge după el să-l mai tragă de limbă, dar Roudier era departe. Fireşte, comisia nu mai avu chef să doarmă. Zgomote ciudate! focuri! un atac!... şi astea toate în miezul nopţii! Să iei măsuri, uşor de spus, dar cum să faci? Granoux era cât p-aci să-i sfătuiască să urmeze aceeaşi tactică care le reuşise în ajun: să se ascundă, să aştepte ca răsculaţii să străbată Plassans şi să triumfe apoi pe străzile pustii. Din fericire Pierre, amintindu-şi de sfaturile nevestii, zise că Roudier se va fi înşelat şi că ar fi mai bine să meargă să vadă. Unii membri făceau mutre; căzură însă de acord ca o escortă armată să însoţească comisia şi atunci toţi coborâră cu mare curaj. Jos nu mai lăsară decât câţiva oameni; se înconjurară de treizeci de gărzi; apoi se aventurară în oraşul adormit. Numai luna, alunecând pe acoperişuri, îşi întindea umbrele ei domoale. În zadar merseră de-a lungul meterezelor din poartă în poartă; orizontul era întunecat, nu văzură nimic şi nu auziră nimic. Gărzile naţionale de la diferite posturi le spuseră că într-adevăr din câmpie veneau nişte zgomote ciudate; ciuliră urechile fără să prindă decât un freamăt îndepărtat, în care Granoux pretindea că recunoaşte vuietul Viornei.

Totuşi erau neliniştiţi; erau gata-gata să se întoarcă la primărie, foarte preocupaţi, prefăcându-se nedumeriţi şi făcându-l pe Roudier fricos şi închipuit, când lui Rougon, căruia-i stătea pe inimă să-şi liniştească pe deplin prietenii, îi veni ideea să le arate priveliştea câmpiei pe mai mulţi kilometri. Îşi conduse trupa până în cartierul Saint-Marc şi bătu la palatul Valqueyras.

De la primele tulburări, contele plecase la castelul Corbière. În palat nu mai era decât marchizul de Carnavant. Din ajun se ţinea prudent la o parte, nu că-i era frică, dar pentru că nu-i plăcea să fie văzut amestecându-se în matrapazlâcurile lui Rougon într-un moment hotărâtor. De fapt, nu mai putea de curiozitate; se încuiase în odaie ca să nu mai vadă uluitorul spectacol al intrigilor Salonului galben. Când servitorul veni să-i spună, în toiul nopţii, că jos erau nişte domni care-l căutau, nu-l mai rabdă inima să

stea cuminte, se sculă şi coborî în grabă.

— Domnule marchiz, spuse Rougon, prezentându-i pe membrii comisiei municipale, am venit să vă cerem un serviciu. Aţi binevoi să ne conduceţi până în grădina palatului?

— Fireşte, răspunse marchizul mirat. Vă voi conduce chiar eu.

Pe drum întrebă despre ce era vorba. Gradina termina cu o terasă care domina câmpia; în acel loc unul dintre zidurile întăriturilor se dărâmase şi orizontul se întindea nemărginit. Rougon îşi dăduse scama ca aici era un foarte bun post de observaţie. Gărzile naţionale rămaseră la poartă. Tot discutând, membrii comisiei se duseră să se rezeme de balustrada terasei. Spectacolul ciudat care se desfăşura atunci în faţa lor îi amuţi. Departe, în valea Viornei, în golul uriaş care se săpa spre apus între lanţul munţilor Garrigues şi munţii de la Seille, lucirile lunii curgeau ca un fluviu de lumină palidă. Boschetele de arbori, stâncile întunecate făceau ici şi colo insule, limbi de pământ, ţâşnind din marea luminoasă. Şi după colurile Viornei se puteau desluşi capete, crâmpeie de râu care se arătau cu sclipiri de armuri în pulberea fină de argint care cădea din văzduh. Era un ocean, o lume, pe care noaptea, frigul, frica ascunsă le lărgeau la infinit. Domnii nu văzură, nu auziră la început nimic. În văzduh era o înfiorare de lumină şi de voci îndepărtate care-i asurzea şi-i orbea. Granoux, puţin poet din fire, murmură totuşi, cucerit de pacea senină a nopţii de iarnă:

— Frumoasă noapte, domnilor!

— Hotărât, Roudier a visat, spuse Rougon cu oarecare dispreţ.

Dar marchizul ciulea urechile sale fine:

— Ehei! Aud clopotul de alarmă.

Toţi se plecară peste balustradă, ţinându-şi răsuflarea, şi uşoare, cu puritate de cristal, dangătele îndepărtate ale unui clopot urcară din câmpie. Domnii nu putură nega. Era într-adevăr clopotul de alarmă. Rougon crezu că recunoaşte clopotul din Béage, un sat situat cam la patru kilometri de

Plassans. Spunea aşa ca să-i liniştească pe colegi.

— Ascultaţi, ascultaţi, întrerupse marchizul. De astă dată este clopotul de la Saint-Marc.

Şi le arătă un alt punct al orizontului. Într-adevăr un al doilea clopot plângea în noaptea clară. Apoi în curând urechile lor, obişnuite cu larga frământare a umbrei, auziră dangătele desperate a zece, douăzeci de clopote. Chemări sinistre urcau de pretutindeni slăbite, asemenea unor horcăituri de om în agonie. În curând întreaga câmpie suspina. Domnii nu mai glumeau pe seama lui Roudier. Marchizul, care simţea o bucurie răutăcioasă să-i sperie, binevoi să le explice cauza tuturor acestor sunete:

— Sunt satele vecine care se strâng ca să vină să atace Plassans în zorii zilei.

Granoux holbă ochii:

— N-aţi văzut nimic acolo? întrebă el dintr-odată.

Nimeni nu se uita. Domnii închideau ochii ca să audă mai bine.

— Ah! ia te uită, continuă el după o tăcere. Dincolo de Viorna, aproape de masa aceea neagră.

— Da, văd, răspunse Rougon desperat. Se aprinde un foc.

Un alt foc fu aprins aproape imediat în faţa primarului, apoi un al treilea, un al patrulea. Pete roşii apărură astfel pe toată lungimea văii, la distanţe – aproape egale, asemenea lanternelor pe o alee uriaşă. Luna care le stingea pe jumătate le dădea întinderea unor bălţi de sânge. Această tristă iluminare îngrozi peste măsură comisia municipală.

— Drace! murmură marchizul cu un rânjet aprig. Bandiţii ăştia îşi fac semnale.

Şi numără binevoitor focurile ca să ştie, spunea el, cam cu câţi oameni ar avea de a face „viteaza gardă naţională de la Plassans”. Rougon voi să obiecteze că satele luau larmele ca să se unească cu armata răsculaţilor şi nu ca să vină să atace oraşul. Prin tăcerea lor încremenită, domnii arătară că părerea lor era făcută şi că refuzau orice mângâiere.

— Aha, acum aud Marsilieza, zise Granoux cu un glas

stins.

Era adevărat. Probabil că ceata trecea Viorna, în momentul acela, chiar lângă oraş. Strigătul: „La arme, cetăţeni! Formaţi batalioane!” le venea ca nişte răbufniri repezi cu o claritate vibrantă. A fost o noapte crâncenă. Domnii o petrecură rezemaţi de balustrada terasei, îngheţaţi de frigul cumplit, fără să se poată smulge de la privelişte a acestei câmpii zguduite de clopotele de alarmă şi de Marsilieză, încinsă în întregime de semnalele luminoase, (şi umplură ochii cu marea luminoasă de flăcări însângerate; le ţiuiau urechile de vuietul acesta vag, până într-atât încât simţurile li înşelau; vedeau şi auzeau lucruri înspăimântătoare. Pentru nimic în lume n-ar îi părăsit locul; dacă s-ar fi întors cu spatele, şi-ar fi închipuit că o armată era pe urmele lor. Ca toţi fricoşii, voiau să vadă cum vine pericolul, ca s-o şteargă la momentul potrivit. Către dimineaţă, după apusul lunii şi după ce nu mai avură în faţă decât o prăpastie neagră, simţiră că se cutremură de groaza. Se credeau înconjuraţi de inamici nevăzuţi care se căţărau în întuneric, gata să le sară de gât. La cel mai mic zgomot li se părea că văd nişte oameni ce se sfătuiesc în josul terasei, înainte de a sări zidul. Şi nimic, nimic decât bezna în care îşi aţinteau înnebuniţi privirile. Drept mângâiere, marchizul le zicea ironic:

— Nu vă frământaţi! Aşteaptă şi ei zorii zilei.

Rougon bombănea. Simţea că-l apucă iar frica. Părul lui Granoux albi. În sfârşit apăru dimineaţa cu o încetineală ucigătoare. Trecură iarăşi prin momente grele. La prima rază de soare, domnii se aşteptau să vadă o armată în linie de bătaie în faţa oraşului. Tocmai în dimineaţa aceea, lumina era lenevoasă, se ura la marginea orizontului. Cu gâtul întins, cu ochii în patru, ei scrutau albeaţa vagă. Şi în ceaţa încă întunecată vedeau profiluri monstruoase; câmpia se schimba într-un lac de sânge, stâncile în cadavre care plutesc la suprafaţă, boschetele de arbori în batalioane ameninţătoare. Apoi, după ce lumina şterse fantomele, se făcu ziuă, o zi atât de tristă şi de palidă, atât de melancolică, încât până şi marchizul simţi o strângere de

inimă. Nu se vedeau răsculaţi, drumurile erau libere, dar valea cenuşie avea un aspect pustiu şi mohorât deloc primejdios. Focurile erau stinse, clopotele sunau încă. Pe la opt, Rougon desluşi numai o ceată de câţiva oameni care se îndepărtau de-a lungul Viornei.

Domnii erau morţi de frig şi de oboseală. Cum nu mai vedeau niciun pericol apropiat, se hotărâră să se odihnească câteva ceasuri. O gardă fu lăsată pe terasă, ca pază, cu ordinul să alerge şi să: i dea de veste lui Roudier dacă zărea vreo ceată din depărtare. Granoux şi Rougon, zdrobiţi de emoţiile nopţii, se îndreptară spre locuinţele lor care se învecinau, sprijinindu-se unul pe altul.

Félicité îşi culcă soţul cu fel de fel de precauţiuni. Îi spunea „biet motănaş” şi-i repeta că nu trebuie să între aşa la idee, că totul se va sfârşi cu bine. Dar el dădea din cap, avea temeri serioase. Félicité îl lăsă să doarmă până la unsprezece. Apoi, după ce-i dădu de mâncare, îl îndemnă cu blândeţe la drum, dându-i să înţeleagă că trebuie să meargă până la capăt. La primărie, Rougon nu găsi decât patru din membrii comisiei; ceilalţi se scuzară, erau cu adevărat bolnavi. De dimineaţă, panica sufla peste oraş cu o violenţă din ce în ce mai aprigă. Domnii nu putuseră să-şi păstreze pentru ei povestea nopţii petrecute pe terasa palatului Valqueyras. Servitoarele lor se grăbiră să răspândească vestea, înflorind-o cu detalii dramatice. La ora aceea era un fapt istoric că din înălţimile oraşului se văzuseră în câmpie dansuri de canibali sfâşiindu-şi prizonierii, hore de vrăjitoare învârtindu-se în jurul cazanelor unde fier beau copii, şiruri nesfârşite de bandiţi cu armele sclipind la lumina lunii. Se mai vorbea de nişte clopote care sunau singure alarma în văzduhul mâhnit şi se afirma că răsculaţii dăduseră foc pădurilor din împrejurimi şi că tot ţinutul era în flăcări.

Era într-o marţi, zi de târg în Plassans. Roudier crezuse că trebuie să deschidă porţile înlături ca să lase să intre câteva ţărance care aduceau legume, unt şi ouă. De îndată ce se adună comisia municipală, care nu mai era alcătuită decât din cinci membri cu preşedinte cu tot, se constată că

aceasta fusese o greşeală de neiertat. Deşi paza lăsată la palatul Valqueyras nu văzuse nimic, oraşul trebuia ţinut închis. Atunci, Rougon hotărî ca un crainic, însoţit de un toboşar, să meargă pe străzi şi să proclame oraşul în stare de asediu, anunţând pe locuitori că oricine va ieşi din oraş nu se va mai putea întoarce. Porţile fură oficial închise ziua-n amiaza mare. Această măsură, luată ca să liniştească populaţia, înspăimântă la culme oraşul. Şi nimic nu era mai curios decât această cetate care se fereca şi-şi trăgea zăvoarele la lumina soarelui, în mijlocul veacului al XIX-lea.

După ce Plassans se încuie şi-şi încinse centura uzată a fortificaţiilor sale, după ce se zăvorî ca o fortăreaţă în preajma asediului, o spaimă de moarte se lăsă deasupra caselor mohorâte. La fiecare ceas, lumea din centrul oraşului credea că aude împuşcături prin mahalale. Nimeni nu mai ştia nimic, toţi erau prin fundul pivniţelor sau prin vreo gaură de zid în aşteptarea plină de spaimă a eliberării sau a loviturii de graţie. De două zile cetele de răsculaţi care băteau câmpiile întrerupseseră toate comunicaţiile. Plassans, băgat în fundătura unde este clădit, se găsea despărţit de restul Franţei. Se simţea izolat într-o ţară în plină răzvrătire; în jur, clopotul de alarmă suna, Marsilieza bubuia cu vuiete de fluviu care se revarsă. Oraşul, părăsit şi înfiorat, era ca o pradă făgăduită învingătorilor şi cei care se plimbau pe bulevard treceau în fiecare clipă de la groază la speranţă, părându-li-se că văd la poarta Mare când bluze de răsculaţi, când uniforme de soldaţi. Nicio subprefectură n-a avut o agonie mai dureroasă decât oraşul Plassans în chinga lui de ziduri care se prăbuşeau.

Pe la două, se răspândi zvonul că lovitura de stat dăduse greş; prinţul-preşedinte era închis în turnul de la Vincennes; Parisul se găsea în mâinile demagogiei celei mai înaintate: Marsilia, Toulon, Draguignan, tot sudul era în mâinile armatei de răsculaţi victorioşi. Răsculaţii trebuiau să ajungă spre seară şi să măcelărească Plassans.

O delegaţie se duse atunci la primărie şi-i impută comisiei municipale închiderea porţilor, bună numai ca să-i aţâţe şi mai tare pe răsculaţi. Rougon, care-şi pierdea

capul, apără cu ultima energie ordinul lui şi încuierea de două ori a porţilor i se părea unul dintre actele cele mai ingenioase ale administraţiei lui; ca s-o justifice găsi cuvinte convingătoare. Dar întrebările: „Unde-s soldaţii? Unde-i regimentul pe care-l făgăduise?” îl puneau în încurcătură. Atunci minţi, spuse pe şleau că nu făgăduise nimic. Cauza adevărată a panicii era tocmai lipsa acestui regiment legendar, într-atât de dorit de locuitori încât îi visaseră apropierea, Oamenii bine informaţi citau locul exact de pe şosea unde soldaţii fuseseră spintecaţi.

La ora patru, Rougon, urmat de Granoux, se duse la palatul Valqueyras. Grupe mici, care se alăturau răsculaţilor la Orchères, treceau mereu în depărtare pe valea Viornei. Toată ziua plozii se căţărară pe fortificaţii, iar burghezii se uitară de pe metereze. Aceste santinele voluntare întreţineau spaima în oraş, numărând cu glas tare cetele, socotite ca tot atâtea puternice batalioane. Toată populaţia aceasta laşă credea că asistă de pe creneluri la pregătirea unui măcel universal. Spre seară, ca şi în ajun, panica suflă şi mai rece.

Întorcându-se la primărie, Rougon şi nedespărţitul Granoux înţeleseră că situaţia devenea insuportabilă. În lipsa lor, un nou membru al comisiei dispăruse. Nu mai erau decât patru. Simţeau că sunt ridicoli, galbeni la faţă, privindu-se ceasuri întregi fără să-şi spună ceva. Le mai era şi o frică groaznică de o a doua noapte petrecută pe terasa palatului Valqueyras.

Rougon declară cu gravitate că starea de lucruri, rămânând aceeaşi, nu mai era de ce să stea în permanenţă la primărie. Dacă s-ar întâmpla vreun eveniment grav, ar fi înştiinţaţi. Şi printr-o hotărâre luată cu toate formele în consiliu, se descărcă de toate grijile administraţiei sale şi le trecu lui Roudier. Bietul Roudier, care-şi amintea că fusese guard naţional la Paris sub Ludovic Filip, veghea la poarta Mare cu multă convingere.

Pierre, cu coada între picioare, se întoarse acasă, strecurându-se prin umbra caselor. Simţea cum orăşelul îi devenea ostil. Auzea cum îi circulă numele de la un grup la

altul, cu cuvinte de dispreţ şi de mânie. Clătinându-se şi cu sudoare la tâmple, urcă scara. Félicité îl primi tăcută, mâhnită. Şi cin începea să-şi piardă cumpătul. Tot visul lor se prăbuşea. Stătură aşa, fată în faţă, în salonul galben. Se lăsa seara; lumina murdară a amurgului de iarnă pala parcă cu noroi hârtia portocalie cu desene mari; niciodată încăperea nu păruse mai demodată, mai murdară, mai ruşinoasă. Şi în clipa aceasta erau singuri; nu mai era, ca în ajun, un popor întreg de curteni care să-i felicite. O zi fusese de ajuns ca să-i învingă, în momentul când să strige „izbândă”. Dacă a doua zi nu se schimba situaţia, partida era pierdută. Félicité, care în ajun se gândea la câmpiile de la Austerlitz, uitându-se la ruinele salonului galben, se gândea acum, văzându-l atât de posomorit şi de pustiu, la câmpiile blestemate de la Waterloo.

Apoi, cum Pierre nu mai zicea nimic, se duse la fereastră, la fereastra de la oare sorbise cu atâta nesaţ tămâierile unei întregi subprefecturi. Zări grupuri numeroase jos în piaţă; trase perdelele, văzând capete întoarse în spre casa lor şi temându-se să nu fie huiduită. Avea presimţirea că se vorbea despre ei.

Voci se ridicau în amurg. Un avocat lătra pe un ton de pledoarie triumfătoare:

— Vă spuneam eu, răsculaţii au plecat singuri şi n-au să mai ceară permisiunea celor patruzeci şi unu ca să se întoarcă iarăşi. Cei patruzeci şi unu! Ce mai păcăleală! Cred ca erau cel puţin două sute.

— Ba nu! spuse un negustor de ulei burduhănos, care se credea mare om politic. Poate că nu erau nici zece. Căci, la urma urmei, nu s-au bătut; s-ar fi văzut sânge dimineaţa. Vă spun, eu însumi m-am dus la primărie ca să văd; curtea era curată ca mâna mea.

Un muncitor care se strecurase sfios în grup adăugă:

— Nu trebuia să fii prea şmecher ca să ocupi primăria. Poarta nici nu era încuiată.

Fraza fu primită cu râsete şi muncitorul, încurajat, continuă:

— Sunt cunoscuţi Rougonii, nu-i nimic de capul lor.

Această insultă o lovi pe Félicité drept în inimă. Nerecunoştinţa poporului o îndurera, căci ajunsese şi ea să creadă în misiunea Rougonilor. Îşi chemă bărbatul, în dorinţa de a-i da o lecţie despre statornicia mulţimilor.

— E ca şi povestea cu oglinda, spunea avocatul. Câtă gălăgie iau făcut cu nenorocita aceea de oglindă spartă! Ştiţi că Rougon e în stare să fi tras în ea un foc de puşcă, ca lumea să-şi închipuie că a fost o mare bătălie.

Pierre îşi stăpâni un strigăt de durere. Nu mai credeau nici în oglindă. Peste puţin timp se va spune că nici n-a auzit glonţul şuierându-i pe la ureche. Legenda Rougonilor va dispare, nu va mai rămâne nimic din gloria lor. Dar nu era încă la capătul suferinţelor. Grupurile se înverşunau împotriva lui tot aşa de făţiş cum îl aplaudaseră în ajun. Un fost fabricant de pălării, bătrân de şaptezeci de ani, care pe vremuri avusese fabrică în mahala, scormoni în trecutul Rougonilor. Vorbi nelămurit, cu şovăielile unei memorii care se pierde, despre grădina Fouque, despre Adélaïde şi dragostea ei cu un contrabandist. Era de ajuns ca bârfelile să capete un nou avânt. Cei ce discutau se apropiară, cuvintele de canalii, hoţi, intriganţi neruşinaţi urcau până la perdeaua îndărătul căreia Pierre şi Félicité asudau de frică şi de mânie. Cei de jos ajunseră chiar să-l plângă pe Macquart. A fost ultima lovitură. Ieri Rougon era un Brutus, un suflet stoic, care-şi sacrifica sentimentele de dragoste pentru patrie; astăzi Rougon nu mai era decât un josnic ambiţios, care trecea peste burta lui bietul frate-său şi se slujea de el ca de o treaptă ca să se urce spre bogăţie.

— Auzi, auzi, murmura Pierre cu o voce sugrumată. Ah! criminalii, ne omoară, nicio dată n-o să ne mai ridicăm.

Félicité, furioasă, bătea darabana cu degetele nervoase pe oblon şi răspundea:

— Lasă-i să vorbească. Dacă ajungem iar tari, vor vedea ei în ce ape mă scald. Ştiu de unde vine lovitura. Cei din oraşul nou nu ne pot înghiţi.

Félicité ghicise adevărul. Neaşteptata lipsă de popularitate a Rougonilor era opera unui grup de avocaţi foarte ofensaţi de importanţa pe care şi-o luase un fost

negustor de ulei fără carte şi a cărui negustorie fusese pe pragul falimentului. De două zile cartierul Saint-Marc era ca şi mort. Vechiul cartier şi oraşul nou rămăseseră fată în faţă. Acesta din urma profitase de panică şi reuşise să compromită salonul galben printre comercianţi şi muncitori. Roudier şi Granoux erau foarte buni cetăţeni onorabili pe care-i înşelaseră nişte intriganţi de teapa lui Rougon. Li se vor deschide ochii. În locul acestui burduhănos, acestui calic care n-avea lăscaie, în fotoliul primarului ar fi trebuit să se aşeze domnul Isidore Granoux. Invidioşii porneau de aici să-i impute lui Rougon toate actele sale administrative care datau de-abia din ajun. El n-ar fi trebuit să păstreze fostul consiliu municipal; făcuse o greşeală gravă încuind porţile; din pricina prostiei lui, cinci membri se aleseră cu pneumonie pe terasa palatului Valqueyras. Şi nu mai încetau. Republicanii ridicau şi ei capul. Se vorbea despre un atac prin surprindere, pe care muncitorii din mahala l-ar pune la cale împotriva primăriei. Reacţiunea horcăia.

Văzându-şi toate speranţele prăbuşite, Pierre se gândi pe ce s-ar mai putea încă bizui la nevoie.

— Nu trebuie să vie oare Aristide în astă-seară ca să ne împăcăm? întrebă Rougon.

— Da, răspunse Félicité. Îmi făgăduise un articol frumos. *Independentul* n-a apărut...

Dar softul ei o întrerupse:

— Nu-i el cumva acela care iese de la subprefectură?

Bătrâna aruncă o privire şi strigă:

— Iar şi-a pus bandajul!

Într-adevăr Aristide îşi ascundea iarăşi mâna în şal. Imperiul nu reuşea, dar nici republica nu triumfa şi atunci socotise că-i mai cuminte să joace în continuare rolul lui de mutilat. Trecu ipocrit prin piaţă, fără să ridice capul şi când auzi vorbele compromiţătoare şi periculoase care circulau de la un grup la altul, se grăbi să dispară la cotitura străzii de la Banne.

— N-are să vină, spuse cu amărăciune Félicité. Suntem la pământ... Până şi copiii noştri ne părăsesc!

Félicité închise violent fereastra ca să nu mai vadă, să nu

mai audă nimic. Şi după ce aprinse lampa, mâncară descurajaţi, fără poftă, lăsând bucăţi întregi în farfurie. Nu mai aveau decât câteva ore ca să ia o hotărâre. La deşteptare, trebuiau să ţină Plassans sub călcâie şi să-l oblige să le ceară iertare; altminteri trebuiau să renunţe la averea visată. Lipsa totală de ştiri precise era singura pricină a nehotărârii lor pline de îngrijorare. Cu mintea ei limpede, Félicité pricepu situaţia. Dacă ar îi putut cunoaşte rezultatul loviturii de stat, ar fi fost mai îndrăzneţi şi ar fi continuat în orice condiţii rolul lor de salvatori, sau s-ar fi grăbit să muşamalizeze cât mai mult cu. Putinţă campania lor nenorocită. Dar nu ştiau nimic precis, îşi pierdeau capul, îi treceau sudori reci, jucându-şi astfel soarta, la noroc, la bunul plac al zarului, fără să cunoască mersul evenimentelor.

— Şi împieliţatul de Eugène care nu-mi scrie! strigă Rougon în culmea deznădejdii, fără să-şi dea seama că în felul acesta îi dezvăluia nevestei secretul corespondenţei lor.

Dar Félicité se făcu că nu-l aude. Strigatul soţului ei o lovise adânc. Într-adevăr, de ce nu scria Eugène? După ce-i ţinuse cu atâta devotament în curent cu succesele cauzei bonapartiste, ar fi trebuit să se grăbească să-i anunţ? de triumful sau înfrângerea prinţului Ludovic Napoleon. Chiar numai din prudenţii, şi tot trebuia să le comunice ştirea. Dacă tăcea, însemna că Republica victorioasă îl trimisese pe Pierre, odată cu pretendentul la tron, în închisorile de la Vincennes. Félicité se simţi rece ca gheaţa; tăcerea fiului ei îi ucidea ultimele speranţe.

În acel moment li se aduse *Gazeta,* proaspăt ieşită de sub tipar.

— Cum! exclamă Pierre foarte mirat. Vuillet şi-a scos ziarul?

Rupse banda de hârtie şi citi articolul de fond. Când îl termină era alb ca peretele şi se clătină pe scaun.

— Ia şi citeşte, spuse Pierre întinzându-i ziarul.

Era un articol straşnic, de o violenţă nemaipomenită, împotriva răsculaţilor. Atâta venin, atâtea minciuni, atâtea

murdării bigote mai rar curseseră dintr-o pană. Vuillet începea cu povestea intrării gloatei răsculaţilor în Plassans. O adevărată capodoperă. În articol se vedeau: bandiţi, capete de spânzurătoare, „toată drojdia ocnelor”, năvălind în oraş „beţi de rachiu, de desfrâu şi de jaf”; apoi îi arăta cum îşi „expun cinismul pe străzi, înspăimântând populaţia cu strigăte sălbatice, fără să caute altceva decât violul şi asasinatul”. Mai departe scena de la primărie şi arestarea autorităţilor deveneau o dramă îngrozitoare: „Atunci i-au luat de gât pe oamenii cei mai demni de respect; şi, asemenea lui Isus, primarul, viteazul comandant al gărzii naţionale, directorul poştei, funcţionarul acesta atât de binevoitor, au fost încununați cu spini de aceşti ticăloşi şi au primit scuipături în obraz”. Alineatul consacrat Miettei şi şubei sale roşii se avânta în lirism. Vuillet văzuse zece, douăzeci de fete roşii ca sângele: „Şi cine n-a zărit, în mijlocul acestor monştri, nişte fiinţe nelegiuite-îmbrăcate în roşu şi care trebuie să se fi tăvălit prin sângele martirilor asasinaţi de tâlhari la drumul mare? Ele agitau drapele şi pe la răspântii se dădeau mângâierilor mârşave ale întregii hoarde”. Şi Vuillet adăuga pe un ton biblic: „Republica nu merge înainte decât între prostituţie şi asasinat”. Nu era decât prima parte a articolului; după ce termina povestea, într-o peroraţie violentă, librarul se întreba dacă țara va mai suferi multă vreme „ruşinea acestor fiare care nu respectau nici proprietăţile, nici persoanele” şi făcea un apel la toţi cetăţenii de valoare, spunând că o toleranţa mai îndelungată ar fi o încurajare şi că atunci răsculaţii iar veni să ia „fiica din braţele mamei şi soţia din braţele soţului”; în sfârşit, după o frază pioasă în care declară că Dumnezeu voia exterminarea celor răi, termina prin următoarea chemare de trompetă: „Se afirmă că ticăloşii sunt din nou la porţile noastre; ei bine! fiecare din noi să ia o puşcă şi să-i ucidem ca pe câini; voi fi văzut în primele rânduri, fericit că scap pământul de asemenea paraziţi”.

Acest articol, în care gazetăria greoaie de provincie înşira perifraze murdare, îl îngrozi pe Rougon care îngăima, după ce Félicité puse *Gazeta* pe masă:

— Ah! nenorocitul! ne dă ultima lovitură; o să se creadă că eu am inspirat acest articol violent.

— Dar nu mi-ai spus azi-dimineață, zise nevastă-sa dusă pe gânduri, că el a refuzat cu încăpățânare să atace pe republicani? Ştirile îl băgaseră în sperieți şi-mi spuneai că era palid ca un mort.

— Zău, nu mai înţeleg nimic. Fiindcă stăruiam, a mers până acolo încât să-mi impute că nu i-am ucis pe toţi răsculaţii... Ieri ar fi trebuit să scrie articolul, astăzi ar fi un îndemn la asasinat.

Uimită, Félicité se pierdea în gânduri. Ce l-o fi apucat pe Vuillet? Chipul acestui paracliser ratat cu o puşcă în mână, trăgând de pe meterezele oraşului, i se păru unul dintre lucrurile cele mai caraghioase care se pot închipui. Fără îndoială, dedesubtul acestui articol era o cauză precisă pe care n-o cunoştea. Vuillet avea înjurătura prea neruşinată şi curajul prea grav pentru ca gloata de răsculaţi să fi fost într-adevăr aşa aproape de porţile oraşului.

— E un om rău, am spus-o totdeauna, spuse Rougon după ce reciti articolul. N-a voit poate decât să ne facă un rău. Am fost prea bun când i-am lăsat direcţia poştei.

A fost ca o rază de lumină. Félicité se ridică imediat, luminată parcă de o idee neaşteptată; îşi puse boneta şi-şi aruncă şalul pe umeri.

— Unde te duci? o întrebă soţul ei mirat. E trecut de nouă.

— Tu du-te de te culcă, îi răspunse ea cu oarecare asprime. Ţi-i cam rău şi trebuie să te odihneşti. Dormi până mă întorc; te trezesc dacă va fi nevoie şi vom sta de vorbă.

Plecă sprintenă şi alergă până la palatul poştelor. Intră ca o furtună în cabinetul unde Vuillet mai lucra încă. La vederea ei, păru cam încurcat.

Vuillet nu fusese niciodată aşa de fericit. De când îşi putea strecura degetele subţiri prin corespondenţă, gusta voluptăţi adânci, voluptăţi de preot curios oare se pregăteşte să asculte spovedaniile pocăitelor lui. Toate indiscreţiile ipocrite, toate mahalagismele paraclisului îi cântau la ureche. Îşi apropia nasul lung şi palid de scrisori,

se uita cu dragoste la adrese cu ochii lui saşii, examina plicurile, ca un popă care răscoleşte sufletul fecioarelor. Erau bucurii nemărginite, ispite care-l gâdilau. Mii de secrete ale oraşului Plassans erau acolo: pipăia cinstea femeilor, averea bărbaţilor şi n-avea decât să rupă peceţile ca să ştie tot aşa de mult ca şi vicarul catedralei, duhovnicul oamenilor bine din oraş. Vuillet era un fel de ţaţă calculată, cu limba ascuţită, care ştie tot, trage de limbă pe toată lumea şi nu repetă zvonurile decât ca să ucidă oamenii. De mult visase el să-şi înfunde braţele până la umeri în cutia cu scrisori. Pentru dânsul, din ajun, cabinetul directorului poştei era ca o mare gheretă de spovedanie, plină de întuneric şi de mister religios, în care el leşina de plăcere sorbind şoaptele acoperite şi mărturisirile înfiorate care se răspândeau din scrisori. De altminteri, librarul îşi făcea treaba cu o neruşinare desăvârşită. Criza prin care trecea ţara îl asigura că nu va fi pedepsit. Dacă scrisorile veneau cu oarecare întârziere sau chiar dacă se rătăceau, era din pricina derbedeilor de republicani care colindau câmpia şi întrerupeau comunicaţiile. Închiderea porţilor îl supărase o clipă; dar pe urmă se înţelese cu Roudier ca să lase să intre corespondenţa, care să-i fie adusă direct fără să mai treacă pe la primărie.

De fapt el nu deschisese decât câteva scrisori, pe cele bune care i se păreau mirosului lui de paracliser că trebuie să cuprindă ştiri interesante de aflat înaintea tuturor. Se mulţumise apoi să păstreze într-un sertar, ca să fie împărţite mai târziu, Toate scrisorile care ar fi putut să dea alarma şi să-i ia meritul de a fi avut curaj, în momentul când tot oraşul tremura. Când îşi alesese direcţia poştei, evlaviosul personaj ştia bine ce face.

Când intră doamna Rougon, el alegea scrisori şi ziare dintr-un maldăr, sub pretextul că le aşază în ordine. Se ridică zâmbind umil şi-i întinse un scaun; pleoapele lui înroşite băteau îngrijorate. Dar Félicité nu se aşează; îi zise cu brutalitate:

— Vreau scrisoarea.

Vuillet holbă ochii cu mutra cea mai nevinovată.

— Ce scrisoare, scumpă doamnă? întrebă el.

— Scrisoarea pe care ai primit-o azi-dimineaţă pentru soţul meu… Haide, domnule Vuillet, sunt grăbită.

Şi fiindcă el bâlbâia că nu ştie, că nu văzuse nimic, că era foarte mirat, Félicité continuă cu o ameninţare surdă în glas:

— O scrisoare de la Paris, de la fiul meu Eugène; ştii prea bine ce vreau să spun, nu-i aşa? Voi căuta chiar eu.

Félicité se prefăcu că bagă mâna în diferite pachete care se îngrămădeau pe birou. Atunci Vuillet se grăbi să caute el însuşi. Serviciul era aşa de prost făcut din pricina împrejurărilor! Poate că într-adevăr era o scrisoare. În acest caz o va găsi. Dar el, ferit-a Dumnezeu, jura că n-o văzuse. Vorbind, se tot învârtea prin cabinet, răscolea toate hârtiile. Apoi deschise sertarele, răsfoi dosarele. Félicite aştepta neînduplecată.

— Aveţi dreptate, uite o scrisoare pentru dumneavoastră, strigă în sfârşit Vuillet, scoţând câteva hârtii din nişte cartoane. Ah! blestemaţii ăştia de funcţionari profită de situaţie ca să nu facă nimic cum trebuie!

Félicité luă scrisoarea şi-i cercetă atent peceţile, fără să arate că-i pasă câtuşi de puţin dacă Vuillet s-ar simţi jignit. Văzu limpede că plicul fusese deschis; librarul, neîndemânatic încă, se folosise de o ceară mai închisă la culoare ca s-o lipească la loc. Félicité tăie cu grijă plicul păstrând intactă pecetea, care, la nevoie, putea fi o dovadă. În câteva cuvinte, Eugène arăta succesul complet al loviturii de stat: victoria era desăvârşită, Parisul era domolit, provincia nu se mişca şi-i sfătuia pe părinţii lui să aibă o atitudine fermă faţă de mişcarea parţială a răsculaţilor din sud. Le spunea, în încheiere, că bazele izbânzii lor erau puse, dacă nu şovăiau.

Doamna Rougon puse scrisoarea în buzunar şi se aşeză încet, privindu-l pe Vuillet drept în faţă. Acesta, prefăcându-se foarte ocupat, tria înfrigurat corespondenţa.

Şi după ce Vuillet îşi ridică capul:

— Să dăm cărţile pe faţă, nu-i aşa? Faci prost că trădezi,

ţi s-ar putea întâmpla o nenorocire. Dacă în loc să deschizi scrisorile…

El protestă şi o făcu pe jignitul, dar ea continuă liniştită:

— Ştiu eu, cunosc şcoala dumitale, nu vei mărturisi niciodată. Haide, fără vorbe de prisos, ce interes ai să serveşti lovitura de stat?

Şi fiindcă el tot îi dădea cu cinstea, Félicité îşi pierdu răbdarea.

— Mă crezi o proastă? strigă ea. Ţi-am citit articolul. Ai face mult mai bine să te înţelegi cu noi.

Atunci, Vuillet, fără să mărturisească, declară pe şleau că voia clientela liceului. Altădată, el furniza şcolii cărţi clasice. Dar se aflase că vindea pe sub mână cărţi pornografice elevilor într-o cantitate aşa de mare, încât băncile erau doldora de gravuri şi de opere pornografice. Cu prilejul acesta, era cât pe ce să aibă de a face cu poliţia de moravuri. De atunci, furios şi invidios, nu visa decât să recapete încrederea administraţiei.

Félicité păru mirată de modestia ambiţiei lui. Îi dădu chiar să înţeleagă acest lucru. Să violezi secretul scrisorilor, cu riscul de a intra la ocnă, ca să vinzi câteva dicţionare!

— E o vânzare sigură de patru până la cinci mii de franci pe an, zise el cu o voce acră. Nu visez imposibilul, ca alţii.

Félicité nu dădu atenţie cuvântului. Nu mai fu vorba de scrisori deschise. Se încheie un tratat de alianţă, prin care Vuillet îşi lua angajamentul să nu divulge nicio ştire şi să nu se pună în calea lor, cu condiţia ca Rougon să-i facă rost de clientela de la liceu. La plecare, Félicité îl sfătui să nu se compromită mai mult. Era de ajuns să păstreze scrisorile şi să nu le distribuie decât peste două zile.

— Ce pungaş! îşi spunea Félicité pe stradă, fără să se gândească că ea însăşi instituia un fel de cenzură asupra scrisorilor.

Se întoarse încet, gânditoare. Făcu chiar un ocol, trecu pe bulevardul Sauvaire ca să se gândească mai pe îndelete, înainte de a ajunge acasă. Sub arborii de pe bulevard îl întâlni pe marchizul de Carnavant care profita de întuneric ca să spioneze prin oraş fără să se compromită.. Clerul din

Plassans, căruia nu-i plăcea acţiunea, păstra, după anunţarea loviturii de stat, o neutralitate desăvârşită. Pentru ei, imperiul era înfăptuit şi aşteptau momentul când să înceapă iarăşi într-o direcţie nouă uneltirile lui seculare. Marchizul, care de-acum înainte era un agent de prisos, nu avea decât o singură curiozitate: să afle cum se va termina încăierarea şi în ce fel Rougonii vor merge până la capăt.

— Tu eşti, fetiţo? spuse el recunoscând-o pe Félicité. Voiam să vin să te văd. Treburile voastre se încurcă.

— Nicidecum, totul merge bine, spuse ea preocupată.

— Cu atât mai bine, o să-mi spui şi mie, nu-i aşa? Ah! trebuie să-ţi fac o mărturisire: i-am speriat straşnic ieri noapte pe soţul tău şi pe colegii lui. Dacă i-ai fi văzut cât de caraghioşi erau pe terasă, în timp ce-i făceam să vadă câte o ceată de răsculaţi în fiecare tufiş din vale!... Mă ierţi?

— Îţi mulţumesc, răspunse Félicité cu vioiciune. Trebuia să-i faci să crape de frică. Soţul meu e un mare ipocrit. Vino la noi într-o dimineaţă când voi fi singură.

Plecă, mergând cu paşi repezi, parcă şi mai hotărâtă după întâlnirea cu marchizul. Toată mica ei făptură exprima o voinţă neînduplecată. În sfârşit avea să se răzbune de tot ceea ce-i tăinuise Pierre, să-l ţină sub papuc şi să-şi asigure pentru totdeauna atotputernicia în casă. Cu rafinamente de femeie jignită, ea înjghebă planul unui joc de scenă necesar unei comedii şi-i gusta dinainte batjocura adâncă.

Îl găsi pe Pierre culcat, cufundat într-un somn de plumb; îşi apropie o clipă sfeşnicul şi-i privi, plină de compătimire, chipul necioplit peste care treceau înfiorări uşoare; apoi se aşeză la căpătâiul patului, îşi scoase boneta, se zbârli şi-şi dădu o înfăţişare de femeie desperată, începând să plângă cu hohote.

— Ce-i cu tine, de ce plângi? o întrebă Pierre, trezit pe neaşteptate.

Félicité nu-i răspunse şi se puse pe un plâns şi mai amarnic.

— Te rog, răspunde-mi, îi spuse bărbatul înspăimântat de muta ei desperare. Unde ai fost? I-ai văzut pe răsculaţi?

Félicité făcu un semn că nu; apoi, cu glas stins, şopti:

— Vin de la palatul Valqueyras. Voiam să cer un sfat domnului de Carnavant. Dragul meu, totul e pierdut.

Pierre se aşeză în capul oaselor, foarte palid. Gâtul de taur ieşit din cămaşa descheiată, carnea lui moale, erau umflate de frică. Şi, în mijlocul patului desfăcut, se prăbuşi ca o figurină de porţelan chinezească, galben şi plângăreţ.

— Marchizul crede că prinţul Ludovic a murit; suntem ruinaţi, niciodată n-o să avem o para chioară.

Atunci, ca orice om laş, Pierre se înfurie. Era din vina marchizului, din vina nevestei lui, din vina întregii familii. Se gândea oare el la politică, când domnul de Carnavant şi nevastă-sa îl aruncaseră în asemenea prostii!

— Eu îmi spăl mâinile. Voi doi aţi făcut prostia. Nu era oare mai cuminte să ne mâncăm liniştiţi renta? Tu ai vrut totdeauna să domini. Acum vezi unde ne-au dus toate astea.

Îşi pierdea capul, nu-şi mai aducea aminte că fusese tot aşa de aprig ca şi nevastă-sa. Nu mai simţea decât dorinţa uriaşă de a-şi uşura mânia, învinuindu-i pe ceilalţi de înfrângerea lui.

— Şi, de altfel, puteam noi reuşi cu copiii pe care-i avem? Eugène ne părăseşte în momentul hotărâtor; Aristide ne-a târât prin noroi şi până şi blegul de Pascal ne compromite făcând filantropie printre răsculaţi. Şi când te gândeşti că noi am rămas calici ca să-i învăţăm carte!

În furia lui întrebuinţa cuvinte de care nu se folosea niciodată. Văzându-l că răsuflă mai uşurat, îi spuse cu blândeţe:

— Îl uiţi pe Macquart.

— A, da, îl uit! continuă el pe un ton şi mai violent. Iată încă unul la care când mă gândesc îmi ies din sărite!... Dar nu-i numai el; îl ştii pe micul Silvère; alaltăieri l-am văzut la mama cu mâinile pline de sânge. I-a scos un ochi unui jandarm. Nu ţi-am spus-o, ca să nu te sperii. Să am un nepot la Curtea cu juri! Ce mai familie! Cât despre Macquart, atâta ne-a plictisit, încât îmi venea deunăzi, când aveam puşcă, să-i crăp capul. Da, mi-a venit...

Félicité lăsă să treacă valul. Primise imputările soţului cu

blândeţe îngerească, plecând capul, ca o vinovată, ceea ce-i îngăduise lăuntric să nu-şi mai încapă în piele de bucurie. Prin atitudinea ei îl aţâţa pe Pierre, îl înnebunea. Când bietul om nu mai avu glas, ea începu să ofteze adânc şi să facă pe pocăita; apoi îi repetă cu un glas plin de jale:

— Ce-o să ne facem, Dumnezeule! Ce-o să ne facem! Suntem roşi de datorii.

— Din vina ta! strigă Pierre, punându-şi în acest strigăt ultimele forţe.

Într-adevăr, Rougonii aveau datorii peste tot. Speranţa unui succes apropiat îi făcuse să-şi piardă orice prudenţă. De la începutul anului 1851 începuseră să ofere, în fiecare seară, obişnuiţilor salonului galben, pahare cu sirop şi punch, prăjituri, gustări complete, în timpul cărora se închina pentru moartea republicii. Ceva mai mult, Pierre pusese la dispoziţia reacţiunii un sfert din capitalul său ca să se cumpere puşti şi cartuşe.

— Nota cofetarului se ridică la cel puţin o mie de franci – spuse Félicité pe un ton dulceag – şi datorăm poate încă tot pe atât negustorului de lichioruri. Apoi măcelarul, brutarul, fructarul…

Pierre era parcă în agonie; Félicité îi dădu ultima lovitură adăugând:

— Nu mai vorbesc de cele zece mii de franci pe oare i-ai dat pentru arme.

— Eu, eu! bolborosi Rougon. Dar m-au înşelat, m-au prădat! Imbecilul acela de Sicardot m-a băgat la apă, jurându-mi că Napoleonii vor fi învingători. Am crezut că dau aconto. Dar ruginitul ăsta trebuie să-mi dea înapoi banii.

— Ba n-o să-ţi dea nimic înapoi, îi spuse nevastă-sa, dând din umeri. Vom avea soarta celor învinşi. După ce vom plăti tot, nu ne va mai rămâne nici cu ce mânca o pâine. Ah, frumoasă campanie!… O să putem locui acum într-o cocioabă din cartierul vechi.

Această ultimă frază sună lugubru. Parcă era clopotul de înmormântare al vieţii lor. Pierre văzu cocioaba din cartierul vechi de care vorbea nevastă-sa. Aici, aşadar, trebuia să

moară, pe un pat de mizerie, după ce toată viața jinduise după plăceri uşoare şi depline, în zadar o furase pe maică-sa, pusese mâna în cele mai murdare intrigi şi minţise timp de zeci de ani de zile. Imperiul nu-i va plăti datoriile, imperiul acesta care, singurul, putea să-l salveze de la ruină. Sări din pat în cămaşă, strigând:

— Nu, voi lua o puşcă. Mai bine să mă omoare răsculaţii.

— Ai putea să faci asta mâine sau poimâine – răspunse Félicité cu linişte desăvârşită – căci republicanii nu sunt departe. E un mijloc ca oricare altul ca s-o sfârşeşti cu toate.

Pierre râmase ca o stană de piatră. Parcă i s-ar fi turnat dintr-odată o găleată cu apă rece pe umeri. Se culcă iar încet şi, în căldura cearşafurilor, începu să plângă. Omul acesta gras izbucnea uşor în lacrimi, în lacrimi dulci, nesecate, care-i curgeau din ochi şiroaie. În el se petrecea o schimbare fatală. De la mânie trecea la slăbiciune şi la văicăreli de copil. Félicité, care aştepta criza, se umplu de bucurie văzându-l aşa de moale, aşa de gol, aşa de turtit în faţa ei. Îşi păstră atitudinea mută şi umilinţa jalnică. După o tăcere lungă, resemnarea, priveliştea femeii copleşită de durere mută, iritară lacrimile lui Piere.

— Dar vorbeşte o dată! se rugă el. Să căutăm împreună. Nu există într-adevăr niciun mijloc de scăpare?

— Niciunul, o ştii prea bine, răspunse Félicité. Tu însuţi arătai situaţia adineauri; nu putem aştepta ajutor de la nimeni; până şi copiii noştri ne-au trădat.

— Atunci hai să fugim… Vrei să plecăm din Plassans imediat, în noaptea asta?

— Să fugim! Dar, dragul meu, mâine ne-ar râde în nas tot oraşul… Nu-ţi aminteşti că ai pus să se închidă porţile?

Pierre se zbătea; îşi încorda mintea cât putea; apoi, învins, cu o voce rugătoare, murmură:

— Te rog, găseşte tu o idee; n-ai spus încă nimic.

Félicité ridică capul, făcând pe mirata; apoi schiţă un gest de totală neputinţă şi zise:

— Sunt o proastă în chestiuni de acestea, nu mă pricep în politică, mi-ai repetat-o de o sută de ori.

Şi, fiindcă Pierre tăcea încruntat, plecând ochii în jos, continuă încet, fără mustrări:

— Nu m-ai pus niciodată la curent cu treburile tale, nu-i aşa? Nu ştiu nimic şi nu pot să-ţi dau niciun sfat... De altminteri bine ai făcut, femeile trăncănesc prea mult, şi-i de o sută de ori mai bine ca bărbaţii să conducă ei singuri barca.

Spunea aceste lucruri cu o ironie aşa de fină, încât soţul ei nu simţi cruzimea batjocurilor. Pierre simţi doar o mare remuşcare şi i se mărturisi dintr-odată. Ti spuse de scrisorile lui Eugène, îi explică planurile lui, purtarea lui cu vorbe multe, ca un om care-şi face examenul conştiinţei şi imploră un salvator. La fiecare moment, se întrerupea ca să întrebe: „Tu ce-ai fi făcut în locul meu?" sau striga: „Nu-i aşa? Aveam dreptate, nu puteam face altminteri". Félicité stătea neclintită. Îl asculta cu răceala ursuză a unui judecător. În realitate, ea savura cu nesaţ bucurii negrăite, îl avea în sfârşit în mână pe bădăranul acesta prefăcut; se juca cu el cum se joacă pisica cu un ghemotoc de hârtie; iar el îi întindea mâinile ca să-i pună cătuşele.

— Ia stai puţin, zise el, sărind brusc din pat. Ani să-ţi citesc scrisorile lui Eugène. Aşa vei vedea mai bine situaţia.

Zadarnic încercă ea să-l oprească de pulpana cămăşii; Pierre îi înşiră scrisorile pe masa de noapte, se culcă iar în pat şi-i citi pagini întregi, ba o sili chiar să le citească ea însăşi. Félicité îşi stăpânea un zâmbet şi începea să-i fie milă de bietul om.

Rougon, neliniştit, după ce termină de citit scrisorile, îi spuse:

— Ei, acum când ştii tot, nu vezi niciun mijloc ca să scăpăm de ruină?

Félicité nu răspunse încă. Părea că se gândeşte adânc.

— Tu eşti o femeie inteligentă, o linguşi Rougon. Am greşit că m-am ascuns de tine, recunosc...

— Să nu mai vorbim de asta, răspunse Félicité. După mine, dacă aveai mai mult curaj...

Şi cum el se uita la ea s-o înghită şi mai multe nu, îi zise zâmbind:

— Dar îmi făgăduieşti că n-o să te fereşti de mine? Că ai să-mi spui tot? Că n-ai să faci nimic fără să mă întrebi?

Pierre jură şi primi condiţiile cele mai aspre. Atunci Félicité se culcă la rândul ei; îi era frig şi se strânse lângă soţul ei; apoi, încet, ca şi cum i-ar fi putut auzi cineva, îi explică pe larg planul ei de bătaie. După părerea ei, panica trebuia să sufle cu şi mai mare violenţă în oraş, iar Pierre să păstreze o atitudine de erou în mijlocul locuitorilor încremeniţi de spaimă. O tainică presimţire îi spunea că răsculaţii erau încă departe. De altminteri, mai curând sau mai târziu, partidul ordinii va triumfa şi Rougonii vor fi răsplătiţi. După rolul de salvatori, rolul de martiri nu era de dispreţuit. Félicité vorbi cu atâta convingere încât soţul ei, mirat la început de simplitatea planului care-i cerea să dea dovadă de curaj, găsi până la urmă că e bazată pe o tactică minunată şi făgădui să facă întocmai, arătând cât mai mult curaj.

— Şi nu uita că eu te-am salvat, îi şopti bătrâna cu o voce drăgăstoasă. Ai să te porţi frumos cu mine?

Se sărutară şi-şi ziseră bună seara. Pentru aceşti doi oameni bătrâni şi mistuiţi de lăcomie şi de pofte, a fost ca o revenire a primăverii. Dar niciunul, nici altul nu adormiră. După un sfert de ceas, Pierre, care privea în tavan pata rotundă a lămpii de noapte, se întoarse şi foarte încet îi şopti nevestei o idee care-i încolţise în creier.

— O, nu, nu, îngăimă Félicité, cutremurându-se. Ar fi prea crud.

— De, tu vrei ca locuitorii să încremenească de frică. M-ar lua în serios dacă s-ar întâmpla ceea ce ţi-am spus eu…

Apoi, în completarea planului, adăugă:

— L-am putea folosi pe Macquart. Ar fi un mijloc ca să scăpăm de el.

Félicité păru surprinsă de această idee, se gândi, şovăi, apoi, cu un glas tulburat, bolborosi:

— Poate că ai dreptate… Vom vedea. La urma urmei am fi proşti dacă am avea scrupule; pentru noi e o chestiune de viaţă şi de moarte. Lasă-mă pe mine… Mâine mă duc să-l găsesc pe Macquart şi voi vedea dacă ne putem înţelege cu

dânsul... Tu te-ai certa şi-ai strica totul. Noapte bună, dormi, dragul meu. Lasă, suferinţele noastre vor lua sfârşit.

Se mai sărutară o dată şi adormiră. Şi, în tavan, pata de lumină se rotunjea ca un ochi îngrozit, deschis şi fixat asupra somnului acestor burghezi palizi, duhnind a crimă în cearşafurile lor şi visând cum cade în cameră o ploaie de sânge, ale cărei picături mari se schimbă în monede de aur pe duşumea.

A doua zi; înaintea zorilor, Félicité se duse la primărie, având cu sine instrucţii de la Pierre ca să pătrundă la Macquart.

Într-o geantă ducea uniforma de guard naţional a bărbatului ei. De altminteri, ea nu zări decât câţiva oameni dormind, cu pumnii strânşi, în post. Portarul, care era însărcinat să-l hrănească pe prizonier, urcă să-i deschidă uşa cabinetului de toaletă transformat în celulă. Apoi coborî liniştit.

Macquart era închis în cabinet de două zile şi două nopţi. Avusese timp să se gândească pe îndelete. După ce dormi, în primele ore fu cuprins de mânie, de o turbare neputincioasă. Îi venea să sfarme totul, la gândul că fratele lui se lăfăia în camera vecină. Şi-şi făgăduia să-l strângă de gât cu propriile lui mâini dacă se întorceau răsculaţii Dar seara se linişti şi încetă să se mai învârte furios prin cabinetul îngust. Trăgea pe nări un miros dulceag şi se simţea bine dispus, cu nervii potoliţi. Domnul Garçonnet, foarte bogat, delicat şi cochet, îşi aranjase colţişorul într-un chip foarte elegant; divanul era moale şi cald; parfumuri, pomezi şi săpunuri împodobeau lavaboul de marmură şi lumina care pălea cădea din tavan cu voluptăţi molatice, asemenea lucirilor unei lămpi atârnate deasupra unui alcov. Macquart, în aerul acesta parfumat, fad şi aromat, care stăruie în cabinetele de toaletă, adormi gândindu-se că „blestemaţii de bogaţi” erau totuşi foarte fericiţi. Se acoperise cu pătura care i se dăduse. Se tăvăli până dimineaţa cu capul, cu braţele, cu spatele pe perne. Când deschise ochii, o şuviţă de soare se strecură prin geamul de sus. Nu se sculă de pe divan, îi era cald şi se gândea privind

în jurul lui. Îşi spunea că niciodată nu va găsi un asemenea colţ ca să se spele. Lavaboul mai cu seamă îl interesa; nu era rău, se gândea el, să fii curat cu atâtea borcănaşe şi atâtea fiole. Atunci se gândi cu amărăciune la viaţa lui ratată. Îi dădu prin gând că poate greşise drumul; nu câştigi nimic dacă te ţii cu calicii; ar fi trebuit să nu facă pe răutăciosul şi să se împace cu Rougonii. Apoi alungă acest gând. Rougonii erau nişte criminali care-l jefuiseră. Dar căldura şi elasticitatea divanului continuară să-l îmblânzească şi să-i dea o vagă părere de rău. La urma urmei, răsculaţii îl părăseau şi se lăsau bătuţi ca nişte imbecili. Ajunse la concluzia că republica-i o înşelătorie. Rougonii aveau sorţi de izbândă. Îşi reaminti răutăţile lui de prisos şi războiul lui ascuns; nimeni în familie nu-l sprijinise, nici Aristide, nici fratele lui Silvère, nici chiar Silvère însuşi, care era un prost când se entuziasma pentru republicani şi care nu va ajunge niciodată nimic. Acum nevastă-sa murise, copiii îl părăsiseră, are să crape singur într-un colţ, fără un ban, ca un cline. Negreşit trebuia să se vândă reacţiunii. Gândind aşa, trăgea cu ochiul la lavabou, cuprins de o mare poftă să se spele pe mâini cu praful de săpun păstrat într-o cutie de cristal. Ca toţi trândavii întreţinuţi de femeia sau copiii lor, Macquart avea gusturi de frizer. Deşi purta pantaloni cârpiţi, îi plăcea să se ude din cap până în picioare cu ulei aromatic. Ore întregi şedea la frizer unde se discuta politică între un pieptănat şi altui. Ispita era prea puternică, Macquart se aşează în faţa lavaboului. Se spălă pe faţă şi pe mâini, se pieptănă, se parfumă, îşi făcu o toaletă completă. Se folosi ce toate flacoanele, de toate săpunurile, de toate pudrele. Dar bucuria lui cea mai mare fu să se şteargă cu prosoapele primarului: erau moi şi pline. Îşi băga în ele faţa umedă şi respiră în culmea fericirii toate miresmele bogăţiei. Apoi, după ce se dădu cu pomadă, mirosind frumos din creştet şi până în tălpi, se aşeză din nou pe divan, întinerit, cu gânduri împăciuitoare. Simţea un dispreţ şi mai mare pentru republică, de când îşi băgase nasul în flacoanele domnului Garçonnet. Îl îmboldea gândul că mai avea încă timp să se împace cu fratele lui. Cântări

ce ar putea cere în schimbul trădării. Ura împotriva familiei Rougon tot îl muşca; dar se găsea în unul dintre acele momente când cineva, trântit pe spate în tăcere, îşi spune adevăruri tari sau se mustră că, în ciuda urilor celor mai sfinte, nu şi-a făurit un cuib fericit unde să-şi tăvălească laşităţile trupului şi sufletului. Spre seară, Antoine se hotărî să-l cheme pe fratele său a doua zi. Dar a doua zi, când o văzu pe Félicite, înţelese că aveau nevoie de el. Deschise bine ochii.

Tratativele fură lungi, pline de trădări, duse cu artă desăvârşită. La început se văitară şi unul şi altul. Félicité, mirată că-l găseşte pe Antoine aproape politicos după scena grosolană care i-o făcuse la ea acasă duminică seară, o luă de la început cu mustrări blânde. Se plânse de ura care învrăjbeşte familia. Dar, la drept vorbind, el, Macquart, defăimase şi urmărise pe frate-său cu o înverşunare care-l scosese pe bietul Rougon din sărite.

— Fratele meu, zău, nu s-a purtat frăţeşte cu mine, zise Macquart cu o violenţă stăpânită. A venit el oare în ajutorul meu? M-a lăsat să crăp în coliba mea. Când s-a purtat frumos cu mine, pe vremea celor două sute de franci, îţi aminteşti, cred că nu mi se poate reproşa că l-am vorbit de rău. Peste tot spuneam că are suflet bun.

Ceea ce însemna pur şi simplu:

— Dacă mi-aţi fi dat bani şi mai departe, m-aş fi purtat frumos cu voi şi v-aş fi ajutat, în loc să vă atac. E vina voastră. Trebuia să mă cumpăraţi.

Félicité îl înţelese aşa de bine, încât îi răspunse:

— Ştiu, ne învinuieşti că am fost aspri, pentru că lumea îşi închipuia că suntem oameni cu stare; dar se înşală, dragă cumnate; suntem săraci şi noi; n-am putut niciodată să ne purtăm cu dumneata după cum ne-ar fi poftit inima.

După ce stătu un moment la gânduri, continuă:

— La nevoie, într-o împrejurare gravă, am putea face un sacrificiu. Dar, zău, suntem săraci, aşa de săraci!

Macquart ciuli urechea. „Îi am în mână”, se gândi el. Şi, fără să pară că auzise oferta indirectă a cumnată-sii, vorbi despre sărăcia lui cu o voce jalnică, povesti moartea

nevestei şi fuga copiilor. La rândul ei, Félicité vorbi despre criza prin care trecea ţara; pretindea că republica îi adusese la sapă de lemn. Din vorbă în vorbă, ajunse să blesteme o epocă în care fratele era silit să-şi închidă fratele. Cât i-ar sângera inima dacă justiţia n-ar voi să-şi dea înapoi prada! Şi zvârli cuvântul de ocnă.

— De asta mă îndoiesc, spuse liniştit Macquart.

Dar Félicité strigă:

— Mai degrabă aş răscumpăra cu sângele meu onoarea familiei. Ceea ce-ţi spun acum înseamnă că noi nu te vom lăsa... Am venit să-ţi dau mijlocul ca să scapi, dragă Antoine...

Se priviră o clipă ochi în ochi, măsurându-se cu privirea înainte de a intra în luptă.

— Fără condiţie? întrebă Macquart.

— Fără nicio condiţie, răspunse Félicité.

Se aşeză apoi pe divan lângă dânsul şi spuse cu o voce hotărâtă:

— Şi chiar înainte de a trece graniţa, dacă vrei să câştigi un bilet de o mie de franci, pot să-ţi fac rost.

Se făcu iar tăcere.

— Dacă afacerea nu-i deocheată, murmură Antoine, care părea că se gândeşte. Ştii, nu vreau să-mi bag nasul în uneltirile voastre.

— Dar nu-i nicio uneltire, spuse Félicité, zâmbind de scrupulele bătrânului pungaş. Nimic mai simplu: vei ieşi imediat din cabinetul acesta, te vei duce să te ascunzi la mama şi astă-seară vei strânge pe toţi prietenii dumitale şi veţi veni să cuceriţi din nou primăria.

Macquart nu-şi putu ascunde mirarea. Nu pricepea.

— Credeam, spuse el, că sunteţi victorioşi.

— N-am vreme să te pun la curent, răspunse bătrâna oarecum nerăbdătoare. Primeşti sau nu primeşti?

— Ei bine, nu, nu primesc... Să mă gândesc. Pentru o mie de franci, aş fi tare prost să risc poate o avere.

Félicité se sculă.

— Cum vrei, dragul meu, zise ca cu răceală. Nu-ţi dai seama de situaţia dumitale. Ai venit la mine acasă să mă

faci ticăloasă bătrână şi când am avut bunătatea să-ţi întind mâna în groapa în care ai fost aşa de prost să cazi, faci nazuri şi nu vrei să fii salvat. Ei bine, rămâi aici, aşteaptă să se întoarcă autorităţile. Eu mă spăl pe mâini.

Félicité era la uşă.

— Dă-mi măcar câteva lămuriri, se rugă Macquart. Nu pot totuşi să fac o afacere cu dumneata fără să ştiu. De două zile nu ştiu ce se petrece. Ştiu eu oaie dacă nu mă înşelaţi?

— Atunci eşti un neghiob, răspunse Félicité care, La strigătul rupt din inimă a lui Antoine, se întoarse. Greşeşti dacă nu vii orbeşte de partea noastră. O mie de franci e o sumă frumuşică şi n-o rişti decât pentru o cauză câştigată. Primeşte, te sfătuiesc.

Antoine stătea mereu la gânduri.

— Dar când vom veni să luăm primăria, au să ne lase să intrăm aşa liniştiţi?

— Asta n-o mai ştiu, răspunse Félicité zâmbind. Vor fi, poate, focuri de puşcă.

Macquart o privi ţintă.

— Ehei, băbuşco, nu cumva aveţi intenţia să-mi băgaţi un glonte în ţeastă?

Félicité se roşi. Tocmai se gândea, într-adevăr, că un glonte, în timpul atacului primăriei, le-ar face un mare serviciu, dacă i-ar scăpa de Antoine. Ar câştiga o mie de franci. Se supără aşadar şi spuse:

— Ce idee! E îngrozitor, zău, să ai asemenea idei.

Apoi, mai potolită:

— Primeşti? Ai înţeles, nu-i aşa?

Macquart înţelesese foarte bine. I se propunea o cursă. Nu-i vedea nici motivele, nici urmările, ceea ce-l hotărî să stea la tocmeală. După ce vorbi despre republică ca despre o amantă pe care era desperat că nu mai putea s-o iubească, arătă riscurile la care se expunea şi ceru până la urmă două mii de franci. Dar Félicité ţinu la preţ. Şi discutară până ce ea îi făgădui să-i procure, la întoarcerea în Franţa, un loc unde nu va avea nimic de făcut şi care să-i aducă bani mulţi. Şi târgul se făcu. Félicité îi dădu uniforma

de guard naţional, pe care i-o adusese. Macquart trebuia să se ascundă liniştit la tanti Dide, apoi să-i aducă în piaţa Primăriei pe toţi republicanii pe care-i va întâlni, să le spună că primăria era goală şi că ar fi de ajuns să forţeze porţile ca s-o ia în stăpânire. Antoine ceru o arvună şi primi două sute de franci. Félicité făgădui să-i numere a doua zi cele opt sute de franci. Rougonii îşi riscau astfel ultimii bani de care mai puteau dispune.

După ce coborî, Félicité mai stătu o clipă în piaţă ca să-l vadă ieşind pe Macquart. Acesta trecu liniştit prin faţa porţii, ştergându-şi nasul. Cu pumnul spărsese geamul din tavanul cabinetului, ca să se creadă că a fugit pe acolo.

— Ne-am înţeles, zise Félicité soţului ei când se întoarse acasă. Totul va fi gata la miezul nopţii. De-acum, nu-mi mai pasă de nimic. Aş vrea să-i văd pe toţi împuşcaţi. Ce ne mai sfâşiau ieri în stradă!

— Erai prea bună că stăteai la gânduri, zise Rougon care se rădea. Toată lumea ar face ca noi în locui nostru.

În dimineaţa aceea – era într-o miercuri – îşi făcu toaleta cu o deosebită grijă. Nevastă-sa îl pieptănă şi-i făcu nodul cravatei. Îl întorcea pe o parte şi pe alta ca pe un copil care se duce la împărţirea premiilor. Apoi, după ce îl găti, îl privi, declară că-i stătea foarte bine şi că va face foarte bună figură în gravele evenimente care se pregăteau. Chipul lui grosolan şi palid avea într-adevăr o mare demnitate şi o încăpăţânare eroică. Îl însoţi până la primul etaj, dându-i ultimele sfaturi: nu trebuia să piardă nimic din atitudinea lui curajoasă, oricât de mare ar fi fost panica; trebuia să închidă porţile mai ermetic ca niciodată, să lase oraşul să moară de frică între fortăreţele sale; şi va fi minunat dacă rămâne singurul care să vrea să moară pentru cauza ordinii.

Ce zi! Rougonii mai vorbesc şi acum ca de o bătălie glorioasă şi hotărâtoare. Pierre se duse de-a dreptul la primărie, fără să-i pese de privirile sau de cuvintele pe care le prinse în trecere. Se instala în chip magistral ca un om care înţelege să nu mai părăsească locul. Îi trimise numai un bilet lui Roudier ca să-i dea de ştire că lua din nou

puterea: „Vegheaţi la porţi, zicea el, ştiind că aceste rânduri puteau deveni publice. Eu voi veghea în interior, voi impune respectul persoanelor şi al proprietăţilor. În momentul când renasc patimile cele urâte şi când devin ameninţătoare, datoria bunilor cetăţeni este să le înăbuşe, punându-şi în primejdie chiar viaţa”. Stilul şi greşelile de ortografie făceau încă şi mai eroic biletul, de un laconism antic. Niciunul dintre membrii comisiei provizorii nu apăru. Ultimii doi credincioşi, ba chiar Granoux, rămăseseră prudenţi acasă. Din toată comisia, ai cărei membri se topiseră, pe măsură ce panica sufla şi mai tare, numai Rougon rămăsese la post, pe fotoliul lui de preşedinte. Nu binevoi să trimită nici măcar o convocare. El singur era de ajuns. Spectacol sublim pe care un ziar din localitate trebuia să-l caracterizeze mai târziu cu un cuvânt: „Curajul dând mâna cu datoria”.

Toată dimineaţa Pierre fu văzut mergând prin primărie încoace şi încolo. Era cu desăvârşire singur în marea clădire goală, ale cărei săli înalte răsunau îndelung de zgomotul paşilor săi. De altminteri, toate uşile erau deschise. Prin acest pustiu îşi plimba preşedinţia lui fără consiliu, cu un aer aşa de pătruns de misiunea lui, încât portarul, întâlnindu-l de două sau de trei ori pe culoare, îl salută mirat şi respectuos. Era zărit la fiecare fereastră şi, deşi frigul era aspru, apăru de mai multe ori pe balcon, cu teancuri de hârtii în mâini, ca un om grăbit care aşteaptă misiuni importante.

Pe la amiază dădu fuga în oraş, inspectă posturile, vorbind de posibilitatea unui atac, lăsând să se înţeleagă că răsculaţii nu erau departe, dar el se bizuia, după cum spunea, pe curajul vitejilor guarzi naţionali; dacă era nevoie, trebuiau să moară până la unul pentru apărarea cauzei drepte. După ce se întoarse din rond, încet şi grav, cu înfăţişarea unui erou care a pus în ordine treburile patriei şi nu mai aşteaptă decât moartea, putu să observe pe drum o adevărată uimire; cei care se plimbau, micii rentieri pe care nicio catastrofă nu i-ar fi putut împiedica să caşte gura la soare la anumite ore, îl priveau aiuriţi, ca şi

cum nu l-ar fi recunoscut şi ca şi cum nu le-ar fi venit să creadă că unul de-ai lor, un fost negustor de ulei, avea îndrăzneala să ţină piept unei armate întregi.

În oraş, neliniştea era la culme. Gloata răsculaţilor era aşteptată de la un moment la altul. Zvonul evadării lui Macquart fu comentat în chip înfricoşător.

Se spunea că fusese liberat de prietenii lui roşii şi că aştepta noaptea într-un colţ ca să se năpustească asupra locuitorilor şi să dea foc la cele patru colţuri ale oraşului; Plassans, închis, înnebunit, sfâşiindu-se singur în închisoarea lui de ziduri, nu mai ştia ce să născocească ca să-i fie frică. În faţa atitudinii lui Rougon, republicanii fură oarecum neîncrezători. Cât despre oraşul nou, avocaţii şi comercianţii, retraşi din afaceri şi care în ajun bârfeau salonul galben, rămaseră aşa de uimiţi, încât nu mai îndrăzniră să atace pe faţă pe un om aşa de curajos. Se mulţumiră să spună că era o nebunie să-i înfrunţi aşa pe răsculaţii victorioşi şi că eroismul acesta zadarnic putea să aducă cele mai mari nenorociri asupra oraşului. Apoi, pe la orele trei, înjghebară o delegaţie. Pierre, care ardea de dorinţa să-şi manifeste devotamentul în faţa concetăţenilor săi, nu îndrăznea totuşi să se bizuie pe o ocazie aşa de frumoasă.

Rougon rosti cuvinte sublime. În cabinetul primarului, preşedintele comisiei provizorii primi delegaţia oraşului nou. După ce aduseră omagii patriotismului lui, domnii îl rugară să nu se gândească la rezistenţă. Dar el vorbi cu glas tare despre datorie, despre patrie, despre ordine, despre libertate şi despre alte multe lucruri. De altminteri el nu silea pe nimeni să-l imite; îşi îndeplinea numai ceea ce conştiinţa şi inima lui îi dictau:

— Vedeţi, domnilor, sunt singur! Vreau să iau asupra mea toată răspunderea pentru ca nimeni altul decât mine să nu fie compromis. Şi dacă trebuie o victimă, mă ofer cu dragă inimă; doresc ca sacrificiul vieţii mele să salveze viaţa locuitorilor oraşului.

Un notar, cel mai căpos din bandă, făcu observaţia că mergea la moarte sigură.

— O ştiu prea bine, răspunse el cu gravitate. Sunt gata!

Domnii se uitară unii la alţii. Acest „Sunt gata!” îi pironi de emoţie. Hotărât lucru, omul acesta era un viteaz. Notarul îl rugă din suflet să cheme jandarmii; dar el răspunse că sângele acestor soldaţi era prejos şi că el nu-l va lăsa să curgă decât când nu se va mai putea face altminteri. Delegaţia se retrase încet, foarte emoţionată. După o oră, întreg oraşul îl considera pe Rougon un erou; cei mai fricoşi îl făceau „bătrân nebun”.

Spre seară Rougon se miră foarte mult văzându-l pe Granoux venind în goană. Fostul negustor de migdale se aruncă în braţele sale, numindu-l „om mare” şi spunându-i că vrea să moară cu el. Cuvintele lui Rougon „sunt gata”, pe care servitoarea i le aduse de la fructăreasă, îl entuziasmaseră cu drept cuvânt. De fapt, acest caraghios, acest fricos, avea naivităţi simpatice. Pierre îl păstră, gândind că gestul lui nu va avea urmări. Fu chiar mişcat de devotamentul bietului om; îşi făgădui că-l va propune să fie felicitat public de prefect, ceea ce-i va face să crape de ciudă pe ceilalţi burghezi care-l părăsiseră ca nişte laşi. Şi amândoi aşteptară noaptea în primăria pustie.

La aceeaşi oră, Aristide, foarte îngrijorat, se plimba prin casă. Articolul lui Vuillet îl uimise. Purtarea tatălui lui îl încremenise. Îl zărise la o fereastră cu cravata albă şi redingota neagră, aşa de calm în faţa pericolului apropiat, încât toate ideile i se răsturnaseră cu dosul în sus în biata lui minte. Totuşi răsculaţii se întorceau victorioşi, era credinţa întregului oraş. Dar iar îl apucau îndoielile, mirosea o farsă sinistră. Cum nu îndrăznea să dea ochii cu părinţii lui, Aristide o trimise pe nevastă-sa. La întoarcere, Angèle îi spuse cu vocea ei tărăgănată:

— Te aşteaptă mama; nu-i supărată deloc, dar pare că-şi bate straşnic joc de tine. Mi-a repetat de mai multe ori că ai putea să-ţi pui eşarfa în buzunar.

Aristide se simţi grozav de jignit De altminteri, el dădu fuga în strada la Banne, pregătit pentru cele mai mari umilinţe. Maică-sa se mulţumi să-l primească cu râsete dispreţuitoare.

— Ah! sărmanul meu băiat, hotărât lucru, nu eşti un om tare.

— Mai ştii, într-un fund de provincie ca Plassans! strigă el înciudat. Mă prostesc, pe cuvântul meu de Cinste. Nicio ştire şi toată lumea tremură. Iată ce înseamnă să fii închis în ticăloasele astea de fortificaţii. Ah! dacă m-aş fi putut duce după Eugène la Paris!

Şi văzând că Félicité râdea mereu, adăugă plin de amărăciune:

— Nu te-ai purtat frumos cu mine, mamă. Ştiu multe lucruri... Fratele meu vă ţinea la curent cu ce se petrecea, şi voi nu mi-aţi dat niciodată vreo indicaţie folositoare.

— Ştii şi tu asta? spuse Félicité serioasă şi bănuitoare. Atunci eşti mai puţin prost decât îmi închipuiam. Nu cumva deschizi şi tu scrisorile ca cineva pe care-l cunosc?

— Nu, eu ascult la uşi, răspunse cu îndrăzneală Aristide.

Sinceritatea lui Aristide nu-i displăcu bătrânei. Zâmbi şi-l întrebă cu blândeţe în glas:

— Atunci cum se face, prostănacule, că nu te-ai dat cu noi mai din timp?

— Ah! Uite de ce, spuse tânărul încurcat. N-aveam mare încredere în voi. Primeaţi nişte bestii: pe socrul meu, pe Granoux şi pe alţii! Şi-apoi nu voiam să apar prea făţiş...

Şovăia. Continuă cu îngrijorare în glas:

— Cel puţin astăzi sunteţi siguri de reuşita loviturii de stat?

— Eu? strigă Félicité jignită de îndoielile lui. Nu sunt sigură de nimic.

— Totuşi mi-aţi trimis vorbă să-mi scot eşarfa!

— Da, pentru că toţi care vin aici îşi bat joc de tine.

Aristide nu se clinti, cu privirea pierdută, părând că se uită fix la desenele de pe hârtia portocalie. Félicité îşi pierdu răbdarea văzându-l aşa de şovăitor:

— Rămân la prima mea părere: eşti un om tare. Şi ai fi voit să ţi se citească scrisorile lui Eugène! Dar, nenorocitule, cu şovăiala ta veşnică ai fi stricat tot. Mereu stai la gânduri...

— Stau la gânduri, răspunse Aristide, aruncând asupra

mamei lui o privire limpede şi rece. Prea bine, voi nu mă cunoaşteţi. Aş da foc oraşului dacă mi-ar veni chef să-mi încălzesc picioarele. Dar înţelege o dată că nu vreau s-o apuc pe un drum greşit! Sunt sătul să mănânc pâine uscată şi vreau şi eu să înşel soarta. Nu joc decât la sigur.

Rostise aceste vorbe cu atâta asprime, încât mama lui recunoscu strigătul sângelui ei în dorinţa lui aprigă de succes. Îngână:

— Tatăl tău are mult curaj.

— Da, l-am văzut, rânji Aristide. Are o mutră foarte potrivită. Mi-a adus aminte de Leonida la Termopile. Tu l-ai dichisit aşa, mamă?

Apoi vesel şi cu un gest hotărât strigă:

— Cu atât mai rău! Sunt bonapartist! Tata nu-i un om care să-şi rişte viaţa fără un câştig serios.

— Ai dreptate, îi răspunse Félicité. Nu pot să vorbesc, dar vei vedea mâine.

Aristide nu mai insistă, îi jură că în curând va fi mândră de dânsul şi plecă, în timp ce Félicité, simţind cum i se deşteaptă vechile preferinţe, îşi zicea de la fereastră, privindu-l cum se depărta, că avea o minte îndrăcită şi că ea n-ar fi avut niciodată curajul să-l lase să plece fără a-l călăuzi în sfârşit pe calea cea bună.

Pentru a treia oară noaptea, o noapte plină de spaimă, se lăsa peste oraş. Plassans, în agonie, parcă era la ultimele horcăituri. Burghezii se întorceau repede acasă, porţile erau baricadate zgomotos cu bare de fier. Parcă toată lumea ar fi crezut că a doua zi Plassans n-are să mai existe, că se va scufunda sub pământ, sau că se va evapora în văzduh.

Când se întoarse la masă, Rougon găsi străzile cu desăvârşire pustii. Singurătatea îl făcu trist şi melancolic. După-masă avu o slăbiciune şi o întrebă pe nevastă-sa dacă mai era nevoie de răscoala pe care Macquart o pregătea.

— Nu mai latră nimeni, spuse el. Dacă i-ai fi văzut pe domnii din oraşul nou cum mă salutau! Nu mi se pare acum folositor să ucidem oameni, ce crezi? Ne facem noi suma şi fără aşa ceva.

— Ah! Ce bleg eşti! strigă Félicité mânioasă. Tu ai avut

ideea şi acum dai îndărăt. Ţi-o spun, niciodată nu vei face nimic fără mine! Haide, vezi-ţi de treabă. Crezi că republicanii te-ar cruţa dacă te-ar avea în mână?

După ce se întoarse la primărie, Rougon pregăti capcana. Granoux îl fu de mare folos. Îl trimise să-i ducă ordinele la diferitele posturi care păzeau fortificaţiile; gărzile naţionale trebuiau să vină la primărie în grupuri mici, în cât mai mare taină. Roudier, burghezul parizian rătăcit în provincie, care ar fi putut strica treaba cu predicile lui umanitare, nu fu nici măcar înştiinţat. Pe la unsprezece, curtea primăriei era plină de gărzi naţionale; Rougon îi înspăimântă, le spuse că republicanii, rămaşi la Plassans vor încerca o lovitură desperată şi îşi făcu un merit din faptul că fusese prevenit la timp de poliţia lui secretă. După ce le descrise tabloul măcelului sângeros al oraşului, dacă ticăloşii ar lua puterea, dădu ordin să nu s-e mai rostească nicio vorbă şi să se stingă luminile. El însuşi luă o puşcă. De dimineaţa Rougon trăia ca într-un vis, nu se mai recunoştea; în dosul lui o simţea pe Félicité, în mâinile căreia îl aruncase criza din noaptea cu pricina şi, de-ar fi fost spânzurat, ar fi zis: „Nu-i nimic, vine nevastă-mea şi mă dezleagă”. Ca să fie scandalul şi mai mare şi ca o spaimă şi mai îndelungată să zguduie oraşul adormit, îl rugă pe Granoux să se ducă până la catedrală şi să tragă clopotele la primele împuşcături. Numele marchizului trebuia să deschidă uşile paracliserului. Şi, în întuneric, în tăcerea neagră a curţii, gărzile naţionale, înspăimântate, aşteptau cu ochii aţintiţi spre tindă, nerăbdătoare să tragă, parcă ar fi pândit o haită de lupi.

În acest timp, Macquart îşi petrecuse ziua la mătuşa Dide. Se lungise pe cufărul vechi, cu părere de rău că nu mai stă pe divanul domnului Garçonnet. În mai multe rânduri îl apucă o poftă nebună să ciupească din cele două sute de franci, intrând în vreo cafenea din apropiere; banii, puşi într-un buzunar al jiletcii, îi ardeau măruntaiele; îşi petrecu timpul cheltuindu-i în imaginaţie. Mama lui, la care de câteva zile încoace alergau copiii înnebuniţi, palidă, fără să spună o vorbă, fără ca chipul ei să-şi piardă neclintirea moartă, se învârtea în jurul lui, cu mişcări rigide de automat

şi nu părea că bagă măcar de seamă prezenta lui. Habar n-avea de spaima care răscolea oraşul închis; era la mii de kilometri de Plassans, cu ideea ei fixă care-i ţinea ochii deschişi, goi de gânduri. Totuşi, în momentul acela o nelinişte, un gând omenesc făcea din când în când să-i bată pleoapele. Antoine, nemaiputând să-şi înfrâneze pofta de a mânca ceva bun, o trimise la un birtaş din mahala să-i caute un pui fript. După ce se aşează la masă, îi zise:

— Cred că mu mănânci prea des pui. Aşa ceva e bun numai pentru oamenii care muncesc şi ştiu să-şi facă treburile. Tu ai risipit totdeauna tot ce-ai avut... Pun rămăşag că îţi dai toate economiile mironositului de Silvère. Are o amantă, prefăcutul. Dacă ai ceva bani ascunşi, o să ţi-i şterpelească frumuşel într-o bună zi.

Rânjea, ardea de o bucurie animalică... Banii pe care-i avea în buzunar, trădarea pe care o pregătea, siguranţa că se vânduse pe un preţ bun, îl umplea de mulţumirea oamenilor răi care nu sunt voioşi şi ironici decât când fac răul. Tanti Dide nu auzi decât numele lui Silvère.

— L-ai văzut? întrebă ea, deschizând în sfârşit buzele.

— Pe cine? Pe Silvère? răspunse Antoine. Se plimba în mijlocul răsculaţilor cu o fată înaltă, îmbrăcată în roşu, la braţ dacă s-ar alege cu vreun glonte n-ar fi rău.

Adélaïde îl privi tântă şi întrebă cu voce gravă, simplu:

— De ce?

— Ei! Nu-i toată lumea proastă ca el, răspunse Macquart încurcat. Cine-şi riscă pielea pentru idei?. Eu unul mi-am aranjat treburile. Nu sunt copil.

Dar tanti Dide nu-l mai asculta. Îngâna:

— Avea mâinile pline de sânge. O să mi-l omoare ca şi pe celălalt. Unchii lui îl vor da pe mâna jandarmilor.

— Ce tot bombăneşti acolo? zise Macquart care tocmai termina de ros oasele puiului. Ştii că mie îmi place să mi se spună în faţă. Dacă am vorbit uneori cu Silvère despre republică, am făcut-o numai ca să-l aduc la idei mai sănătoase. Era ţicnit. Mie îmi place libertatea, dar libertatea nu trebuie să degenereze în anarhie... Iar cât despre Rougon, eu îl preţuiesc mult. E un băiat cu cap şi cu curaj.

— Avea o puşcă, nu-i aşa? îi curmă vorba tanti Dide, care îl urmărea parcă cu mintea pe Silvère departe, pe drum.

— Puşcă? A, da, carabina lui Macquart, răspunse Antoine după ce-şi aruncă privirea asupra coşului de deasupra vetrei, unde era de obicei atârnată arma. Cred că i-am văzut-o în mână. Straşnică unealtă, ca să alergi pe câmp cu o fată la braţ ce nătărău!

Şi socoti potrivit să facă câteva glume grosolane. Tanti Dide începuse iar să se învârte prin casă. Nu mai rosti o vorbă. Pe înserat Antoine plecă, după ce-şi pusese o bluză şi-şi înfundase pe ochi o şapcă largă pe care i-o cumpărase maică-sa. Se întoarse în oraş aşa cum ieşise, îndrugând o poveste gărzilor care păzeau poarta Romei. Apoi se îndreptă spre cartierul vechi unde se strecură pe ascuns din poartă în poartă. Toţi republicanii exaltaţi, toţi prietenii lor care nu plecaseră cu gloata, se adunară pe la nouă într-o cârciumă deocheată, unde le dăduse întâlnire Macquart. După ce se strânseră vreo cincizeci de oameni, Antoine le ţinu un discurs în care le vorbi de o răzbunare personală care trebuia satisfăcută, de victoria care trebuia câştigată, de jugul ruşinos care trebuia scuturat şi încheie, oferindu-se să le dea pe mână primăria în zece minute. El venea de acolo şi primăria era goală; dacă ar vrea, chiar în noaptea aceasta ar flutura deasupra clădirii steagul roşu. Muncitorii se sfătuiră: în momentul acela reacţiunea era în agonie, răsculaţii erau la porţi, ar fi mai cinstit să nu-i mai aştepte pe ei să reia puterea şi să-i primească ca fraţii, cu porţile larg deschise, cu străzile şi pieţele pavoazate. De altfel, nimeni nu-l bănuia pe Macquart; ura lui împotriva Rougonilor, răzbunarea personală de care vorbea, erau garanţiile lealităţii sale. Căzură de acord ca toţi cei care erau vânători şi aveau acasă o puşcă să se ducă s-o ia şi la miezul nopţii ceata să se găsească în piaţa Primăriei. O chestiune de amănunt era cât p-aci să-i oprească; n-aveau cartuşe; hotărâră să-şi încarce armele cu alice, deşi şi aceasta era inutil, de vreme ce nu trebuiau să întâmpine nicio rezistenţă.

Încă o dată Plassans văzu la lumina mută a lunii cum trec

pe străzi oameni înarmaţi, care se strecoară de-a lungul caselor. Când banda se adună în piaţa Primăriei, Macquart, cu urechea mereu la pândă, înaintă cu îndrăzneală. Bătu la poartă şi când portarul, aşa cum fusese învăţat, îl întrebă ce vrea, îl ameninţă aşa de crunt, încât omul, prefăcându-se îngrozit, se grăbi să deschidă. Poarta se deschide încet înlături. În faţă tinda se căsca, goală.

Atunci Macquart strigă cu o voce puternică:

— După mine, prieteni!

Era semnalul. El se dădu repede înlături. Şi în timp ce republicanii se năpusteau înăuntru, din întunericul curţii ieşi un torent de flăcări, o grindină de gloanţe care trecură ca o bătaie de tobă, pe sub tinda căscată. Poarta scuipa moartea. Gărzile naţionale ieşite din sărite de aşteptare, grăbite să scape mai repede de coşmarul care-i apăsa pe toţi în curtea mohorâtă, sloboziseră toţi odată focul, cu o grabă înfrigurată. Fulgerarea fu atât de vie, încât Macquart zări desluşit, în lumina roşcată a prafului de puşcă, pe Rougon cum căuta să ochească. I se păru că ţeava era îndreptată asupra lui, îşi aminti cum roşise Félicité şi o şterse îngânând:

— Să nu fac vreo prostie! Pungaşul ar fi în stare să mă ucidă. Îmi datorează opt sute de franci.

În acest timp, un urlet se ridica în noapte. Republicanii, luaţi pe neaşteptate, strigând trădare, trăgeau la rândul lor. Un guard naţional căzu sub poartă. Dar republicanii lăsau trei morţi. O luară la fugă, împiedicându-se de cadavre, înnebuniţi, repetând pe uliţele tăcute: „Îi ucid pe fraţii noştri!” cu o voce deznădăjduită care nu găsea ecou. Apărătorii ordinii avuseseră timpul să-şi încarce din nou armele şi, năpustindu-se în piaţa goală, trăgeau furioşi în toate colţurile străzilor, în locurile unde întunericul unei porţi, umbra unui felinar, relieful unei pietre, îi făceau să creadă că acolo sunt răsculaţi. Îşi descărcară aşa vreo zece minute armele în gol.

Capcana ţâşnise în oraşul adormit ca un fulger. Locuitorii de pe străzile învecinate, treziţi de zgomotul împuşcăturilor infernale, se sculaseră în capul oaselor, clănţănind din dinţi

de frică. Pentru nimic în lume n-ar fi scos nasul pe fereastră. Şi încet, în văzduhul spintecat de focuri de armă, un clopot al catedralei sună alarma, într-un ritm aşa de neregulat, aşa de ciudat, încât ai fi zis că-i o bătaie de ciocan pe nicovală sau răsunetul unei căldări enorme bătute de braţul unui copil mâniat. Urletul clopotului, pe care burghezii nu-l recunoscură, îi înspăimântă şi mai tare ca detunăturile şi li se păru că aud zgomotele unui şir nesfârşit de tunuri care duruiau pe pavaj. Se culcară iarăşi şi se întinseră sub pături, ca şi cum ar fi fost primejdios să stea în capul oaselor; în fundul alcovurilor, cu bărbia sub cearşafuri, cu respiraţia tăiată, ei se făcură mici, mici de tot, în timp ce colţurile şalurilor le cădeau în ochi, iar soţiile, lângă ei, înfundându-şi capul în perne, se simţeau apucate de leşin.

Gărzile naţionale, rămase la fortificaţii, auziseră de asemenea împuşcăturile. Alergară în dezordine în grupuri de cinci sau şase, crezând că răsculaţii intraseră cumva prin vreo subterană şi tulburând liniştea străzilor cu gălăgia goanei lor aiurite. Roudier sosi printre cei dintâi. Dar Rougon îi trimise la posturi, spunându-le cu asprime că nu se părăsesc în felul acesta porţile unui oraş. Mâhniţi de mustrare – căci în panica lor lăsaseră într-adevăr porţile fără apărare – o luară din nou la goană şi trecură pe străzi cu o zarvă şi mai înfricoşătoare. Timp de o oră, Plassans putu să-şi închipuie că o armată înnebunită îl străbătea în toate direcţiile. Împuşcăturile, clopotul de alarmă, marşul înainte şi înapoi al gărzilor naţionale, armele pe care le târau ca pe nişte reteveie, chemările lor speriate în întuneric, făceau o larmă asurzitoare, parcă oraşul ar fi fost luat cu asalt şi lăsat pradă jafului. A fost ultima lovitură dată nenorociţilor de locuitori, care credeau toţi în venirea răsculaţilor; bine spuseseră ei că aceasta va fi ultima lor noapte, că Plassans se va scufunda sub pământ sau se va împrăştia ca fumul, înainte de zorii zilei*;* şi, în patul lor, aşteptau catastrofa, nebuni de spaimă, închipuindu-şi când şi când că începe să se cutremure casa.

Granoux suna mereu alarma. Când se lăsa iarăşi tăcerea

peste oraş, vuietul clopotului răsuna încă plin de jale. Aceste suspine îndepărtate îl scoteau din sărite pe Rougon, înfierbântat. Dădu o fugă până la catedrală şi găsi uşa deschisă. Paracliserul era pe prag.

— Destul! strigă el. Parcă plânge cineva. E enervant.

— Dar nu-s eu, domnule, răspunse paracliserul dezolat. Domnul Granoux, el s-a urcat în clopotniţă… Trebuie să vă spun că scosesem limba clopotului, din ordinul preotului, tocmai ca să nu se poată suna alarma. Domnul Granoux nici n-a voit s-audă. S-a urcat totuşi. Nu ştiu ce dracu' face el atâta zgomot.

Rougon urcă în grabă scara care ducea până la clopot strigând:

— Destul! Destul! Pentru numele lui Dumnezeu, termină o dată!

Când ajunse sus, îl zări într-o rază de lună, care se strecura prin crestătura unei ogive, pe Granoux fără pălărie, furios, bătând de zor în faţa lui cu un ciocan mare. Şi încă cu ce tragere de inimă! Se dădea pe spate, îşi lua vânt şi cădea pe bronzul sonor, ca şi cum ar fi voit să-l crape în două. Toată făptura lui grasă se aduna la un loc şi când se năpustea asupra clopotului celui mare nemişcat, vibraţiile îl aruncau îndărăt, iar el se pornea iarăşi cu un nou avânt. Parc-ar fi fost un fierar care bătea fierul cald, dar *un* fierar în redingotă, mic de statură şi chel, stângaci şi turbat.

Rougon rămase încremenit de mirare în faţa acestui burghez îndrăcit, care se bătea cu un clopot într-o rază de lună. Atunci înţelese zgomotele de căldare pe care le revărsa deasupra oraşului clopotarul acesta ciudat. Îl strigă să se oprească. Celălalt nu auzi. Trebui să-l tragă de redingotă şi Granoux, recunoscându-l, îi zise triumfător:

— Ehei! Ai auzit! Am încercat mai întâi să bat clopotul cu pumnii, dar mă dureau. Noroc că am găsit ciocanul… Să mai dau câteva lovituri, nu-i aşa?

Dar Rougon îl luă cu dânsul. Granoux era în culmea fericirii. Îşi ştergea fruntea, bucuros că celălalt îi făgăduia să spună a doua zi că numai cu un ciocan a făcut el atâta

zgomot. Ce ispravă şi câtă importanţă avea să-şi dea el după bătaia aceasta furioasă de clopot!

Spre dimineaţă, Rougon se gândi s-o liniştească pe Félicité. Din ordinul lui, guarzii naţionali se închiseseră în primărie; interzisese ridicarea morţilor sub pretextul că trebuia să se dea un exemplu populaţiei din cartierul vechi. Ca să ajungă repede în strada la Banne, străbătu piaţa de unde luna se retrăsese; puse piciorul pe mâna unui cadavru, zgârcită la marginea trotuarului şi era cât p-aci să cadă, Mâna aceea moale, strivită sub călcâiul lui, îi producea o senzaţie ciudată de dezgust şi de groază. Străbătu străzile pustii cu paşi mari, părându-i-se că un pumn însângerat se ţinea după dânsul.

— Sunt patru la pământ, zise el intrând.

Se priviră, miraţi parcă ei înşişi de crima lor. Lampa dădea paliditătii lor o culoare de ceară galbenă.

— I-ai lăsat pe loc? întrebă Félicité. Trebuie ca lumea să-i găsească acolo.

— Ba bine că nu! Nu i-am strâns de pe jos. Sunt culcaţi pe spate. Am călcat pe ceva moale…

Se uită la pantof. Călcâiul era plin de sânge. În timp ce-şi punea o altă pereche de încălţăminte, Félicité spuse:

— Ei, cu atât mai bine! S-a terminat… N-or să mai spună că tragi focuri de puşcă în oglinzi.

Lupta, pusă la cale de Rougon, ca să fie definitiv acceptaţi ca salvatori, le aruncă la picioare întreg oraşul înspăimântat şi recunoscător. Se făcea ziuă, *o* zi mohorâtă, cu melancoliile cenuşii ale dimineţilor de iarnă. Cum nu mai auzeau nimic, locuitorii, sătui să tot tremure în cearşafuri, se încumetară să iasă. La început zece-cincisprezece; apoi, fiindcă se zvonea că răsculaţii o luaseră la fugă, lăsând morţi prin toate bălţile, tot oraşul se sculă şi coborî în piaţa Primăriei. Toată dimineaţa, curioşii defilară prin faţa celor patru cadavre. Erau oribil mutilate, mai ales unul care avea trei gloanţe în cap; craniul, crăpat, lăsa să se vadă creierul. Dar cel mai îngrozitor din cei patru era guardul căzut spre poartă; primise drept în faţă o încărcătură întreagă de alice de care se folosiseră republicanii din lipsă de gloanţe; fata

găurită, ciuruită, mustea de sânge. Mulţimea îşi umplu ochii cu grozăviile acestea mult timp, cu nesăţioasa lăcomie de privelişti murdare a fricoşilor. Guardul naţional fu recunoscut: era cârnăţarul Dubruel, cel pe care-l învinuise Roudier luni dimineaţa că trăsese cu o grabă condamnabilă. Dintre cei trei morţi, doi erau lucrători pălărieri, al treilea rămase necunoscut. Şi în faţa bălţilor de sânge care pătau pavajul, grupuri de oameni holbaţi se cutremurau şi priveau îndărătul lor cu neîncredere, ca şi cum justiţia aceasta sumară, care restabilise ordinea cu focuri de puşcă în întuneric, îi pândea, le spiona gesturile şi mişcările, gata să-i împuşte şi pe ei, dacă nu sărutau cu entuziasm mâna care-i scăpase de demagogie.

Panica din timpul nopţii mări şi mai mult groaznicul efect pricinuit dimineaţa de vederea celor patru cadavre. Niciodată n-a fost cunoscută adevărata istorie a acestei întâmplări. Focurile de armă ale luptătorilor, loviturile de ciocan ale lui Granoux, dezordinea gărzilor naţionale slobozite pe străzi, umpluseră urechile cu zgomote aşa de înfricoşătoare, încât cei mai mulţi visară totdeauna o bătălie uriaşă împotriva unui număr incalculabil de duşmani. Când învingătorii, îngroşând cifra duşmanilor lor din lăudăroşenie instinctivă, vorbiră de vreo cinci sute de oameni, toată lumea protestă; burghezii prelinseră că de la fereastră au văzut trecând timp de o oră şi mai bine valul fugarilor. De altminteri, toată lumea auzise cum fug bandiţii pe sub ferestre. Cinci sute de oameni n-ar fi putut trezi niciodată din somn un oraş întreg. Era o armată, o armată în lege pe care viteaza miliţie din Plassans o făcuse să intre în pământ. Cuvântul rostit de Rougon: „Au intrat în pământ” păru foarte adevărat, căci santinelele însărcinate să apere fortificaţiile jurară pe ce au mai sfânt că niciun om nu intrase şi nici nu ieşise; această mărturie adăugă un pic de mister faptelor de arme, imaginea unor diavoli încornoraţi prăbuşindu-se în flăcări, ceea ce până la urmă tulbură toate fanteziile. Chiar oamenii cei mai cumpăniţi se opriră la gândul că o bandă de răsculaţi pătrunsese probabil printr-o spărtură sau printr-o gaură oarecare. Mai

târziu, se zvoni despre o oarecare trădare; se vorbi de o capcană; fără îndoială, oamenii aduşi de Macquart la măcel nu putură păstra groaznicul adevăr, dar o asemenea teroare domnea încă, vederea sângelui aruncase în braţele reacţiunii un asemenea număr de laşi, încât zvonurile fură atribuite furiei republicanilor învinşi. Pe de altă parte, se zvoni că Macquart era prizonierul lui Rougon şi că acesta îl ţinea într-o carceră umedă, unde îl lăsa să moară cu încetul de foame. Povestea aceasta groaznică îi făcu pe toţi să-l salute pe Rougon până la pământ.

Astfel, acest caraghios, acest burghez pântecos, bleg şi gălbejit, deveni într-o noapte un personaj teribil, de care nimeni nu mai îndrăzni să râdă. Călcase în sânge. Populaţia din vechiul cartier rămase mută de groază în faţa morţilor. Dar pe la orele zece, când oamenii bine din cartierul nou ieşiră la plimbare, piaţa se umplu de conversaţii purtate în şoaptă, de exclamaţii înăbuşite. Se vorbea despre celălalt atac, de cucerirea primăriei, când nu fusese atinsă decât o oglindă; dar de data aceasta nu se mai glumea pe socoteala lui Rougon; îi rosteau numele cu respect şi groază; era într-adevăr un erou, un salvator. Cadavrele cu ochii deşchişi îi priveau pe aceşti domni, avocaţi şi rentieri care se înfiorau îngânând că în războiul civil sunt necesităţi foarte triste. Notarul, şeful delegaţiei trimise în ajun la primărie, mergea de la grup la grup, reamintind acel: „Sunt gata!” al omului energic, căruia i se datora salvarea oraşului.

Toată lumea fu la picioarele lui. Cei care-şi bătuseră joc cel mai crunt de cei patruzeci şi unu, mai ales acei care-i făcuseră pe Rougoni intriganţi şi laşi, oameni care trag focuri în aer, propuseră cei dintâi să i se acorde o cunună de lauri „marelui cetăţean de care oraşul Plassans va fi pe veşnicie mândru”. Căci bălţile de sânge se uscau pe pavaj, morţii spuneau prin rănile lor până la ce îndrăzneală ajunsese partidul dezordinii, jafului şi crimei şi mâna de fier trebuise ca să se înăbuşe răscoala.

Iar Granoux, în mulţime, primea felicitări şi strângeri de mâini. Se cunoştea istoria ciocanului. Numai că, datorită

unei nevinovate minciuni, de care el însuşi nu fu conştient, pretinse că văzând cel dintâi pe răsculaţi, începuse să dea în clopot ca să sune alarma; fără el gărzile naţionale ar fi fost măcelărite. Acest fapt îl făcu un om de două ori mai important Isprava lui fu declarată nemaipomenită. Nu-i mai spuneau decât: „Domnul Isidore – ştiţi? – domnul care a sunat alarma cu un ciocan!”; deşi fraza era puţin cam lungă, Granoux ar fi luat-o bucuros drept titlu de nobleţe, şi nu se mai putu rosti de atunci înaintea lui cuvântul „ciocan”, fără ca el să nu-l ia drept o linguşire plină de delicateţe.

Pe când se ridicau cadavrele, Aristide veni să miroasă despre ce era vorba. Le privi din toate părţile, adulmecând aerul şi cercetând chipurile. Avea fata uscată şi ochii limpezi. Cu mâna, ieri bandajată şi astăzi liberă, ridică bluza unui mort ca să-i vadă mal bine rana. Această examinare păru că-l convinge, că-l uşurează de îndoială. Strânse buzele, mai stătu acolo un moment fără să scoată o vorbă, apoi plecă să grăbească distribuirea *Independentului* unde băgase un articol grozav. Mergând de-a lungul caselor, îşi reaminti cuvântul mamei sale: „Vei vedea mâine!” Văzuse, era foarte tare şi chiar puţin înspăimântător.

În acest timp, Rougon începu să fie încurcat de victoria lui. Singur în cabinetul domnului Garçonnet, ascultând zgomotele mulţimii, încerca un sentiment ciudat care-l împiedica să se arate pe balcon. Sângele prin care mersese îi amorţea picioarele. Se întreba ce va face până deseară. Sărmanul lui cap gol, tulburat de criza din timpul nopţii, căuta cu desperare o ocupaţie, un ordin de dat, o măsură de luat care să-l distreze. Dar nu mai ştia nimic. Unde-l ducea Félicité? Se terminase, sau trebuia oare să mai omoare încă lume? Frica îi dădea iar târcoale, îl asaltau îndoieli grozave, vedea fortăreţele străpunse din toate părţile de armata răzbunătoare a răsculaţilor. Deodată un strigăt puternic: „Răsculaţii! Răsculaţii!” izbucni sub ferestrele primăriei. Se sculă dintr-o săritură şi, ridicând perdeaua, se uită la mulţimea care alerga înnebunită în piaţă. La lovitura aceasta de trăsnet, se văzu într-o frântură

de secundă ruinat, jefuit, asasinat; îşi blestemă nevasta şi blestemă oraşul întreg. Şi pe când privea îndărăt cu un aer suspect, căutând o ieşire, auzi mulţimea izbucnind în aplauze, scoţând strigăte de bucurie, zguduind ferestrele de veselie nebună. Se întoarse la fereastră: femeile fluturau batistele, bărbaţii se îmbrăţişau, unii se luau de mâini şi dansau. Îndobitocit, rămase aşa, fără să mai priceapă ceva, simţind cum i se învârteşte capul. În jurul lui, primăria mare, pustie şi tăcută îl înspăimânta.

Când i se mărturisi nevesti-sii, Rougon nu putu niciodată spune cât timp durase chinul lui. Îşi aminti numai că un zgomot de paşi, care deştepta ecourile sălilor spaţioase, îl trezise din încremenire. Aştepta oameni în bluză, înarmaţi cu coase şi reteveie şi când colo intră comisia municipală, corectă, în haină neagră, şi radioasă. Niciun membru nu lipsea. Vestea fericită îi vindecase pe toţi domnii deodată. Granoux se aruncă în braţele scumpului său preşedinte.

— Soldaţii! se bâlbâi el. Soldaţii!

Într-adevăr sosise un regiment sub comanda colonelului Masson şi a domnului de Bleriot, prefectul. Puştile zărite de pe metereze, departe pe câmpie, îi făcură la început să creadă că se apropie răsculaţii. Emoţia lui Rougon fu aşa de puternică, încât două lacrimi mari îi curseră pe obraji. Marele cetăţean plângea! Comisia municipală privi cu o admiraţie respectuoasă cele două lacrimi care-i cădeau. Dar Granoux se aruncă din nou de gâtul prietenului său, strigând:

— Ah, cât sunt de fericit! Ştiţi, eu sunt un om sincer. Ei bine, tuturor ne era frică, tuturor, nu-i aşa, domnilor? Singur dumneata erai mare, curajos, sublim! Ce energie a trebuit să ai! Spuneam adineauri nevesti-mii: Rougon e un om mare, merită să fie decorat.

Trebuiau să meargă în întâmpinarea prefectului. Zăpăcit, sufocându-se, lui Rougon nu-i venea să creadă în triumful acesta neaşteptat şi bolborosea ca un copil. Îşi veni în fire, coborî calm, cu demnitatea cerută în asemenea ocazie solemnă. Dar entuziasmul cu care fu primită comisia şi preşedintele ei în piaţa Primăriei era cât pe ce să tulbure

din nou gravitatea lui de magistrat. Numele lui circula prin mulţime, de astă dată însoţit de cele mai călduroase elogii. Auzi tot poporul cum repetă vorbele lui Granoux care-l făcea erou rămas în picioare, neclintit, în mijlocul panicii generale. Şi până în piaţa Subprefecturii, unde comisia îl întâlni pe prefect, îşi bău popularitatea şi gloria cu leşinuri tainice de femeie îndrăgostită, ale cărei dorinţi sunt în sfârşit potolite.

Domnul de Blériot şi colonelul Masson intrară singuri în oraş, lăsând trupa în tabără pe drumul Lyonului. Pierduseră o grămadă de vreme, înşelaţi de marşul răsculaţilor. De altminteri îi ştiau acum la Orchères; nu trebuiau să se oprească decât o oră la Plassans, exact cât să liniştească populaţia şi să publice ordonanţele crude care decretau sechestrarea averii răsculaţilor şi moartea pentru orice invalid care va fi surprins cu arma în mână. Colonelul Masson zâmbi când comandantul gărzii naţionale trase zăvoarele de la poarta Romei cu un zgomot înspăimântător de fiare vechi. Postul de santinelă însoţi pe colonel şi pe prefect ca o gardă de onoare. Pe drum, de-a lungul bulevardului Sauvaire, Roudier le povesti acestor domni epopeea lui Rougon, cele trei zile de panică, terminate cu victoria strălucită din noaptea trecută. Astfel, când cele două cortegii se găsiră faţă în faţă, domnul de Bleriot înaintă cu vioiciune către preşedintele comisiei, strângându-i mâinile, felicitându-l, rugându-l să mai vegheze asupra oraşului până la întoarcerea autorităţilor; iar Rougon saluta, în timp ce prefectul, ajuns la poarta Subprefecturii, unde dorea să se odihnească un moment, spunea cu glas tare că nu va uita să menţioneze în raport frumoasa şi curajoasa lui purtare.

În timpul acesta, cu tot frigul tăios, lumea se găsea la ferestre. Félicité se apleca pe fereastră gata-gata să cadă, palidă de bucurie. Aristide tocmai venise cu un număr din *Independentul* în care se declara făţiş pentru lovitura de stat, pe care o primea ca pe „aurora libertăţii în ordine şi a ordinii în libertate”. Şi făcuse de asemenea o delicată aluzie la salonul galben recunoscându-şi greşelile, spunând că

„tineretul este încrezut” şi că „marii cetăţeni tac, cugetă în tăcere, lasă să treacă insultele ca să se ridice falnici în eroismul lor în ziua luptei”. Mai cu seamă de această frază era el mulţumit. Mama lui găsi articolul foarte bine scris. Îşi îmbrăţişă copilul iubit şi-l aşeză la dreapta ei. Marchizul de Carnavant, care venise şi el s-o vadă, sătul de cât stătuse închis în casă, apucat de o curiozitate nestăvilită, se rezemă de pervazul ferestrei, la stânga ei.

Când domnul de Blériot îi întinse în piaţă mâna lui. Rougon, Félicité se puse pe plâns.

— Ah! Ia te uită, ia te uită, îi spunea lui Aristide. I-a strâns mâna. Uite, i-o mai ia o dată.

Şi aruncând o privire spre ferestrele unde se îngrămădeau capete:

— Ce trebuie să turbeze de necaz! Ia te uită la nevasta lui Peirotte cum îşi muşcă batista! Şi colo fetele notarului şi doamna Massicot şi familia Brunet, ce mutre, nu? Şi cum li s-au holbat ochii! De, e rândul nostru acum.

Urmări scena care se petrecea la poarta Subprefecturii cu încântare, cu neastâmpăr, ca un greier înfierbântat. Interpreta cele mai mici gesturi, născocea cuvinte pe care nu le putea prinde, spunea că Pierre saluta foarte bine. O clipă doar deveni posacă şi anume când prefectul îl acordă un cuvânt bietului Granoux care se tot rotea pe lângă el în căutarea unui elogiu; negreşit domnul Blériot cunoştea istoria ciocanului, căci fostul negustor de migdale roşi ca o fată şi păru a zice că nu şi-a făcut decât datoria. Dar ceea ce o supără şi mai tare fu bunătatea prea mare a soţului ei care-l prezenta pe Vuillet acestor domni; e adevărat că Vuillet se strecurase între ei şi Rougon fu silit să-l prezinte.

— Ce intrigant! îngână Félicité. Îşi bagă peste tot nasul… Micul meu drag, cât trebuie să fie de tulburat! Uite-l pe colonel că-i vorbeşte. Oare ce poate să-i spună?

— Ei, fetiţo, răspunse marchizul cu o ironie fină, îl felicită că a închis cu atâta grijă porţile.

— Tata a salvat oraşul, zise Aristide pe un ton tăios. Aţi văzut cadavrele, domnule?

Domnul de Carnavant nu răspunse. Se retrase chiar de la

ferestre şi se aşează pe un fotoliu, clătinând din cap cu o mutră oarecum dezgustată. În momentul acela, prefectul, părăsind piaţa, Rougon dădu fuga şi se aruncă la pieptul nevestei.

— Ah, scumpă şi iubită soţioară! bolborosi Rougon,

Nu putu spune mai mult. Félicité îl făcu să-l sărute şi pe Aristide, vorbindu-i de straşnicul articol din *Independentul.* Pierre l-ar fi sărutat şi pe marchiz pe obraji, atât era de emoţionat. Dar nevastă-sa îi luă deoparte şi-i dădu scrisoarea lui Eugène pe care o pusese la loc în plic. Pretinse că tocmai acum i-o adusese. Pierre, după ce o citi, i-o dădu înapoi triumfător.

— Eşti o vrăjitoare, îi spuse râzând. Ai ghicit tot. Ah! ce prostie era să fac fără tine! Haide, de acum în toate treburile vom fi împreună. Sărută-mă, eşti o femeie cumsecade.

Şi în timp ce-o îmbrăţişa, Félicite schimbă un zâmbet discret cu marchizul.

VII

Abia duminică, la două zile după măcelul de la Saint-Roure, trecură trupele din nou prin Plassans. Prefectul şi colonelul, invitaţi de domnul Garçonnet la masă, intrară singuri în oraş. Soldaţii făcură ocolul fortificaţiilor şi poposiră în mahala, pe drumul către Nisa. Noaptea se lăsa, cerul, acoperit de dimineaţă, avea luciri galbene care răsfrângeau asupra oraşului o lumină suspectă, asemenea sclipirilor arămii care vestesc furtuna. Locuitorii primiră trupele cu teamă; soldaţii, încă plini de sânge, care treceau obosiţi şi muţi în amurgul murdar, îi scârbiră pe micii-burghezi curaţi de pe bulevard; domnii, ferindu-se, îşi şopteau la ureche istorii înspăimântătoare cu împuşcături şi represalii sălbatice de care ţinutul îşi mai aminteşte încă. Teroarea loviturii de stat începea; o teroare nebună, zdrobitoare, care ţinu tot sudul în fiori timp de luni de zile. Plassans, în groaza şi ura lui împotriva răsculaţilor, putuse să primească trupa, la prima trecere, cu strigăte de entuziasm; dar acum, în faţa acestui regiment mohorât, care trăgea la un ordin al şefului, chiar rentierii şi până şi notarii din oraşul nou se întrebau îngrijoraţi dacă nu comiseseră şi ei vreun mic păcat politic care să merite focuri de puşcă.

Autorităţile se întorseseră din ajun în două căruţe închiriate la Sainte-Roure. Intrarea lor neprevăzută nu fusese deloc triumfală. Rougon predă primarului fotoliul fără să se-ntristeze. Farsa era jucată; aştepta de la Paris cu înfierbântare răsplata civismului lui. Duminică primi de la

Eugène o scrisoare, pe care n-o aştepta decât a doua zi. Félicité avusese grijă încă de joi să-i trimită fiului ei numerele din *Gazeta* şi *Independentul,* care în ediţia a doua povestiseră bătălia din timpul nopţii şi sosirea prefectului. Eugène le răspunse imediat că numirea tatălui lui la o percepţie particulară urma să fie semnată, dar el voia să-i dea imediat o veste bună: obţinuse pentru Pierre panglica Legiunii de onoare. Félicité plânse. Bărbatul ei decorat! Visul ei de mărire nu mersese încă până acolo. Palid de bucurie, Rougon hotărî ca, chiar în seara aceea, să dea un mare banchet. Nu-i mai păsa de bani şi ar fi aruncat poporului, de la ferestrele salonului galben, ultimele lui monede de cinci franci, ca să sărbătorească această zi frumoasă.

— Ascultă, spuse el nevestei, îl vei invita pe Sicardot; demult mă tot plictiseşte cu rozeta lui! Apoi pe Granoux şi pe Roudier: nu m-aş supăra să simtă că bănetul lor nu le va da niciodată crucea Legiunii de onoare. Vuillet e un cămătar, dar triumful trebuie să fie desăvârşit, pofteşte-l şi pe el şi toată caracuda... Era să uit: vei merge şi-l vei invita personal pe marchiz. Îl punem la dreapta ta; el va face mai impunătoare masa noastră. Apoi, ai aflat că domnul Garçonnet l-a invitat pe colonel şi pe prefect? Vrea, pesemne, să mă facă să înţeleg că nu mai sunt nimic. Ei bine, puţin îmi pasă de primăria lui: nu-i aduce niciun ban! M-a invitat, dar am să-i spun că am invitaţi şi eu. Mâine au să râdă mânzeşte... Şi pune farfurii mici în cele mari. Adu totul de la hotelul Provence. Trebuie să-l înfundăm pe primar.

Félicité porni la lucru. În fericirea lui, Pierre tot mai simţea o vagă îngrijorare. Lovitura de stat îi va plăti datoriile, Aristide îşi plângea greşelile şi în sfârşit scăpa de Macquart; dar se temea ca fiul lui, Pascal, să nu facă vreo prostie şi mai ales era îngrijorat de soarta lui Silvère; nu că l-ar fi plâns câtuşi de puţin; se temea numai că afacerea cu jandarmii să nu ajungă în faţa Curţii cu juri! — Ah, dacă un glonte bine ţintit l-ar fi putut scăpa de acest mic criminal! Aşa cum băgase de seamă nevastă-sa dimineaţă,

obstacolele fuseseră înlăturate din calea lui, familia care-l dezonora lucrase, în ultima vreme, pentru ridicarea lui; fiii lui, Eugène şi Aristide, care-i mâncaseră şi urechile şi-l făceau să regrete aşa de amarnic taxele de la liceu, îşi plăteau în sfârşit dobânzile capitalului cheltuit cu învăţătura lor. Şi numai gândul ticălosului de Silvère trebuia să-i tulbure ceasul acesta de triumf.

În timp ce Félicité alerga pentru banchetul de seară, Pierre află despre sosirea trupei şi se hotărî să plece după informaţii. Sicardot, pe care-l întrebase la întoarcere, nu ştia nimic; Pascal o fi rămas să îngrijească răniţii; cât despre Silvère, nici măcar nu fusese văzut de comandant, care-l cunoştea puţin. Rougou se dusese în mahala, făgăduindu-şi să-i dea lui Macquart cei opt sule de franci cu aceeaşi ocazie, bani pe care reuşiseră să-i strângă cu mare greutate. Dar când se află în mulţimea taberei şi văzu de departe prizonierii, aşezaţi în şiruri lungi pe grinzile maidanului Saint-Mittre, păziţi de soldaţi cu puşca în mână, îi fu frică să nu se compromită şi o şterse ca un ipocrit la maică-sa, cu intenţia s-o trimită pe bătrână după veşti.

Când intră în cocioabă, se lăsase noaptea. Nu-l văzu la început decât pe Macquart, fumând şi trăgând la păhărele.

— Tu eşti? Nu-i rău, îngână Macquart care începuse iarăşi să-l tutuiască pe frate-său. Îmbătrânesc al dracului aici. Ai banii?

Dar Pierre nu-i răspunse. Îl zărise pe fiul lui, Pascal, aplecat deasupra patului. Îl luă îndată la întrebări. Medicul, mirat de îngrijorarea lui, pe care o atribui la început dragostei lui părinteşti, îi răspunse liniştit că soldaţii îl prinseseră şi că erau să-l împuşte dacă nu intervenea un om cumsecade pe care nu-l cunoştea. Salvat de titlul lui de doctor, se întorsese cu trupa. Fu pentru Rougon o mare uşurare. Încă unul care nu-l compromitea. Îi mărturisea bucuria prin strângeri de mână repetate când Pascal termină, spunându-i cu o voce tristă:

— Nu te bucura. Am găsit-o pe biata bunica foarte rău. Îi aduceam tocmai carabina la care ţinea aşa de mult. Carabina e aici, dar ea nici nu s-a clintit.

Ochii lui Pierre se obişnuiau cu întunericul. Atunci, în ultimele licăriri care mai stăruiau, o văzu pe tanti Dide ţeapănă, moartă pe pat. Sărmanul ei corp, pe care îl tulburaseră nevrozele încă din leagăn, zăcea acum învins de o criză supremă. Nervii parcă-i mâncaseră sângele. Frământarea surdă a acestei cărni pasionate, care se sleise, se mistuise singură într-o castitate târzie, se terminase făcând din nefericită un cadavru pe care doar zguduirile electrice îl mai galvanizau. La ora aceasta se părea că *o* durere groaznică grăbise descompunerea înceată a fiinţei ei. Paloarea ei de călugăriţă, de femeie vlăguita de umbra şi abstinenţa mănăstirii, era presărată cu pete roşii. Cu chipul contractat, cu ochii îngrozitor de căscaţi, cu mâinile zgârcite şi răsucite, zăcea întinsă în fustele care desenau în linii severe slăbiciunea membrelor ei. Încleştându-şi buzele, Adélaïde îşi prelungea o agonie mută în fundul încăperii întunecoase.

Rougon avu un gest de plictiseală. Acest spectacol întristător îl surprinsese neplăcut; avea lume seara la masă şi i-ar fi fost necaz să fie trist. Se vede că maică-sa nu mai ştia ce să născocească ca să-l pună în încurcătură. Ar fi putut şi dânsa să aleagă o altă zi. De aceea îşi luă şi el o înfăţişare foarte liniştită şi spuse:

— Ei aş! N-are să fie nimic. Am văzut-o de sute de ori aşa. Trebuie lăsată să se odihnească, e singurul leac.

Pascal dădu din cap.

— Nu, criza asta nu seamănă cu celelalte. Am studiat adesea crizele ei şi niciodată n-am băgat de seamă asemenea simptome. Uitaţi-vă la ochii ei: au o fluiditate aparte: licăriri palide, foarte îngrijorătoare. Şi ce faţă! Ce îngrozitoare contractare a tuturor muşchilor!

Apoi, aplecându-se şi mai mult, studiind trăsăturile mai de aproape, continuă, încet, parcă vorbind cu el însuşi:

— N-am mai văzut asemenea faţă decât la oamenii asasinaţi, care au murit în spaimă... Trebuie să fi avut o emoţie groaznică.

— Dar cum i-a venit criza? întrebă Rougon nerăbdător, neştiind cum să plece din cameră.

Pascal nu ştia. Macquart, turnându-şi un păhărel, povesti că venindu-i poftă să bea puţin coniac, o trimisese să-i caute o sticlă. Adélaïde nu stătuse mult afară. La întoarcere căzuse jos, ţeapănă, fără să zică un cuvânt. Macquart trebuise s-o tăbârcească până la pat.

— Ceea ce mă miră, spuse el ca încheiere, e că n-a spart sticla.

Tânărul medic se gândea. Apoi, după o tăcere, zise:

— Când am venit aici am auzit două împuşcături. Poate că ticăloşii aceia au mai ucis câţiva prizonieri. Poate că a trecut chiar în momentul aceia printre rândurile soldaţilor; vederea sângelui i a provocat criza... Trebuie să fi suferit îngrozitor.

Din fericire avea cu dânsul cutia cu medicamente de prim ajutor pe care o purta de la plecarea răsculaţilor. Încercă să-i bage printre dinţii încleştaţi câteva picături dintr-o licoare roşietică. În acest timp, Macquart îl întrebă iar pe frate-său:

— Ai banii?

— Da, îi aduc, terminăm repede, răspunse Rougon fericit de această întorsătură.

Atunci Macquart, văzând că va fi plătit, începu să se văicărească. Prea târziu pricepuse urmările trădării; altminteri, ar fi cerut o sumă de trei ori mai mare. Şi se plângea. Într-adevăr, o mie de franci nu era destul. Copiii îl părăsiseră, el era singur pe lume şi obligat să părăsească Franţa. Era cât pe ce să plângă cu lacrimi adevărate vorbind despre exilul lui.

— Haide, vrei cele opt sute de franci? zise Rougon care se grăbea să plece.

— Nu, zău, dă-mi de două ori atât. Nevastă-ta m-a tras pe sfoară. Dacă mi-ar fi spus pe şleau ce voia de la mine, nu m-aş fi compromis în halul ăsta pentru o nimica toată.

Rougon puse pe masă cei opt sute de franci aur.

— Îţi jur că nu am mai mult. Mă voi gândi la dumneata mai târziu. Acum, te rog, pleacă chiar în astă seară.

Macquart bombăni printre dinţi, mestecând văicăreli surde, duse masa în faţa ferestrei şi începu să numere

monedele de aur la lumina slabă a amurgului. Dădea drumul de sus monedelor, care-i gâdilau plăcut vârful degetelor şi al căror sunet umplea întunericul de o muzică limpede. Se opri un moment şi spuse:

— Mi-ai făgăduit un post, adu-ţi aminte. Vreau să mă întorc în Franţa... Un post de paznic la ţară nu mi-ar displace, într-un ţinut pe care l-aş alege eu...

— Da, da, e lucru hotărât, răspunse Rougon. Ai cele opt sute de franci?

Macquart începu iar să-i numere. Ultimele monede mai răsunau, când un hohot de râs strident îi făcu să întoarcă capul. Tanti Dide era în picioare în faţa patului, cu haina desfăcută, cu părul alb despletit, cu faţa palidă pătată de roşu. Pascal încercase zadarnic s-o oprească. Cu braţele încordate, zguduită de un mare tremur, dădea din cap şi delira:

— Preţul sângelui, preţul sângelui! repetă ea de mai multe ori. Am auzit aurul... Ei sunt, ei, care l-au vândut. Ah! Asasinii! Sunt ca nişte lupi.

Îşi dădea părul într-o parte şi-şi trecea mâinile pe frunte parcă ar fi voit să citească într-însa. Apoi continuă:

— De multă vreme îl vedeam cu fruntea găurită de un glonte. În capul meu erau mereu oameni care-l pândeau cu puştile. Îmi făceau semn că au să tragă. E îngrozitor, simt cum îmi sfarmă oasele şi-mi golesc ţeasta. Oh! iertare! iertare!... Vă rog, el n-o va mai vedea, n-o va mai iubi, niciodată, niciodată! Îl voi închide, îl voi împiedica să se ţină de fustele ei. Nu! iertare!... nu trageţi. Nu-i vina mea... Dac-aţi şti...

Se pusese aproape în genunchi, plângând, rugându-se, întinzând bietele ei mâini tremurătoare spre o viziune jalnică pe care o zărea în umbră. Şi dintr-odată se sculă, ochii i se holbară, gâtul în spasme lăsă să-i scape un strigăt îngrozitor, ca şi cum o privelişte, pe care numai ea o vedea, ar fi umplut-o de o spaimă nebună.

— Jandarmul! zise Adélaïde cu o voce sugrumată, dându-se înapoi şi căzând pe pat, unde se rostogoli cu mari hohote de râs care sunau furios.

Pascal urmărea criza cu multă atenţie. Cum nu prindeau decât fraze fără şir, cei doi fraţi, foarte speriaţi, se refugiaseră într-un colţ al încăperii. Când Rougon auzi cuvântul jandarm, i se păru că înţelege; de la uciderea amantului ei la graniţă, tanti Dide nutrea o ură adâncă împotriva jandarmilor şi a vameşilor pe care-i băga în aceeaşi oală, cu acelaşi gând de răzbunare,

— Ne istoriseşte povestea braconierului, îngână Pierre.

Pascal îi făcu semn să tacă. Muribunda se ridică cu greutate. Privi în junii ei încremenită. Rămase o clipă mută, căutând să recunoască obiectele, ca şi cum s-ar fi găsit într-un loc străin.

Apoi îngrijorată dintr-odată, întrebă:

— Unde e puşca?

Medicul îi puse carabina în mână. Adélaïde scoase un mic strigăt de bucurie, o privi îndelung, spunând încet, cu o voce cântată de fetiţă:

— Ea este, oh! o recunosc... E toată pătată de sânge. Astăzi petele sunt proaspete... Mâinile lui roşii au lăsat pe patul armei dâre de sânge... Ah! biata, biata tanti Dide!

Capul ei bolnav se tulbură iarăşi.. Deveni gânditoare:

— Jandarmul murise, îngână ea, l-am văzut, s-a întors iarăşi... Nu mor niciodată ticăloşii ăştia! Şi apucată de o furie îngrijorătoare, atingând carabina, se îndreptă către cei doi fii ai ei, ghemuiţi într-un colţ, muţi de groază. Fustele ei se târau pe jos, trupul zgârcit se ridica pe jumătate gol mâncat îngrozitor de bătrâneţe.

— Voi aţi tras! strigă Adélaïde. Am auzit aurul... Nenorocita de mine! N-am făcut decât lupi... o familie întreagă... o haită de lupi... Nu era decât un biet copil şi ei l-au mâncat, fiecare şi-a băgat un colţ, mai au încă sânge pe buze... Ah! blestemaţii! Au furat! Au ucis şi trăiesc ca nişte domni. Blestemaţi! Blestemaţi! Blestemaţi!

Cânta, râdea, striga şi repeta: „Blestemaţii!” pe o ciudată frază muzicală, asemenea zgomotului sfâşietor al unor împuşcături. Pascal, cu lacrimile în ochi, o luă în braţe şi o culcă la loc. Ea se lăsă ca un copil. Cânta mai departe, accelerând ritmul, bătând măsura pe cearşaf, cu mâinile ei

uscate.

— Iată de ce mă temeam, zise medicul. E nebună. Lovitura a fost prea grea pentru o biată fiinţă predispusă nevrozelor acute. Va muri într-o casă de nebuni, ca şi tatăl ei.

— Dar ce-a putut să vadă? întrebă Rougon hotărât să iasă din coltul unde se ascunsese.

— Am o îndoială groaznică, răspunse Pascal. Voiam să-ţi vorbesc de Silvère când a intrat. E prizonier. Trebuie să vorbeşti cu prefectul, să-l scapi, cât mai e vreme.

Fostul negustor de ulei îşi privi fiul îngălbenindu-se.

Apoi, grăbit:

— Ascultă, ai grijă de dânsa. Eu sunt prea ocupat în astă seară. Vom vedea mâine cum o ducem până la ospiciul de nebuni de la Tulettes. Dumneata, Macquart, trebuie să pleci chiar în noaptea asta. Cu jurământ! Mă duc să-l caut pe domnul de Blériot.

Se gângăvea, ardea de dorinţa de a ieşi afară, în frigul străzii. Pascal ţintea o privire pătrunzătoare asupra nebunei, asupra tatălui lui, asupra unchiului lui; egoismul savantului era mai tare, el studia pe mamă şi pe fii cu atenţia unui naturalist care a surprins metamorfozele unei insecte. Şi se gândea la creşterea unei familii dintr-o vită care aruncă ramuri deosebite şi a cărei sevă acră duce aceiaşi germeni în tulpinile cele mai îndepărtate, răsucite în chip deosebit după mediul de umbră şi de soare. I se păru că întrezăreşte o clipă, ca într-un fulger, viitorul neamului Rougon-Macquart, o haită de pofte dezlănţuite şi potolite într-o vâltoare de aur şi de sânge.

În timpul acesta, la numele lui Silvère, tanti Dide se oprise din cântare. Ascultă o clipă neliniştită. Apoi începu să scoată urlete groaznice. Noaptea se lăsase cu totul, încăperea, ca o gaură neagră, se adâncea plină de jale. Strigătele nebunei, care nu se mai vedea, ieşeau din întuneric ca dintr-un mormânt închis. Rougon, pierzându-şi capul, fugi, urmărit de rânjetele care suspinau şi mai crude din umbră.

Pe când ieşea din fundătura Saint-Mittre, stând la gânduri

dacă nu cumva era primejdios să ceară prefectului iertarea lui Silvère, îl văzu pe Aristide cum da târcoale câmpului plin de grinzi. Acesta, recunoscându-şi tatăl, dădu fuga şi, plin de îngrijorare, îi şopti câteva cuvinte la ureche. Pierre se făcu galben, aruncă o privire speriată în fundul maidanului pe care numai focul ţiganilor îl păta cu o lumină roşie. Şi amândoi dispărură prin strada Romei, iuţind pasul, ca şi cum ar fi ucis şi ridicându-şi gulerul de la paltoane ca să nu fie văzuţi.

— Asta mă scuteşte de un drum, îngână Rougon. Hai la masă. Suntem aşteptaţi.

Când ajunseră, salonul galben era strălucitor. Félicité fusese pretutindeni. Toată lumea se aduna: Sicardot, Granoux, Roudier, Vuillet, negustorii de ulei, negustorii de migdale – toată şleahta. Numai marchizul lipsea, spunea el, din pricina reumatismului; de altminteri pleca în călătorie. Burghezii aceştia pătaţi de sânge îi jigneau delicateţea şi ruda lui, contele de Valqueyras, îl rugase probabil să se facă uitat pentru câtăva vreme la moşia lui de la Corbière.

Refuzul domnului de Carnavant îi jigni pe soţii Rougon. Dar Félicité se consolă făgăduindu-şi să desfăşoare un şi mai mare lux; închirie două candelabre, comandă două feluri de aperitive şi două feluri de mâncări înainte de desert, ca să-l înlocuiască pe marchiz. Ca să fie şi mai solemnă, masa fu pusă în salon. Hotelul Provence furnizase argintăria, porţelanurile, cristalurile. De la orele cinci, tacâmurile fuseseră puse pentru ca invitaţii să se poată bucura, chiar de la sosire, de privelişte. Iar la cele două capete ale mesei, pe faţa albă, erau două buchete de trandafiri artificiali în vaze de porţelan aurit pictat cu flori.

Când toată societatea obişnuită a salonului se întruni, nu-şi putu ascunde admiraţia pe care o asemenea privelişte i-o pricinuia. Domnii zâmbeau încurcaţi şi schimbau priviri viclene care însemnau limpede: „Rougonii au înnebunit, îşi aruncă banii pe fereastră”. Adevărul era că Félicité, ducându-se să facă invitaţii, nu-şi putuse stăpâni gura. Toată lumea ştia că Pierre era decorat şi că va fi numit ceva, ceea ce, după expresia bătrânei, lungea tiare mult

nasurile. Apoi, cum spunea Roudier: „Smolita asta prea s-a umflat”. În ziua răsplăţilor, banda de burghezi care se năpustiseră asupra republicii în agonie, observându-se unii pe alţii şi făcându-şi care mai de care o glorie să-şi înfigă cât mai zgomotos colţii, nu găseau potrivit ca gazdele lor să culeagă toţi laurii bătăliei. Chiar acei care urlaseră numai că aşa le era firea, fără să ceară ceva de la imperiul nou-născut, erau profund jigniţi când vedeau că, datorită lor, cel mai sărac şi mai plin de păcate dintre toţi va avea panglica roşie la butonieră. Măcar de s-ar fi decorat tot salonul.

— Nu că ţin la decoraţie, spunea Roudier lui Granoux, trăgându-l în pervazul unei ferestre. Am refuzat-o pe timpul lui Ludovic Filip, când eram furnizorul curţii. Ah! Ludovic Filip era un rege bun, Franţa nu va mai găsi unul la fel. Roudier devenea din nou orleanist. Apoi adăugă cu ipocrizia şireată a unui fost negustor de ciorapi din strada Saint-Honoré:

— Dar dumneata, dragă Granoux, nu crezi că ţi-ar sta bine cu panglica la butonieră? La urma urmei şi dumneata ai salvat oraşul, nu numai Rougon. Ieri, la nişte oameni foarte onorabili, nimeni nu voia să creadă că ai putut face atâta zarvă numai cu un ciocan.

Granoux bâlbâi o mulţumire şi, roşind ca o fecioară la prima mărturisire de dragoste, se plecă la urechea lui Roudier şi-i şopti:

— Nu spune la nimeni nimic, dar am dreptul să cred că Rougon va cere panglica pentru mine. E un băiat bun.

Fostul negustor de ciorapi deveni grav şi se arătă de aici încolo de o mare politeţe. Cum Vuillet venise să discute cu el despre răsplata binemeritată pe care o primise prietenul lor, îi răspunse cu glas tare, aşa ca să-l audă Félicité, aşezată la câţiva paşi, că oameni ca Rougon „onorau Legiunea de onoare”. Librarul îi ţinu isonul; de dimineaţă i se dăduse asigurarea formală că va avea iarăşi clientela liceului. Cât despre Sicardot, se simţi la început oarecum plictisit că nu mai era singurul om decorat din toată banda. După el numai militarii ar fi trebuit să aibă dreptul la panglică. Curajul lui Pierre îl umplu de uimire. Dar, om

cumsecade, se înflăcără şi strigă că Napoleonii ştiau să răsplătească pe oamenii curajoşi şi energici.

Rougon şi Aristide fură primiţi cu entuziasm; toate mâinile se întinseră spre ei. Unii îi şi îmbrăţişară. Angèle şedea pe canapea, lângă soacră-sa, fericită, uitându-se la masă cu uimirea unei femei hulpave care nu văzuse niciodată atâtea feluri de mâncare laolaltă. Aristide se apropie şi Sicardot veni să-l felicite pentru frumosul articol din *Independentul.* Îi acorda iarăşi prietenia lui. La întrebările părinteşti pe care i le punea, tânărul răspunse că dorinţa lui era să plece cu căţel cu purcel la Paris, unde fratele lui, Eugène, îl va sălta; dar n-avea cinci sute de franci. Sicardot îi promise această sumă, fiindcă o şi vedea pe fiică-sa primită la Tuileries de Napoleon al III-lea.

În acest timp. Félicité făcuse un semn soţului ei. Pierre, înconjurat de toţi, întrebat cu dragoste de ce-i aşa de palid, nu izbuti să scape decât un minut. Putu să şoptească la urechea soţiei lui că-l găsise pe Pascal şi că Macquart pleca în cursul nopţii. Apoi coborî şi mai mult vocea ca să-i anunţe nebunia mamei lui, punându-şi un deget pe buze, ca şi cum ar fi voit să adauge: „Nicio vorbă, să nu stricăm serata noastră”. Félicité îşi muşcă buzele. Schimbară amândoi o privire, ghicindu-şi gândurile; acum bătrână nu-i va mai stânjeni; vor dărâma cocioaba braconierului, aşa cum alţii dărâmaseră zidurile grădinii lui Fouque şi se vor bucura pentru totdeauna de respectul şi consideraţia oraşului.

Dar imitaţii se uitau la masă. Félicité indică locul domnilor. Era o adevărată încântare. Cum fiecare îşi lua lingura, Sicardot ceru să i se îngăduie o clipă. Se ridică şi zise cu gravitate:

— Domnilor, aş vrea în numele întregii societăţi să spun gazdei noastre cât suntem de fericiţi că a primit răsplata la care avea dreptul pentru curajul şi patriotismul său. Recunosc că pe Rougon l-a inspirat cerul când a rămas la Plassans, în timp ce golanii ne târau pe drumuri. Aplaud deci din toată inima hotărârile guvernului. Lăsaţi-mă să termin… veţi felicita după aceea pe prietenul nostru. Aflaţi

aşadar că prieteniei nostru, cavaler al Legiunii de onoare, va fi numit la o percepţie particulară.

Un strigăt de uimire se ridică. Toţi se aşteptau la un post mai mic. Unii schimonosiră un zâmbet; dar la vederea mesei, felicitările începură din nou şi mai călduroase.

Sicardot ceru iarăşi linişte.

— Mai aşteptaţi puţin, n-am terminat. Numai un cuvânt. Se bănuieşte că-l vom păstra pe prietenul nostru în mijlocul nostru, datorită morţii domnului Peirotte.

În timp ce oaspeţii scoteau fel de fel de exclamaţii. Félicité simţi un cuţit în inimă. Sicardot îi povestise moartea perceptorului; dar reamintită la începutul unui banchet triumfal, moartea aceasta subită şi îngrozitoare făcu să-i treacă un suflu rece pe faţă. Îşi aduse aminte de dorinţa ei; ea îl omorâse pe Peirotte. Şi în sunetele cristaline ale argintăriei, oaspeţii onorau felurile. În provincie se mănâncă mult şi zgomotos. După primele feluri, domnii vorbeau toţi laolaltă, dădeau lovitura măgarului celor învinşi, îşi aruncau fel de fel de linguşiri unui altuia, făceau comentarii neplăcute în privinţa lipsei marchizului; cu nobilii era imposibil de dus casă bună; Roudier lăsă până la urmă să se înţeleagă că marchizul se scuzase, pentru că frica de răsculaţi îl făcuse să dea în gălbioare. La felurile următoare, îngâmfarea lor nu mai cunoscu margini. Negustorii de ulei, negustorii de migdale salvau Franţa. Se închinară pahare pentru gloria Rougonilor. Granoux foarte roşu începuse să se bâlbâie, iar Vuillet, foarte palid, era cu adevărat beat; dar Sicardot turna mereu, în timp ce Angele, care mâncase foarte mult, bea pahare de apă cu zahăr. Bucuria de a fi salvaţi, de a nu mai tremura, de a se regăsi în salonul galben în jurul unei mese bune, sub lumina celor două candelabre şi a policandrului care pentru prima oară nu era pătat de murdării de muşte, îi făcea pe domni să se răsfeţe în prostie şi să guste din plin bucurii de ghiftuire grosolană. În aerul cald, vocile lor se ridicau pline, mai linguşitoare după fiecare fel, încurcându-se în complimente, ajungând să spună chiar un fost tăbăcar retras din afaceri, găsi această frumoasă expresie – că masa era un adevărat

ospăţ al lui Lucullus.

Pierre era în culmea bucuriei; pe faţa lui puhavă şi palidă, triumful îi ieşea parcă prin piele. Oţelită, Félicité spunea că vor închiria fără îndoială casa bietului Peirotte, până să-şi poală cumpăra o căsuţă în oraşul nou; şi de pe acum împărţea mobilele viitoare în camerele perceptorului. Intra şi ea, ca Napoleon, în palatul Tuileries al ei. La un moment dat, când zgomotul vocilor devenise asurzitor, păru că o amintire neaşteptată o fulgeră; se ridică şi plecându-se la urechea lui Aristide, îl întrebă:

— Şi Silvère?

Tânărul, mirat de această întrebare, tresări:

— A murit, răspunse el încet. Eram acolo când jandarmul i-a sfărâmat ţeasta cu un foc de pistol.

La rândul ei, Félicité se înfioră o clipă. Deschise gura ca să-şi întrebe fiul de ce n-a împiedicat acest omor şi de ce n-a cerut copilul; dar nu spuse nimic şi rămase nemişcată.

Aristide, care-i citise întrebarea pe buzele tremurânde, îngână:

— Înţelegi, n-am spus nimic... Cu atât mai rău pentru el! Am făcut bine. Ne-am descotorosit la timp.

Această brutală sinceritate nu plăcu bătrânei. Ca şi tatăl său, ca şi mama sa, Aristide avea cadavrul lui. Desigur n-ar îi mărturisit aşa de deschis că hoinărea prin mahala şi că lăsase să i se sfarme capul lui văru-su, dacă vinurile hotelului Provence şi visurile pe care le făurea cu privire la plecarea lui apropiată la Paris, nu l-ar fi făcut să iasă din prefăcătoria lui obişnuită. După ce dădu drumul vorbelor, se legănă pe scaun. Pierre, care urmărea de departe convorbirea soţiei cu fiul, înţelesese, schimbă cu dânşii o privire de complice care imploră tăcere. A fost pentru Rougoni ca o ultimă suflare a spaimei în mijlocul hohotelor de râs şi a veseliei generale. Ducându-se la locul ei, Félicité zări pe partea cealaltă a străzii, după un geam, o lumânare care ardea; era priveghiul pentru domnul Peirotte, al cărui corp fusese adus dimineaţa de la Sainte-Roure. Félicité simţi cum lumânarea îi ardea spatele. Dar râsete se ridicau, salonul galben se umplu de un strigăt de bucurie, când

apăru desertul.

În momentul acela, mahalaua era cutremurată încă de drama care însângerase maidanul Saint-Mittre. După măcelul din câmpia Nores, întoarcerea trupelor a însemnat represalii cumplite. Oamenii fură uciși cu patul puștii în dosul unui zid, altora pistolul unui jandarm le sfărâma capul în fundul unei râpe. Ca să stârnească şi mai mult groaza şi să închidă gurile, soldaţii înşirau morţii pe drum. I-ai fi putut urmări după dâra roşie pe care o lăsau în urma lor. A fost un măcel prelungit. La fiecare etapă erau măcelăriţi câţiva răsculaţi. Doi fură uciși la Sainte-Roure, trei la Orchéres, unul la Béage. După ce trupa îşi aşează tabăra la Plassans, se hotărî ca să se mai împuşte încă unul dintre prizonieri, cel mai compromis. Învingătorii socoteau că e bine să lase îndărătul lor încă un cadavru, ca să insufle oraşului respectul pentru imperiul nou-născut. Dar soldaţii erau sătui de omoruri, niciunul nu se prezenta pentru sinistra ispravă. Prizonierii, aruncaţi pe grinzile şantierului ca pe un pat de campanie, legaţi de mâini doi câte doi, ascultau, aşteptau, într-o încremenire obosită şi resemnată.

În momentul acesta, jandarmul Rengade dădu la o parte mulţimea curioşilor. Cum aflase că se întorcea trupa cu mai multe sute de răsculaţi, se sculase, dârdâind de friguri, riscându-și viaţa în frigul întunecat de decembrie. Afară i se deschise rana; bandajul care-i ascundea orbita goala se pătă de sânge, şuviţe roşii i se prelingeau pe obraz şi pe mustăţi. Cumplit la vedere în mânia lui mută, cu capul palid înfăşurat într-un bandaj însângerat, dădu fuga să privească pe fiecare prizonier în faţă. Se pleca astfel din grindă în grindă, plimbându-se încoace şi încolo, făcându-i să tresară pe cei mai resemnaţi prin apariţia lui neaşteptată. Şi deodată strigă:

— Ah! Uite-l pe bandit, ăsta e!

Pusese mâna pe umărul lui Silvère. Silvère, ghemuit pe o grindă, cu faţa ca de mort, privea blând şi stupid, departe, înaintea lui, amurgul palid. De la plecarea din Sainte-Roure avea privirea aceasta goală. Pe drum, kilometri întregi, când soldaţii iuţeau mersul convoiului cu lovituri de paturi

de puşcă, el se arătase de o blândeţe copilărească. Acoperit de praf, murind de sete şi de oboseală, mergea înainte, fără să spună un cuvânt, ca vitele care merg în turme sub biciul văcarilor. Se gândea la Miette. O vedea înfăşurată în drapel sub arbori, cu ochii în văzduh. De trei zile n-o mai vedea decât pe dânsa. Şi acum, în întunericul care se întindea, o mai vedea încă.

Rengade se întoarse către ofiţerul care nu găsise printre soldaţi oamenii necesari execuţiei.

— Ticălosul ăsta mi-a crăpat ochiul, zise el arătându-l pe Silvère. Daţi-mi-l... Fac eu treaba dumneavoastră.

Fără să-i răspundă, ofiţerul se retrase nepăsător făcând un gest vag. Jandarmul înţelese că i se dădea omul.

— Haide, scoală! spuse el scuturându-l.

Ca şi ceilalţi, Silvère avea un tovarăş de lanţ. Era legat cu un ţăran din Poujals, pe nume Mourgue, un om de cincizeci de ani, abrutizat de soarele fierbinte şi de munca aspră a pământului. Încovoiat de pe acum, cu mâinile ţepene, cu faţa plată, clipea din ochi, îndobitocit, cu înfăţişarea încăpăţânată şi bănuitoare a animalelor bătute. Plecase înarmat cu o furcă, pentru că tot satul pleca, dar n-ar fi putut spune ce-l aruncase aşa pe drumuri. De când era prizonier, pricepu încă şi mai puţin. I se părea că-l duceau înapoi acasă. Mirarea că era legat, lumea care-l privea, îl aiureau şi-l prosteau şi mai mult. Cum nu vorbea şi nu înţelegea decât graiul lui ţărănesc, nu putu ghici ce voia jandarmul. Ridică spre el faţa lui aspră, silindu-se să înţeleagă, apoi închipuindu-şi că-l întreba de unde este, zise cu glas răguşit:

— Sunt din Poujols.

Un hohot de râs izbucni în mulţime şi mai multe glasuri strigară:

— Dezlegaţi-l pe ţăran.

— Aşi! răspunse Rengade, cu cât vom strivi mai mulţi păduchi din ăştia, cu atât va fi mai bine. De vreme ce sunt împreună, îi împuşc pe amândoi.

Vorbele lui stârniră un murmur.

Jandarmul se întoarse cu chipul lui groaznic pătat de

sânge şi curioşii se îndepărtară. Un burghez foarte curat îmbrăcat se retrase, spunând că dacă mai rămâne, nu va putea mânca la masă. Plozii, care-l cunoscură pe Silvère, vorbiră de fata înveşmântată în roşu. Atunci burghezul se întoarse ca să-l vadă mai bine pe iubitul femeii cu drapelul, al acelei fiinţe de care se vorbise în *Gazeta.*

Silvère nu vedea şi nu auzea nimic; Rengade trebui să-l ia de guler. Atunci se sculă, silindu-l şi pe Mourgue să se scoale.

— Haide, zise jandarmul. Nu ţine mult.

Şi Silvère îl recunoscu pe chior. Zâmbi. Trebui să înţeleagă. Apoi îşi întoarse capul. Vederea chiorului şi a mustăţilor înţepenite de promoroaca sinistră a sângelui închegat îi pricinui o mare părere de rău. Ar fi voit să moară cu desăvârşire împăcat. Se feri să întâlnească singurul ochi al lui Rengade care strălucea sub albeaţa bandajului. El singur se îndreptă spre fundul maidanului; spre aleea îngustă ascunsă de grămada de scânduri. Mourgue venea în urmă.

Maidanul se întindea pustiu sub cerul galben. Lumina care se împrăştia din norii arămii întârzia cu sclipiri îndoielnice. Niciodată câmpul gol, şantierul unde dormeau grinzile înţepenite de frig nu avusese melancoliile unui amurg aşa de domol, aşa de trist. La marginea drumului, prizonierii, soldaţii, mulţimea, dispăreau în întunericul copacilor. Numai terenul, scândurile groase, grămezile de lemne păleau în lumina muribundă cu nuanţe mâloase, ca un nedesluşit torent care s-ar fi zvântat. Caprele tăietorilor de lemne, profilându-şi într-un colţ scheletul lor slab, schiţau unghiuri de spânzurătoare, scări de ghilotină. Nicio făptură vie, decât trei ţigani care-şi arătau capetele speriate la uşa şatrei, un bătrân, o bătrână şi o fată înaltă cu părul creţ, cu ochi sticloşi ca de lup.

Până să ajungă la alee, Silvère privi înainte. Îşi aminti de o duminică îndepărtată când, la lumina lunii, străbătuse şantierul. Câtă înduioşătoare blândeţe! Ce încet curgeau razele de-a lungul scândurilor groase! Din cerul îngheţat se lăsa o linişte suverană. Şi în această linişte, ţiganca cu

părul creţ cânta încet într-o limbă necunoscută. Apoi Silvère îşi aduse aminte că duminica aceea îndepărtată era acum opt zile. Opt zile de când venise să-şi ia rămas bun de la Miette. Cât era de departe! I se părea că nu pusese piciorul pe şantier de ani de zile. Dar când intră pe aleea îngustă, inima începu să-i slăbească. Recunoştea mirosul buruienilor, umbrele scândurilor, găurile zidurilor. Un glas plin de jale se ridica din toate. Aleea se prelungea tristă şi goală, i se păru că nu se mai sfârşea şi simţi cum suflă vântul rece. Acest colţ îmbătrânise necruţător. Văzu zidul mâncat de muşchi, covorul de iarbă mistuit de îngheţ, grămezile de scânduri putrezite de ape. Totul era trist şi pustiu. Amurgul galben. Cădea ca un mâl pe ruinele a tot ce-i fusese scump. Trebui să închidă ochii. Văzu iarăşi aleea înverzită şi timpurile fericite... Era cald şi el alerga cu Miette. Apoi ploile de decembrie cădeau nesfârşite şi aspre; ei veneau mereu, se ascundeau în fundul grămezilor de scânduri, ascultau cu încântare şiroitul ploii. Ca într-o scăpărare de fulger îi trecu pe dinainte toată viaţa, toată bucuria. Miette sărea zidul şi-i alerga înainte, zguduită de râsete sonore. Era acolo, o vedea albă în umbră, cu casca ei vie, cu părul ei de cerneală. Îi vorbea de cuiburi de coţofană care sunt aşa de greu de scos ş. Ducea cu dânsa înainte. Atunci auzi în depărtare şoaptele îmblânzite ale Viornei, cântul greierilor întârziaţi, vântul care sufla în plopii livezilor de la Sainte-Claire. Cât alergaseră! îşi amintea bine. Ea învăţase să înoate în cincisprezece zile. Era o fată bună. N-avea decât un singur mare cusur: şterpelea. Dar el ar fi îndreptat-o. Gândul primelor lor mângâieri îl aduse iarăşi pe aleea îngustă. Mereu se întorcea pe acolo. I se păru că prinde cântecul din ce în ce mai stins al ţigăncii, zgomotul ultimelor obloane, ora gravă care cădea din orologiu. Apoi suna momentul despărţirii, Miette se urca pe zid. Ea îi trimitea sărutări. Şi n-o mai vedea. O emoţie cumplită i se urcă în gât: n-are s-o mai vadă niciodată, niciodată.

— Cum vrei, rânji chiorul. Hai, alege-ţi locul.

Silvère mai făcu câţiva paşi. Se apropia de fundul aleii şi

nu mai zărea decât o fâşie de cer unde murea o lumină de culoarea ruginii. Acolo era toată viaţa lui din ultimii doi ani. Apropierea înceată a morţii pe cărarea unde atâta vreme îşi plimbase inima era de o negrăită blândeţe. Zăbovea, se bucura îndelung de rămasul bun pe care-l spunea buruienilor, bucăţilor de lemn, pietrelor din zidul vechi, tuturor lucrurilor care-i fuseseră dragi şi cărora Miette le dăduse viaţă. Şi gândul i se rătăcea din nou. Aşteptau amândoi vârsta când să se cunune; tanti Dide ar fi rămas cu dânşii. Ah! dacă ar fi fugit departe, foarte departe, într-un sat necunoscut, unde nemernicii n-ar mai fi venit să-i arunce în faţă fetei crima tatălui ei! Ce pace binecuvântată! Ar fi deschis un atelier de rotărie, la marginea unui drum bătut. Negreşit, nu mai ţinea seamă de visurile lui de lucrător, nu mai dorea să facă trăsuri, căleşti cu panouri mari lăcuite, lucitoare ca nişte oglinzi. În desperarea lui nu-şi putu reaminti de ce visul lui de fericire nu s-ar realiza vreodată. De ce nu pleca el cu Miette şi cu tanti Dide? Încordându-şi memoria, asculta un zgomot tăios de împuşcături, vedea un drapel cum cade în faţa lui, cu prăjina sfărâmată, cu stofa sfâşiată, ca aripa unei păsări doborâte de un foc de puşcă. Era republica care dormea împreună cu Miette în faldurile drapelului roşu. Ah! ce nenorocire, ele muriseră amândouă, aveau o gaură sângerândă în piept; iată ce stătea în calea vieţii lui: cadavrele celor două iubiri. Nu mai avea nimic, putea să moară. Din pricina asta avea el, de la Sainte-Roure încoace, blândeţea aceasta de copil, vagă şi stupidă. De l-ar fi bătut cineva, n-ar fi simţit nimic. Nu mai simţea că era el, rămăsese îngenuncheat lângă moartele lui mult iubite, sub copaci, în fumul acru al prafului de puşcă.

Dar chiorul îşi pierdea răbdarea; îl îmbrânci pe Mourgue care se lăsă târât şi-l certă:

— Hai mai repede, doar n-o să mă culc aici.

Silvère se împletici. Privi la picioarele lui. O rămăşiţă de ţeastă înălbea sub lună. I se păru că aude aleea îngustă umplându-se de glasuri. Îl chemau morţii, morţii de demult, ale căror suflări calde îl tulburau atât de ciudat pe el şi pe

iubita lui în serile de iulie. Recunoştea foarte bine şoaptele lor. Erau voioşi, îi spuneau să vină, îi făgăduiau să i-o dea înapoi pe Miette sub pământ, într-un ascunziş mult mai tainic decât capătul acestei cărări. Cimitirul, care suflase în inima copiilor aprigi dorinţi prin mirosurile de pământ îngrăşat şi prin vegetaţia lui neagră, întinzându-şi binevoitor patul lui de buruieni fără să-i poată arunca unul în braţele celuilalt, visa în momentul acela să bea sângele cald al lui Silvère. De două veri îi aştepta pe tinerii soţi.

— Aici? îl întrebă chiorul.

Tânărul privi înaintea lui. Ajunse la capătul aleii. Zări piatra de mormânt şi tresări. Miette avea dreptate, piatra era pentru dânsa. Aici zace... Maria... moartă. Ea murise şi blocul se rostogolea peste dânsa. Atunci, pierzându-şi puterile, se rezemă de piatra îngheţată. Cât de caldă era altădată, când sporovăiau aşezaţi pe un colţ în timpul serilor nesfârşite! Pe aici venea ea şi rosese chiar un colţ al blocului punându-şi picioarele când cobora de pe zid. Mai rămăsese ceva din ea, din trupul ei sprinten, în urma aceasta. Şi Silvère se gândea că era o fatalitate, că piatra se găsea în locul acela pentru ca să poată muri acolo unde iubise.

Chiorul încărcă pistoalele.

Să moară, să moară, se gândea Silvère cu încântare. Aşadar aici îl aduceau pe drumul lung şi alb care coboară de la Sainte-Roure la Plassans. Dacă ar fi ştiut, s-ar fi grăbit şi mai mult. Să moară pe piatra aceasta, să moară în fundul aleii înguste, să moară în aerul în care i se părea că mai simte încă răsuflarea Miettei; niciodată n-ar fi sperat o asemenea mângâiere pentru durerea lui. Cerul era îndurător. Aşteptă cu un zâmbet nelămurit.

În acest timp, Mourgue văzuse pistoalele. Până atunci se lăsase târât prosteşte. Dar acum îl apucă spaima. Repetă înnebunit:

— Sunt din Poujols, sunt din Poujols!

Se aruncă la pământ, se tăvăli la picioarele jandarmului, rugându-l, închipuindu-şi fără îndoială că fusese luat drept altcineva.

— Şi ce-mi pasă mie că eşti din Poujols? bombăni Rengade.

Şi fiindcă nenorocitul, tremurând şi plângând de groază, nu pricepea de ce trebuia să moară şi îşi întindea mâinile lui tremurătoare, bietele lui mâini de muncitor bătătorite şi înăsprite, spunând în limba lui ţărănească că nu făcuse nimic şi că trebuia să-l ierte, chiorul îşi pierdu răbdarea, mai ales că nu-i putea pune cum trebuie gura pistolului pe tâmplă, atât de mult se mişca şi strigă:

— N-ai să taci o dată?

Atunci Mourgue, înnebunit de spaimă, cum nu voia să moară, începu să scoată nişte urlete de animal, de porc la tăiere.

— N-ai să taci o dată, ticălosule? repetă jandarmul.

Şi-i sfărâmă ţeasta. Ţăranul se rostogoli greoi. Cadavrul sări până la grămada de scânduri şi rămase acolo zgârcindu-se. Zguduirea fusese aşa de violentă, încât rupsese funia care-l lega de tovarăşul său. Silvère căzu în genunchi lângă piatra de mormânt.

Rengade căutase o răzbunare rafinată omorându-l întâi pe Mourgue. Se juca cu al doilea pistol, îl ridica încet, gustând agonia lui Silvère. Acesta îl privi liniştit. Vederea lui Rengade, cu ochiul lui crunt, îi făcu rău. Îşi întoarse privirea, fiindu-i frică să moară ca un laş dacă-l mai vedea pe omul acesta tremurând din pricina febrei, cu bandajul mânjit şi cu mustaţa plină de sânge. Dar când ridică ochii, zări capul lui Justin pe creasta zidului, în locul pe unde sărea Miette.

Justin se găsea la poarta Romei prin mulţime, când jandarmul îi luase pe cei doi prizonieri. O luă la goană, făcând ocolul prin Jas-Meiffren, fiindcă nu voia să lipsească de la spectacolul execuţiei. Gândul că din toţi nemernicii mahalalei numai el va vedea drama comod, ca de la balcon, îl zorea atât încât căzu de două ori.

Deşi fugise ca un nebun, ajunse prea târziu, după primul foc de pistol. Disperat, se caţără pe zid. Văzând că Silvère nu fusese încă împuşcat, zâmbi. Soldaţii îi aduseseră la cunoştinţă moartea verişoarei sale; asasinatul rotarului îi

desăvârşea bucuria. Aşteptă focul cu voluptatea pe care-o simţea la suferinţa altora, dar înzecită de grozăvia scenei, un fel de spaimă amestecată cu plăcere.

Silvère, recunoscând capul acesta pe creasta zidului, pe derbedeul mârşav cu faţa palidă şi încântată, cu părul puţin ridicat pe frunte, simţi o mânie surdă şi nevoia să mai trăiască. Dar a fost ultima revoltă a sângelui lui, o revoltă de o secundă. Căzu din nou în genunchi şi privi înainte. În amurgul melancolic trecu o ultimă viziune. La capătul aleii, la intrarea fundăturii Saint-Mittre i se păru că o vede pe tanti Dide în picioare, albă şi înţepenită ca o sfântă de piatră, care-i privea din depărtare agonia.

În clipa aceea simţi pe tâmplă răceala pistolului. Chipul gălbejit al lui Justin râdea. Silvère, închizând ochii, auzi cum morţii de demult îl chemau cu furie. În noapte n-o mai văzu decât pe Miette, sub arbori, acoperită de drapel, cu ochii în sus. Apoi chiorul trase şi totul se sfârşi; ţeasta copilului ţâşni în ţăndări ca o rodie coaptă; faţa i se prăbuşi pe blocul de piatră, cu buzele lipite de locul ros de picioarele Miettei, locul acela cald încă, unde iubita lăsase ceva din trupul ei.

Iar la Rougoni, seara, la desert, râsete se ridicară în abureala mesei, caldă încă de resturile ospăţului. În sfârşit muşcau şi ei din plăcerile celor bogaţi! Poftele lor ascuţite de treizeci de ani de dorinţi reţinute arătau nişte colţi cumpliţi. Aceşti nesăţioşi, aceste fiare jigărite, năpustindu-se de-abia acum în goană după plăceri, aclamau imperiul care se năştea, domnia prăzilor împărţite după vânătoare. Lovitura de stat care confirma izbânda familiei Bonaparte punea temelia izbânzii Rougonilor.

Pierre se sculă în picioare, ridică paharul şi strigă:

— Beau în sănătatea prinţului Ludovic, în sănătatea împăratului!

Domnii care-şi înecaseră invidia în şampanie se ridicară cu toţii, ciocniră cu strigăte asurzitoare. A fost un spectacol de pomină. Burghezii din Plassans, Roudier, Granoux, Vuillet şi ceilalţi plângeau, se îmbrăţişau pe cadavrul republicii, care de-abia se răcea. Sicardot avu o idee triumfătoare. Luă din părul doamnei Rougon o panglică de

satin roz pe care Félicité şi-o pusese din cochetărie deasupra urechii drepte, tăie un capăt de satin cu cuţitul de desert şi îl puse solemn la butoniera lui Rougon. Acesta făcu pe modestul. Se împotrivi, radios la faţă, îngânând:

— Nu, vă rog, e prea devreme. Trebuie să aşteptăm să apară decretul.

— Mii de draci! strigă Sicardot. Binevoieşte să păstrezi panglica! Un bătrân soldat al lui Napoleon te decorează!

Tot salonul galben izbucni în aplauze. Félicité păli de bucurie. Granoux care amuţise, în entuziasmul lui, se urcă pe un scaun, fluturând şervetul şi ţinând un discurs care se pierdu în gălăgia generală. Salonul galben triumfa, delira.

Dar peticul de satin roz, pus la butoniera lui Pierre, nu era singura pată roşie în izbânda Rougonilor. Într-o cameră vecină, uitat sub pat, se găsea un pantof cu călcâiul încă plin de sânge. Lumânarea care ardea la căpătâiul domnului Peirotte, de partea cealaltă a străzii, sângera în întuneric ca o rană deschisă. Şi, departe, în fundul maidanului Saint-Mittre, pe piatra de mormânt, se închega o baltă de sânge.

Sfârşit